

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

72884

II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA
İZMİR'İN SOSYO-EKONOMİK HAYATI

DOKTORA TEZİ

Müslime ŞEN

TEZ DANIŞMANI
Prof.Dr. Ergün AYBARS

İZMİR, 1998

T.C. YÜKSEK ÖĞRETİM BAKANLIĞI
DOKÜMANİZASYON MERKEZİ

Doktora tezi olarak sunduğum “II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir’in Sosyo-Ekonomik Hayatı” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../1998

Müslime ŞEN

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsünün/...../19.... tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin maddesine göre Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı doktora öğrencisi Müslime Şen'in "II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'in Sosyo-Ekonomik Hayatı" konulu tezi incelenmiş ve aday/...../..... tarihinde, saat 'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayandığı anabilim dalından jüri üyelerince sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin olduğuna oy ile karar verildi.

BAŞKAN

ÜYE

ÜYE

ÖNSÖZ

Dünya, XX. yy' ın ilk çeyreğinde büyük bir savaş yaşamıştır. I. Dünya Savaşı ile artık savaşlar ordular arasındaki çarpışma olayları olmaktan çıkmış, cephe gerisine de yansiyarak kentler ve siviller üzerinde son derece büyük yıkımlara yol açmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan çok az bir süre sonra başlayan II. Dünya Savaşı da ilk savaştan daha fazla bir yıkıma neden oldu. Pek çok kent tahrib oldu, pek çok sivil yaşamını yitirdi. Savaşın tüm olumsuzlukları savaşa girmemiş olmamıza karşın ülkemizde de her yönüyle yaşandı. İzmir gibi Türkiye'nin önde gelen ve önemli bir ticari potansiyele sahip olan kentleri de savaşın yarattığı sorunların en yoğun yaşandığı yerlerden biri oldu.

Bu çalışma, II. Dünya Savaşı'nın İzmir'de sosyal ve ekonomik yaşam üzerindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ülkemizde kent tarihine ilişkin oldukça güzel çalışmalar yapılmakla birlikte; özellikle II. Dünya Savaşı yıllarında bir kentin sosyal ve ekonomik yaşamını bütünüyle ortaya koyan çalışmalar ise yok denecek kadar azdır. Belki de bu çalışma bu alanda ilk örneklerden birini oluşturmaktadır. İzmir'de doğup bu kentte yaşıyor olmam ve başta dedem olmak üzere diğer büyüklerimden dinlediğim savaş anıları, bende yaşadığım kentin bu döneminin sosyo-ekonomik yaşamının ortaya konulması yönünde büyük bir ilgi uyandırdı. Ayrıca hocam ve tez danışmanım Sayın Prof.Dr. Ergün Aybars'ın yönlendirmeleri de böyle bir tez konusunu seçmemde etkili oldu.

Bu çalışmamda bana yardımları esirgemeyen Sayın hocam Prof. Dr. Ergün Aybars başta olmak üzere Sayın Prof.Dr. Zeki Arıkan'a, Sayın Prof.Dr. İlber Ortaylı'ya, değerli görüşlerinden yararlandığım ve savaş dönemi İzmir'inde yaşamış olan yazarlarımızdan Sayın Şükran Kurdakul'a, Sayın Avram Kastro'ya ve tezimin her aşamasında çok değerli yönlendirmelerini ve yardımlarını gördüğüm Sayın Günver Güneş'e çok teşekkür ederim. Ayrıca bu çalışmama daha fazla zaman ayırabilmem için gerekli ortamı yaratan Gaziemir Anafartalar İlköğretim Müdürü Sayın Mehmed Kader ile, İzmir Karabağlar Cumhuriyet Lisesi Müdürü Sayın İsmail Gökalp'e ve değerli Milli Kütüphane çalışanları ve

arkadaşlarım Sayın M. Emin Elmacı, Sayın Erdal Arslan'a, Sayın Ayşe Doğan'a ve tezimi yazan Sayın şenay Kıvrak'a ve tabii ki büyük bir özveriyle bana destek olan aileme teşekkür ederim.

Müslime şEN

İzmir, 1998

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No.</u>
ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	III
EKLER LİSTESİ.....	VIII
TABLolar LİSTESİ.....	IX
KISALTMALAR.....	XII
 GİRİŞ.....	 1
 BİRİNCİ BÖLÜM	
İZMİR'DE SOSYAL HAYAT.....	5
A. II.DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA İZMİR'İN DEMOGRAFİK YAPISI.....	5
1. 1927-1935 Yılları Arasında İzmir'in Demografik Yapısı.....	5
2. Savaş Öncesi Dönemde İzmir Nüfusunun Sosyo-Ekonomik Nitelikleri.....	7
3. II. Dünya Savaşı Yıllarında ve Savaş Sonrasında İzmir'in Demografik Yapısı.....	9
a. Göçlerin İzmir'in Demografik Yapısı Üzerindeki Etkileri.....	13
b. Kentin Nüfus Yoğunluğu.....	17
B. II. DÜNYA SAVAŞI'NIN YARATTIĞI SORUNLAR.....	20
1. II. Dünya Savaşı Yıllarında Kentin Sağlık Durumu.....	20
a. II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de Sağlık Hizmeti Veren Kuruluşlar.....	21
b. II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'in Sağlık Sorunları ve Alınan Önlemler.....	24
(1) Bataklıkların Kurutulması.....	25
(2) Sıtma Hastalığına Karşı Alınan Önlemler.....	26
(3) Çeşitli Hastalıklarla Mücadele ve Karşılaşılan Diğer Sağlık Sorunları.....	30

Sayfa No.

(4) İşçi Sağlığını Korumak Amacıyla Yapılan Çalışmalar	33
2. II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir’de Sosyal Yardım Çalışmaları.....	35
a. Yardımseverler Cemiyeti’nin Çalışmaları	36
b. Kızılay İzmir Şubesinin Çalışmaları.....	38
c. Çocuk Esirgeme Kurumu’nun Çalışmaları	41
d. Asker Ailelerine Yapılan Yardımlar	44
e. Verem Mücadele Cemiyeti’nin Çalışmaları.....	45
C. II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA İZMİR’DE KAMU DÜZENİ	46
1. İzmir Milli Korunma Mahkemesinin Çalışmaları.....	48
2. İzmir Cezaevi.....	50
3. Casusluk Faaliyetleri.....	51
4. II. Dünya Savaşında İzmir’de Uygulanan Sivil Savunma Önlemleri	52
a. Sivil Savunmanın Önemi.....	53
b. II. Dünya Savaşı’nda Ülkemizde ve İzmir Örneğinde Uygulanan Sivil Savunma Önlemleri	53
(1) İzmir’de Alınan Önlemler	55
5. II. Dünya Savaşı Döneminde İtalyan-İngiliz Esirlerinin Değişimi	59
D. II.DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA İZMİR BELEDİYESİNİN ÇALIŞMALARI	63
1. Ulaşım Hizmetleri.....	64
a. Otobüs Seferleri	65
b. Vapur Seferleri.....	68
c. Hava Yolu Taşımacılığı	70
2. Sağlık Hizmetleri.....	70
3. Su Hizmetleri	72
4. Aydınlatma Hizmetleri.....	75
a. Havagazı İdaresi.....	76
5. ESHOT Müdürlüğü’nün Kurulması	77

	<u>Sayfa No.</u>
E. II.DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA İZMİR'İN İMAR DURUMU	78
1. II.Dünya Savaşı Öncesinde İzmir'in İmar Durumu	78
2. II. Dünya Savaşı Yıllarında Kentin İmarı.....	80
a. Ağaçlandırma Çalışmaları	84
b. II. Dünya Savaşı Yıllarında Yapılan Yol Yapım Çalışmaları	85
c. Kanalizasyon Çalışmaları	88
F. II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA İZMİR'DE EĞİTİM.....	89
1. II. Dünya Savaşı Öncesinde İzmir'de Eğitim.....	90
2. II. Dünya Savaşı'nda İzmir'de Eğitim.....	91
3. II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de Eğitim Alanında Karşılaşılan Güçlükler	94
G. II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA İZMİR'DE KÜLTÜR, EĞLENCE VE SPOR HAYATI	96
1. II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de Tiyatro.....	99
2. II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de Sinema.....	102
3. Resim Sergileri.....	107
4. Konserler	107
5. II.Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de Spor.....	108
6. II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir Basını	112
a. Gazeteler ve Yayın Politikaları	113
b. II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de Çıkan Önemli Gazeteler	116
c. II. Dünya Savaşı Yıllarında Basında Sansür ve Propaganda.....	118
d. Dergiler	122
e. II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de Yayıncılık.....	124
H. II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA İZMİR'DE İLETİŞİM	128
1. Telefon Hizmetleri.....	128
2. Radyo Yayınları	130

İKİNCİ BÖLÜM**II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA İZMİR'İN EKONOMİK HAYATI.....134****A. II. DÜNYA SAVAŞINDAN ÖNCE İZMİR'DE EKONOMİK HAYAT..... 134**

1. 1923-1930 Yılları Arasında Ekonomik Hayat..... 134
2. 1930-1938 Yılları Arasında Ekonomik Hayat..... 136

B. II. DÜNYA SAVAŞI'NDA SAVAŞ EKONOMİSİ VE İZMİR'DEKİ**UYGULAMALARI 141**

1. Milli Korunma Kanunu..... 143
 - a. Milli Korunma Kanunu'nun İzmir'deki Uygulamaları..... 145
 - (1) Fiyat Murakabe Komisyonları..... 145
 - (2). İzmir İaşe Teşkilatı ve Halk Dağıtma Birlikleri..... 148
2. Varlık Vergisi Kanunu ve İzmir'deki Uygulamaları 155
3. Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ve İzmir'deki Uygulamaları..... 161

C. SAVAŞIN YARATTIĞI EKONOMİK SORUNLAR 163

1. Karne Uygulamaları..... 163
2. Fiyat Artışları ve İhtikâr Olayları 169

D. II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA İZMİR'İN TİCARİ HAYATI 177

1. Savaşın Ticari Hayata Etkileri..... 177
2. İzmir'in Ticari Hayatı 179
 - a. İhracat Durumu..... 179
 - b. İthalat Durumu..... 186
 - c. Sanayi Durumu 187
2. Önemli Ticari Kuruluşlar ve Faaliyetleri..... 188
 - a. İzmir İhracatçı ve İthalatçı Birlikleri 188
 - b. İzmir Ticaret Odası 191
 - c. Sanayi Odası 192
 - d. Ticaret Borsası..... 193
 - e. Kültürpark ve İzmir Enternasyonal Fuarı 193

Sayfa No.

SONUÇ.....	195
EKLER.....	200
KAYNAKÇA.....	219

EKLER LİSTESİ

	<u>Sayfa No.</u>
EK I. 1850-1950 Yılında İzmir'in Tarihi Gelişimi	200
EK II. İzmir Milli Korunma Mahkemelerinin Faaliyeti.....	201
EK III. 1932-1937 Yılları Arasında İzmir'deki Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları	202
EK IV. İzmir İli Su İdareleri Durumu (1941-44)	205
EK V. (1935-1985) Yılları Arasında İzmir'de Nüfusun Okuryazarlık ve Cinsiyete Göre Oranı	206
EK VI. Fransız Şehircilik Uzmanı Le Courbisier'in İzmir'de Çalışabilmesine Dair Kararname.....	207
EK VII. Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Savunma Nizamnamesinin Kabulüne İlişkin Kararname	208
EK VIII. İzmir Fuarı'na İlişkin Bir Kararname.....	209
EK IX. İzmir'de Bir Orta Dalga Radyo İstasyonunun Kurulmasına İlişkin Kararname.....	210
EK X. İstanbul, Ankara ve İzmir İaşe Müdürlüklerinin Oluşumu Hakkında Bakanlar Kurulu Kararnamesi	211
EK XI. İzmir İaşe Müdürlüğüne İlişkin Kararname.....	213
EK XII. 1941 İzmir Şehri Belediye Hududu	217
EK XIII. 1941 İzmir Vilayet Hududu	218

TABLOLAR LİSTESİ

	<u>Sayfa No.</u>
Tablo I.	1927-1955 Nüfus Sayımlarına Göre Türkiye Nüfusu ve Artış Oranları..... 9
Tablo II.	İzmir, Sayım Yıllarına Göre Nüfus ve Nüfus Tahminleri.....10
Tablo III.	Ölümler (1935-1945).....13
Tablo IV.	1939 Yılında İzmir’de Çeşitli Semtlere Yerleştirilen Göçmen Aileleri ve Yerleştirildikleri Semtler15
Tablo V.	1940 Yılında İzmir’in Çeşitli Semtlerine Yerleştirilen Aile ve Kişi Adedi15
Tablo VI.	1941-1942 Yıllarında İzmir’in Çeşitli Semtlerine Yerleştirilenler16
Tablo VII.	1943-1945 (27 Şubat’a Kadar)’e Kadar Yerleştirilenler.....17
Tablo VIII.	Merkez Kent Çevre Yerleşmeler Nüfus Gelişimi (1935-1950).....19
	a) Merkez Kent-Çevre Yerleşmeler Toplam Nüfusları ve Merkez Kent Ağırlığı.....19
	b) Merkez Kent-Çevre Yerleşmelerinde Net Nüfus Artışları ve Büyüme Hızları.....19
	c) Çevre Yerleşmelerinde Net Nüfus Artışları20
Tablo IX.	İzmir’de Mevcut Hastaneler ve Kapasiteleri.....22
Tablo X.	Yıllara Göre Çeşitli Hastalıklardan Kaynaklanan Ölüm Oranları35
Tablo XI.	1935-1943 Yıllarında İzmir’deki Mahkemelerin Çalışmaları49
Tablo XII.	II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir ve Mersin Limanlarında Yapılan Esir Mübadelesi63
Tablo XIII.	II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir Otobüslerinin Çalışmaları.....67
Tablo XIV.	İzmir’de Devlet Denizyolları İşletmesinin Faaliyeti70
Tablo XV.	İzmir Belediyesinin Sağlık Denetimleri.....71
Tablo XVI.	1940-1949 Yılları Arasında İzmir’de Yapılan Bina Sayısı84
Tablo XVII.	1939-1945 Yılları Arasında İzmir’de Yol Döşeme ve Tamir İşleri ...88
Tablo XVIII.	İzmir Telefon İdaresinin 1940-1944 Yılları Arası Faaliyeti.....129

Tablo XIX.	Mevcut Radyolar (Bulundukları Yerler İtibariyle)	133
Tablo XX.	1930-1939 Yılları Arasında İzmir Limanından ve Ege Bölgesi Limanlarından Yapılan İhracat	139
Tablo XXI.	İzmir Belediyesi İaşe Teşkilatı'nın Çalışmaları.....	152
Tablo XXII.	İzmir Milli Korunma Mahkemesine Yansıyan Olaylar	153
Tablo XXIII.	İzmir Merkez ve Kazalardaki Varlık Vergisi Mükellefleri	159
Tablo XXIV.	Perakende Fiyatlar (İzmir İli) (1938-1946).....	168
Tablo XXV.	Beş Kişilik Bir Ailenen Geçim Masrafları (İzmir)	171
Tablo XXVI.	İzmir'de Hayat Pahalılığı (Kuruş Olarak) (1914, 1937-1945)	173
Tablo XXVII.	İzmir'de (1942-1946) Yılları Arasında Perakende Fiyatlar ve Yıllık Ortalamalar	173
Tablo XXVIII.	Başlıca Ülkelere Yapılan Beş Yıllık İhracat (1935-1939).....	180

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
a.g.g.	adı geçen gazete
a.g.i.	adı geçen istatistik
a.g.m.	adı geçen makale
a.g.t.	adı geçen tez
AIİTE	Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
bkz.	bakınız
BIUMİY	Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü İstatistik Yıllığı
bs.	Basım
C.	Cilt
CDTA	Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi
Çev.	Çeviren
ÇETTAD	Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DEÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
DP	Demokrat Parti
EBSO	Ege Bölgesi Sanayi Odası
ESHOT	Elektrik, Su, Havagazı, Otobüs, Tramvay
EÜ	Ege Üniversitesi
FMK	Fiat Murakebe Komisyonu
FMT	Fiat Murakebe Teşkilatı
HDB	Halk Dağıtma Birlikleri
İA	İslam Ansiklopedisi
İKİA	İzmir Köy İşleri Arşivi
İTK	İhtikarı Tetkik Komisyonu
İŞİKR	İzmir Şehri İmar Komisyonu Raporu

İŞPR	İzmir Şehri İmar Planı Raporu
İTSOM	İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası
İMKM	İzmir Milli Korunma Mahkemesi
MKK	Milli Korunma Kanunu
MKM	Milli Korunma Mahkemesi
OHSET	Otobüs, Havagazı, Su, Elektrik, Tramvay
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCBCA	Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
TCTA	Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi
TTK	Türk Tarih Kurumu
TMO	Toprak Mahsulleri Ofisi
TMV	Toprak Mahsulleri Vergisi
TMVK	Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu
TOAİE	Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü
VVK	Varlık Vergisi Kanunu
vb	ve benzeri
YA	Yurt Ansiklopedisi

GİRİŞ

II.Dünya Savaşı XX.yüzyılın en önemli olaylarından birisidir. I. Dünya Savaşı'na oranla daha çok insan kaybına yol açan ve daha geniş bir alana yayılan bu savaş dünyadaki siyasi, sosyal ve ekonomik süreci derinden etkilemiştir.

II.Dünya Savaşı 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla başlamış, ardından Sovyet Ordusu'nun da doğu sınırlarından Polonya'ya girmesi ve nihayet 28 Eylül'de Varşova'nın düşmesiyle birinci evresi tamamlanmıştı. Yapılan hazırlıklar Avrupa'da başlayan bu yeni savaşın uzun süreli ve kapsamlı olacağını gösteriyordu. Gerçekten de II. Dünya Savaşı altı yıl sürdü; dönemine göre çağın en gelişkin silahları, milyonları aşan ordular tarafından bu savaşta kullanıldı. Milyonlarca insan öldü, milyonlarca yaralandı. Pek çok aile dayanılması zor felaketlere uğradı. Ülke ekonomisi ise sayılarla ifadelendirilmesi zor büyüklükte maddi kayıplarla karşılaşırken toplumsal yaşam da altüst oldu. II. Dünya Savaşı dünyada varolan bütün siyasal askeri ve ekonomik dengeleri altüst edecek nitelikte bir savaştı. Büyük devletlerin milyonlarca kişilik ordularını muharebelere sokması, yalnızca bu ülkelerin değil savaşa katılmamış olan ülkelerin de ekonomik yapısını bütünüyle değiştirdi. Savaşa girmiş olan bu ülkelerin yanında savaşa katılmamış ülkeler de her an savaşa girme olasılığı karşısında seferberlik uygulaması başlattı. Ekonomik tercihler, ilişkiler ister istemez bu yeni koşullardan etkileniyordu. Savaşın ilk günlerinde pek doğal olarak harp sahalarının hangi topraklara kadar genişleyeceğini kestirebilmek imkansızdı. Bu nedenle savaşa katılmış olan ülkelerin yanında savaşa katılmamış olan pek çok ülkede ister istemez siyasal, sosyal ve ekonomik uygulamalar kendini gösterdi. II. Dünya Savaşı normal dönemler dışında olağanüstü koşulların olduğu bir dönem olduğu için savaş ekonomisi uygulayan ülkeler para, kredi, ulaştırma ve endüstri faaliyetlerini bu çerçevede düzenleme yoluna gitmişlerdi¹.

¹ Kemal Aş, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Fiyatlar", VI. Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, II. Dünya Harbi ve Türkiye (20-22 Ekim 1997-İstanbul), Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1998, s. 447.

Savaş genel olarak bir ülke ve halkı için olağanüstü bir durum anlamına gelmektedir. Savaş yıllarında felaketler yıkım, açlık ve korku biçimlerinde oluşmaktadır². Türk devlet adamları büyük fedakarlıklar pahasına kurdukları devleti Avrupa'nın kendi yarattığı bir savaş uğruna ölümcül bir tehlikeye atmayı göze alamazlardı. Başta İsmet Paşa olmak üzere bu kadronun kıstaslarına göre en büyük başarı devletin kendi kaderini kendi belirlemesi oldu³. II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin hedefe savaşa katılmadan Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumak oldu. Türk politikasının yönünü çizenler yabancı askerleri Türk sınırından uzak tutarken Türk askerlerini de yabancı sınırlarından uzakta tutmaya yönelmiş bir tarafsızlık siyaseti izlediler. Türk önderleri ne bir karış toprak vermeyi ne de bir karış toprak almayı düşünüyorlardı⁴. Bu politika savaş bitinceye kadar başarıyla uygulandı. Tarafsız bir politika uygulanarak I.Dünya Savaşı'ndaki trajedinin tekrarlanmasına izin verilmedi. Buna rağmen savaş koşulları hükümetin politikasını sertleştirmesine neden olmuş, savaş içinde çıkarılan kanunlar olağanüstü koşulların etkisiyle sosyal ve iktisadi hayatı büyük ölçüde sarsmıştır⁵.

Bu etkiler nüfusun yoğun olduğu kentlerimizde ise daha yoğun olarak kendisine göstermiştir. İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük kentler genişliği ve barındırdığı nüfus yoğunluğu itibariyle savaşın ağırlığını en ağır şekilde yaşayan yerleşim birimleriydi. İzmir bu anlamda konumu itibariyle Anadolu'nun diğer kentlerine oranla önemli bir ticari öneme sahip bir kentti. Aynı zamanda Türkiye'nin üçüncü büyük kenti olmasının yanı sıra çevredeki yerleşim birimleri için büyük bir hinterlandın merkezi olarak ekonomik potansiyelinin varlığı ve doğal limanı ile dışa açılmış bir kapı olma işlevine de sahipti. Ancak II. Dünya Savaşı bu kentin bu alandaki etkinliğini önemli ölçüde sekteye uğrattı. Günümüzde, savaşın kentlerin sosyal ve ekonomik yaşamına olan etkilerinin ayrıntılı bir şekilde ortaya konulması araştırmacılar tarafından yeterli ilgiyi görememiştir. Savaşın üzerinden

² M. Şehmuz Güzel, "II. Dünya Savaşı'nda İşçiler ve Sermaye", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, XVI/150 (Aralık 1992), s. 31; ayrıca bkz. Metin Toker, "1939-1945. Dünya Savaşırken Türkiye", *Milliyet*, 4 Ocak 1984.

³ Selim Deringil, *Denge Oyunu, II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul 1994, s. 4-5.

⁴ Edward Weisband, *II. Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası*, İstanbul 1974, s. 9.

elliyi aşkın bir süre geçmiş olmasına ve çeşitli kurumların arşivlerinde resmi belgelere ulaşmak için yasal bir engel bulunmamasına rağmen ülkemizde bugüne kadar II.Dünya Savaşı'na ilişkin yayın ve araştırma sayısı oldukça azdır⁶. Bu yayınlar da genellikle makro düzeyde ülke politikasını ortaya koyacak şekilde yapılmıştır. Daha dar çerçevede, örneğin kent ölçeğinde "II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'de kentler" ayrıntılarıyla henüz değerlendirme alanına girmemiştir. II. Dünya Savaşı'nda İzmir kentini kona alan bu araştırma belki de Türkiye'de bu alanda ilk olma özelliğine sahiptir. II. Dünya Savaşı'nın kentlerde ve kasabalarda yaşayan bireylere ve toplumsal tabakaya etkileri kent tarihini çok çeşitli boyutlarıyla ortaya koyabilecektir ve yakın tarihimizin de bu dönemi içerisinde bir kentin hareketlerini izlemek araştırmalara yeni açılımlar getirecektir.

Yakın bir dönemi çalışmamıza karşın II. Dünya Savaşı'nı yaşamış olanların hatırat ve günlük tutma alışkanlığının olmaması ise bu dönemle ilgili değerlendirmelerimizi, karşılıklı görüşmeler, basın ve arşiv belgeleriyle yapmak durumunda bıraktı. 20-22 Ekim 1997 tarihleri arasında İstanbul'da Genelkurmay Başkanlığınca gerçekleştirilen VI. Askeri Tarih Seminerinde, II. Dünya Savaşı ve Türkiye konulu toplantılarda, savaşı yaşayan komutanların bile hala hatıralarını kaleme almadıklarına tanık oldum. Bu seminer bile II. Dünya Savaşı'nın kent ve kasaba ölçeğinde yapılacak mikro düzeydeki araştırmalar dünyada gelişen büyük olaylar karşısında bireyin ve toplumsal grupların hareketlerini izlememize olanak sağlayabilecektir. Bu alanda yapılmış olan çalışmalar genellikle tezimizde olduğu gibi ekonomik önemi olan alanlar üzerinde yoğunlaşmıştır⁷. Son zamanlarda daha mikro düzeyde kasaba ölçeğini konu alan ve belirli bir tarihsel süreçte kasabanın, yerleşim biriminin tarihini aydınlatan çalışmalar da araştırmacılardan ilgi görmeye başlamıştır. Bu alanda Saadet Tekin'in hazırlamış olduğu; **Tanzimattan**

⁵ Metin Ayışığı, "II. Dünya Savaşı Başlarında İstanbul'da İntikar Meselesi". **IV. Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**, ..., s. 234.

⁶ Genelkurmay Ateşe Başkanı Korgeneral Alper Akseli'nin VI. Askeri Tarih Semineri Açılış Konuşması, **XVI. Askeri Tarih Semineri Bildirileri...**, Ankara 1998, s. 3.

⁷ Bkz. Bilgin Çelik, **Cumhuriyet Dönemi'nde Aydın'ın Sosyo-Ekonomik, Kültürel Yapısı (1923-1950)**, D.E.Ü. A.İ.İ.T.E., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1996.

Cumhuriyete Nazilli⁸, Mehmet Başaran'ın hazırladığı; **Tanzimattan Cumhuriyete Tire Kazası**⁹ ve Günver Güner'in hazırlamış olduğu; **Sosyal, Siyasal-Ekonomik ve Kültürel Açından Ödemiş Kenti (1908-1950)**¹⁰, adlı doktora tezleri bu alandaki değerli çalışmalardandır. Mikro ölçekli çalışmalar okuyucular ve özellikle araştırmacılar açısından son derece önemli sonuçlar ortaya koyabilecektir. Ayrıca adı geçen seminerde İlber Ortaylı'nın "II. Dünya Savaşında Şehirlerde Hayat"¹¹ adlı makalesi de bizlere bu konuda fikir vermektedir. Biz de tez konusu olarak belirlediğimiz bu çalışmamızda; II. Dünya Savaşı'nın İzmir gibi önemli bir kentimizin sosyal ve ekonomik yaşamını nasıl etkilediğini, savaş dönemi İzmir'inin sosyal ve ekonomik yaşamının hangi boyutta olduğunu ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmamızda başvurduğumuz kaynaklar arasında II. Dünya Savaşı öncesine, savaş dönemine ve savaştan sonraki yıllara ışık tutan istatistiklerden önemli ölçüde yararlandık. İç İşleri Bakanlığı ve Atase Arşivi'ne yapılan başvurularımız ise dönemimize ilişkin belgelerin bulunmadığı gerekçesiyle reddedildiği için daha çok Gaziemir'de bulunan İzmir Köy İşleri 15. Bölge Müdürlüğü Arşivi, T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgelerinden ve İzmir Belediyesinin yayınlarından yararlanarak belirlediğimiz dönem içerisinde İzmir'in sosyo-ekonomik yaşamını ortaya koymaya çalıştık. Bu araştırmamızda II. Dünya Savaşı'nda İzmir'de yaşamış olan ve savaşın sıkıntılarını bütün boyutlarıyla yaşayan kişilerin görüşlerinden de oldukça yararlandık. Sayın Gama Sarmat, Sayın Şükran Kurdakul ve varlık vergisi uygulamalarından oldukça zarar görmüş olan İzmir musevileri ile -pek çoğu isminin açıklanmasını istemedi- yapmış olduğumuz görüşmeler, bizlere ışık tuttu. Biz de bu çerçevede İzmir'in sosyo-ekonomik yaşamını her yönüyle sergilemeyi amaçladık.

⁸ Saadet Tekin, **Tanzimattan Cumhuriyete Nazilli**, D.E.Ü. A.İ.İ.T.E., Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1997.

⁹ Mehmet Başaran, **Tanzimattan Cumhuriyete Tire Kazası**, D.E.Ü. A.İ.İ.T.E., Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1997.

¹⁰ Günver Güneş, **Sosyal-Siyasal-Ekonomik-Kültürel Açından Ödemiş Kenti (1908-1950)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1997.

¹¹ İ. Ortaylı, "II. Dünya Savaşı'nda Şehirlerde Hayat". VI. Askeri Tarih Semineri Bildirileri I..., Ankara 1998.

BİRİNCİ BÖLÜM

İZMİR'DE SOSYAL HAYAT

A. II.DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA İZMİR'İN DEMOGRAFİK YAPISI

1. 1927-1935 Yılları Arasında İzmir'in Demografik Yapısı

İzmir eski çağlardan beri önemli bir yerleşim merkezi ve Anadolu'nun en kalabalık nüfusuna sahip şehirlerinden biri olmuştur. Şehrin nüfusunun değişmesinde en önemli sebebi dışarıdan şehre yerleşenlerle şehir dışına göç eden halk kitleleri oluşturmuştur. İzmir'in Cumhuriyet dönemi öncesi nüfus bilim açısından taştırmalıdır. Yerel ve yabancı kaynaklarda konuyla ilgili farklılıklar göze çarpmaktadır. 1800-1920 döneminde İzmir'de yabancı nüfusun artışında en önemli etken dış ticaretin gelişmesidir¹.

I.Dünya Savaşı'ndan önceki istatistikler şehrin nüfusunun 250.000 olduğunu kaydetmektedir². Fakat bundan sonra birbirini takip eden işgal ve savaş nedeniyle kentin nüfusunda önemli oranda azalma görülmüştür. 1922 yılında 120.000'e düşen kent nüfusu 1927'de Buca ve Bornova dahil 169.000'e yükselmiş, 1935 sayımında da 186.000'e yükselmiştir³.

Bu sekiz yıllık iki sayım arasında %11.23'lük bir artış olmuştur. Ortalama yıllık artış ise 1.4'dür⁴. İzmir ili için yıllık ortalama artışın en düşük olduğu dönem 1927-1935 dönemidir. 1927-1935 arasında Türkiye nüfusunun artışı ise 2.12'dir. Görüldüğü gibi

¹ Mümtaz Peker, "Cumhuriyet Döneminde İzmir Nüfusu". *Üç İzmir*. İstanbul 1992, s. 283-284.

² Rauf Beyru, "İzmir Şehri Üzerine Bir İnceleme". *Şehir Nüfusları, Gerçekler ve İstatistikler*, Ankara 1969, s. 52.

³ *İzmir Şehri İmar Komisyonu Raporu*, İzmir 1951, s. 38.

⁴ Bu sayım yılları arasında kentsel nüfus lehine bir gelişme sözkonusu olup erkek nüfus ağırlıklıdır (%51.1). Köylerde yaşayan nüfus azalmakla birlikte yine çoğunlukta olduğu görülmektedir (%51.9). Mümtaz Peker, a.g.m., s. 286. Şehir ve köy nüfusunun cinsiyete göre oranı ve yıllık artış oranı için ayrıca bkz. *Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri*, İzmir (20.10.1985), Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1988, s. 22-23.

büyük bir il olmasına karşılık İzmir ilinin artış hızı Türkiye artışından oldukça düşüktür. Bunun nedenini İzmir'in kurtuluşunda düşmanın kaçarken çıkardığı yangının etkileri ile açıklayabiliriz. Bir yandan İzmir'in en güzel yerleşme yeri olan (eski adıyla Frenk Mahallesi) bugünkü 1. ve 2. Kordon ile Kültür Mahallesi yörelerinin tümüyle yangın yerine dönüşmesi, ekonomik yönden uğranılan büyük zarar bu dönemde nüfus gelişimini yavaşlatmıştır⁵. Cumhuriyet döneminde kentin büyümesini, bölgenin üretim yapısı, ulaşım güçleri gibi faktörler etkilemiştir. Bu büyümeyi Cumhuriyet Hükümetlerinin sosyal ve ekonomik politikaları da etkilemiştir. 1923-1950 yılları arasında bölgedeki demiryolu ulaşımının da desteklenmesi, mal taşıma ve nüfusun ulaşılabilirliğinde hızlı bir artışın görülmesine yol açmıştır. Böylece İzmir ili ile çevre kabasa ve köy türü yerleşmeler arasındaki ulaşım ve bunun gibi sorunların çözülmesi, İzmir'in nüfusunun kısa sürede büyümesine yol açmıştır. Cumhuriyet sonrası örgütlenmede etkinlik bir taraftan kamu tarafından yapılırken, bir taraftan da yerli nüfusun etkisi görülmeye başlamıştır. Çeşitli sektörlerde çalışan yabancı nüfusun yerini yerli nüfusun alması sonucu İzmir'e göç olayı da başlamıştır. Bu göçler çoğunlukla İzmir'in merkez ve merkeze yakın yerleşmelerinde olurken anlaşmalar nedeni ile de İzmir göçmen nüfus kazanmaya başlamıştır⁶.

İzmir'de nüfusun gelişimi, yerleşme yerleri olanağı ve ekonomik gelişimle doğru orantılıdır. İstatistikler incelendiğinde doğum oranları ile ölüm oranları arasında her yıl doğum lehine bir artış gözlenmektedir. Bu artışın en önemli sebepleri de bataklıkların kurutulması, yeni parkların oluşturulması, birçok semtlerde temiz içme suyu tesisatının yapılması, kanalizasyon şebekesinin geliştirilerek yenilenmesi, han, otel, lokanta ve evlerin ve kalabalık alanların sıkı bir kontrole tabi tutulmasıdır. İzmir'de 1940 yılına kadar yapılan sayımlar sonucunda belirlenen nüfus miktarları şöyledir⁷:

⁵ Mümtaz Peker, a.g.m., s. 285-286.

⁶ İllere göre faal nüfus miktarı için bkz. Bşb. İst. Gen. Müd. İstat. Yıl., C. 15. (1942-1945) İstanbul 1946, s. 106-107; 1967 İzmir Yıllığı, s. 92.

⁷ İzmir Şehri İmar Komisyonu Raporu, İzmir 1951, s. 38.

<u>Sayım Seneleri</u>	<u>Nüfus Miktarı</u>
1927'de	153.924
1935'de	170.956
1940'da	183.762

Sayım yılları arasında senelik binde artış nisbeti şöyledir⁸:

<u>Sayım Seneleri</u>	<u>Artış Nisbeti</u>
1935'de	13.7
1940'da	15.0

2. Savaş Öncesi Dönemde İzmir Nüfusunun Sosyo-Ekonomik Nitelikleri

Cumhuriyet sonrası yapılan ilk nüfus sayımında eğitime ilişkin genel veriler yoktur. 1935 genel nüfus sayımına göre altı yaşın üzerinde olan nüfusun büyük çoğunluğu (%65) okuma-yazma bilmemektedir⁹. Konuya cinsiyet açısından baktığımızda erkek-kadın nüfus arasında önemli bir farklılık ortaya çıkmaktadır. Örneğin altı yaşın üzerindeki erkek nüfusun %48'i okuma-yazma bilirken, kadın nüfusta bu oran %22'ye düşmektedir. Ancak her sayım yılında okuma-yazma bilen erkek ve kadın nüfus oranları hızla artmıştır. Ne var ki cinsiyet açısından görülen farklılık günümüzde bile giderilememiştir. Kentin 170.959'unun 78.497'si okuma-yazma bilmeyenlerden oluşmaktadır. 2310 kişi ise yalnız okuma bilenlerdir. Yalnız okuyup yazanların sayısı bilmeyenlerin sayısından on bin noksandır¹⁰.

⁸ a.g.e., s. 38. Ayrıca bakınız Cemil Çalgüner, *Nüfus Hareketleri*, Ankara 1959, s. 20.

⁹ 1935 Genel nüfus sayımına göre okuma-yazma bilen ve bilmeyenlerin sayı ve oranları hakkında bkz. *İstat. Yıl.*, C. 15 (1942-1945), İstanbul 1946, s. 106.

¹⁰ *Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri*, İzmir (20.10.1985), Başbakanlık D.İ.E., Ankara 1988, s. 27. Ayrıca bkz. Mümtaz Peker, a.g.m., s. 283.

1940 yılına kadar yapılan sayımlarda var olan nüfusun cinsiyet durumu ise şöyle belirlenmiştir¹¹:

<u>Sayım Senesi</u>	<u>Erkek</u>	<u>Kadın</u>	<u>Toplam</u>
1927	81.996	71.928	153.924
1935	87.592	83.367	170.959

1927 nüfus sayımına göre İzmir’de 132.656 Müslüman, 4.170 Katolik, 277 Protestan, 473 Ortodoks, 18 Ermeni, 69 Hristiyan, 16.215 Musevi yaşamaktadır. Musevilerin çoğu, İzmir’de Keçeciler, Çankaya, Mezarlıkbaşı ve Irgat Pazarı gibi mahallelerde yaşıyordu¹².

Kentte yaşayan Türk ve yabancı uyruklar ise şu şekilde belirtilmiştir: 148.517 Türk, 15 Mısır, 136 İran, 16 Suriye, 28 Asya ve Afrikalı, 112 Alman, 72 Arnavutluk, 475 İngiliz, 90 Avusturya, 48 Belçika, 291 Bulgaristan, 441 Fransız, 409 Yunanistan, 105 Macar, 2.596 İtalyan, 5 Lehistan, 44 Romanya, 39 Rus, 250 Sırbistan, 71 diğer Avrupa ülkesinden, 55 Amerikan uyrukludur¹³.

1935 sayımına göre İzmir’deki nüfusun medeni hali ise 68.668 evli aileden ibarettir.

Meslekler itibarıyla ise, şehrin nüfusunun 108.000’inin meslekleri 1935 sayımına göre tam olarak tesbit edilememiştir. 12.458 kişinin tüccar, 7065 kişinin ticari işlerle uğraştığı ve 9558 meslek adamı bulunduğu tesbit edilmiştir. Diğer 27.226 kişi de çeşitli hizmet alanlarında çalışanlardan oluşmaktadır¹⁴.

¹¹ İzmir İmar Komisyonu Raporu (1951), s.39.

¹² İstat. Yıl., C. 5 (1931-1932), Ankara, 1933, s.88; Avner Levi, Türkiye Cumhuriyetinde Yahudiler, İletişim Yayınları, I. Baskı, İst. 1996, s. 114.

¹³ a.g.y., s. 90-91.

¹⁴ “İzmir’in Nüfusu Son Beş Yılda Ne Kadar Arttı”, Yeni Asır, (14. I. Teşrin 1940), s. 2.

3. II. Dünya Savaşı Yıllarında ve Savaş Sonrasında İzmir'in Demografik Yapısı

Bu on beş yıllık dönemde İzmir'in nüfusu diğer illerle kıyaslanamayacak ölçüde düzenli bir artış göstermiştir. 1935'te 596.850 olan il nüfusu 1940 yılında 640.107'ye ulaşmış, 5 yıllık artış %10.72 ve ortalama yıllık artış ise %2.14 olmuştur.

1945 yılında ilin nüfusu 673.581'e yükselmiştir. 1940'a oranla %10.52 artış olmuştur. İki sayım dönemi arasındaki ortalama yıllık artış %2.1'dir. 1950 sayımında İzmir nüfusu 768.411'e ulaşmıştır. Bir önceki sayıma oranla %11.41 ve ortalama yıllık artış ise %2.28 olmuştur. 1935-1950 arasında İzmir ili nüfusu yaklaşık olarak yılda ortalama %2 artış göstermiştir¹⁵. İlçeler arasında nüfusu en çok artan Ödemiş, Tire ve Bayındır olup kentsel gelişme açısından da İzmir'in en çok gelişen ilçesi Ödemiş'tir¹⁶.

Bu artış oranlarını Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü'nün 1955 Genel Nüfus Sayımı verilerine göre aşağıdaki tabloda görmek mümkündür.

Tablo I. 1927-1955 Nüfus Sayımlarına Göre Türkiye Nüfusu ve Artış Oranları

Yılları	Nüfus Adet	Artış %	Sayımlar Arasındaki Artış Adet Farkı	Yıllık Ortalama Artış %
1927	13.648.270	100.00	-	-
1935	16.158.018	118.39	2.509.478	23.00
1940	17.820.950	130.57	1.662.932	20.60
1945	18.790.174	137.67	969.224	10.80
1950	20.947.188	153.48	2.157.014	30.00
1955	24.121.775	176.67	3.175.257	

Kaynak: Bşb. İst. Um. Müd. 1955 Genel Nüfus Sayımı. Ankara 1996, s. 5.

¹⁵ 1967 İzmir İl Yıllığı, İzmir 1968, s. 92-93.

¹⁶ Günver Güneş, Sosyal-Ekonomik-Kültürel Açından Ödemiş Kenti (1908-1950). D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi. İzmir 1997; Yeni Asır. 25 Ekim 1945.

1955 Yılı Genel Nüfus Sayımından elde edilen verilere göre ülke nüfusu ve artış oranları incelendiğinde 1935-1955 arası dönemde İzmir nüfusunun bu oran içinde düzenli bir artış gösterdiği, 1945 yılından sonra bu artışın Türkiye artış hızını hiç bir zaman aşmadığını söyleyebiliriz. Üç büyük il içinde nüfusun doğal artışındaki etkenler nedeniyle sürekli, düzenli bir gelişme gösteren il İzmir'dir. Bu düzenliliği 1979 yılında basılan İstatistik Yıllığı'nın verilerinde de bulmak mümkündür.

Tablo II. İzmir, Sayım Yıllarına Göre Nüfus ve Nüfus Tahminleri

Yılları	Sayım Yıllarına Göre Nüfus	Sayımlar Arası % Yıllık Artış Oranı	Düzeltilmiş Nüfusa Göre Yıl ortası Nüfus
1927	526.005	-	-
1935	596.850	13.69	594.368
1936	-	-	603.525
1937	-	10.19	611.833
1938	-	-	620.256
1939	-	-	628.792
1940	640.107	-	638.113
1941	-	25.16	644.653
1942	-	-	651.257
1943	-	-	657.930
1944	-	-	664.672
1945	673.581	-	-
1946	-	-	685.396
1947	-	33.93	702.861
1948	-	-	724.963
1949	-	-	743.656
1950	768.411	-	760.318
1951	-	-	786.560
1952	-	33.20	813.790
1953	-	-	841.794
1954	-	-	870.849
1955	910.496	-	-

Kaynak: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Genel Nüfusu Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri (1975), Ankara 1979, s. 3.

Bu tablodan 1945 yılına kadar olan artış oranının doğal artışa uygun olduğu görülmektedir. 1950 sayımında görüldüğü gibi bu artış doğal artışın bir hayli üstündedir. 1940-1945 yılları arasındaki artış oranlarının da düşüklüğü tabloda açıkça gözlenmekte olup, bunun en önemli nedeni de II.Dünya Savaşı nedeniyle çocuk yapma çağında bulunan pek çok kişinin uzun bir süre için askere alınmış olmalarıdır. Savaş sonrası İzmir nüfusunda açıkça gözlenen artışın temel nedenleri de *“ülkemizdeki sağlık şartlarının ve iâşe durumunun daha da düzelmiş olmasından ve kısmen de bu yıllarda ülkemize fazlaca göçmen gelmesinden ileri geldiği söylenebilir.”*¹⁷ Ayrıca II. Dünya Savaşı’nın etkilerinin görüldüğü dönemde İzmir’de kentsel nüfus artışı (%010), köysel nüfus artışının (%013.4) altında kalmıştır. 1950 yılından itibaren köysel ve kentsel nüfus artışı binde 26.3’e çıkarak harp yıllarının iki katına çıkmıştır. Bu dönemden sonra iç göçler yolu ile nüfus kazanmaya başlayan ilin, kırsal ve kentsel yerleşimlerdeki nüfus artışı doğal artışın üzerine çıkmıştır¹⁸.

II.Dünya Savaşı yıllarında İzmir nüfusu, pek çok mültecinin gelmesiyle de bir artış gösterdi. Savaşın Türkiye’nin etrafını sardığı dönemde çevre adalardan ve Yunanistan’dan kaçarak kabileler halinde sandallar, motorler ve teknelerle kaçan pek çok Musevi ailesi İzmir’e gelmiştir. Bunlar arasında İzmir’in tanınmış ailelerinden Danon ailesi de vardır. Bu aile 1935’te Yunanistan’a göç etmiş, savaş nedeniyle Pire’den kaçıp tekrar Çeşme’ye yerleşmişlerdir¹⁹. Nüfus artışının yanısıra savaş koşullarının etkisiyle değişen yaşam şartları kasaba ve köylerden kentlere büyük akınlara yol açmıştır. Bu

¹⁷ Cemil Çalgüner, a.g.e., s.18.

¹⁸ Mümtaz Peker, a.g.m., s. 286.

¹⁹ “Bir Musevi Ailesi Daha Geldi”, *Yeni Asır*, 10 I. Teşrin 1943. II. Dünya Savaşı yıllarında “İtalya’da Mussolini’nin iktidardan düşmesi sonunda Almanya; Yunanistan, Ege Adaları ve Rodos’u işgal etmiş ve derhal Yahudilerin imhasına girişmiştir. Bir çok Rodos Yahudileri Türk balıkçıları tarafından Antalya’ya kaçırıldılar. Türk konsolosunun olaya müdahale etmesi birçok kişiyi mutlak bir ölümden kurtarmıştır. Antalya’ya sığınan mültecileri İzmir Yahudileri koruyup selâmete ulaştıklarını sağlamışlardır... Türk balıkçıları ve kayıkçıları Yahudilerin çoğunu İzmir’e kaçırmayı başardılar. İzmir Yahudi toplumu, Büyük Leblebicioğlu Hanı’nı kiralayıp mültecilerin yerleşmelerine tahsis etti. Bölge Alman işgaline geçince durum sıkılaştı. Bu dönemde Türkiye’nin Yunanistan’daki konsolosu çok can kurtarmıştır... vd.” Avner Levi. *Türkiye Cumhuriyetinde Yahudiler*, İletişim Yay., I. Baskı, İst. 1996, s. 150; ayrıca bkz. Stanford J. Shaw. *Türkiye ve Soykırım*, California Üniversitesi, Los Angeles, tarihsiz; ayrıca bkz. Yusuf Çam. “II. Dünya Savaşı’nda Türkiye’ye Göçler”, *VI. Askeri Tarih Semineri Bildirileri I...*, s. 309-316.

durum köy ve kentlerde yaşayanların sosyo-ekonomik yapılarını altüst etmiştir. İzmir belediye sınırları içinde değişmez gelirlilerden 2800 ağır, 31.703 büyük, 4665 çocuk olmak üzere 39.168, yine halka ağır işçi olmak üzere 23.281, büyük olmak üzere 17.613 karne dağıtılmıştır. Halka verilen karne toplamı 79.062'dir. Halbuki istatistiklere bakılacak olursa İzmir merkez belediyesi içinde toplam nüfus miktarı 102.818 erkek, 95.576 kadındır. Karnelerin dağıtımı için birliklerin kapı kapı dolaşmak suretiyle çok iyi tespitler yapmış olmalarına rağmen, karnelerin yetersiz geldiği de görülmektedir²⁰.

İzmir nüfusunun belirgin bir özelliği de savaşın zor koşullarının, geçim sıkıntılarının ve yoksulluğun evlenme oranlarını azaltmasıdır.

1944 yılına gelindiğinde ise İzmir'de evlenmeler %22 oranında bir artış göstermiştir. Bu oranın artışında ekonomik koşullar da etkili olmuştur. Savaşın son yıllarında doğum ve ölümlerdeki değişimler ise şöyledir: 1945 yılında doğum oranı binde 18.7'dir. İzmir ve İstanbul'da toplam doğurganlık hızı yıllarına göre artma eğilimindedir. İzmir'de bu oran 1945'te 2.41'dir. Aynı yıl *"kırsal yerleşmeler için 6.99 toplam doğurganlık hızı, 1989'da yapılan nüfus araştırmasının sonuçlarına göre 4.03'e düşmüştür."*²¹

Ölüm oranlarına gelince sayımlardan dolayı tekniklerle tahmin edilen bebek ölümleri 1945 yılında İzmir ve İstanbul'da binde 190 iken, öteki yerleşmelerden batıda binde 216 ve İç Anadolu'da binden 344 arasında değişmektedir. Ölüm oranlarının (1935-1945) arasındaki farklılığını da aşağıdaki tabloda görmek mümkündür. Bu oranların her yıl doğum lehine arttığı açıkça gözlenmektedir.

²⁰ Nihat Şenman, "Kaç Kişiyiz Ne Durundayız", *Anadolu*. 15 Ekim 1945.

²¹ Görüldüğü gibi ülkemizde 50 yıllık bir dönemde köylerde kadınlar yaklaşık üç çocuğa daha az sahip olurken, İzmir şehrinde bu sayı artmaktadır. Mümtaz Peker, *a.g.m.* s. 294; ayrıca bkz. *Yeni Asır*. 5 Temmuz 1944; *Halkın Sesi*, 3 Mayıs 1944.

Tablo III. Ölümler (1935-1945)

Cinsiyet	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Erkek	1967	1942	2147	2266	2130	2424	2077	2638	2623	2216	2036
Kadın	1488	1710	1785	1902	1684	1772	1596	1844	1798	1770	1513
Toplam	3455	3652	3932	4168	3784	4196	3673	4482	4421	3986	3549

Kaynak: Nüfus Hareketleri İstatistiği, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, İzmir İli (1935-1945), Ankara 1948, s. 152. Aynı tarihler arasındaki ölümlerin sebeplerine ve yaş gruplarına göre dağılımı için ayrıca bkz. a.g.i., s. 160-161, 166-167. (1931-1939) yılları arasındaki İzmir ili için verilen ölüm istatistikleri hakkında ayrıca bkz; Bşv. İst. Um. Müd. İstat. Yıl. C. 11 (1939-1940), Ankara 1941, s. 104.

a. Göçlerin İzmir'in Demografik Yapısı Üzerindeki Etkileri

Sosyal sistem içinde uyum süreci olan göç, üretimi daha etkin kılacak biçimde iş gücünün mekansal dağılımını yeniden düzenler. Böylece sosyal yapı ve kurumlar arasında geçerli olan göreceli dengelere ulaşılmasını sağlar. Ne var ki göçlerin tüm ülkelerde aynı işlevi yerine getirdiğini söylemek güçtür. Cumhuriyet döneminde İzmir'in nüfusunun artışında iç ve dış göçler egemen olmuştur. İzmir değişik özellikleri ile bir çekim merkezi olarak önceleri kısa mesafeli, sonraları ise uzun mesafeli göçleri çekmiştir. Kentin nüfusunun artışında göçten sonra, doğal artışın etkisi özellikle göçmen nüfusun toplam doğurganlığından ötürü önemli bir öğedir. İzmir etrafındaki saçak yerleşmelerin zamanla “Büyük Şehir” kapsamına alınmasının kentin büyümesinde etkisi vardır²². Kentin büyümesinde göçlerin temel unsur olduğu görülmektedir.

II.Dünya Savaşının başladığı yıllarda ve Balkanların savaş alanı haline gelmesiyle Yugoslavya'dan ve çeşitli Balkan ülkelerinden İzmir'e bazı aileler yerleştirilmişlerdir²³. Kısa sürede toprak sahibi olabilmeleri için Sağlık ve İçtimal Muavenet Vekâleti'nin İzmir Valiliği ile yaptığı işbirliği sonucunda bu aileler İzmir'in çeşitli kaza ve köylerine yerleştirilmişlerdir. Bulgaristan'dan bazı aileler serbest göçmen statüsünde, yardım istememek şartıyla gelmiş olmalarına karşın, sonradan hükümetten yardım istekleri gerek

²² Mümtaz Peker, a.g.m., s. 295.

²³ Anadolu, 12 T.Sani 1939; Anadolu, 1 2.Kanun 1939.

hükümet gerekse valilik tarafından kabul edilmemiştir. Ancak çiftçi olanlara 2510 sayılı kanunun tanıdığı haklar çerçevesinde ev yeri ve toprak verilmesi kabul edilmiştir²⁴.

Romanya ve Bulgaristan'dan kente gelen göçmenlerin büyük bir bölümü Torbalı, Bergama ve Menemen kazalarına yerleştirilmişlerdir. Bunlar arasında durumları şüpheli görülenler sınırdışı edilmiştir²⁵. İzmir'e gelen göçmenlerin büyük çoğunluğunu Bulgaristan'dan gelenler oluşturmaktadır²⁶.

Göçmenlerin kentin çevresine yerleştirilmesinde de epeyce zorluklar ortaya çıkmıştır. Bu sorunların en başında pek çok göçmen ailesine ev yerinin gösterilmemiş olması, iş imkanları sağlanamamasından dolayı bu ailelerin geçimlerini sağlamakta ve ev kiralarnı ödemekte zorluklarla karşılaşmalarıdır. Şikayetlerin giderek artması sonucunda İzmir Valiliği bu sorunlara bir çözüm bulabilmek amacıyla kurutulan bataklık arazilerin bir bölümünü yerleşmeye açmıştır. Bir zamanlar çevreye hastalık yayan Küçük Menderes nehrinin mecrası olan büyük Cellat gölünün 11 hektarı hükümetin de izniyle çevreye yerleştirilmiş olan göçmenlere dağıtılmıştır. Arazinin diğer bölümü de pamuk ve tütün ekimine ayrılmıştır. Bulgurca'da bulunan araziden Ziraat Bankası'na geçen geniş bir bölüm de müzayede ile satışa çıkarılmıştır. Ancak burada yaşayan halkın bu toprakların göçmenlere dağıtılmasına karşı çıkmaları ve kendilerinin buradaki toprakların bedelini uzun vadelerle satın almak istediklerini bildirmeleri üzerine Bulgurca çiftliğinin göçmenlere dağıtılması ve çiftlik arazisinin satışı durdurulmuştur²⁷.

Hükümetin emriyle valilik tarafından sadece arazi dağıtımı yapılmamıştır. Çift hayvanı başta olmak üzere tüm ailelerin tohumluk ihtiyaçları da karşılanmıştır²⁸. Vilayet

²⁴ Anadolu, 7 Kanun Evvel 1939.

²⁵ Anadolu, 13 T. Evvel 1939. Bu göçmenlerden ilk partide gelen 113 ailede 480 nüfus Torbalı'ya yerleştirilmiştir.

²⁶ a.g.g., 28 Eylül 1939.

²⁷ a.g.g., 9 Mayıs 1939; Ayın Tarihi, 68 (1-31 Temmuz 1939), s. 13.

²⁸ Anadolu, 20 2.Teşrin 1940, 1937'de İzmir'e gelen göçmenlere 1200 çift hayvanı. 1939'de gelenlere de 250 çift hayvanı dağıtılmıştır. a.g.g., 19 2.Teşrin 1940; Anadolu, 30 Temmuz 1941.

İskan Müdürlüğü tarafından çeşitli kazalarda göçmen evleri inşa ettirilmiştir²⁹. Arazi dağıtılamayan ve geçimini sağlayamayanlara da iâşe parası dağıtılmıştır³⁰.

Kent içindeki semtlere yerleştirilen ailelerin sayıları da oldukça kabarıktır. Bu durum kısa sürede kentin nüfusunun büyümesine neden olmuştur. Bu semtler içinde Güzelyalı, Basmâne, Göztepe, Bornova, Salhane, Buca, Tepecik, Karşıyaka, Cumaovası, Mersinli, Alsancak, Karataş, Kahramanlar, İkiçeşmelik, Altındağ, Çamdibi, Seydiköy semtleri kısa bir sürede nüfus yoğunluğu açısından büyük bir gelişme göstermişlerdir. Savaşın sona erdiği yıllarda bunlara Balçova ve Örnekköy de eklenecektir.

Aşağıdaki tabloda İzmir Köy İşleri Arşivi'nden edindiğimiz verilere dayanarak İzmir'e gelen göçmen ailelerinin nerelere yerleştirildikleri gösterilmektedir.

1938 yılının son aylarında Karşıyaka'ya gelen aile adedi 2, toplam 6 nüfus (Bulgaristan'dan gelmişlerdir).

Tablo IV. 1939 Yılında İzmir'de Çeşitli Semtlere Yerleştirilen Göçmen Aileleri ve Yerleştirildikleri Semtler

Tarih	Yerleştirildikleri Yerler	Aile Sayısı	Toplam
1939'da	Karşıyaka'ya yerleştirilenler	4 aile	toplam 14 kişidir.
1939'da	Basmâne'ye yerleştirilenler	1 aile	toplam 6 kişidir.
1939'da	Buca'ya yerleştirilenler	6 aile	toplam 22 kişidir.
1939'da	Mersinli ve Bornova'ya yerleştirilenler	14 aile	toplam 69 kişidir.
1939'da	Tepecik'e yerleştirilenler	19 aile	toplam 79 kişidir.
1939'da	Göztepe, Karataş, Güzelyalı'ya yerleştirilenler	15 aile	toplam 61 kişidir.
1939'da	Karşıyaka'ya yerleştirilenler	5 aile	toplam 21 kişidir.
1939'da	Cumaovası'na yerleştirilenler	1 aile	toplam 5 kişidir.
1939'da	Alsancak'a yerleştirilenler	2 aile	toplam 7 kişidir.
1939'da	Kahramanlar'a yerleştirilenler	4 aile	toplam 14 kişidir.
1939'da	Altındağ'a yerleştirilenler	1 aile	toplam 4 kişidir.

Kaynak: Köy İşleri İl Müdürlüğü Arşivi, İzmir 1938-1939-1940, 3301-3400 sayılı Defter, Sıra no: 3301, Dosya no: 5251.

²⁹ Yeni Asır, 29 Eylül 1940.

³⁰ Anadolu, 14 Eylül 1940.

Tablo V. 1940 Yılında İzmir'in Çeşitli Semtlerine Yerleştirilen Aile ve Kişi Adedi

Tarih	Yerleştirildikleri Yerler	Aile Sayısı	Toplam
1940'da	Karşıyaka'ya yerleştirilenler	6 aile	toplam 18 kişidir.
1940'da	Bornova'ya yerleştirilenler	10 aile	toplam 28 kişidir.
1940'da	Tepecik'e yerleştirilenler	15 aile	toplam 46 kişidir.
1940'da	Güzelyalı, Göztepe ve Karataş'a yerleştirilenler	6 aile	toplam 18 kişidir.
1940'da	Buca'ya yerleştirilenler	1 aile	toplam 2 kişidir.
1940'da	Kahramanlar'a yerleştirilenler	4 aile	toplam 12 kişidir.
1940'da	İkiçeşmelik'e yerleştirilenler	3 aile	toplam 8 kişidir.
1940'da	Altındağ-Çambidi semtlerine yerleştirilenler	1 aile	toplam 5 kişidir.
1940'da	Alsancak'a yerleştirilenler	1 aile	toplam 2 kişidir.
1940'da	Narlidere'ye yerleştirilenler	1 aile	toplam 3 kişidir.

Kaynak: 3301-3400 sayılı Defter, Sıra no: 3301, Dosya no: 5251.

Tablo VI. 1941-1942 Yıllarında İzmir'in Çeşitli Semtlerine Yerleştirilenler

Tarih	Yerleştirildikleri Yerler	Aile Sayısı	Toplam
1941-1942	Mersinli, Bornova'ya yerleştirilenler	28 aile	toplam 127 kişidir.
1941-1942	Karşıyaka, Şemikler, Bayraklı'ya yerleştirilenler	10 aile	toplam 31 kişidir.
1941-1942	Tepecik'e yerleştirilenler	24 aile	toplam 88 kişidir.
1941-1942	Karataş, Karantina, Güzelyalı, Göztepe'ye yerleştirilenler	10 aile	toplam 49 kişidir.
1941-1942	Kahramanlar, Alsancak'a yerleştirilenler	10 aile	toplam 44 kişidir.
1941-1942	Altındağ, Çambidi'ne yerleştirilenler	6 aile	toplam 36 kişidir.
1941-1942	Narlidere'ye yerleştirilenler	8 aile	toplam 29 kişidir.
1941-1942	Buca'ya yerleştirilenler	7 aile	toplam 22 kişidir.
1941-1942	Cumaovası'na yerleştirilenler	1 aile	toplam 8 kişidir.
1941-1942	(Gaziemir) Seydiköy'e yerleştirilenler	3 aile	toplam 12 kişidir.

Kaynak: 3489-3558 Sayılı Defter.

* Göçmen ailelerinin çoğu Bulgaristan'dan gelenlerden oluşmaktadır.

Tablo VII. 1943-1945 (27 Şubat'a Kadar)'e Kadar Yerleştirilenler

Tarih	Yerleştirildikleri Yerler	Aile Sayısı	Toplam
1943-1945	Karşıyaka, Bayraklı, Buca'ya yerleştirilenler	28 aile	toplam 127 kişidir.
1943-1945	Mersinli, Bornova, Pınarbaşı'na yerleştirilenler	10 aile	toplam 31 kişidir.
1943-1945	Tepecik'e yerleştirilenler	24 aile	toplam 88 kişidir.
1943-1945	Poligon'a yerleştirilenler	10 aile	toplam 49 kişidir.
1943-1945	Narlidere, Kale'ye yerleştirilenler	10 aile	toplam 44 kişidir.
1943-1945	Karataş, Karantina, Güzelyalı'ya yerleştirilenler	6 aile	toplam 36 kişidir.
1943-1945	Cumaovası, Değirmendere'ye yerleştirilenler	8 aile	toplam 29 kişidir.
1943-1945	Altındağ, Çambidi'ne yerleştirilenler	7 aile	toplam 22 kişidir.
1943-1945	Kahramanlar, Kemer'e yerleştirilenler	1 aile	toplam 8 kişidir.
1943-1945	Seydiköy'e yerleştirilenler	3 aile	toplam 12 kişidir.
1943-1945	Tarla'ya yerleştirilenler	3 aile	toplam 12 kişidir.
1943-1945	Gümüldür, Kesre, Ahmet Beyli Köyü'ne yerleştirilenler	3 aile	toplam 12 kişidir.

Kaynak: Köy İşleri İl Müd. Arş., 3489-3558 Sayılı Defter, (1943-1945).

b. Kentin Nüfus Yoğunluğu

Bu tablolardan anlaşılacağı gibi II. Dünya Savaşı yıllarında da kentin ayrılmaz bir parçası olan Buca ve Bornova'nın dışındaki yerler de nüfus yoğunluğu bakımından gelişme göstermiştir. Bu semtlerin dışında "Karşıyaka civarındaki Şemikler, Çiğli ve Örnekköy gibi yerler evvelce tarımsal birer köy topluluğu iken özellikle 1945'ten sonra kırsal karakterlerini tamamen kaybetmiş ve çoğunlukla işçi sınıfının oturduğu yerler olarak Karşıyaka ile birleşmişlerdir. Bu yerlerin 1945 yılınca henüz bir köy karakteri gösteren nüfuslarının bu tarihten sonra artışı çok açık bir şehre katılma temposu göstermiştir."³¹

Hemen hemen aynı tarihten sonra Çamdibi, Altındağ ve Gültepe gibi mahalleler şehirleşme hareketinin hız kazanmasıyla beraber İzmir şehri ile birleşmiştir.

³¹ Rauf Beyru, "Şehir Nüfusları, Gerçekler, İstatistikler", İzmir Şehri Üzerine Bir İnceleme, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara 1969, s. 70.

İzmir Büyük Şehri 1945 Nüfus Dağılımı³²

Belediye hudutları içinde kalan

İzmir-Karşıyaka	199.826
-----------------	---------

Belediye hudutları dışında kalan

Buca	10.814
------	--------

Bornova	10.624
---------	--------

Çamdibi	-
---------	---

Altındağ	2.084
----------	-------

Örnekköy	1.742
----------	-------

Balçova	<u>1.089</u>
---------	--------------

	26.353
--	--------

Yukarıda adı geçen mahallelerin hepsi İzmir Merkez, Bornova, Buca ve Karşıyaka bucakları içinde bulunmaktadır. 1945 nüfus sayımında bu bucakların İzmir şehri olarak kabul edilen (İzmir-Karşıyaka) toplulukları dışında kalan nüfusu şöyledir³³:

İzmir Merkez Bucağı	8.492
---------------------	-------

Bornova Bucağı	17.887
----------------	--------

Buca Bucağı	12.583
-------------	--------

Karşıyaka Bucağı	<u>3.629</u>
------------------	--------------

	42.591
--	--------

Türkiye'deki şehirleşme hareketine paralel olarak İzmir'de büyük bir gelişme göstermiştir. Şehrin kenarını çeviren gecekondu sahası olan mahalleler 1945'ten sonra hızlı bir gelişme içindedir. Yeni İstiklâl, Gürçeşme, Karabağlar semtleri nüfus yoğunluğu

³² R. Beyru, a.g.m., s. 71.

³³ R. Beyru, a.g.m., s. 71.

açısından da gelişme görülen yerler olmuştur³⁴. Savaş yıllarında ve savaşın sona erdiği yıllarda nüfus yoğunluğu az olan yerleşmeler ise Mersinli ve çevresidir.

İzmir'in savaş öncesi dönemde, II. Dünya Savaşı yıllarında ve savaştan hemen sonraki merkez kent ve çevre yerleşmelerdeki nüfusun gelişimi aşağıdaki tablolarda açıkça görülmektedir.

Tablo VIII. Merkez Kent Çevre Yerleşmeler Nüfus Gelişimi (1935-1950)

a) Merkez Kent-Çevre Yerleşmeler Toplam Nüfusları ve Merkez Kent Ağırlığı

Sayım Yılı	Merkez Kent (1)	Çevre Yerleşmeler	Metropolitan Alan	Merkez Kent Ağırlığı - %
1935	189.808	34.015	223.823	84.8
1940	206.739	37.094	243.833	84.8
1945	199.822	39.710	239.532	83.4
1950	230.143	52.346	282.489	81.5

b) Merkez Kent-Çevre Yerleşmelerinde Net Nüfus Artışları ve Büyüme Hızları

Süre	Net Nüfus Artışları			Büyüme Hızları		
	Merkez Kent	Çevre Yerleşmeler	Metropolitan Alan	Merkez Kent	Çevre Yerleşmeler	Metropolitan Alan
1935-1940	16.931	3079	20.010	8.9	9.1	8.9
1940-1945	-6.917	2616	-4.301	-3.3	7.1	-1.8
1945-1950	30.321	12636	42.957	15.2	31.8	17.9

(1) Karşıyaka-Şemikler dahildir.

³⁴ Erol Tümertekin-Cevat Korkut, "İzmir Şehrinde Nüfus Dağılışı", İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, C. 7, (1956-1957), Sayı: 14, s. 127.

c) Çevre Yerleşmelerinde Net Nüfus Artışları

Gelişme Aksı	Net Nüfus Artışları		%	%
	1935-1940	1940-1945	1945-1950	1945-1950
Batı	-144	-392	9.2	+1167
Güney	+2127	+1317	48.8	+6158
Güney Doğu	+46	+291	17.0	+2147
Doğu	+689	+1551	13.4	+1693
Kuzey	+153	-156	8.0	+1014
Kuzey Batı	+208	+5	3.6	+457
TOPLAM	+3079	+2616	100.0	12636

Kaynak: İnci Ak, Metropolleşme Sürecinde Türkiye ve İzmir Örneğinde Çözüm Araştırması, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Sosyal Planlama Dairesi, Aralık 1981, s. 92-93.

Yukarıdaki tablolardaki veriler incelendiğinde kent merkezi dahilinde nüfus yoğunluğunda 1940-1945 arasında çok az bir değişme olduğu görülürken; merkezinde ve çevre yerleşmelerdeki nüfus yoğunluğunun 1945-1950 yılları arasında; yani II. Dünya Savaşı'ndan sonra büyük bir artış gösterdiği görülmektedir.

B. II. DÜNYA SAVAŞI'NIN YARATTIĞI SORUNLAR

1. II. Dünya Savaşı Yıllarında Kentin Sağlık Durumu

I. Dünya Savaşı yıllarında da gerek altyapı hizmetlerinin tam olmayışı gerek savaş hali nedeniyle, İzmir'de sağlık problemleri çoktu³⁵. Kentte oldukça yaygın olan sıtma, frengi gibi hastalıklar gerek II. Dünya Savaşı yılları öncesinde gerekse savaş yıllarında oldukça önemli sorunlar yaratmıştır. Ulvi Olgaç'ın belirttiğine göre *"İzmir çok hastası bulunan bir şehirdi. Karşıyaka, Güzelyalı'da, Mersinli'de vesair muhtelif yerlerde bulunan bataklıklar İzmir'e büyük hastalıklar getirmiştir... Bataklıklardan başka*

³⁵ Sabri Sürgevil, a.g.tez, s. 66.

*yiyecek ve içeceklerin kontrolden uzak kalması, esnafın sıhhi tedbirlere hiç riayet etmemesi, halkın eline geçirdiği suları içmesi, hastalığı şehirde kökleştirmiştir...*³⁶

a. II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir’de Sağlık Hizmeti Veren Kuruluşlar

1940’lı yıllarda İzmir’de Memleket Hastanesi, Emraz-ı Sariye Hastanesi, Eşrefpaşa Hastanesi ve Musevi Hastanesi’yle birkaç küçük hastane bulunuyordu ki bütün bu kuruluşların toplam sayısı 760 idi³⁷. Bunlardan Askeri Hastane ve şehir merkezinde yeralan Memleket Hastanesi 1940’lı yıllarda 325, Eşrefpaşa Hastanesi ise 125 yatak kapasitededir. Sari Hastalıklar Hastanesi 100, 50 yatak kapasitede olan Fransız Hastanesi de diğerleri gibi bu dönemde İzmir’in ihtiyacını karşılamaktan uzaktı. Bu yıllarda kentte özel hastaneler de vardı. Bunlar 20’şer yataklı dört özel hastane ile azami 30 yatak kapasitede bir Musevi Hastanesidir³⁸. Sözü edilen bu hastaneler kentin ihtiyaçlarını karşılayamayacak nitelikteydi. Sadece İzmir’de hizmet vermeyip çevre ilçe ve köylere de hizmet verdikleri gözönünde bulundurulursa bu yetersizlik kendisini oldukça fazla hissettirmişti³⁹. Ayrıca sözü edilen hastanelerin bu dönemde teknik donanımları da oldukça yetersizdir.

Bunların dışında savaşın zor koşullarına rağmen, büyük bir kısmı Belediye tarafından karşılanan ve Sağlık Bakanlığı’nın da yardımıyla oluşturulan 100-150 yatak kapasiteli Çocuk Hastanesi bulunuyordu. Ancak savaş nedeniyle hastanenin teknik eksiklikleri giderilemediğinden sözü edilen dönemde faaliyete geçirilememiştir. Bu hastanenin adı daha sonra Dr.Behçet Uz Hastanesi olarak değiştirilmiştir⁴⁰. Çocuklar için

³⁶ Ulvi Orgaç, *Güzel İzmir Ne İdi Ne Oldu*, İzmir 1939, s. 63-64.

³⁷ Memduh Say, *İjyen Bakımından İzmir Şehri*, İzmir 1941, s. 84.

³⁸ Bunlar; Ege, Hasan Başkam, Sağlık Evi ve Sıhhat Evi Hastaneleridir. *İzmir Şehri Rehberi*, İzmir 1941, s. 138.

³⁹ H. Rüştü Öktem bu hastanelerden Memleket Hastanesi hakkında şunları yazmaktadır: “...*Daima tamire muhtaç bir bina, telleri kopmuş karyolalar, hiçbir zaman ikmal edilmemiş bir hemşire ve hademe kadrosu, az maaşlı asistanlarla istenen şekle koymak imkânsızdır. Bir hademe aylık 33 lira ile geçinememektedir. Asistan doktorların aylıkları 60 TL’dir. Hastanede 11 hemşire hizmet vermesi gerekirken 6 hemşire hizmet vermektedir...*” H.Rüştü Öktem. “Memleket Hastanesi ve Sağlık İşlerimiz”, *Anadolu*, 29 Şubat 1944.

⁴⁰ *İzmir Şehri Rehberi*, s. 138.

ayrıca belediyenin idaresinde bir çocuk yuvası ile idaresi Sağlık Bakanlığı'na bağlı Sağır ve Dilsiz Körler Kurumu da hizmet vermekteydi⁴¹. Ayrıca, bulaşıcı hastalıklar için İzmir'de bir dispanser bulunmasına rağmen, her kurumun da ayrı birer dispanseri bulunuyordu. Kızılay, Amele ve İşçiler Kurumu, Verem Mücadele Cemiyeti, Çocuk Esirgeme Kurumu, Kuduz Tedavi Merkezi, Liman ve Şehir Bakteriyoloji Kurumu da bu alanda önemli hizmetleri olan kurumlardı⁴². İzmir Deri ve Tenasül Hastalıkları Dispanseri de bu dönemde günde 150-200 kişiye hizmet ediyordu ki, bu hastaneden 1942 yılında ülke genelinde biri İzmir'de olmak üzere iki hastane vardı⁴³.

1951 yılında basılan İzmir Şehri İmar Komisyonu Raporu'na göre İzmir'de Buca ve Bornova dahil 30 eczane vardı. İzmir merkezinde ise 281 doktor görev yapmaktaydı. Bu rapora göre İzmir'de mevcut hastaneler ve durumları ise şöyleydi⁴⁴:

Tablo IX. İzmir'de Mevcut Hastaneler ve Kapasiteleri

Hastane	Mevkii	Yatak Adedi	Doktor Adedi
Emraz-ı Sariye	Tepecik	100	13
Çocuk Hastanesi	Gazi Heykeli Arkası	130	17
Memleket Hastanesi	Bahribaba	320	19
Eşrefpaşa Hastanesi	Tepecik	100	7
Verem Senatoryumu	Buca	75	2
İşçi Hastanesi	Birinci Kordon	77	4
Deri Dispanseri	İkiçeşmelik Caddesi	Yataksız	-

Liman ve Şehir Bakteriyoloji Müessesesi ise 2 kimyager tarafından idare edilmekte olup Sağlık Bakanlığı'na bağlı olarak hizmet veriyordu.

⁴¹ Memdur Say, a.g.e., s. 86.

⁴² a.g.e., s. 87.

⁴³ Anadolu, 1 Temmuz 1942.

⁴⁴ İzmir Şehri İmar Komisyonu Raporu. İzmir 1951. s. 44-45.

Özel Hastanelerin durumu ise şöyleydi⁴⁵:

Hastane	Mevki	Yatak Adedi
Ege Hastanesi	Alsancak	20
Fransız Hastanesi	Alsancak	50
Sıhhat Evi	Alsancak	20
Sağlık Evi	Gazi Bulvarı	20
Karataş Hastanesi	İnönü Caddesi	30
Hasan Yusuf Başkam	İnönü Caddesi	20
İzmir Kliniği	Birinci Kordon	20

İzmir’de ve Türkiye genelinde savaş koşullarında hızla yayılan sıtma, tifüs ve çiçek gibi hastalıklarla mücadelede, yoksul halkın tedavi giderleri devlet hastaneleri ile devlete bağlı kuruluşlar tarafından karşılandığından, masrafları artan bu hastanelerin ihtiyaçlarının sağlanmasında zorluklar yaşanmıştır. İzmir’de Vilayet bütçesinden idare edilmekte olan Memleket ve Eşrefpaşa Hastaneleri’nin masraflarının karşılanabilmesi için İzmir Belediyesi’nden yardım alınmıştır. Savaş yıllarında aşırı fiyat artışları tedavi ücretlerine de yansımış, hastanelerde ve eczanelerdeki ilaç, özellikle kinin sıkıntısı hat safhaya varmıştır. Öyle ki savaş yılları İzmir’de ve diğer kentlerimizde ilaç darlığının korkunç boyutlara ulaştığı bir dönemdir⁴⁶.

II.Dünya Savaşı’nın tüm olumsuz etkilerine karşın bu alanda önemli girişimler de gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. 1942 yılında Verem Mücadele Cemiyeti tarafından Buca’da bir verem hastanesinin açılması için girişimlerde bulunulmuş ve Cemiyet tarafından her sene Yamanlar’da kamplar açılarak zayıf ve yoksul çocuklar bakım altına alınmıştır⁴⁷. 1 Mart 1944 yılında da Verem Hastanesi hizmete geçmiştir⁴⁸.

⁴⁵ a.g.e., s. 45.

⁴⁶ Yazar Aksoy, *Bir Kent Bir İnsan, İzmir’in Son Yüzyılı*, S. Ferit Eczacıbaşı’nın Yaşamı ve Anıları, İstanbul 1986, s. 247.

⁴⁷ *Yeni Asır*, 9 Temmuz 1942; 1 I. Teşrin 1943; *Anadolu*, 27 Şubat 1945.

⁴⁸ Bu hastanenin açılmasına İzmir İncir, Üzüm ve Tarım Satış Kooperatifleri Birliği ile Manifaturacılar Türk Anonim Şirketi’nin önemli katkıları olmuştur.

Türkiye II. Dünya Savaşı'na girmese de her an bir savaş tehlikesi karşısında gerekli hazırlıkları yapmak durumundaydı. Savaşa hazırlıklı hale gelebilmek amacıyla İzmir'de ve ülke genelinde sivil savunma kurslarının yanısıra hastabakıcılık kursları da açılmıştır. Bu çalışmalar CHP tarafından titizlikle sürdürülmüştür. 10-15 kişilik kadrolardan oluşan bu kursların halkımızın en büyük eksiği olan sağlık konusunda bilinçlenmesine olan katkısı muhakkak ki yadsınamaz⁴⁹.

b. II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'in Sağlık Sorunları ve Alınan Önlemler

İzmir'in giderek büyümesi ve gelişmesi, günlük hayatta çözümlenmesi gereken pekçok sağlık sorununa yenilerini eklemiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında kent içindeki bütün mezarlıklar kaldırılmış, çeşitli hastaneler ve sağlık ocakları açılmış, kentin en temel altyapı gereksinimi olan kanalizasyon sorunu giderilmeye çalışılmıştır. Ancak alınan önlemler bulaşıcı hastalıkların ve diğerlerinin önüne geçilmesini engelleyememiştir. Bunda savaş nedeniyle, aşırı fiyat artışlarının ve halkın yaşam düzeyinin gerilemesinin ve buna bağlı olarak temizlik ve beslenme eksikliğinin yarattığı olumsuzlukların da etkisi vardır. Bu nedenle İzmir'de başta sıtma olmak üzere, verem, tifo, lekeli humma gibi hastalıklar giderek artış göstermiştir.

Sıtmanın sebebi bataklıklar ve altyapı hizmetlerinin eksikliğidir. Bu hastalığa sıklıkla yoksul kesimlerin yaşadığı yerlerde bataklık çevrelerinde rastlanmaktaydı. Veremin yaygın olduğu yerler de yine sağlıksız şartlardaki yerleşim yerlerinde oturan ve yetersiz beslenen işçi ailelerinin yaşadığı yerlerdi. Lekeli humma ve tifo gibi hastalıklar ise şehre dışarıdan gelmekteydi. Bu hastalıklar ise özellikle Tepecik ve Başdurak semtlerinde, yani yine yoksul kesimlerde yaygındı. Bu semtler dışarıyla en çok ilişkisi olan yerleşim yerleriydi⁵⁰. Bu tür hastalıkların önüne geçebilmek amacıyla İzmir Valiliği ve İzmir Belediyesi başta olmak üzere çeşitli kuruluşların da önemli çalışmaları olmuştur. Bu çalışmalar hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

⁴⁹ Yeni Asır, 6 Mart 1944.

⁵⁰ İzmir Şehri İmar (1939)...., s. 42.

(1) Bataklıkların Kurutulması

Gerek II.Dünya Savaşı öncesinde gerekse savaş yıllarında sıtma hastalığı, İzmir’de en yaygın hastalıkların başında yer almıştır. Bu hastalığa yol açan bataklıkların kurutulması yolundaki çalışmalar başarılı sonuçlar vermiştir. Mersinli, Halkapınar, Karşıyaka ve Güzelyalı bataklıklarının bulunduğu yerleşim yerleri sıtma hastalığının en çok görüldüğü yerlerdir. Bu hastalıklar için her yıl yüz bin liradan fazla kinine ihtiyaç duyuluyor ve halka dağıtılıyordu. Ulvi Olgaç *“İzmir’i mütemadiyen zehirleyen bu bataklıkların sahasının 611.060 metre gibi hafızaya durgunluk verecek büyüklükte”* olduğunu belirtmektedir⁵¹. Hastalığı önleyebilmek için belediye önce şehre yakın olan yerlerden başlamış, şehrin sağlığını daha yakından tehdit eden Bostanlı ve Güzelyalı bataklıklarını kurutmuş ve oraları doldurarak ağaçlar dikmiştir. Karşıyaka’nın gerek şehir içerisinde ve gerek Bostanlı’ya doğru uzanıp giden bataklıkları yerine ormanlar, evler, apartmanlar yapılmış, Güzelyalı’da aynı şekilde ağaçlandırılmış ve bataklık ortadan kaldırılmıştır⁵².

Ancak II. Dünya Savaşı’nın başlaması bu çalışmaları aksatmıştır. İzmir’de 1932-1938 yılları arasında 125.154 m² bataklık alan kurutulmuştur⁵³. 1939 yılında ise kurutulan bataklıkların alanı 7.490 m²’dir⁵⁴. 1941 yılında Güzelyalı’da bataklıkların bulunduğu araziden denize doğru bir kanal açılarak hastalığa yol açan alanlar kurutulmuştur⁵⁵. Bu kısım İnciraltı plajına kadar temizlenmiş ve kurutulmuştur. Halkapınar semtini de uzun yıllar sıtma yatağı haline getiren Halkapınar bataklığının kurutulması ise belediyeyi oldukça uğraştırmıştır. 1942 yılında bataklık arazi istimlak edilerek⁵⁶, bataklığın sahil kısmından itibaren doldurulmasına ise 1944 yılında başlanmıştır⁵⁷. Bunlardan başka Arap Deresi, Musaoğlu Deresi, Karantina Taş Ocakları, Hatay Caddesindeki Arap Hasan Ağa çevresi, Karantina Hamam Sokağı, Talebe Çayırı’nda, Halil Rıfat Paşa’da ve İngiliz

⁵¹ U.Olgaç, a.g.e., s. 68.

⁵² a.g.e., s. 69.

⁵³ İzmir Belediye Riyaseti Çalışma Raporları, (1932-1938).

⁵⁴ Riyaset Raporu, (1939).

⁵⁵ Anadolu, 11 Mayıs 1941; 23 Mayıs 1941.

⁵⁶ Yeni Asır, 16 II.Teşrin 1942.

⁵⁷ Yeni Asır, 4 II.Kanun 1944.

Bahçesi'nde, Kızılçullu çevresinde bulunan durgun sularla bataklıklar kurutulmuş veya kanalizasyon aracılığıyla denize akıtılmıştır⁵⁸.

İzmir'in bu derdine bir çözüm getirebilmek amacıyla, kentin "Sağlık ve İçtimai Muavenet Nezareti Sıtma Mücadele Mıntakası"na alınması için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Kentin sıtma mücadele kapsamına alınması ise ancak 1946 yılında mümkün olabilmektedir. Böylece İzmir'de sıtma mücadele merkezi haleni getirilmiştir⁵⁹.

Bataklıkların kurutulması ya da kentin sıtma mücadele alanı içine alınması tek başına bir çözüm getirmemiş, şehrin lağım menfezlerine, su birikintilerine, evlerdeki çukurlara mazot dökülerek hastalığın yayılması engellenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmalar büyük harcamalara yol açarken, kinin yokluğu da buna eklenince İzmir halkı bu hastalığın olumsuz etkilerini uzun yıllar çekmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde basında sıkça yeralan yazılarda; *"mücadele işlerinin tekrar gözden geçirilmesi, hastalığa yakalanan herkese kinin dağıtmanın mümkün olmadığı, sıtma mücadele alanının genişletilmesi gerektiği ve sıtmanın bu memleketin bir numaralı düşmanı"* olduğu vurgulanmıştır⁶⁰.

II.Dünya Savaşı yıllarında bataklıkların kurutulması işleri aksamış, savaş nedeniyle yaşanan mazot sıkıntısı ve yokluğu bu hastalığın artmasına yolaçmıştır. Bataklık alanlarla su birikintilerinin bulunduğu yerlerin halk sağlığını tehdit etmesi karşısında İzmir Belediyesi bizzat bu çalışmalara ağırlık vermiş, fakir halka parasız mazot dağıtılmıştır. 1939-1945 yılları arasında ise bataklık araziden 38.097 m²'lik bir alan kurutulmuştur⁶¹.

(2) Sıtma Hastalığına Karşı Alınan Önlemler

Sıtma hastalığının salgın hale gelmesinde iklim değişiklikleri de önemli bir rol oynamıştır. 1941 yılında havaların çok yağışlı geçmesi, ırmakların taşması sonucu su birikintilerinin hastalığı daha da yaygınlaştırdığı gerekçesiyle Sağlık Bakanlığı, İzmir

⁵⁸ Riyaset Raporu, (1945), s. 6-7; Yeni Asır, 8 Mayıs 1945.

⁵⁹ Riyaset Raporu, (1946), s. 6-7.

⁶⁰ Konuyla ilgili olarak daha ayrıntılı bilgi için bkz. Anadolu ve Yeni Asır gazeteleri (1939-1945) yılları; ayrıca bkz. Bşb. İstat. Um. Md. İstat. Yıllığı, C. 16 (1947). Ankara 1948, s. 173.

⁶¹ Riyaset Raporları, (1939-1945).

Valiliği ve Belediyesi tarafından halka kinin dağıtılmıştır. Vilayet bütçesine ve diğer belediyelerin bütçelerine tahsisat ayrılmış, her mahallin mülkiyet amirleri bu işin takibiyle yükümlü tutularak, hazırlanan broşürler halka dağıtılmıştır⁶².

Sıtma mücadelesinde, halka bazı yükümlülükler getirilmiştir. Vilayet Sıtma Mücadele Komisyonu'nun aldığı kararlar doğrultusunda, İzmir halkından 16-25 yaş arasındaki erkeklerin üç gün süreyle bataklık kurutma çalışmalarına katılması zorunlu hale getirilmiştir. Çalışmak istemeyenler ya da sağlık vs. koşulları bu işlerde çalışmaya uygun olmayanlar üç günlük çalışma ücretini Belediye'ye vermekle yükümlü tutulmuşlardır⁶³.

Bu alanda alınan diğer önlemler ise şehrin kanalizasyon sisteminin eksikliğini gidermek ve tuvaletlerin temiz ve sağlıklı hale getirilmesi çalışmalarıdır. İzmir Belediyesi'nin tespitlerine göre 1941 yılında bu eksikliğin giderilmesi en az bir yıllık bir çalışmayı gerektirmektedir. Basında sıkça yer alan yazılarda tuvalet ve lağım menfezlerinin açık olmasından yakınılmaktadır. Binlerce menfezin kapatılması için gerekli olan teneke ve malzemeler ise savaş nedeniyle piyasada yeterli oranda bulunmamaktadır.

Hastalığın giderek yaygınlaşması karşısında İzmir CHP İl İdare Heyeti Başkanlığı, Parti Genel Sekreterliği ile Sağlık Bakanlığı'nın girişimleriyle güçlkle temin edilen 50 kl kininler fakir halka parasız, durumu iyi olanlara da maliyet fiyatı üzerinden dağıtılmıştır⁶⁴. 1942 yılında ithalattaki zorluklar nedeniyle kinin ithalinin yapılamamasından dolayı, varolan stokların tasarruflu kullanılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır⁶⁵. Ayrıca sıtma tedavisi süresi 7 günden 5 güne indirilmiştir. Kinin dağıtımı yasaklanmış, yalnızca hasta olanların tedavi altına alınması ve zorunluluk olmadıkça hastanelerde kinin kullanılmaması kararlaştırılmıştır.

⁶² Anadolu, 8 Mart 1941.

⁶³ Anadolu, 22 Nisan 1941.

⁶⁴ Anadolu, 16 Mayıs 1941.

⁶⁵ "Hollanda Hindistan'ın Japon istilasına uğraması Java adasından getirilmekte olan kinin hammaddesinin ithali yolunu kapamıştır." Yeni Asır, 28 Mart 1942; M. Tuncer, "Kinin". Yeni Asır, 5 I. Teşrin 1943.

1943 yılında savaş nedeniyle bataklıkların kurutulması ve mazot kullanılması işleri bir kenara bırakılmıştır. Halk cibinliğin ucuzunu değil, pahalısını bile bulamaz hale gelmiştir. Her alanda yaygın olan karaborsacılık ilaç sektörünü de içine alınca bu hastalıktan kaynaklanan ölüm oranı artmıştır⁶⁶. Kinin dağıtımının mutlaka doktor reçetesiyle yapılması zorunlu hale getirilmişse de bu iş bazı doktorlar tarafından istismar edilmiştir⁶⁷. İş, piyasaya sahte kinin sürmeye kadar vardırıanlar da vardır. Örneğin İzmir Fiat Murakabe Teşkilâtı, Kilimciler Çarşısı'nda Semoel Namşahon adında bir musevinin deposunda gizlice ve ruhsatsız kininler hazırlayıp piyasaya sürdüğünü, yüksek fiatla sattığını, bunun yapımında nişasta ve karbonat kullandığını tespit ederek adı geçen kişiyi adliyeye sevk etmiştir. İkiçeşmelik'te oturan bir inşaat işçisi de mikroplu suların tahlilinde kullanılan zehirli bir maddeyi kinin diye satmak isterken yakalanmış ve adliyeye verilmiştir⁶⁸.

Sıtma mücadelesiyle ilgili olarak TBMM'de yapılan görüşmelerde, mücadele teşkilatlarının istenilen düzeyde çalışmadıkları belirtilmiştir. İzmir Sıtma Mücadele Teşkilatı da mevcut elemanlarından bir kısmının askere alınması, geri kalanların yeterli olamaması, az elemanla 20-25 köyü içine alan mücadelenin sürdürülememesi, ücretlerin az olması, sağlık müdürlerinin ve ilgilerin ödenek eksikliğinden dolayı teşkilatın denetimini yapamamalarından dolayı bazı zorluklarla karşılaşmıştır⁶⁹.

Sıtma ile mücadele 1944 yılından sonra olumlu sonuçlar vermeye başlamıştır. Sağlık Bakanlığı'nın İzmir'de yaptırdığı incelemelerde şehirde sıtmadan verilen kayıpların Manisa'dakinden az olmadığı görülmüştür. İstatistik yıllıklarının verilerine göre 1914'de

⁶⁶ **Yeni Asır**, 5 I. Teşrin 1943.

⁶⁷ "Hastalar yalnız kendilerine hasredilmiş olması gereken devlet tabletlerini eczaneden alabilmek için üstelik "tüccar hekimlere" para vermeye mecbur kalıyorlar... Doktorun kininle birlikte uydurma birkaç ilaç daha yazdığı reçeteler bir istismar vesilesi olmuştur. Eczanede bulunmayan kininleri on misli, yirmi misli fiatına dışarıda buluyoruz. En acıklı nokta budur... Kinin yalnız dürüst eller vasıtasıyla tevzi edilmeli ve vesikaya bağlanarak her vatandaşın hakkı tespit olunmalı ve halkın alabilmesi temin edilmelidir. Ege Bölgesi'nde kooperatiflerin kinin dağıtarak halkın ne kadar minnetini kazandıklarını birçok köylülerin ağzından duyduk. Demek ki işi halk hizmeti olarak dürüstçe yapabilecek olanlar vardır..." M. Tuncer, a.g.m., s. 1.

⁶⁸ II. Dünya Savaşı yıllarında İzmir basınında bu tür örneklerle sık sık rastlanmaktadır. Bkz. **Anadolu**, 11 Nisan 1942; 12 Şubat 1944.

⁶⁹ M. Tuncer, "Sıtma Savaşı", **Yeni Asır**, 12 II. Kanun 1944.

İzmir’de sıtmadan ölenlerin sayısı 145’tir. 1942’de bu sayı 137’ye düşerken, 1943 yılında 179’a, 1944’te 181’e çıkmış ve 1945 yılında bu sayı, bataklık arazilerin büyük ölçüde kurutulmasına paralel olarak 73’e düşmüştür⁷⁰.

Dönemin Sağlık Vekili Dr.Hulusi Alataş’ın TBMM’de yaptığı konuşmasında konu daha ayrıntılı ele alınmıştır. Vekil, *“gerek Sıtma Kanunu, gerekse Hıfzısıha Kanunu ve diğer kanunlar ile belediyelere yüklenen lağım ve kanalizasyon işlerinin yapılması ve kanuni yükümlülüklerin yerine getirilmesi konusunda ilgili makamlara girişimlerde bulunulduğunu, belediyelerin mali yetersizlikleri yüzünden, personelin yeterli olmamasından, pek çok şehir ve kasabalarda henüz bu işlere ait projelerin hazırlanmasının dahi mümkün olmadığını, bir yandan içecek ve kullanılacak suyun getirilmesi için varolan kanuni yükümlülüklerin yerine getirilmeye çalışıldığını, ancak üç büyük şehirlerimizden olan İstanbul, Ankara ve İzmir’de bile kanunun o ana kadar yüklediği görevleri yerine getirmenin gerçekleştirilemediğini”* belirtmiştir⁷¹. Sağlık Bakanı’nın bu açıklamalarının yanısıra İzmir Belediyesi’nin 1944 yılında kentin sağlık durumuna ilişkin olarak oldukça iyimser bir tablo ortaya koyduğu görülmektedir⁷².

Savaş yıllarında İzmir Belediyesi’nin Sağlık Teşkilatı’nda biri başhekim olmak üzere 4 doktor, 3 sekreter ve 2 sağlık memuru görev yapıyordu. Şehir nüfusunun aşağı yukarı bu yıllarda 200 bin olduğu düşünülürse bu durum 40 bin kişiye bir doktor düşmesi demektir⁷³. Bu teşkilatın görevleri arasında gıda maddelerinin, su ve lağımaların kontrolü ile fakir hastaların muayenesini yapmak, dezenfeksiyon işleri, aşılar ve sağlıklı olmayan yerlerin genel sağlık koşullarına uygun hale getirilmesi yer almaktadır.

Ülke sağlığını ciddi boyutta tehdit eden sıtmanın önüne geçebilmek amacıyla Sağlık Bakanlığı, sözü edilen önlemlerin yanısıra, çeltik ziraati nedeniyle suni

⁷⁰ Bşb. İstat. Um.Md. İstat. Yıl., C. 16 (1947). Ankara 1948. s. 130. Diğer hastalıklardan kaynaklanan ölüm sebepleri hakkında aynı istatistik yılında bilgiler yer almaktadır.

⁷¹ **Ayın Tarihi**, 122 (1-31 II.Kanun 1944). s. 17.

⁷² *“Doğrusunu söylemek gerekirse itiraf etmelidir ki şehrin bugünkü sıhhat durumu, sıhhiye teşkilâtımızın, belediyemizin ve bilhassa bugünün sıhhat nazariyatını kavramakta ve buna uyarak korumakta olan halkımızın sayesinde iyi bir durumda bulunmaktadır.” Anadolu*, 2 I.Kanun 1944.

⁷³ **a.g.gazete**, s. 1.

bataklıkların oluşmasını engellemek için çeltik üretimini sınırlandırmış, hatta bazı yerlerde tamamen kaldırmıştır⁷⁴. Ayrıca “Olağanüstü Sıtma Savaşı Kanun Tasarısı” TBMM’de görüşülmüştür. Tasarıya göre; basit bir hesaplama bir kimsenin sıtmadan en az 15 iş günü kaybettiği kabul edilirse, yılda 15 milyon işgücü ve 300 milyon lira zarara uğranıldığı belirtilmektedir⁷⁵. Ayrıca kanun tasarısında bakanlığın mahalli idarelerde görev yapan bütün memurları bu işte seferber edebileceği, bu konuda ihmalleri görülenlere 50 liradan 500 liraya kadar ağır para cezası ve bir haftadan bir aya kadar da hapis cezası verileceği belirtilmektedir⁷⁶.

İzmir’deki Olağanüstü Sıtma Savaşı Komisyonu ve resmi hastaneler sıtmalı hastaları parasız tedavi etmişler, sadece il merkezinde değil ilçelerde de geceli gündüzlü çalışarak bu sorunun ortadan kaldırılmasına çalışılmıştır. Bu çalışmalar olumlu sonuçlar vermeye başlayınca sıtma ile olağanüstü savaş kadrosunun 1945 yılı sonunda kaldırılması kararlaştırılmıştır⁷⁷.

(3) Çeşitli Hastalıklarla Mücadele ve Karşılaşılan Diğer Sağlık Sorunları

İzmir’de tifüs, zatürre ve verem vb. hastalıkların görüldüğü yerler genellikle işçi ailelerinin ve diğer yoksul kesimlerin oturdukları Tepecik, Halkapınar gibi semtlerdir. II. Dünya Savaşı’nın yarattığı sıkıntılar ve yoklukların yanısıra pek çok maddenin, bu arada temizlik maddesi fiyatlarının da pahalılaşması, en çok yoksul aileleri etkilemiş ve bu hastalıklarda artış görülmüştür. Belediye Tepecik semtinde bir hamam kiralarak fakir halkın ihtiyacını gidermeye çalışmış, bir yandan da bulaşıcı hastalıkların daha da yayılmasını önlemeye çalışmıştır. Ayrıca buraya birer de berber temin edilerek belirli saatlerde kadınların ve erkeklerin hamamdan yararlanmaları sağlanmıştır⁷⁸. Ayrıca

⁷⁴ *Anadolu*, 13 Ocak 1945.

⁷⁵ “Sıtma Hakkında Korkunç Rakamlar”, *Anadolu*, 18 Mart 1945; “Sıtma Savaşı”, *Anadolu*, 2 Haziran 1945.

⁷⁶ Ayrıca kanunun 8. Maddesine göre sıtma ilaçlarını satan veya arttıran ve stoklayanların 100 liradan 1000 liraya kadar ağır para cezası ve 3 aydan 1 yıla kadar hapis cezası veya ikisinin birden uygulanacağı belirtilmektedir. *Yeni Asır*, 6 Mayıs 1945. *Anadolu*, 13 Mayıs 1945.

⁷⁷ “Sıtma İle Olağanüstü Savaş Kadrosu Lağvediliyor”. *Yeni Asır*, 5 Aralık 1945.

⁷⁸ “I. Dünya Savaşı yıllarında da İzmir’de zeytin tacirlerinin aracılığıyla hamamlar faaliyete geçirilmiş ve büyük faydalar elde edilmiştir.” *Yeni Asır*, 22 Şubat 1942.

Kemeraltı Belediye Temizlik Dairesi'nde bir uzman tarafından yoksul ailelerin çocuklarının muayene ve tedavisi için bir salon ayrılarak başarılı çalışmalar yapılmıştır⁷⁹. Temizlik işlerinin daha sağlıklı yürütülebilmesi için Belediye Tebhirhanesi açılmış, Sıhhat Vekaleti'nin gönderdiği etüv makineleri ile halkın çamaşırlarının parasız yıkanması için de bir bölüm ayrılmıştır. Bu kısım günde 600 kişinin yıkanabileceği kapasitededir⁸⁰. Bu çalışmalar sonucu şehirde birkaç tifüs vakasının görülmesinin dışında hastalıkta bir yayılma olmamıştır⁸¹.

1943 yılında Ekim ayı itibariyle bütün yurttaki lekeli humma vakası 44'tür. Sağlık Bakanlığı'nın belirttiğine göre bu yıllarda *"hiç bir yerde toplu hastalık yoktur, birkaçı münferit olaylardır."*⁸² İzmir ve çevresiyle ilgili olarak Şehir Hıfzısıhha Meclisi'nin aldığı karar doğrultusunda yoksul ailelerin parasız yıkanması, vapurların, sinemaların, devlet dairelerinin, tren ve otobüslerin, iş yerlerinin vb. toplu alanların dezenfekte edilmesi sonucu bu hastalıklarda azalma görülmüştür. Ayrıca Vali Sabri Öney'in çabalarıyla cezaevinde bulunan mahkumlara temiz giysiler dağıtılmış, başta cezaevi olmak üzere pek çok ev, otel ve dükkan teker teker dezenfekte edilmiş, halkın kendisini temiz tutması ve bittin korunması için sık sık broşürler dağıtılarak hastalıklara karşı bilinçlenmesi sağlanmıştır. Özellikle Tepecik, Mezarlıkbaşı semtlerinde temizlik işleri fazlaştırılmıştır. Üstü başı pis olanlar belediye hamamlarına gönderilmek suretiyle çalışmalar sıklaştırılmıştır⁸³. Bu işleri daha iyi yapabilmek için 12 kişiden oluşan bir komisyon, gıda maddeleri üretilen ve satılan yerlerde denetmeler yapmış, fırınlarda çalışan işçilerin yaşadıkları evler dahi denetlenmiştir. 1943 yılında bazı şehirlerde tifo salgını ortaya çıkmasına karşın İzmir'de tek tük olaylarla karşılaşmıştır⁸⁴. Denetim işlerinde her ocak

⁷⁹ Anadolu, 20 Ağustos 1942.

⁸⁰ Yeni Asır, 31 I. Teşrin 1943.

⁸¹ I. Dünya Savaşı yıllarında ise İzmir'de tifüs hastalığından önemli ölçüde kayıplar yaşanmıştı. Hastalığın bundan sonraki yıllardaki seyri ise şöyle olmuştur: 1925-5, 1929-1, 1930-19, 1931-13, 1932-10, 1933-19, 1934-29, 1935-47, 1936-53, 1937-44, 1938-56, 1939-46'dır. Bu hastalık genellikle şehirde kuyu suyu ve tulumba kullanılan yerlerde ve Karşıyaka gibi denize sıkça girilen yerlerde artış göstermiştir. İzmir Şehri İmar.... İzmir 1951, s. 43.

⁸² "Sağlık İşleri", Yeni Asır, 4 2. Teşrin 1943.

⁸³ Anadolu, 30 Mayıs 1943.

⁸⁴ Bu tarihlerde İzmir'de 73 tifüs vakasına rastlanmıştır. Anadolu, 24 Haziran 1943.

ve parti nahiye başkanları sağlık ekipleriyle birlikte çalışmalara katılmışlardır. Belediye tarafından açılan hamamlara ek olarak İzmir CHP il örgütü ve Kızılay tarafından Tepecik, Keçeciler ve Karataş'ta birer, İkiçeşmelik'te iki hamam faaliyete geçirilmiştir⁸⁵. Sinemalarda ve vapurlarda yapılan denetlemeler sonucu, koltukların kumaşla kaplanması yasaklanmış, geçici olarak seferden kaldırılan vapurların yerine, Bayraklı Vapuru'nun koltuklarının demir olması nedeniyle sefere çıkarılmıştır⁸⁶. Ayrıca dönemin Belediye Başkanı Reşat Leblebicioğlu tarafından şehirdeki hamam işleten kişilerle toplantılar düzenlenerek, şehir halkının temizliği konusunda kendilerinden “ucuz halk yıkanma günleri” düzenlemeleri istenmiştir. Buna göre haftanın belirli günlerinde “halk saatleri” belirlenerek kişi başına 20'er kuruştan bu hamamlardan halkın ucuza yararlanması sağlanmıştır. Belediyenin Tepecik ve Eşrefpaşa'daki tedhirhaneleriyle hamamlar İzmir'in bu alandaki en temel ihtiyacını karşılamışlardır⁸⁷.

İzmir'de bu yıllarda verem, tifüs ve dizanteriden başka karşılaşılan çiçek hastalığına ise diğerlerine oranla daha az rastlanmaktadır. Bu hastalığın önüne geçmek amacıyla İzmir'de bulunan bütün okullardaki öğrencilere, fabrikalarda ve çeşitli işyerlerinde çalışan işçilere çiçek aşısı yapılmıştır. 1943 yılı başlarında kent halkının %70'ine çiçek aşısı uygulanmıştır. Bu yıllarda İzmir'de sıtma, tifüs ve çiçek dışında pek kayda değer bir salgın hastalık da yoktur⁸⁸. Halkın bilinçlenmesi amacıyla Kültürpark'ta düzenlenen film ve slayt gösterileri de bu açıdan önemli girişimlerdir. Diğer hastalıklarda olduğu gibi çiçek hastalığında da kanunların yüklediği yükümlülükleri yerine getirmeyenler ve bu hastalığı bildirmeyenler hakkında gerekli yasal işlemler uygulanmıştır. Kanun ayrıca herkesin aşılanmasını zorunlu tutmakta, bazen küçük ihmallerden şehrin bir

⁸⁵ **Anadolu**, 24 Haziran 1943.

⁸⁶ Sinemaların her seans sonunda dezenfekte edilmeleri zorunlu tutulurken, şehirlerarası yolculuklarda da herkesin mahallindeki bir doktordan birer “temizlik vesikası” alması, bu vesika olmadan yolculuğa çıkarılması yasaklanmıştır. Seyahat edenlerden temizliğinde şüphe edilenler önce yıkattırılıp sonra kendilerine vesika verilmiştir. Denizyollarında ve diğer ulaşım hizmetlerinde çalışan bütün işçilerin saçlarının kesilmesi “tifüsle mücadelede” zorunlu tutulmuştur. **Anadolu**, 13 Haziran 1943; 29 Haziran 1943.

⁸⁷ **Anadolu**, 7 Şubat 1944.

⁸⁸ **Yeni Asır**, 8 2.Kanun 1943.

bölgesinde münferit bazı olaylara rastlanmaktadır. Bunun önlenmesi için çiçek aşısı olanlara vesika verilmiştir⁸⁹.

II.Dünya Savaşı'nın yarattığı yokluklardan biri de İzmir'de kalay ihtiyacının yeterli oranda karşılanamamasıdır. Dikkati çeken bir nokta da, İzmir'de bu maddenin eksikliği sonucu yemek kaplarının iyi kalaylanamamasına bağlı olarak artan zehirlenme olaylarıdır. Özellikle 1944 yılında bu tür olaylarda bir artış dikkati çekmektedir⁹⁰.

1945 yılının başlarından itibaren yurt genelinde 421 tifüs vakası görülürken İzmir'de bu sayı 26'dır⁹¹. Ancak hastalık salgın halde değildir. Kentte bu hastalığa yol açan su kesintileri ve şehir şebekesinin ihtiyaca cevap verememesi de sık sık sorunlar yaratmıştır.

(4) İşçi Sağlığını Korumak Amacıyla Yapılan Çalışmalar

II. Dünya Savaşı yıllarında işçi ücretlerinin fiyat artışları karşısında gerilediği bilinmektedir. İzmir'de ve diğer kentlerimizde, bu yıllarda giderek artan hastalıkların en yoğun olarak görüldüğü yerler işçi mahallelerinin bulunduğu alanlardır. Bunda ücretlerdeki gerilemelerin oldukça önemli bir payı vardır. Türkiye genelinde işçi ücretleri arasında kentlere göre de farklılıklar vardır. G. Kessler'in saptadığına göre savaş yıllarında çeşitli kentlerde ortalama işçi ücretleri; Ankara 135 kr, İstanbul 122 kr, İzmir 101 kr, Niğde 57 kr, Ağrı 39 kr'tur. II. Dünya Savaşında parasal ücretler çok az artarken fiatlar çok hızlı bir biçimde yükselmiştir. Fiatlar yaklaşık dört misli bir artış göstermiştir. Bu durumun işçi sağlığını ve ailelerini mağdur etmesi ise kaçınılmaz olmuştur⁹².

Bu nedenle İzmir'de halk sağlığını tehdit eden bulaşıcı hastalıklara karşı korunmak amacıyla çeşitli kuruluşlar oluşturulmuştur. İşçi sağlığının korunması için ise

⁸⁹ Yeni Asır, 23 2.Kanun 1943.

⁹⁰ "Zehirlenmeler ve Kalay İhtiyacı", Ticaret, 19 Haziran 1944, "Karaborsa Canımıza Kıymaya Başladı", Ticaret, 19 Haziran 1944, s. 2.

⁹¹ Anadolu, 3 Şubat 1945.

⁹² M. Şehmuz Güzel, "II. Dünya Savaşı'nda İşçiler ve Sermaye", Mülkiyeliler Birliği Dergisi. C. 16/150 (Aralık 1992), s. 38.

İzmir'deki İşçiler Birliği Teşkilatı takviye edilerek, bir defaya ait olmak üzere işverenlerin yapacakları bir para yardımıyla bir revir ve hastane kurulması yolunda girişimler gerçekleştirilmiştir⁹³. Ayrıca İşçi Sağlığını Koruma Cemiyeti ve bu cemiyete Manifaturacılar Cemiyeti'nin yardımlarıyla bir bina satın alınarak, burası 30 yataklı bir hastane şeklinde düzenlenmiştir. Hastanenin teknik araç ve gereç eksikliklerinin tamamlanabilmesi için İzmir halkından bağışlar toplanmıştır⁹⁴. İzmir Valisi Şefik Soyer'in son derece önemli katkıları ve girişimleri sonucu bu hastane 9 Eylül 1945 yılında açılabilmiştir.

İzmir gibi 35-40 bin işçiyi barındıran bu şehirde İşçi Sağlığını Koruma Cemiyeti'nin etkinlikleri önemli bir yer tutar. Bu cemiyetin girişimleriyle açılan hastanenin önemli hizmetleri olmuştur⁹⁵.

Ayrıca CPH'nin işçi kurumlarına bağlı olarak çalışan CHP İşçi Birlikleri Dispanseri de bu alanda çalışan bir kuruluştur. Günde 20-30 hastanın bakıldığı dispanserde aynı zamanda muhtaç olanlara da hizmet verilmiştir. İşçi ailelerinin her türlü ihtiyaçlarının karşılandığı dispanserin bir aylık faaliyetine göre 600'den fazla hastaya bakılmış, 117 hasta evinde, 7'si de hastanede tedavi edilmiştir⁹⁶.

İzmir'de savaş yıllarında sağlık sorunlarının çözümlenmesi yolundaki bu girişimlerin olumlu sonuçlar vermesine karşın yine de bu sorunların çözüme kavuşturulamadığı ve çeşitli hastalıklara bağlı ölüm oranlarında savaşın en şiddetli yıllarında artışlar ortaya çıktığı görülmektedir.

II.Dünya Savaşı yıllarında İzmir'de yaygın olan hastalıklara bağlı ölüm olayları aşağıdaki tabloda verilmiştir:

⁹³ Ticaret, 29 Mart 1943.

⁹⁴ Yeni Asır, 16 Haziran 1945.

⁹⁵ Yeni Asır, 26 Haziran 1945.

⁹⁶ Endüstri, 4 (1.Kanun 1939), s. 77.

Tablo X. Yıllara Göre Çeşitli Hastalıklardan Kaynaklanan Ölüm Oranları

Hastalık Adı	1941	1942	1943	1944	1945
Karahumma ve Paratifo	14	26	47	26	28
Lekeli Humma	-	4	73	5	7
Çiçek	-	13	28	1	5
Difteri	51	26	26	18	21
Veba	-	-	-	-	-
Sıtma	145	137	179	181	73
Verem	415	608	659	565	576
Zehirlenmeler	165	148	175	151	127
Zatürre	568	640	538	544	419

Kaynak: Bşb.İst.Um.Md.İstat.Yıl. C.16 (1947), Ankara 1948, s. 130.

Yukarıdaki tablodan da açıkça görüleceği üzere II. Dünya Savaşı'nın yarattığı yokluklar, sıkıntılar verem, zatürre, sıtma, difteri, tifo vb. gibi pek çok hastalığın sayısında önemli bir artışa neden olmuştur. Bu hastalıklar içinde en çok ölümler zatürre, verem ve sıtmadan olmuştur. II. Dünya Savaşı yıllarında yaşanan ekonomik sıkıntılar, beslenme, temizlik gibi temel ihtiyaçların karşılanmasını zorlaştırırken, yaşam düzeyinin gerilemesinden kaynaklanan sağlık sorunları dönemin hükümetlerini ve sağlık kuruluşlarını da oldukça uğraştırmıştır.

2. II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de Sosyal Yardım Çalışmaları

1939 yılı sonbaharında Avrupa'da başlayan savaş, savaşan ve savaşmayan ülkeleri her yönüyle etkilemiş; ağır savaş koşulları ve yükümlülükleri özellikle dar gelirli ve yoksul kesimler üzerinde daha fazla hissedilir olmuştur. II.Dünya Savaşı'ndan önce varolan sosyo-ekonomik sorunlara bir de savaşın getirdiği sorunlar eklenince, toplumsal kesimler çözüm getirilemeyen ya da yeterli derecede çözümlenemeyen sorunlar karşısında güçlerini giderek yitirmişlerdir.

II.Dünya Savaşı yılları tıpkı I. Dünya Savaşı'nda da olduğu gibi temel ihtiyaç maddeleri alanındaki sıkıntı ve yoklukların korkunç boyutlara ulaştığı yıllardır. Halkın zorunlu ihtiyaçlarının giderilmesinde yaşanan sorunlar, karaborsacılığın giderek yaygınlaşması ve olağan bir hal alması, aşırı fiyat artışları, iaşe teşkilatının düzenli çalışmaması gibi nedenlerden dolayı halkın büyük bir çoğunluğu pek çok zorluklar yaşamıştır. İzmir gibi büyük kentlerimizde ise bu tür sıkıntılar daha fazla yaşanmıştır. Bu sıkıntıları hafifletmek ve muhtaç olanlara yardım ulaştırmakta çeşitli sosyal kuruluşların önemli etkinlikleri olmuştur. Savaşın sürdüğü yıllarda, İzmir'de Halkevi'nin sosyal yardım şubesinden başka şubeleri bulunan Yardımseverler Cemiyeti, Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu, Verem Mücadele Cemiyeti ve asker ailelerine yardım amacıyla kurulan Belediye Asker Ailelerine Yardım Bürosu, zor şartlar altında sosyal dayanışmanın güzel örneklerini sergilemişlerdir. Savaşın yarattığı yoklukların ve çaresizliklerin yükünün, az da olsa yoksul ve yardıma muhtaç kesimlerin sırtından kaldırılmasında, bu kuruluşların büyük bir katkısı olmuştur.

Bu alanda çalışmalar yapan kuruluşların çalışmalarını ayrı ayrı değerlendirmek yerinde olacaktır.

a. Yardımseverler Cemiyeti'nin Çalışmaları

Yardımseverler Cemiyeti İzmir Şubesi halkevi salonunda düzenli olarak yaptığı toplantılarla çalışmalarını üç ana noktada belirleyip çalışmalarını yürütmüştür. Savaşın yaratmış olduğu sosyal sorunlar nedeniyle sosyal yardım işlerine, muhtaç ve malüllere ağırlık verilmiş, yurt genelinde olmak üzere ve iş bulma alanlarında etkinliklerini sürdürmüştür.

Türkiye Yardımsever Cemiyeti, 1928 yılında Mevhibe İnönü'nün himayesinde kurulduktan sonra, başta büyük kentlerimiz olmak üzere Türkiye'nin değişik il ve ilçelerinde etkinliklerini sürdüren bir sosyal yardım kuruluşu olmuştur.

İzmir'deki şubenin 1940 yılında başkanlığına Vali Fuad Tuksal'ın eşi Kevser Tuksal seçilmiştir⁹⁷. Cemiyet kısa sürede Karşıyaka, Buca, Bornova ve İzmir'in çeşitli semt ve mahallelerinde yardıma muhtaç olan aileleri tespit etmek için komiteler oluşturmuş, bu komiteler mahalleleri ayrı ayrı gezerek gerekli tespitleri yapmış, yardıma muhtaç olan ailelerin nüfus miktarlarını da belirleyerek kısa sürede yoksul kitlelere elini uzatmaya çalışmıştır⁹⁸. Cemiyete gelir sağlamak amacıyla her ay düzenlenen "müzikli aile toplantıları"ndan elde edilen gelirler de bu ailelere aktarılmıştır⁹⁹.

II.Dünya Savaşı yıllarında cemiyetin temel amacı cephe gerisindeki sosyal dayanışmayı en iyi şekilde gerçekleştirebilmektedir. Bu amaçla hasta bakıcı, muhabere kursları açmak, orduya sargı ve örgü, giyecek eşyası hazırlamak başlıca görevleri arasındadır. Bunun yanısıra doğum yapacak olanlara doğumdan önce ve sonra yardım, işevleri açmak, yoksulları barındırmak, dispanser, dersane, öğrenci yurdu açmak, kadınların kötü yola düşmelerini engellemek, öğrencilerin her türlü ihtiyaçlarını karşılamak gibi etkinlikler son derece önemlidir. İzmir şubesi savaş yılları boyunca orduya sargı bezi, pamuklu çamaşır ve örgü malzemelerinin gönderilmesinde başarılı olan bir şubedir. Zelzeleden zarar görenlere yapılan yardımlar da önemli bir yekün tutmaktadır. Cemiyet, Memleket Hastanesinde 200 kişilik ve iki grupluk hasta bakıcılık kursu, cephe gerisi hizmetlerinden biri sayılan telgraf muhabere kursu açmak yoluyla, bu çalışmalarını sürdürmüştür. Ayrıca cemiyetin bir ebesi ve doktoru ile fakir evlere yapılan gezilerle hasta muayeneleri de gerçekleştirilmiştir¹⁰⁰.

Cemiyetin sadece 1944 yılı Cumhuriyet Bayramında yapmış olduğu yardımlar şöyledir: 38 ilkokulda 485 erkek çocuğa önlük ve pantolon, 380 kız çocuğa önlük, Bornova ve Buca'da oturan çok çocuklu ailelere 890 parça iç çamaşırı, 890 gömlek, annelerine 110 parça gömlek ve 100 parça iç çamaşırı verilmiştir. Bundan başka,

⁹⁷ Anadolu, 30 2.Teşrin 1940.

⁹⁸ Yeni Asır, 10 Mayıs 1942.

⁹⁹ Yeni Asır, 15 Mayıs 1942.

¹⁰⁰ Halkın Sesi, 11 Mart 1944.

okullardan Kız Lisesi'ne 150, Öğretmen Okulu'na 150, Tilkilik Ortaokulu'na 75 L., Atatürk Lisesi'ne 100 L. dağıtılmıştır. Sadece bu masrafların toplamı 8.378 L.dir¹⁰¹.

Dernek İzmir'de ilk açılışında birkaç yüz liralık bir bütçe ile işe girişmiş olduğu halde, bu bütçe her yıl biraz daha kabarak 1945 yılında 22.500 L.ya çıkmıştır.

Cemiyet Kızılay ile ortaklaşa olarak da çalışmalar yapmıştır. Açılan hastabakıcılık kurslarından sonra, 20 bin kadar harp paketi hazırlanmış, pek çok kişiye de iş imkanı sağlanmıştır¹⁰².

b. Kızılay İzmir Şubesinin Çalışmaları

Kızılay'ın İzmir Şubesi de etkinliklerini düzenli olarak sürdüren bir sosyal yardım kuruluşudur. Kurumun her yıl bütçe gelirinin düzenli olarak arttığı göze çarpmaktadır. 1935'te 25.761 liralık gelir 1938'de 40.285 L.ya, 1939'da 48.000 L.ya çıkmıştır¹⁰³.

Şube, 1938 yılında 2228 fakir ve hasta vatandaşın iâşesini nakdi yardım ile karşılamıştır. 3612 L. çeşitli alana yardım için aktarılmış, 528 çocuğun okulları için kırtasiye giderleri karşılanmış, 1204 L'da yoksullar sarfedilmiş¹⁰⁴.

1939 yılında Dikili depreminde zarar görenler ile 1941 yılında Erzurum-Erciş Depreminden zarar görenlere kurumun oldukça önemli yardımları vardır.

1941 yılına gelindiğinde 1-25 Eylül tarihleri arasında yapılan aynı yardımların toplamı 106.068 TL'dir. Bunun önemli bir kısmı Erzurum-Erciş depreminden zarar görenlere aktarılmıştır. Ayrıca Erzincan hastanesine ilaç, yatak vs. masraflar için olmak üzere 53.697 L.lık da bir aynı yardım yapılmıştır¹⁰⁵. 1942 yılında 250 çocuğa giyim eşyası alınmıştır.

¹⁰¹ **Yeni Asır**, 29 I. Teşrin 1944.

¹⁰² **Anadolu**, 26 Temmuz 1945.

¹⁰³ **Anadolu**, 16 Şubat 1939.

¹⁰⁴ **a.g.g.**

¹⁰⁵ **Anadolu**, 5 I. Teşrin 1941.

Şube, düzenli olarak Buca'da bir sağlık kampı açarak fakir ve bakıma muhtaç olan çocukların bakımını gerçekleştirmiş, 1942 yılında 80-100 yataklı bir de prevantoryumun yapımı için girişimlerde bulunmuştur¹⁰⁶. Bu kamplara sadece İzmir'den değil çevre illerden de katılanlar olmuştur. Denizli ve Aydın'dan 60, Manisa'dan 30 çocuğun kamp boyunca tedavileri ve bakımları yapılmıştır¹⁰⁷. Kurumun kamplarına depremden zarar gören çocuklar da alınmıştır. İzmir'den başka Adana ve Tekirdağ'da da açılan bu kamplardan başka, 1943'ten beri açılmayan İzmir-Hereke Kampı da 1945 yılında açılarak, Bilecik ve Kocaeli yöresinden gelen çocukların hizmetine sunulmuştur. Yalnızca çocuklar için değil, öğretmenler için de kamplar açılmıştır. 1945 yılında iki devrede 600'den fazla çocuk bu kamplardan faydalanmıştır¹⁰⁸.

Kızılay Şubesi İzmir'deki hayırseverlerin, özellikle tüccarların desteğiyle gelirlerini arttırmıştır¹⁰⁹.

Savaşın Yunanistan'ı ve adalardaki halkı olumsuz etkilemesi, yiyecek ve ilaç sıkıntısını doğurmuş, kurum adalara ve Yunanistan'a yiyecek paketleri hazırlayarak bu yardımların ulaşmasını sağlamıştır¹¹⁰.

II.Dünya Savaşı yıllarında İzmir Kızılay Kurumu'nun yaptığı diğer önemli etkinlik de yoksul semtlerde aşhanelerin açılmasıdır. Savaşın yaşam şartlarını giderek ağırlaştırması karşısında 1942 yılında Kızılay tarafından aşhanelerin açılması yolunda girişimlerde bulunulmuş, özellikle bu aşhanelerin fabrikaların yakınlarında kurulmalarına dikkat edilmiştir¹¹¹. 8 Aralık 1942'de Eşrefpaşa, Yapıcıoğlu ve Kahramanlar semtlerinde aşevleri açılmıştır¹¹². Açıldığı tarihte 500 kişiye sıcak yemek dağıtabilecek kapasitede olan bu aşevlerine ek olarak Namazgah Aşevi de faaliyete geçirilmiştir¹¹³. İzmir ve

¹⁰⁶ **Yeni Asır**, 1 Eylül 1942; **Anadolu**, 14 Mayıs 1943; 27 Haziran 1943.

¹⁰⁷ **Anadolu**, 11 Eylül 1942.

¹⁰⁸ **Yeni Asır**, 4 Mayıs 1945; **Anadolu**, 19 Haziran 1945.

¹⁰⁹ **Anadolu**, 20 Ağustos 1942.

¹¹⁰ "Yunanistan'a Yardım", **Yeni Asır**, 26 Mart 1943.

¹¹¹ **Yeni Asır**, 7 Haziran 1942; **Halkın Sesi**, 18 Ağustos 1942.

¹¹² Bu aşevleri CHP İzmir Teşkilatı tarafından açılmıştır. **Anadolu**, 8 I.Kanun 1942; 11 I.Kanun 1942.

¹¹³ Namazgâh aşevi 12000 kişi kapasitededir. Bu aşevinden İkiçeşmelik ve Tilkilik semtlerindeki fakir halkın faydalanması amaçlanmıştır. **Anadolu**, 15 Son Kanuni 1943.

çevresindeki fakir halk savaş yılları içinde özellikle kış mevsiminin zorluğu karşısında genişleyerek devam eden aşevlerinin faaliyetleriyle karınlarını doyurabilme olanağına kavuşmuşlardır.

Aşhanelerin açılması konusu CHP tarafından da büyük bir önemle ele alınmıştır. Parti il idare kurulu kış mevsimi nedeniyle çalışamayan tütün işçilerini de düşünerek İzmir Tütün Tüccarları ve Tütün Şirketlerinin kurucularıyla bir toplantıda; hayat şartlarının pahalılığı karşısında sosyal bir hareket olarak yayılan Kızılay Aşevi hareketi için yardım istemiştir. İzmir’de bulunan bütün tütün işçilerinin de diğer fakir vatandaşlar gibi, hem de kendi çalıştıkları kurumların desteğiyle sıcak yemeğe kavuşabilmeleri için tüccar ve ticarethane sahiplerinden 100 bin liralık bir yardım alınmış ve aşhanelerin açılması için çalışmalar bir komite tarafından yürütülmüştür¹¹⁴.

Bunlardan başka Alsancak, Karataş, Karşıyaka, Kemer ve İkiçeşmelik’te de birer aşevinin açılması için girişimlerde bulunulmuştur. Bunların tamamının 9’a ulaşarak her birinin 1500 vatandaşı doyuracak kapasiteye ulaşabilmesi için yapılan hazırlıkların yanı sıra, verilen yemeklerin de kalorili olmasına da özen gösterilmiştir¹¹⁵.

Ancak Kızılay Kurumu’nun İzmir Şubesi, tütün işçileri için tüccarlardan ve ticarethanelerden vaadettikleri yardımın yalnızca yarısını alınca, bu kez büyük bir darboğazın içine düşmüştür. Başlangıçta 5000 kişiye yemek verebilirken bu sayı giderek artmış, 1943 yılının Mart ayına gelindiğinde, aşevlerinden yemek yiyen yoksul, yetim, dul ve kimsesizlerin sayısı on bine çıkmıştır. Bu aşevleri, bu vatandaşlardan nüfus başına 5’er kr. gibi bir ücretle bu yemekleri vermektedir. Haydar Rüştü Öktem; “5 kr.un bu zamanda ifade ettiği kıymetin hiç olduğunu, bir kutu kibrit bedeli bulunduğunu gözönüne alınırsa bu paranın vatandaşın izzeti nefisini korumak için bir sembol diye telâkki

¹¹⁴ “Partimizin Aşevleri Hareketi”, *Anadolu*, 13 Kanuni Sani 1943. Kızılay’a Herman Spirer Tütün Firması (5022), Relemenk Firması (2026). Abdi Fuad Firması 1000 lira. Süphi Erkin Firması 920 Lira vermişlerdir. “Her Müessese Kendi İşçilerinin Sıcak Yemeklerini Temin Etmektedir”, *Anadolu*, 22 2.Kanuni 1943.

¹¹⁵ *Anadolu*, 14 Son Kanuni 1943.

edilmesinin” doğru olacağını ifade eden yazısında bütün hayırsever İzmirli Kızılay’a yardıma çağırıştır¹¹⁶

Savaş yıllarında ilgili kurum tarafından 10 kadar aşevi açılması planlanmışken ancak yedi aşevi açılabilmiştir. Bunlar için 1943 yılında harcanan gider de 200 bin lirayı geçmiştir. Kurumun Şubesi ancak yardım sayesinde bu hizmetlerini verebilmiştir. 1944 yılında ve savaşın sonlarına doğru, Kızılay Genel Merkezi’nden 50.000 Lira, Emlak ve Eytam Bankası’ndan 10.000 lira, Ziraat Bankası’ndan 15.000 lira, Cumhuriyet Merkez Bankası’ndan 10.000, Sümerbank’tan 10.000 lira, İş Bankası’ndan 5.000 lira, Türk Tütün Limited’ten 5.400 lira yardım sağlayabilen şube, sağlayabildiği bu tür yardımlarla fakir halkın, kimsesizlerin savaş yıllarında yaşadıkları güçlükleri az da olsa hafifletebilmiştir¹¹⁷.

c. Çocuk Esirgeme Kurumu’nun Çalışmaları

Çocuk Esirgeme Kurumu ülkemizde 1921 yılında kurulmuştur. Kurumun İzmir’deki şubesinin açılması ise 1923 yılına rastlar. Kuruma emeği geçenler arasında Kâzım Dirik ve Müslihiddin Adil Bey’in önemli bir rolü vardır. İlk idarecileri ise Halim Alanyalı, Hasene Nâlân, Mehmet Uruşan, Lemi Aksoy, Mehmet Akosmanoğlu’dur. İlk kuruluşunda tek bakım yuvası açabilen bu kurum, bunların sayılarını 1934-1936 yıllarında 6-7’ye çıkarmış ve çocuk mevcudunu da 208-260’a kadar çıkarabilmiştir¹¹⁸.

II.Dünya Savaşı’nın başlamasıyla birlikte savaşın yol açtığı sosyo-ekonomik sıkıntılar toplumda kimsesiz çocukları derinden etkilemiştir. Bu güçlükler pek çok çocuğun sokaklarda dilencilik yaparak yaşamlarını sürdürmelerine neden olurken, evden kaçan, kimsesiz, bakıma muhtaç olan çocukların korunması ve topluma yeniden kazandırılması Çocuk Esirgeme Kurumu’nun en önemli çalışma amacını oluşturmuştur. Savaş yıllarında kurumun İzmir’deki şubesi, sahip olduğu olanakları zorlayarak, kimsesiz ve yardıma muhtaç çocuklara yardım elini uzatmıştır.

¹¹⁶ Haydar Rüştü Öktem, “Aşevleri”, *Anadolu*, 20 Mart 1943.

¹¹⁷ *Anadolu*, 14 2. Kanuni 1944.

¹¹⁸ *İzmir Çocuk Esirgeme Kurumu 1946 Çalışmaları*, İzmir 1947, s. 14-15.

1939 yılında Dikili depreminden zarar görenlere yapılan maddi yardımların yanısıra, Çocuk Bakım Evinde 135 çocuğun tedavisi yapılmıştır. Savaşın yarattığı tüm güçlüklerle rağmen, kurumun düzenli olarak yardımlarını sürdürmesi takdirle karşılanmıştır¹¹⁹. 1943 yılında iş başına gelen yeni merkez heyeti, kurumun gelişiminde önemli hizmetlerde bulunmuştur. Sekiz bin lira bir bütçe ile karşılaşan heyet, ilk yılda 45.000 lirayı bulan bir gelir sağlamış, biri Eşrefpaşa'da, öteki Namâzgar'ın olmak üzere iki bakımevi açmıştır. 1944'te 75.000 Liraya varan bütçesi ve Fevzi Paşa Bulvarı'nda üçüncü bir bakımevinin açılması ile İzmir Çocuk Esirgeme Kurumu 1945 yılında çalışmalarını daha geniş bir alanda sürdürmüştür. Eşrefpaşa'da Merkez Dispanserine ek olarak bir dispanser açılmış, Fuar zamanında kuruma gelir getirmek amacıyla bir pavyon oluşturulmuştur. 1945 yılında kurumun bütçesi 82.321 Liraya ulaşmıştır. 1945 yılında da kurum Salepçioğlu'nda dördüncü bir bakımevi daha açmıştır¹²⁰.

Kurumun İzmir'de yürüttüğü çalışmalar diğer kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapılarak yürütülmüştür. Çocukların topluma kazandırılabilmesi amacıyla Vali Sabri Öney'in başkanlığında yürütülen çalışmalarla, sokak çocuklarının İzmir zabıtasınca toplanmasına çalışılmış, hırsızlık ve dilencilikle yaşamını sürdüren çocuklardan aileleri olanlar tesbit edilerek ailelerine teslim edilmiş, belli bir yaştan üzerinde olanlara, CHP'nin ve belediyenin sağladığı olanaklar ölçüsünde güçlerine göre iş imkanı sağlanmıştır¹²¹.

Kentteki İlkokulları Koruma Cemiyeti şubelerinde ve ilkokullardaki Koruma Dernekleri işbirliğiyle yalnızca 1942 yılında yapılan yardımlar şöyledir: 1680 yoksul çocuğa hergün parasız öğle yemeği verilmiş, 515 kız çocuğa elbise, 202 çocuğa çorap,

¹¹⁹ Kurumun çalışmalarıyla ilgili olarak bkz. *Anadolu*, 5 Şubat 1939; 1 Teşrin Sani 1939; 2 Ağustos 1941; *Yeni Asır*, 4 Nisan 1941, Kurumun kurulduğu tarihten itibaren 20 yıl içinde yaptığı yardımlar hakkında ayrıca bkz. *Anadolu*, 4 2. Teşrin 1943.

¹²⁰ *İzmir Çocuk Esirgeme Kurumu 1946 Çalışmaları*, s. 15; *Anadolu*, 4 2. Teşrin 1943.

¹²¹ *CHP İzmir-Eşrefpaşa Nahiyesi 1943-1944 Yılı Çalışma Raporu*, İzmir 1944. s. 3-4; *Anadolu*, 15 Son Kanuni 1943; 13 Mart 1943.

960 çocuğa iç çamaşırı, 950 çocuğa gömlek dağıtılmıştır¹²². Bunlar içinde, dönemin çok zor şartlarına rağmen parasız yemek verilebilmesi dahi son derece önemlidir.

1943 yılına gelindiğinde, İzmir şubesi merkez olmak üzere, çalışmalarını bütün Batı Anadolu'yu kapsayacak şekilde genişletilmiş ve Ege'yi içine alan Çocuk Esirgeme Müfettişliği oluşturularak başkanlığına İsmail Hakkı Alban getirilmiştir¹²³. İzmir merkez şubesinin ve Batı Anadolu Müfettişliği'nin önemli bir girişi ile bu konu sadece kenti ilgilendiren bir konu olmaktan çıkarılarak bütün ülkeyi ilgilendiren sosyal bir dava olarak ele alınmıştır. Halkevi şubelerinin de desteğiyle yardımlarını genişleten kurumun idare heyetinde yer alanlar da şunlardır: Halim Alanyalı, Dr. Fahri Işık, Kemâl Talât, Asım Kültür, Dr. Cahit Tüner, Eczacı Lütfi Akçin, Vedide Baha Pars, Benal Arıman, Rahmi Köken'dir. Kurum Karşıyaka, Bornova, Buca'da da birer şube açmıştır¹²⁴. Bu şubelerdeki bütün çocukların sağlık kontrolleri düzenli olarak yapılmıştır¹²⁵.

Şevket Soyer'in valiliği döneminde kentte kimsesiz ve işsiz çocuklar için bir sanat okulu açılması, kurum gelirinin artırılması ve çocuk bakım sayısının artırılması konusunda da etkili çalışmalar yapılmış, bunlar arasında Karşıyaka şubesine gelir getirmek amacıyla sık sık eşya piyangoları düzenlenmiştir¹²⁶.

22 Aralık 1945 yılında da, İzmir Cezaevi Çocuk Islah Evi açılarak İzmir Cezaevinde bulunan 29 hükümlü çocuk buraya alınmış ve kendilerine mesleki bilgiler verilmesi için gerekli girişimlerde bulunulmuştur¹²⁷.

II.Dünya Savaşı'nda savaştan etkilenenler sadece kimsesizler ve bakıma muhtaç olanlar değildir. Savaş nedeniyle pek çok kişinin silah altına alınması, nüfusunun büyük çoğunluğunun da tüketici hale gelmesi anlamına geliyordu. Asker ailelerine yapılan yardımları da bu açıdan ele almak yerinde olacaktır.

¹²² Anadolu, 21 2.Kanun 1943.

¹²³ Yeni Asır, 20 Mart 1943.

¹²⁴ Yeni Asır, 11 Nisan 1943.

¹²⁵ Yeni Asır, 6 2.Kanun 1944; 19 Mart 1944.

¹²⁶ Yeni Asır, 27 Eylül 1945.

¹²⁷ Yeni Asır, 23 Aralık 1945.

d. Asker Ailelerine Yapılan Yardımlar

Savaşın yaşam şartlarını giderek ağırlaştırması, silah altına alınan pek çok gencin ailelerine ekonomik yardımda bulunmasını engellemiştir. Savaşın başlarındaki belirsizlik nedeniyle, askere alınanlar savaş boyunca silah altında tutulmuşlardır. Asker aileleri de bunun sonucu ekonomik yönden zor durumda kalmışlardır.

Bu ailelere yardım amacıyla çıkarılan kanuna göre “Belediye Asker Ailelerine Yardım Bürosu” oluşturulmuştur. Büro İzmir’de 4 Kasım 1940 tarihinde çalışmalarına başlamıştır¹²⁸.

Yardım isteyen asker aileleri, doğrudan doğruya Büro Şefliği’ne başvurarak durumlarını ve nüfus miktarlarını bildirmişler ve daha sonra ilgililer tarafından belediye sınırları içinde araştırma yapılarak durumları tespit edildikten sonra yardımlara başlanmıştır. Yardımlar için belediye tarafından tüccar, avukat, doktor, memurlardan ve emlak sahiplerinde kanun gereğince toplanan paralar yardıma muhtaç olan asker ailelerine dağıtılmıştır. Mükelleflerin belediye tarafından istenen paraları vermemeleri halinde ise haklarında “Tahsili Emval Kanunu”nun ilgili hükmü uygulanmıştır. Tüccarlar üç sınıf üzerinden 10, 15, 20 Lira mükellefiyete tabi tutulmuşlardır¹²⁹.

İzmir genelinde başvurular başladıktan sonra, ihtiyacın fazlalığı karşısında büronun çalışma süresi gece yarısına kadar uzatılmıştır. Belediye yalnızca İzmir kenti içinde bulunan ailelere yardım edebilmiştir. Şehir dışındaki ilçe ve köylerde yardıma ihtiyacı olan ailelere bağlı bulundukları idari birim tarafından yardım ulaştırılmaya çalışılmıştır. Yardım için başvuruda bulunan ailelerden o tarihe kadar soyadı almamış olanlara da ilkönce sodayı verilmiş, daha sonra gerekli yardım yapılmıştır¹³⁰.

¹²⁸ Anadolu, 5 2.Teşrin 1940.

¹²⁹ a.g.g.

¹³⁰ Anadolu, 7 2.Teşrin 1940.

Vilayette yapılan toplantılarda “ülke savunmasında görev alanların aile üyelerinin her türlü ihtiyaçlarının giderilebilmesi için”, Yardımseverler Cemiyeti ve Parti teşkilatıyla işbirliği yapılmıştır¹³¹.

Asker ailelerine büyük nüfuslara 5'er Lira, on yaşından küçük çocuklara 2.5 L, kirada oturanlara ise kira bedeli olarak 5'e Lira yardımda bulunulmuştur. Savaşın sonlarına yaklaşılırken yardım bedelleri de arttırılmıştır. Buna göre kent genelinde büyük küçük gözetmeksizin bir nüfus için 10 Lira, 2 nüfus için 8 Liradan 16 Lira, 3 nüfus için 7 Liradan 21 Lira, 3 Nüfustan fazlası için nüfus başına 5'er Lira, kirada oturanlara kira bedeli olarak 6 Lira dağıtılmıştır. Kazalarda bir nüfus için 8 Lira, iki nüfus için 16 Lira, 3 nüfus için 6'şar Lira, bundan yukarısı için 5'er Lira, kira bedeli olarak 4 Lira verilmiştir. Köylerde bir nüfusa 6 Lira, iki nüfusa beşer Lira, 3 nüfus ve daha yukarısı için 4 Lira verilmiştir¹³². Ancak yapılan yardımların yeterli olmadığı da basında sık sık yeralan şikayetlerden anlaşılmaktadır¹³³. Savaş sona erdikten sonra yardımlar bir süre daha devam etmiş ve ilgili büroların çalışmaları sona ermiştir.

e. Verem Mücadele Cemiyeti'nin Çalışmaları

Savaş yıllarında önemli bir etkinliği olan diğer bir sosyal yardım kuruluşu da Verem Mücadele Cemiyeti'dir. Savaş yılları İzmir'de verem, tüberküloz gibi hastalıklarda büyük bir artışın yaşandığı yıllar olmuştur. İzmir Verem Mücadele Cemiyeti de bu konuda oldukça duyarlı hareket etmiştir.

Cemiyetin İdare Heyeti Cevdet Alanyalı, Cevriye Uyum, Ziya Bekman, Ali Halim Bayeri'nden oluşmaktadır.

Cemiyetin önemli etkinliklerinden biri Yamanlar'da kamp oluşturarak veremli hastaların tedavisini gerçekleştirmek olmuştur. Ayrıca Yamanlar Köyü'nün doğusunda

¹³¹ Anadolu, 3 I.Kanun 1940.

¹³² Yeni Asır, 8 Eylül 1944.

¹³³ “Milli Vazife. Asker Ailelerine Yardımı Arttırmalıyız”. Anadolu, 3 I.Kanun 1940; Adnan Bilget, “İzmir Çok Geri Kalmıştır”, Yeni Asır, 18 2.Kanun 1942.

bulunan Manastıryayla adındaki 131.460 m²'lik kısım da Cemiyete bağışlanmıştır¹³⁴. Kampta hastaların kalabileceği pavyonların oluşturulmasının yanısıra çadırlar da halkın rahat bir şekilde yararlanabilmesi için hizmete sunulmuştur. Haziran ayında açılan kamplar Eylül ayı başına kadar hizmet vermiştir. Bu kamplar savaş boyunca düzenli olarak açılmıştır.

1942 yılında Cemiyet, Buca'da bir Verem Hastanesinin yaptırılması için girişimde bulunmuş, Sağlık Bakanlığı tarafından gönderilen tahsisatla bina yeri hazırlanmıştır¹³⁵.

II. Dünya Savaşı yıllarında veremli hastalardan maddi durumu elverişsiz olanların tedavisinde cemiyetin katkısı oldukça önemlidir. İzmir'e ilişkin olan istatistiklerden kentin sağlık durumuna ilişkin veriler değerlendirildiğinde; yoksulluğa, yetersiz beslenme vs. diğer sebeplere bağlı olan bu hastalıkların sayısındaki aşırı artışların önüne geçilmesinde cemiyet üyeleri oldukça özverili çalışmalar sergilemişlerdir¹³⁶.

C. II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA İZMİR'DE KAMU DÜZENİ

İkinci Dünya Savaşı Türkiye'yi yalnızca dış politika alanındaki zorluklar, ekonomik sıkıntılar açısından değil kamu düzeni ve toplumsal ahlak açısından da etkilemiştir. Savaş ekonomisi uygulamaları ve her an bir savaşa girme olasılığı, geniş halk yığınlarının sosyal ve ekonomik yaşamını olumsuz yönde etkilemiştir. Savaşın ekonomiye olan olumsuz etkileri sonucu yolsuzluk, istifçilik, karaborsacılık gündelik hayatta olağan işler arasında yer alırken, "hacı ağa" adı verilen savaş zenginlerinin sayıları da giderek artış göstermiştir. Savaş zengini ve vurguncu tüccarların çoğalmasının yanısıra giderek artan enflasyon sonucu yaşam düzeyinin gün geçtikçe gerilemesi İzmir'de başta fuhuş olmak üzere hırsızlık, yaralama, sarhoşluk, yankesicilik, dolandırıcılık gibi olayların artmasına yol açmıştır.

¹³⁴ Anadolu, 22 Mayıs 1943.

¹³⁵ Nejad Yıldırım Kemal, "İzmir'in En Yakın Sayfyesi: Yamanlar Kampı", Ticaret, 8 Ağustos 1944.

¹³⁶ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca tezimizin Kent Sağlığı ile ilgili bölümüne bkz.

Savaşın getirmiş olduğu zorunluluklardan biri geceleri uygulanan karartma işleridir. Bazı yerlerde karartma işlerinin uygulandığı saatlerde hırsızlık olaylarında artış görülürken, İzmir’de ise Emniyetin aldığı sıkı önlemler sonucu, diğer zamanlara oranla bu olaylarda belirgin bir artış yoktur. Örneğin 1940 yılının Kasım ayında karartma kararının uygulandığı süre içinde 97 suç işlendiği halde, Aralık ayında aynı işlemlerde 71 suç işlenmiştir¹³⁷. Basında sıkça yeralan haberlerde İzmir polisinin, halkın elinde bulunan silahları toplamaya çalıştığı, ayrıca sık sık halka silah taşımaması, kanunlara uyulması konusunda tavsiyelerde bulunulduğu görülmektedir¹³⁸. Haydar Rüştü Öktem bu konuda *“iki yüz bin nüfusluk bir şehirde zabıta vukuatı olmamak kabil değildir, ...en ileri gitmiş milletlerin en mamur şehirlerde bu tür vakalar olmaktadır. Biz bu kötü işlerin bünyesiyle uğraşmak istemiyoruz...”* demektedir¹³⁹. Alınan tedbirlerin yetersizliği¹⁴⁰, adliyedeki işlemlerin uzaması ise şikayet konusu olmuştur¹⁴¹.

II.Dünya Savaşı yıllarında İzmir’de randevu evlerinin sayısında belirgin bir artış gözlenmektedir. Tıpkı I. Dünya Savaşı yıllarında olduğu gibi II. Dünya Savaşı’nda da savaş zengini ve vurguncu tüccarların çoğalması, buralarda daha fazla para yenmesine yol açmıştır¹⁴². Özellikle yangın yerinde, harabelerde dolaşan kadınların sayısında artış görülürken, randevuevleri de zamanla birer hastalık yuvası haline gelmiş, 1940 yılında bunlardan Karşıyaka’da 5’i, Keçeciler’de 2’si, İkiçeşmelik’te 6’sı, Karantina’da 4’ü, Bornova’da 1’i, Alsancak ve Kemer’de birer randevuevi kapatılmıştır¹⁴³. 1941 yılında Vilayette Fuhuşla Mücadele Komisyonu oluşturularak¹⁴⁴, gizlice açılan ve faaliyet gösteren bu gibi yerler sıkı takibe alınmıştır¹⁴⁵. Basında yeralan bir yazı savaşın toplumsal yaşamda bıraktığı izleri daha iyi ortaya koymaktadır. *“Yeni hayat şartları, yeni telâkkiler*

¹³⁷ “Şehirde Asayiş”, *Anadolu*, 14 I.Kanun 1940.

¹³⁸ *Anadolu*, 10 Ağustos 1941; 23 Eylül 1941; 5 Şubat 1944.

¹³⁹ Haydar Rüştü Öktem, “Şehir İçinde Haydutluk”, *Anadolu*, 6 Şubat 1944.

¹⁴⁰ Mustafa Nuri Devres, “Emniyet Tedbirleri”, *Anadolu*, 7 Şubat 1944.

¹⁴¹ M. Nuri Devres, “Düşünceli Sür’at”, *Anadolu*, 21 Mart 1944.

¹⁴² Yaşar Aksoy, “Ege’de Zaman, Eski İzmir’de Fuhuş ve Rum Randevuevleri”. *Yeni Asır*, 4 Mart 1990.

¹⁴³ *Anadolu*, 22 Haziran 1940; 6 Mayıs 1941.

¹⁴⁴ *Anadolu*, 30 Temmuz 1941.

¹⁴⁵ *Anadolu*, 29 I.Kanun 1943; 17 II. Kanun 1944.

ve garpten vuku bulan tesirler, başımıza bir de randevuevlerini çıkardı. Bu evlerin hakiki adı namus ve iffet batakhanesidir. İzmir’de köşe bucakta değil, hatta bir çok ana caddelerde bile maskelendirilmiş, zabıtaya ve kanunun otomatik müdahalesine karşı her türlü tedbirleri nefsinde toplamış bir yığın batakhane korkunç değirmenler gibi, hiç durmadan hergün ahlak dediğimiz kıymeti öğütüp duruyor...”¹⁴⁶

1. İzmir Milli Korunma Mahkemesinin Çalışmaları

İkinci Dünya Savaşı yıllarında savaş ekonomisi uygulamaları, aşırı fiyat artışları karşısında karaborsacılık, vurgunculuk olaylarında çok önemli artışlar dikkati çekmektedir. Öyle ki dönemin basını incelendiğinde, gazetelerde bu tür olayların yer almadığı bir gün yok gibidir. Bu tür olayların görüşüldüğü Milli Korunma Mahkemelerinin faaliyetlerini gösteren istatistik verileri de aynı gerçeği ortaya koymaktadır. Örneğin 1942 yılında İzmir Milli Korunma Mahkemesi’nde Asliye Ceza’da 672 davadan 661 sonuca bağlanırken, bir yıl sonda dava sayısı 998’e ulaşmıştır. 1944 yılında MKM’ne 1006 yeni dava gelmiştir Savcılıkta ise 1942 yılında 1009 olayla karşılaşılırken 1943 yılında bu sayı 1366’ya ulaşmış, 1944’te ise 965’e düşmüştür¹⁴⁷. 1945 yılında ise 1006 olayla karşılaşılırken, 1946’da bu sayı 697’ye düşmüştür¹⁴⁸. 1945 yılından itibaren Asliye Ceza’ya gelen davaların sayısında bir azalma görülmekte olup, 751’e düşen dava sayısı 1946’da ise 446’ya düşmüştür¹⁴⁹.

Bu mahkemelere gelen olaylar genellikle mal saklamak, etiket koymamak, fazla fiyatta satış yapmak, zincirleme satış yapmak, karne hırsızlığı, karneler üzerinde tahrifat yapmak, kiralari arttırmak, eksik gramajlı ekmek çıkarmak gibi olaylardır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki İzmir MKM’de görüşülen davaların sayısı İstanbul ve Ankara Milli Korunma Mahkemelerinde görüşülen davaların sayısından azdır. Örneğin İstanbul’da Asliye Ceza’ya 1942 yılında 1811, Ankara Asliye Ceza’ya ise 942 olay gelmiştir. 1944

¹⁴⁶ Orhan Rahmi Gökçe, “Batakhaneler”, *Anadolu*, 19 2.Kanun 1944; Orhan Rahmi Gökçe, “Mahalle Araları”, *Anadolu*, 5 Şubat 1944.

¹⁴⁷ *İstat. Yıl., C. 15 (1942-1945)*, İst. 1946, s. 159; *Anadolu*, 10 2.Kanun 1943.

¹⁴⁸ *İstat. Yıl., C. 16 (1947)*, Ank. 1948, s. 221.

¹⁴⁹ *a.g.istat.*, s. 221.

yılında İstanbul MKM Asliye Ceza'a 4162 yeni dava gelmişken Ankara'da ise bu sayı 1863'e ulaşmıştır¹⁵⁰.

1935-1943 yılları arasında İzmir'de ağır, asliye, sulh ceza mahkemelerinde mahkumiyet, beraat sükut hükümleriyle sorgu yargıçlarında men'i muhakeme kararı alan şahısların sayısı ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir¹⁵¹.

Tablo XI. 1935-1943 Yıllarında İzmir'deki Mahkemelerin Çalışmaları

Yıllar	Mahkûmiyet	Bereat	Sûkut	Men'i Muhakeme
1935	2.945	3.004	1.182	619
1936	5.551	2.992	1.527	683
1937	5.679	4.241	2.375	569
1938	5.226	4.938	2.418	443
1939	5.588	4.430	1.553	401
1940	5.086	4.031	1.735	436
1941	5.125	3.658	1.485	414
1942	5.741	4.206	1.619	273
1943	5.208	4.774	1.530	249

Kaynak: Bşb. İst. Um. Müd., İstat. Yıl., C. 15 (1942-1945), İst. 1946. s. 162.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi 1935 yılında mahkumiyet kararı verilen kişi sayısı, 1926-1931¹⁵² yıllarına oranla önemli bir azalma göstermiştir. 1935 yılında bu tür olaylarda belirgin bir azalma görülürken 1936 yılından itibaren belirgin bir artış izlenmektedir.

Bu arada savaş koşullarında İzmir Cezaevi'nin durumuna da değinmek yerinde olacaktır.

¹⁵⁰ İstat. Yıl., C. 15 (1942-1945), İst. 1946, s. 159.

¹⁵¹ İzmir adliyesinin senelik çalışmaları hakkında ayrıca bkz. Anadolu, 11 2.Kanun 1939; 10 Şubat 1940; 21 2.Kanun 1941; 21 2.Kanun 1943; 19 2.Kanun 1944.

¹⁵² Bkz. İstat. Yıl., C. 5 (1931-1932), Ank. 1933. s. 178.

2. İzmir Cezaevi

İkinci Dünya Savaşı yıllarında İzmir'deki cezaevinin durumu İstanbul cezaevininki gibi hiç te iyi değildir. Gerek sağlık şartları açısından gerekse binanın elverişsizliği nedeniyle iyi koşullara sahip olmayan İzmir Cezaevi'nin yeni bir binaya taşınması gerektiği konusunda basında sıkça eleştirildiği görülmektedir. Bu konudaki bir yazıda şöyle denilmektedir: *“İzmir Cezaevinin durumu acınacak bir haldedir. Buraya Cezaevi derken insan vicdanında acı bir eza duyuyor. Çünkü burası her türlü sıhhat şartlarından mahrum bir sefaletgâhtan başka bir şey değildir. Cezaevi İzmir'in tam ortasında, handan bozma bir izbeler yığını halindedir. Bir yanda Memleket Hastanesi, öbür yanda Milli Kütüphanemiz bulunan bu cezaevi artık daha uzun seneler bu yürekler acısı hali muhafaza etmemelidir...”*¹⁵³

Cezaevinin kötü hali burayı ziyaret eden Adliye Vekili Ali Rıza Türel'in de dikkatini çekmiştir. Adliye Vekili Anadolu Ajansı muhabirine verdiği bir demeçte; cezaevinin ihtiyacı karşılayacak yeterlilikte olmadığını, İstanbul cezaevinde olduğu gibi tifüs vakalarına sıkça rastlandığını, bu hastalığa karşı sıkı önlemler alındığını belirtmiştir. Ayrıca yoksul mahkumlara sıcak yemek, elbise dağıtılmış, giysileri etüvden geçirilmiş, etüv makineleri getirilmiş, mahkumları traş ettirmek ve hamama göndermek gibi diğer temizlik önlemlerin hepsine başvurulmuştur. Alınan bu önlemler sonucunda tifüs vb. hastalıkların önü alınmıştır¹⁵⁴.

Cezaevi koşullarının iyileştirilmesi amacıyla yapılan çalışmalar sadece temizlik ve sağlık konularıyla sınırlı kalmamıştır. İzmir Halkevi'nin bu alanda önemli girişimleri olmuştur. Halkevi Başkanı Rahmi Balaban'ın ve diğer halkevi üyelerinin zaman zaman cezaevinde verdikleri konferanslar tutuklular üzerinde büyük bir etki yapmıştır. Konferanslar dışında halkevinden getirilen çeşitli konulardaki kitaplar cezaevi kütüphanesine hediye edilmiş, burada açılan halk dershanesinin çalışmalarından başarılı

¹⁵³ H.Rüştü Öktem, “Cezaevinin Acıklı Durumu”. *Anadolu*, 27 Nisan 1943. İzmir Cezaevi'nin bu yıllardaki durumu hakkında bkz. Atilla İlhan, “Hücre Yalnızlığının Basıncı”. *Cumhuriyet*, 24 Ekim 1997.

¹⁵⁴ *Ayin Tarihi*, 113 (1-30 Nisan 1943), s. 22-24; *Anadolu*, 1 I.Teşrin 1943.

sonuçlar elde edilmiştir¹⁵⁵. Bunların dışında cezaevinde kurulan çorapçılık, fanilacılık ve dokumacılık gibi iş kolları daha da geliştirilmiş, bütün bu iş kollarını, özellikle dokumacıları biraraya toplayıp Adliye Vekâleti'nin tahsis edeceği bir sermaye ile iş idaresi kurmak üzere çalışmalar yapılmıştır¹⁵⁶.

Cezaevindeki güvenlik ve görüşmelerin daha düzenli yapılabilmesi amacıyla da çeşitli önlemler alınmıştır. Bunlardan başka cezaevinde açılan Ulus Okulu'ndan pek çok mahkum diploma alırken, folklör ve tiyatro çalışmaları da cezaevi yaşamına ayrı bir renk katmıştır¹⁵⁷.

1945 yılında Adalet Bakanlığı'nın da girişimleriyle cezaevinin daha sağlıklı olabileceği, sanayievi şeklinde kurabilmesi için çalışmalara başlamıştır¹⁵⁸.

3. Casusluk Faaliyetleri

İkinci Dünya Savaşı yılları, diğer ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de casusların faaliyet gösterdiği bir dönemdir. Bu yıllarda İzmir'de de buna benzer olaylara rastlanmaktadır. Basında yer alan birkaç örneği şu şekilde verebiliriz:

1939 yılında Trakya ve çevresinde casusluk suçu ile tutuklanan Bulgar Papazı Martiri ile amele Kirof, otelci Sinkoviç ve metropolithane kâtibi Labro'nun İzmir Ağır Ceza Mahkemesindeki yargılamaları 1940 yılında başlamıştır¹⁵⁹.

Bir başka olay ise bir Alman gazetecinin tutuklanması olayıdır. *"İki seneden beri Türkiye'de bulunan Alman gazeteleri askeri muharriri Herman adındaki bir şahıs bir müddet evvel İstanbul'dan şehrimize gelmiş ve İzmir Palas'a misafir olmuştu. Bu şahıs Turan ve havalisinde gaz ve benzin depolarıyla memnu muntakaya ait bazı fotoğraflar çektiği sırada zabıtaca tutulmuş, fotoğraf filmleri yıkanınca gaz ve benzin depolarıyla*

¹⁵⁵ "Şehir Cezaevinde Konferanslar Başladı", *Anadolu*, 20 Mart 1943.

¹⁵⁶ *Yeni Asır*, 18 I.Teşrin 1943.

¹⁵⁷ *Anadolu*, 12 Haziran 1945.

¹⁵⁸ "İzmir'de Yeni Hapishane", *Anadolu*, 20 I.Teşrin 1944. *Yeni Asır*, 28 Kasım 1945.

¹⁵⁹ *Aydın Tarihi*, 77 (1-30 Nisan 1940), s. 8.

*memnu mintakaya ait resimler meydana çıkmıştır. Maksadı mahsusayla fotoğraf çektiği anlaşılan Herman, adlileye sevk edilmiş, ...tevkif olunmuştur.”*¹⁶⁰ 1940’da yapılan bir düzenlemeyle casusluk suçundan tutuklanan kişilerin TBMM’de alınan karara göre davaları askeri mahkemelerde görülmeye başlamıştır¹⁶¹.

Bir başka olay ise Buca’da ortaya çıkmıştır. *“İzmir civarında Buca’da Marnelli adında birine ait olan bir bağda verici bir telsiz istasyonu bulunduğu haber alınmış ve bağda arama yapılmış, casusluk maksadıyla bir verici istasyon vücuda getirildiği anlaşılmıştır. İlgili şahıslar tevkif edilmiştir...”*¹⁶²

İkinci Dünya Savaşı başladığında, her an bir savaşa girme tehlikesi karşısında günlük yaşamı etkileyen bir başka gelişme ise kentlerin ve kasabaların korunması yolunda alınan sivil savunma önlemleridir.

4. II. Dünya Savaşında İzmir’de Uygulanan Sivil Savunma Önlemleri

*“Dünya XX. yüzyılın ilk çeyreğinde büyük bir savaş geçirmiştir. Savaş büyük sorunları çözmemekle birlikte, yeni sorunları da doğurmuştur.”*¹⁶³ Bu sorunlardan biri de, savaşların ordular arasındaki çarpışma olayları olmaktan çıkması, milletlerin topyekün çarpışmaları haline gelmesidir. Bu nedenle savaşan devletler cephe gerisindeki sivil halkı da ilgilendiren önemli tedbirler alma yoluna gitmişlerdir.

*“II. Dünya Savaşında paraşütçü ve hava indirme birliklerinin geniş ölçüde kullanılmaya başlaması üzerine, geri bölgelerin ve yurt içinin savunması büyük önem kazanmıştır. Bu amaçla hava taarruzlarına karşı pasif savunma önlemleri alınmasının yanı sıra hava indirme taarruzlarına karşı yurt içinde çeşitli teşekküller oluşturulmuştur.”*¹⁶⁴

¹⁶⁰ Anadolu, 12 Nisan 1940.

¹⁶¹ “İzmir’deki Casusların Muhakemesi”, Anadolu, 19 Eylül 1940; “Casuslar Evrakları ile Askeri Mahkemeye Veriliyor”, Anadolu, 22 Eylül 1940.

¹⁶² “İzmir’de Bazı Casuslar Tevkif Edildi”, Anadolu, 28 Eylül 1944.

¹⁶³ Baki Öz, *Bıçağın Sırtında Siyaset*, (İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası). I. baskı. İstanbul 1996, s. 35.

¹⁶⁴ Kemal Soyupak, “Kara Kuvvetleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. c. 1, s. 2618.

a. Sivil Savunmanın Önemi

Günümüzde de hızla devam eden silahlanma yarışı ve savaş teknolojisindeki gelişmeler ürkütücü boyutlara ulaşmıştır. Şimdilerde İkinci Dünya Savaşı'ndan çok daha şiddetli ve tahrip gücü fazla olan bu teknoloji karşısında, olası bir tehlikede yurt içinin özellikle önemli alanların savunması da aynı oranda güçleşmiştir. *“Şu halde gelecek savaşlarda, cepheler ve cephelerde savaşan ordular gibi, yurt içindeki sivil halkın da düşman tarruzlarına karşı savunması gerekmektedir. Bunun için hava taarruzlarına karşı sivil savunma, pasif savunma hazırlıkları ve tedbirleri de askeri hazırlıklar ve tedbirler kadar önemli hale gelmiştir. Bir ülkede sivil savunma ne kadar mükemmel olursa zarar o oranda azalmış olur. Çünkü cephelerde savaşan orduların maddi ve manevi kuvvet ve kudret kaynağı da yurt içine dayanır, harp gücünü yurt içi besler.”*¹⁶⁵

Hava taarruzlarına karşı korunmada aktif savunma kadar belki ondan daha fazla sivil savunmanın gereği ve önemi vardır¹⁶⁶.

b. II. Dünya Savaşı'nda Ülkemizde ve İzmir Örneğinde Uygulanan Sivil Savunma Önlemleri

Savaş belirtilerinin ortaya çıktığı yıllarda konuyla ilgili olarak ülkemizde de gerekli tedbirlerin alınmaya başladığı görülmektedir.

Bu amaçla 1939 yılında çeşitli kanunlar çıkarılmıştır. *“3502 sayılı Hava Taarruzlarına Karşı Korunma Kanunu ile bütün halk resmi, milli ve hususi teşekkül ve müesseseler hava taarruzlarına karşı gerekli korunma tedbirlerini almaya mecbur edilmiştir. 16-60 yaş arasındaki bütün vatandaşlar hava taarruzlarına karşı korunma bilgisini edinmek, bu amaçla otuz saati geçmemek üzere ders ve talim görmek ve korunma teşkilllerinde kendilerine verilen görevleri yapmakla yükümlü*

¹⁶⁵ Fazlı Demirel, (İzmir Seferberlik Müdür.), *Hava Taarruzları ve Sivil Müdafaa*. İzmir 1958. s. 3 (Kara Kuvvetleri Komutanlığınca uygun görülüp. 2000 adet basılarak halka dağıtılan broşürdür).

¹⁶⁶ F. Demirel, a.g.e., s. 4.

tutulmuşlardır."¹⁶⁷ Bu konuda halkın aydınlatılması amacıyla zaman zaman şehir ve kasabalarda konferanslar verilmiş, kurslar açılmış, talim ve tatbikatlar yapılmış, dönemin basın yayın organlarında ve radyolar aracılığıyla halka bu konuda bilgiler verilmiştir.

1938 yılında çıkarılmış olan bu kanuna zamanla yeni hükümler eklenmiş ve eğitim süresi de artırılmıştır¹⁶⁸. Sivil halkı bu alanda daha iyi bilgilendirmek amacıyla sivil savunma ve pasif önlemler konusunda ortaokul düzeyinden itibaren önem verildiğini görüyoruz. Bu amaçla Tilkilik Ortaokulu Kimya öğretmeni Turgut Kömürcüoğlu tarafından ortaokullar için hazırlanmış olan kitapta konuyla ilgili aydınlatıcı bilgilere yer verilmiştir¹⁶⁹.

*"Bilindiği gibi topyekün bir savaşta bir ülkeyi askeri ve sivil sektörler olarak ayırmak olası değildir. Birinin gücü öbürüne dayanır. İkinci Dünya Savaşı patlak verdiği zaman Türkiye her iki sektörde de hazırlıksızdı. Sanayide yetersizlik askeri alana teknolojik bir savaşa hazırlıksızlık olarak yansiyordu. Türkiye sanayisinin ilkel düzeyinin en belirgin göstergelerinden biri de savunma önlemlerindeki yetersizliktir. Türkiye'nin bu yıllardaki askeri potansiyelinin gerçekçi bir gözle değerlendirilmesi devlet adamlarınca savaşın dışında kalmaya neden gerek duyulduğuna ı ışık tutacaktır."*¹⁷⁰

Savunma ve güvenlik Cumhuriyet'in başlangıcından beri birincil önem taşıyan konulardı. Şevket Süreyya Aydemir'in belirttiğine göre *"ülke bir savaş ihtimali karşısında her cephesi ile halsiz ve yetersiz olmasına rağmen"* sivil savunma konusunu da ihmal etmemiştir. Bu yıllarda Türk devlet adamlarınca savunmaya daha fazla önem

¹⁶⁷ **Hava Taarruzlarına Karşı Korunma Kanunu**. Kanun no. 3502, Kabul Tarihi: 27.6.1938; ayrıca bkz. "3502 Sayılı Kanunun 12.maddesine göre Genel Kurmay Başkanlığınca teklif edilen ve Devlet Şurasınca görülerek 15.2.1939 tarih ve 1608 sayılı tezkere ile tadilen tevdi olunan ilişik Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Savunma Nizamnamesi'nin mer'ie konulması"na ilişkin. T.C. Bşv. Cum. Arş., Kararlar Dairesi Müdürlüğü, Karar Sayısı: 2/10680.

¹⁶⁸ Bkz. **Hava Taarruzlarına Karşı Işıkların Söndürülmesi ve Karartılması Nizâmnâmesi**. Ankara 1940 (Resmi Gazete'nin 25.05.1939 tarihi ve 4142 sayılı nüshasında münteşir icra vekilleri heyetinin 15.2.1939 tarih ve 2/10346 sayılı kararnameyle kabul edilmiştir).

¹⁶⁹ Turgut Kömürcüoğlu, **Hava Taarruzları ve Bunlardan Korunma**. İzmir 1940.

¹⁷⁰ Selim Deringil, a.g.e., s. 30.

verilmiştir¹⁷¹. Ancak sivil savunma konusundaki çalışmaların da yeterli düzeyde olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Bu kanuna göre, hava taarruzlarına karşı korunmak ve taarruzların etkisini azaltmak için halk ve resmi, milli ve özel kuruluşların korunma tedbirleri almaları ve teşkilat oluşturmaları zorunlu tutulmuştur (Hava Taarruzlarına Karşı Korunma madde 1). Suistimali görülenlere ağır para ve hapis cezası verilmesi de kanunun hükümleri arasındadır.

(1) İzmir’de Alınan Önlemler

İzmir, Türkiye’nin önemli bir ticaret ve ihraç merkezidir. İkinci Dünya Savaşı’nın başlaması ekonomik önemi olan bu şehirde de sivil savunma önlemlerinin alınmasını ve sıkı bir şekilde kontrolünü zorunlu kılmıştır. Bu amaçla diğer büyük kentlerde olduğu gibi İzmir’de de Korunma Amirlikleri oluşturulmuş ve şehir üç ana bölgeye ayrılmıştır.

Birinci ve ikinci bölgeler, İzmir ve Karşıyaka’dır. Üçüncü bölge ise Bornova tarafıdır. Bu merkezlerdeki şehir pasif korunma amirlikleri; merkezde Konak Emniyet Müdürlüğü, İzmir Bölge Koruma Amirliği, Keçeciler Polis Merkezi’ndedir. Bornova Nahiyesi Bölge Koruma Amirliği olarak Bornova Nahiye Müdürlüğü belirlenmiştir¹⁷².

Sığınaklar ise bölge olarak; Birinci Bölge; Elhamra Sineması, Yeni, Asri, Lâle Sinemaları ve Konak Vapur İskelesi’dir. İkinci Bölge: Karşıyaka Melek ve Sümer Sineması, Bornova’da da Halkevi Binası’dır.

İzmir’de hava saldırılarına karşı ilk pasif savunma tecrübesi 15 Teşrin-i Evvel 1939 tarihinde yapılmıştır¹⁷³.

Vilâyet Pasif Koruma Komisyonu, ilgili talimatname gereği, İzmir’in korunma planını hazırlamıştır. Talimatnamenin halka ve memurlara yüklediği görevlerin eksiksiz

¹⁷¹ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, C. 2. İstanbul 1985, s. 131.

¹⁷² *Anadolu*, 14 Teşrin-i Evvel 1939.

¹⁷³ *Yeni Asır*, 16 Teşrin-i Evvel 1939.

yerine getirilmesi için esaslı kararlar alınmıştır. Buna göre şehirde herkesin kendi evini hava saldırılarına karşı hazırlaması, dışarıya ışık sızdırmayacak siyah perdeler bulundurması zorunluluğu getirilmiştir. Su, havagazı, elektrik gibi şehrin genel hizmetlerine ait kuruluşlarda da aynı önlemler alınmış, bunun için İzmir İtfaiyesi geliştirilmiş, önce dahiliye memurlarının, itfaiyenin maskeleri temin edilmiş, bütün halkın da bu maskelerden temin etmesi zorunlu tutulmuştur. Aynı tarihte Kızılay'ın İzmir şubesinde halk tipi maskeler her gün 6 liradan satışa çıkarılmıştır¹⁷⁴.

İzmir'in hava korunma bakımından taksimi ve yapılan resmi teşkilat İstanbul'un aynısıdır. Her iki şehirde yapılan taksimata göre; her kaza bir korunma bölgesi, nahiye birer korunma nahiyesi, mahalleler de birer korunma mahallesi sayılmıştır. Mahalleler polis karakollarına bağlanmışlar, mahalle temsilcilerinin bu konuda polisle birlikte çalışmaları kararlaştırılmıştır. Mahalle korunma teşkilatlarına gerekli olan malzemeler de vilayet tarafından karşılanmıştır. Resmi ve özel kurum ve kuruluşların korunma teşkilatı ise; Hava Korunma, Müessese Korunma, Müessese Korunma Amiri ve Muavini, Yangın Söndürme Teşkilatı, Sıhhi Yardım Teşkilatı, Gaz Arama ve Temizleme, Enkaz Kaldırma ve Can Kurtarma, Teknik Onarma Grubu, Su, Elektrik, Havagazı, Kalorifer vs. Teknik Tamirler İçin Onarma Takımı, Hususi İnzibat Kısmı olarak taksim edilmiştir.

Dönemin İzmir basınında hava hücumlarına karşı yapılacak denemeler hakkında halk sık sık bilgilendirilmiştir. 16 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1939'da İzmir merkez, Karşıyaka ve Bornova nahiyelerinde yapılan denemelerde şehrin çeşitli yerlerine tahrip, yangın ve gaz bombaları atılmış, başarılı sonuçlar alınmıştır¹⁷⁵. Denemeler geceleri de yapılmıştır. Gece yapılan denemeler daha çok karartma şeklindedir.

Bu dönemde İzmir'de 4000 elektrik ve 1500 havagazı lambası şehrin genel ışıklandırılmasını sağlamaktadır. Vekiller Heyeti kararı gereğince karartma işleminde şehirde yalnız 150 işaret lambası ve maskeli lamba bulunması uygun görülmüştür. Şehirde işleyecek otobüslerin lambaları için de siyah bezden kılıflar hazırlanmış, Karşıyaka ve

¹⁷⁴ Anadolu, 15 Temmuz 1939; Yeni Asır, 27 Temmuz 1939.

¹⁷⁵ Anadolu, 3 Eylül 1939.

Bornova'da da aynı uygulamalar dikkatle ele alınmıştır. 21 Kasım 1940 tarihinden itibaren İzmir'de akşamları yalnız 150 lamba kullanılmıştır¹⁷⁶.

Bu çalışmalar yürütülürken bazı yerlerde ise ışığın sızmasını engelleyen malzeme satanların, bu malzemeleri yüksek fiyatla sattıkları ortaya çıkarılmış, bu gibiler hakkında da gerekli cezai işlem uygulanmıştır¹⁷⁷. Bölge Ticaret Müdürlüğü tarafından bu malzemelerin fiyatları belirlenerek fazla fiyatla satış yapanların engellenmesine çalışılmıştır.

Savaş döneminde uygulanan karartmalar doğal olarak günlük hayatı da etkilemiştir. 2 Ocak 1940 tarihinden itibaren resmi daire ve kurumlarda memurların işe ve öğrencilerin derse giriş-çıkışı sabah 09:00-12:00, 13:30-17:00 arasında çalışmaları, okullardaki ders saatleri de Vekiller Heyetinin yeni kararına göre düzenlenmiştir. Buna göre teneffüs süreleri kısaltılmış, ikili eğitim yapan okullardaki öğrencilerin karanlık basmadan önce evlerine dönmelerini sağlayacak şekilde önlemler alınmıştır¹⁷⁸. Bu denemeler ilgili kararnamelerin bazı yükümlülüklerinin kaldırıldığı 11 Birinci Kanun 1940 tarihine kadar sürmüştür. Bundan sonra zaman zaman habersiz yapılan tecrübelerde, halkın evlerinde ve vs. yerlerde aldıkları tertibatı korumaları ve idari makamlar tarafından verilecek emirlerin harfiyen uygulanması için denemeler sıklaştırılmıştır.

Türkiye her ne kadar savaşa girmemişse de, savaş koşullarına uymak zorundaydı. Ancak alınan önlemlerde bazı gecikmelerin olduğu gözlenmektedir. Savaşın başlamasından 2 yıl sonra, şehrin çeşitli mahallelerinde pasif korunma esasına uygun olarak 804 kişiden oluşan yangın söndürme ekipleri ancak oluşturulabilmiştir. Gerekli önlemlerin alınmış olmasına rağmen uygulamada pek çok sorunla karşılaşmıştır. Nakil araçlarının maskelenmesi işinde, sığınakların sağlıklı hazırlanmasında halkın titiz davranmadığı ortaya çıkmaktadır¹⁷⁹.

¹⁷⁶ Anadolu, 21 2.Teşrin 1940.

¹⁷⁷ Yeni Asır, 22 2.Teşrin 1940.

¹⁷⁸ Anadolu, 2 1.Kanun 1940; Halkın Sesi, 2 1.Kanun 1940.

¹⁷⁹ Anadolu, 24 Nisan 1941. Bazı siper ve sığınaklarda kum torbası kullanılması zorunluluğu olduğundan, piyasada bu torbalar yüzünden karaborsacılığa kalkışanlar hakkında sık sık soruşturmalar açıldığı dönemin basınında sıkça gözlenmektedir. Anadolu, 23 Mayıs 1941.

Evleri siper ve sığınak hazırlamaya elverişli olmayanlara belediye tarafından gösterilen yerlerde siper ve sığınak hazırlamaları istenmiştir. Zamanla siper ve sığınaklardan kullanılmayacak hale gelenlerin Vilayet Pasif Korunma Komisyonu tarafından tamiri kararlaştırılmıştır¹⁸⁰. 1942 yılının kış aylarında bu sığınakların pek çoğu yağmur sonucu yıkılmış, su birikintileriyle dolmuş, pekçoğu sivrisinek yuvası haline gelmiş, komisyonların tüm denetlemelerine rağmen sığınakların tuvalet olarak kullanılmasının önüne geçilememiştir. Bunların sürekli denetlenmesi işi sonradan belediyeye devredilmiş, ihmali görülenler de soruşturmaya tabi tutulmuştur¹⁸¹.

Savaş yıllarında bunların ancak yüzde beşinin kullanılabilir bir durumda olduğu ortaya çıkmaktadır¹⁸². Bu ve buna benzer şikayetler savaş yılları boyunca devam edip gitmiştir.

İzmir ve diğer büyük kentlerde bu önlemlerin yanısıra çeşitli cemiyetlerin, özellikle kadın cemiyetlerinin çalışmaları da gerek sivil savunma açısından, gerekse ordunun ihtiyaçlarının karşılanması açısından oldukça önemlidir.

Savaş şartları sadece cephelerdeki orduların değil, bütün toplumun en sağlıklı biçimde savaşa hazır olmasını gerektirmiştir. Bu amaçla askere gitmeyen gençlerin de eğitimleri için Beden Terbiyesi İzmir Bölge Başkanlığı, İzmir’de spor faaliyetlerini sürekli tutmak, sivil savunma işlerinde Beden Terbiyesi Kanunu’na göre gençleri savaşa hazırlıklı hale getirmek için geniş bir program hazırlamış ve uygulamıştır. Bunlar adeta bir “askeri birlik” halinde tam teçhizatla çalışmalarını sürdürmüşlerdir. 16-19 yaş arasındaki gençlere yaz mevsiminde birer devrelik kamplarda gözetleme, paraşütçülere karşı hazırlanma, sarma tatbikatları yaptırılmıştır. 500 kişilik kamplarda yapılan bu çalışmalar, ülkemizde ilk defa Beden Terbiyesi İzmir Bölge Başkanlığı’nın girişimleri ile gerçekleştirilmiştir¹⁸³.

¹⁸⁰ Anadolu, 8 Mayıs 1941.

¹⁸¹ Anadolu, 2 Mart 1942.

¹⁸² Anadolu, 3 Mart 1942.

¹⁸³ Yeni Asır, 27 Şubat 1942.

Sonuç olarak; II. Dünya Savaşı yıllarında ülke genelinde ve İzmir kenti örneğinde, savaş tehlikesine karşı yapılan hazırlıkların oldukça yetersiz olduğu, hatta bu çalışmaların karaborsacılar ve çeşitli kesimler tarafından istismar edildiği, ekonomik yetersizliklerin gerek sivil savunma önlemlerini, gerekse sosyo-ekonomik hayatı oldukça olumsuz yönde etkilediği gerçeği ortaya çıkmaktadır.

5. II. Dünya Savaşı Döneminde İtalyan-İngiliz Esirlerinin Değişimi

İkinci Dünya Savaşı'nın en yoğun olarak yaşandığı yıllarda Türk limanları oldukça önemli bir olaya sahne olmuştur. 1942-1943 yıllarında İzmir'de dört defa, Mersin'de bir defa olmak üzere İtalyan-İngiliz savaş esirlerinin değişimi yapılmıştır¹⁸⁴.

Esir değişimi ilk olarak İzmir limanında 8 Nisan 1942'de yapılmıştır. Saat 07:00'de, başlayan mübadele işine ilk önce İtalyan esirlerinin boşaltılmasıyla başlanmıştır¹⁸⁵. Mübadele işini idare edenler, garnizon komutanı General Hakkı Akoğuz ve diğer askeri yetkililer ile Kızılhaç'ın Ankara delegesi ve Kızılay İzmir merkezi üyeleridir. Heyetin İngiliz hastane gemisine çıkmalarıyla başlayan işlem sonucunda 400 İtalyan savaş esiri hastane gemisine götürülmüştür¹⁸⁶.

Her iki ülkenin esirleri ile Anadolu Ajansı muhabirinin yapmış olduğu görüşmelerde her iki kesim, kendilerine iyi davranıldığını ve ülkelerine dönecek olmanın sevincini yaşadıklarını belirtmişlerdir. İtalyan ve İngiliz konsolosları da Türk hükümetinin yardımından dolayı memnuniyetlerini belirtmişlerdir.

Vatanlarına iade edilecek İtalyan esirlerini limanımıza getirip, İtalyan'ların getirdikleri İngiliz esirlerini alan İngiliz hastane gemisi, 8 Nisan günü İzmir'den hareket

¹⁸⁴ Müslime Şen. "İkinci Dünya Savaşında İzmir'de Uygulanan Sivil Savunma Önlemleri ve İtalyan-İngiliz Esirlerinin Değişimi", *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye (20-22 Ekim 1997-İstanbul)*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1998, s. 399.

¹⁸⁵ Anadolu Ajansı muhabirinin belirttiğine göre; İngiliz gemisinde 917. İtalyan gemisinde 129 esir bulunduğu, gemilere giden yetkililerden öğrenilmişse de resmi makamlar İtalyan gemisinde 59. İngiliz gemisinde 340 harp makulü esir olduğunu belirtmektedir. *Anadolu*, 7 Nisan 1942.

¹⁸⁶ *Aydın Tarihi*, 111 (8 Nisan 1942), s. 52.

etmiştir. İtalyan gemisinin de 9 Nisan günü limanımızdan ayrılmasıyla ilk esir değişimi başarıyla gerçekleştirilmiştir.

Esir değişiminin ikincisi Mersin Limanı'nda yapılmıştır. İkinci değişimi Deniz Harp Okulu Komutanı Yarbay Asım Sınık'la Kızılay Başkanı ve temsilcileri ile askeri yetkililer denetlemiştir.

Bu değişim sırasında İtalyan ve Almanların ellerinde bulunan İngiliz esirleriyle, Cidde'de bulunan Alman ve İtalyan esirlerinin değişimi yapılmıştır. Yüksek rütbeli subayların hastane gemilerine gelişleri sessiz olmasına rağmen diğer kafilelerin gemilere yanaşması coşkulu gösterilere sahne olmuştur. Savaş esirlerinden Albay Valter Norman ile yapılan söyleşide Norman *“Türk Hükümeti'nin tavassutu ile esaretten kurtulduklarını ve tekrar vatan hizmetine dönme imkanını elde ettikleri, gerek resmi Türk makamlarına, gerekse Kızılaya minnettar olduklarını”* belirtmiştir¹⁸⁷.

Dünyanın içinde yüzdüğü bunalım ve felâketten uzak, sakin Türkiye'nin denizlerinde üçüncü, İzmir limanında ise ikinci kez gerçekleştirilen esir değişimi 19 Nisan 1943'te yapılmıştır. İngiliz hastane gemisi Talamba ve Tairea ile İtalyan hastane gemisi Gradisca ve Arjantina 18 Nisan 1943'te İzmir limanına gelmişlerdir.

*“Gemilerin demirlemesini müteakip Komutanlık Kurmay Başkanı Yarbay Hilmi Belen Genel Kurmay Başkanlığı adına, Kızılay Genel Müdürü Dr. Remzi Güvenç, Kızılay İzmir Merkezi Reisi Avukat Baha Nasuh Yörük ve azadan Dr. Sami Kulakçı ve diğer Kızılay erkânı ve cemiyet müdürü Faik Köksal ile bu değişimi denetleyen yetkililer, evvelâ İngiliz gemisi Talamba'yı, sonra İtalya gemisi Gradisca'yı ziyaret etmişlerdir.”*¹⁸⁸

Her gemide Kızılay'ın bir temsilcisi, bir irtibat subayı ve emniyet görevlileri yer almıştır. İngiliz esirleri arasında 5 De Gaulle'cü Fransız, ekserisi Avusturyalı, Yeni Zelandalı, Hintli ve diğer sömürgelerden gelen toplam 350 kişi vardır. İtalyanlar da 248

¹⁸⁷ a.g.e., s. 52.

¹⁸⁸ Anadolu. 18 Nisan 1943.

subay, 958'si gedikli er ve 6 doktor olmak üzere 1212 kişidir. Bunlardan 350'si Arjantina'ya ve 862'si Gradisca'ya yerleştirilmiştir. Malûller arasında ayaksız, kolsuz pek çok subay ve er ile pek çok verem ve akıl hastaları dikkati çekmektedir. Savaşta esir düşenlerden bir kısmı Libya savaşlarında esir düşen Kazablankalı müslümanlar, Kamerunlu zencilerden oluşmaktadır. Kendileriyle Anadolu Ajansı muhabirinin yapmış olduğu görüşmelerde; harbin dehşetinden, esir düşmeseler ve sakat kalmasalar yine harbe gideceklerinden bahsetmişlerdir¹⁸⁹.

Değişimi gerçekleştirilen İngiliz ve İtalyan esirlerini İzmir limanına getirmiş olan hastane gemilerinden İngiliz Talamba ve Tairea ve İtalyan Gradisca ve Arjantina 20 Nisan günü Türk karasularından ayrılmışlardır.

İzmir limanında üçüncüsü Türk karasularından dördüncüsü gerçekleştirilecek olan esir değişimi ise hastane gemilerinin 8 Mayıs 1943'te İzmir limanına demirlemesiyle başlamıştır.

6 Mayıs'ta İskenderiye'den hareket eden 380 İtalyan subayı ile 2000 İtalyan askeri İzmir'de değiştirilecek olan esir kafilesidir.

İngiliz gemileri bir önceki değiş-tokuşta yer alan Talamba ve Tairea'dır. Buna bir de Cap Saint Jacque isimli bir Fransız gemisi de refaket etmiştir. İtalyan gemileri ise Gradisca ve Citta di Tunisi gemileridir. Mübadele Hilmi Belen'in başkanlığında gerçekleştirilmiştir.

Dördüncü esir değişiminde İngilizlerin tam sayısı şöyledir: En büyük rütbelisi bir yarbay olmak üzere 100'ü esir ve 300'ü himayeli erkân olarak 400 İngiliz subay ve eridir. İtalyanlar ise; 4'ü general ve diğerleri muhtelif rütbelerde subay ve er olarak 400 esir ve 2012 himayeli subay ve erden oluşmaktadır¹⁹⁰.

¹⁸⁹ **Yeni Asır**, 19 Nisan 1943; **Ayın Tarihi**, 113 (1-30 Nisan 1943). s. 50.

¹⁹⁰ **Ayın Tarihi**, 114 (1-31 Mayıs 1943), s. 156.

Tairea ve Talamba'nın subaylar müstesna hemen bütün mürettebatı Hintli askerlerden oluşmaktadır. İçlerinde müslümanlar çoğunluktadır. Üçüncü İngiliz gemisi Cap Saint Jacque'nin mahdut İngiliz subaylarından başka subay ve mürettebatı De Gaulle'cu Fransızlardır. Bunların da ekseriyetini Hintliler oluşturmaktadır¹⁹¹.

Hastane gemilerinin İzmir limanından 10 Mayıs 1943'te hareketiyle bu değişim de başarıyla yerine getirilmiştir.

Londra'dan bu değişimden sorumlu kişilerden biri olan M.Grigs esir mübadelesi hakkında sorulan bir soruya *"Şimdiye kadar yapılan esir mübadelelerinde görülen muvaffakiyeti geniş ölçüde Portekiz ve Türk hükümetleri ile Portekiz Kızılhaçına ve Türk Kızılayına borçlu"* oldukları yanıtını vermiştir. Türk Kızılayının himayesinde İzmir'de İngiliz esirleriyle değiştirilen 2412 İtalyan esirini taşıyan Gradisca, Citta di Tunisi ve Arjantina vapurları da 16 Mayıs'ta Bari limanına ulaşmışlardır¹⁹².

"Türkiye sularında beşinci, İzmir limanında dördüncü İngiliz-İtalyan esir mübadelesi işine" 1 Haziran 1943'te başlanmıştır¹⁹³. İngiliz gemilerinde 444'ü malül ve 2.229'u himayeli olmak üzere 2.673 İtalyan esiri; İtalyan gemilerinde ise 8'i subay, 107'si er olarak 115 malül ve 11'i subay, 309'u er olarak 320 himayeli İngiliz esiri vardır. İngilizlerin toplam sayısı 435'tir¹⁹⁴.

Mübadeleye 2 Haziran'da başlanmıştır¹⁹⁵. Türk karasularındaki son esir değişiminde değiştirilecek esir sayısı diğerlerine oranla sayıca oldukça fazladır.

8 Nisan 1942-2 Haziran 1943 tarihleri arasında yapılan beş esir değişiminde İngiliz esirlerinin sayısı 2006, İtalyan esirleri ise 8054 kişi olmak üzere toplam 10060 esirin değişimi gerçekleştirilmiştir.

¹⁹¹ a.g.e, s. 156.

¹⁹² *Ayın Tarihi*, a.g.s., s. 156.

¹⁹³ *Yeni Asır*, 1 Haziran 1943.

¹⁹⁴ *Anadolu*, 1 Haziran 1943.

¹⁹⁵ *"İngiliz malûllerinin ekseriyetini kol ve bacaklarını kaybetmiş olanlar teşkil ediyordu. İtalyanlar arasında da bu vaziyette olanlar ve bir çok körler olduktan başka 140 tane de sinir hastası vardı... Bunların nakli hakiki bir hüznü ve elem sahnesi teşkil etti."*, *Anadolu*, 2 Haziran 1943.

Tablo XII. II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir ve Mersin Limanlarında Yapılan Esir Mübadelesi

	I. İzmir Limanı (7-8 Nisan 1942)	II. Mersin Limanı (21 Mart 1943)	III. İzmir Limanı (18-19 Nisan 1943)	IV. İzmir Limanı (9-10 Mayıs 1943)	V. İzmir Limanı (1-2 Haziran 1943)	Toplam
İngiliz Esirler	129	892	150	400	435	2.006
İtalyan esirler	919	838	1.212	2412	2673	8.054
TOPLAM	1.048	1.730	1.362	2.812	3.108	10.060

II. Dünya Savaşı yıllarında dünyanın büyük bir karanlığı yaşadığı bir devrede Türk limanları 10.060 insanın vatanlarına dönmeleri ve esaretten kurtulmalarına aracı olmuş, devrin Türk hükümeti de dünya barışı adına oldukça önemli bir görevi başarıyla yerine getirmiştir.

D. II.DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA İZMİR BELEDİYESİNİN ÇALIŞMALARI

Osmanlı döneminde kamu hizmetleri, genellikle imtiyazlı şirketler tarafından yürütülmüş, belediyeler bu alanda pek fazla işlev sahibi olamamışlardır. Cumhuriyet yönetimi de aynı anlayışı 1930'lu yıllara kadar devam ettirmiş, Osmanlı döneminden farklı olarak, milli sermayeyi destekleyerek işletmelerin Türk kimliği kazanmasına yardım etmiştir. Ancak gerek milli sermayenin güven vermemesi ve gerekse büyük buhran nedeniyle yapılması gerekli olan yatırımların aksamaya başlaması sonucu hükümet, devletçi bir iktisadi politikayı tercih edince, şehirlerdeki kamu hizmeti gören işletmelerin belediyeleştirilmesi anlayışı hakim olmuştur¹⁹⁶.

Cumhuriyetin ilk yıllarında İzmir Belediyesi'nin çalışmaları ise, savaş yıkımını onarmak, temel kamusal hizmetleri sağlayabilmek ve sağlık koşullarını iyileştirici çalışmalarda bulunmak şeklinde olmuştur.

¹⁹⁶ Erkan Serçe, *Tanzimat'tan Cumhuriyete İzmir'de Belediye (1868-1945)*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 1998, s. 291.

1930'da Belediye Yasası'nın çıkarılmasıyla belediyelerin görevleri çok daha geniş alanlara kaymıştır. Bu dönemde ülkedeki ulaşım ve haberleşme sisteminin yeterince gelişmemiş olması nedeniyle pek çok görev yerel yönetimlerce yerine getirilmek zorunda idi. Nitekim belediyelere bırakılan işlevler 1930 düzeyinde kalmamış, II. Dünya Savaşı sonuna kadar yeni görevlerin eklenmesiyle sürekli olarak bir artış göstermiştir. Ama bu artış belediyelerin talepleri üzerine olmamış, devletin bu görevleri ona yüklemesi sonucu olmuştur¹⁹⁷. Ama unutulmaması gereken bir konu bu misyonun yaşanmakta olan bir dünya krizi içinde yerine getirilmeye çalışılmasıdır¹⁹⁸.

*“Türkiye’deki tek parti uygulamasının hakim olduğu, tek parti rejiminin ideolojisi ile devlet-siyaset anlayışının belediye yasalarına yansıdığı 1930-1944 döneminde, ağırlıklı olarak merkezi idare tarafından çeşitli mekanizmalar aracılığıyla yönlendirilen idealleştirilmiş bir belediye uygulamasına, belirlenen maksimum program açısından en çok yaklaşan Behçet Uz başkanlığındaki İzmir Belediyesi olmuştur.”*¹⁹⁹ II. Dünya Savaşı yıllarında İzmir Belediye Başkanlığı görevini yürüten bir başka kişi ise Reşat Leblebicioğlu’dur. Reşat Leblebicioğlu 1941 yılında İzmir Belediye Başkanlığı görevine getirilmiş, savaşın en hareketli dönemlerinde görev yapmıştır. II. Dünya Savaşı’nın tüm olumsuz etkilerinin yaşandığı bir dönemde de İzmir’e önemli hizmetlerde bulunmuştur.

1. Ulaşım Hizmetleri

İzmir Belediyesi’nin II. Dünya Savaşı yıllarında yapmış olduğu önemli hizmetler arasında savaş arifesinde kurulmuş olan santral garajın bazı tesisatının tamamlanmaya çalışması önemli bir hizmettir. 30 bin metreyi kapsayan geniş bir saha üzerinde kurulan²⁰⁰ garajın, kentin ve çevresinin 100 yıllık ihtiyacını karşılayacak kapasitede olduğundan

¹⁹⁷ İlhan Tekeli, “Cumhuriyetin Altmış Yıllık Belediyecilik Deneyinin Değerlendirilmesi Üzerine”, **Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl, Uluslararası Sempozyum**, Ankara 23-24 Kasım 1990, s. 51.

¹⁹⁸ a.g.m., s. 46.

¹⁹⁹ İlhan Tekeli, “1930-1944 Döneminde Cumhuriyetin Belediyecilik Deneyimi”. **Türkiye’de Belediyeciliğin Evrimi**, Ankara 1978, s. 90.

²⁰⁰ Kadri Kaner, “Örnek Olacak Bir Müessese”. **Belediyeler Dergisi**, 76 (Aralık 1941), s. 12.

bahsedilmekle birlikte²⁰¹ günümüzde garaj bu niteliğini çoktan kaybetmiş durumdadır. Açıldığı yıldan itibaren kent içi ulaşımında önemli bir rolü olan garaj, aynı zamanda belediye için de önemli bir gelir kaynağı olmuştur²⁰².

Cumhuriyetin ilk yıllarında İzmir’de kent içi ulaşım elektrikli tramvaylar, otomobil ve otobüsler, körfez şirketi vapurları ile kent dışı ulaşım ise çevre illere yönelik ana tren hatları ile ve diğer şirketlere bağlı vapurlar aracılığıyla yürütülmüştür. Bunlardan elektrikli tramvaylar hükümet binası önündeki parktan başlayıp Güzelyalı’da biter, atlı tramvaylar da aynı şekilde hükümet binası önündeki Kordon’dan başlayan Alsancak istasyonunda son bulurdu. Körfez Şirketi vapurları ise Konak İskelesinden başlayıp biri Karataş, Salhane, Karantina, Göztepe, Güzelyalı iskelelerini izler, diğeri; Pasaport ve Alsancak İskelesinden Karşıyaka’ya ulaşırdı. 1930’lu yıllarda otobüs seferleri ise Güzelyalı, Basmane, Bornova, Alsancak, Karşıyaka semtlerine kadardı. Kent dışı ulaşımında İzmir’i çevreye bağlayan iki demiryolu hattı vardır. Biri İzmir Kasaba ve Temdidi, diğeri Aydın’a, Denizli’ye işleyen hatlardı²⁰³.

a. Otobüs Seferleri

Kent içi ulaşımında otobüslerin önemli bir yeri vardır. Bu alanda düzenli bir otobüs seferi kurmayı başaran kişi Behçet Uz olmuştur²⁰⁴. Kent içi ulaşımında büyük rolü olan otobüsler 1930’lu yıllarda görülmeye başlamış, 1935 yılında Kordon tramvaylarının ulaşımdan kaldırılmasıyla birlikte 1936 yılında otobüs işletmeciliği görevini belediye üstlenmiş ve sonraki yıllarda belediye bundan önemli ölçüde gelir elde etmiştir²⁰⁵.

1939 yılında kentte Konak’tan başlayarak Alsancak, Eşrefpaşa, Tepecik, Mersinli, Turan, Bayraklı, Karşıyaka, Bornova ve Buca semtlerine giden düzenli otobüs seferleri vardır. Güzelyalı ve Üçkuyular’dan Konak’a kadar da 6 kilometrelik bir kısımda elektrikli tramvay işletiliyordu. Şehrin Basmane İstasyonundan Bornova’ya ve Karşıyaka’ya ve

²⁰¹ a.g.m., s. 13.

²⁰² Riyaset Raporu (1942), s. 18.

²⁰³ İzmir Panoraması, İzmir 1934, s. 12.

²⁰⁴ U.B. Seymen, a.g.m., s. 169.

²⁰⁵ Fazıl Baskın, Eski ve Yeni Devirlerde İzmir Belediyesi, İzmir 1941, s. 31.

Alsancak istasyonundan Buca'ya giden banliyö trenleri vardı. Denizbank'a ait vapurlar da Karşıyaka ile İzmir arasında seferler yapıyorlardı. Karşıyaka'da Alaybey, Bostanlı ve Soğukkuyu'da işleyen atlı tramvaylar da ulaşımında önemli bir yer tutuyordu²⁰⁶. Ayrıca ticaret açısından önemli bir yeri olan kamyonlar da önemli bir yer tutuyordu²⁰⁷.

Ulvi Olgaç, Belediyenin savaş öncesinde *"23 otobüs ve trambüsü 257.870 Liraya aldığını, bu otobüslerin belediyeye günde 800-900 Lira gelir getirdiğini ve şehrin bu otobüslerle modern bir hale sokulduğunu, halkın da rahata kavuştuğunu"* belirtmektedir²⁰⁸. II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte ortaya çıkan ithalat zorlukları nedeniyle yedek parça sorununun ortaya çıkması ve mazot sıkıntısı buna eklenince savaş yıllarında ulaşım hizmetlerinde aksamalar yaşanmıştır. Yedek parçasızlık yüzünden işletilemeyen 12 otobüsü servise çıkarabilmek için bakanlıklar nezdinde girişimde bulunan belediye, Türk-Alman Ticaret Antlaşması'ndan da yararlanarak belediyeye ayrılan kontenjanla Almanya'dan yedek parça ihtiyacının karşılanması yoluna gitti. 23 Mart 1943'te yapılan mukavele ile 12.5.1943'ten itibaren geçerli olmak üzere 8 ay içinde bu parçaların 90.698 liralık kısmı belediyeye teslim edilmiştir²⁰⁹. Gelişen Türk-Sovyet dostluğu çerçevesinde de SSCB Müdafa Komiseri Voroşilof tarafından İzmir Belediyesine bir otobüs hediye edilmiştir²¹⁰.

II.Dünya Savaşı yıllarında tamamen ulaşım hizmetlerinden yoksun olan Halkapınar ve çevresinin de bu hizmetten yararlanabilmesi için Konak-Alsancak arasında işleyen otobüslerden bazıları günün belirli zamanlarında buraya seferler yapmıştır²¹¹. Ancak savaşın giderek yaşamı olumsuz etkilemesi sonucu daha da artan lastik, mazot ve yedek parça sıkıntısı nedeniyle kentin çeşitli hatlarına işleyen otobüs seferlerinde, belirli saatlerde azaltma yapılmıştır²¹². Hatta ticari taksilerde de mazot eksikliğinden dolayı taksi

²⁰⁶ İŞİPR (1939), s. 13.

²⁰⁷ a.g.r., s. 13.

²⁰⁸ Ulvi Olgaç, a.g.e., s. 102.

²⁰⁹ T.C. Bşb. Cum. Arşivi, Dosya no: 105/125. Karar Sayısı: 2/19921: Riyaset raporu (1943). s. 20-21.

²¹⁰ G.Jaeschke, a.g.e., s. 20; Anadolu. 2 Teşrin Sani 1939.

²¹¹ Yeni Asır, 12 2.Teşrin 1940;

²¹² "Otobüs Seferlerinde Yeni Tahditler". Anadolu. 3 Temmuz 1942.

sayısı azaltılırken pek çok taksi şoförü de İzmir'den ayrılmıştır²¹³. Bu nedenle, kent içi ulaşımında İstanbul ve Ankara'ya örnek olan İzmir, 1942 yılından itibaren bu alanda bu kentlerden geri kalmaya başlamıştır²¹⁴. Giderek artan sorunlar karşısında bazı durak yerleri de kaldırılarak, araçların sık sık durmasından kaynaklanabilecek makinelerin eskimesi gibi sorunlar giderilmeye çalışılmıştır²¹⁵. Belediye ayrıca otobüs sayılarını da azaltma yoluna giderken²¹⁶, bu durum en çok halkın şikayetine neden olmuştur. Savaşın sonlarına yaklaşıldığında ise 42 otobüsten sözü edilen sebeplerden dolayı ancak 14 otobüs işler halde bulunmaktaydı²¹⁷. 1944 yılında Amerika'dan Ford kamyonlardan 30 tanesinin İzmir'e getirilmesi için iki firma aracılığıyla girişimlerde bulunulmuş²¹⁸, 1945 yılında iki partide 76.985 Liraya alınan 10 Ford kamyonundan onu da otobüse çevrilmiştir. Bu şekilde 1944 yılında kaldırılmak zorunda kalınan Bayraklı-Karşıyaka ile Alsancak-Halkapınar hatlarını yeniden kurmak mümkün olabilmıştır²¹⁹.

II.Dünya Savaşı yıllarında İzmir Belediye otobüslerinin çalışmaları da aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo XIII. II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir Otobüslerinin Çalışmaları

Yıllar	Araba Sayısı	Günde Ortalama Kullanılan Araba	Naklonunan Yolcu	Gayri Safi Gelir	Gider	Aylıklı ve Hizmetlilerin Maaşları (Lira)
1941	42	30	7.686.960	459.946	339.102	117.020
1942	42	20	9.302.478	539.974	458.767	117.239
1943	42	20	11.950.095	648.096	591.610	179.353
1944	42	18	10.848.496	540.622	276.125	128.053
1945	42	22	11.405.830	98.094	559.161	287.148

Kaynak: Bşb. İst. Umum. Müd. İstat. Yıl., C. 16 (1947), Ankara 1948, s. 558.

²¹³ Anadolu, 1 Nisan 1941.

²¹⁴ Anadolu, 10 eylül 1942.

²¹⁵ Yeni Asır, 22 I.Teşrin 1942.

²¹⁶ Bşb. İstat.Um.Md. İstat. Yıl., C. 16 (1947), s. 558.

²¹⁷ Riyaset Raporu (1945), s. 27.

²¹⁸ Ticaret, 13 I.Teşrin 1944.

²¹⁹ Riyaset Raporu (1945), s. 28.

İzmir Belediyesi savaşın sona ermesiyle birlikte Amerika'dan otobüs sipariş etmiştir. Kentin bu alanda daha iyi hizmete kavuşması ise ancak savaşın sona ermesinden sonra mümkün olmuştur.

b. Vapur Seferleri

İzmir'de şehir içi deniz ulaşımında Körfez vapurları ve İzmir Liman Şirketi'nin vapurları kullanılmıştır. Karşıyaka, Karantina, Karataş, İzmir arasındaki ulaşım, İnciraltı plajının halka açık bir eğlence yerine dönüştürülmesiyle birlikte Karşıyaka-İnciraltı ve Konak-İnciraltı hatları da eklenmiştir²²⁰.

II.Dünya Savaşı'nın giderek artan ekonomik baskısı, kömür ve mazot yokluğu otobüs seferlerinde olduğu gibi, bu kez bütün hatlardaki vapur seferlerini de olumsuz yönde etkilemiştir. Bu nedenle Karşıyaka seferlerinin sınırlandırılması yoluna gidilmiştir²²¹. Bu sıkıntılara bir de vapur yetersizliği de eklenmiştir.

İzmir'in şehirlerarası ve uluslararası ulaşımında ve ticaretinde yararlanan vapur seferleri ise savaşın gelişimine paralel olarak değişikliğe uğramıştır. 1930-1935 yılları arasında İzmir limanından yararlanan gemi sayısında azalma görülürken, bu sayı 1938 yılına kadar önemli ölçüde artmıştır²²². Savaşın başlamasından iki hafta sonra ise, uluslararası durum nedeniyle Devlet Denizyolları'nın vapur seferleri durdurulmuştur. Ayrıca İzmir, Edremit, Ayvalık ve İmroz arasında seferler sınırlandırılmıştır. Akdeniz limanları arasındaki vapur seferlerinin kesilmesi²²³ ise en çok ithalat ve ihracatı olumsuz yönde etkilemiştir²²⁴. İzmir'in deniz trafiği 17 Eylül'de açılabilmiştir²²⁵. Geçici bir düzelme olmuşsa da savaşın giderek şiddetlenmesi sonucunda Akdeniz ve Ege Denizi arasındaki yolculuklar ve nakliye işleri güçlüklerle yapılabilecek hale gelmiştir²²⁶. 1942 yılında ise

²²⁰ Anadolu, 7 Temmuz 1940.

²²¹ Ticaret, 1 Nisan 1943.

²²² İstat. Yıl., C. 11, s. 531.

²²³ Anadolu, 12 Eylül 1939.

²²⁴ Anadolu, 20 Kanuni Evvel 1939.

²²⁵ G.Jaesckhe, a.g.e., s. 17.

²²⁶ a.g.e., s. 18.

İzmir-İstanbul arasındaki vapur seferleri, ulaşımın tehlikeli olup olmamasına ve karartma uygulamalarına uygun olarak düzenlenmiştir²²⁷. Bu seferler kademeli olarak 1944 Eylül'ünde başlatılırken, bu hat arasındaki deniz yolculuğu karartma işlemlerinin zorunlu sonucu 36 saatten 46 saate çıkarılmış, bu uygulama ile Akdeniz'de yalnız gündüzleri seferlere devam edilmiştir²²⁸.

1944 yılında Girit ve Rodos'tan başka bütün Yunan adalarında bulunan Almanların buralardan çıkarılmasından ve bölgenin güvenlik altına alınmasından sonra Ege Denizi'ndeki ulaşım ve nakliyatla gözle görülür bir canlanma olmuştur. Hatta adalardaki Yunan halkına yiyecek yardımı yapılması için düzenlenen seferlere gece de izin verilmiştir. Ege Denizi'nde İzmir'e kadar olan mesafede, Akdeniz'de ise yalnız Kaş ile İskenderun arasındaki posta vapurları dahil, her türlü ulaşımın yapılabilmesi mümkün olmuştur²²⁹.

Akdeniz yolunun güvenliğe kavuşmasıyla birlikte yabancı devletlerle olan ticari ilişkilerde de bir artış görülmektedir²³⁰. İstanbul, Ankara ve İzmir Ticaret Odaları konu üzerinde durarak ithalat ve ihracatın gelişmesi için vapur seferlerinin sıklaştırılması için ilgili vekaletlerden yardım istemişlerdir²³¹.

II.Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında Devlet Deniz Yolları İşletmesi'nin İzmir Limanı için vermiş olduğu yolcu sayısı, navlunu ve yolcu başına ortalama mil aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

²²⁷ **Yeni Asır**, 30 Eylül 1942.

²²⁸ **Yeni Asır**, 29 Eylül 1944.

²²⁹ **Ticaret**, 3 İ.Teşrin 1944.

²³⁰ **Ticaret**, 15 Ağustos 1945.

²³¹ **Anadolu**, 22 Temmuz 1945.

Tablo XIV. İzmir’de Devlet Denizyolları İşletmesinin Faaliyeti

Yolcular						
Hatlar	1942	1943	1944	1945	1946	1947
Yolcu Sayısı (1000)	174	205	131	213	187	213
Navlun Tutarı (1000 Lira)	597	924	642	983	879	951
Yolcu Başına Ortalama Mesafe (Mil)	181	191	189	187	195	199

Kaynak: Bşb. İstat. Um. Müd. İstat. Yıl., C. 16 (1947), Ankara 1948, s. 562.

c. Hava Yolu Taşımacılığı

İzmir’in havayolu ulaşımında Cumaovası’nda 1940 yılında açılan havaalanı 1960’lara kadar yeterli gelmiştir²³². 1944 yılında Fuar nedeniyle artan yolcu ulaşımını kolaylaştırmak amacıyla günde iki kez Ankara ve İstanbul’dan İzmir’e uçak seferleri başlatılmıştır. Normal zamanlarda ise haftanın yalnız beş gününde İzmir-Ankara-İstanbul arasında birer uçağın çalışması kararlaştırılmıştır²³³.

2. Sağlık Hizmetleri

1930 yılında çıkarılan 1580 Sayılı Belediye Kanunu, 1593 Sayılı Umumi Hıfzısıha Kanunu ve daha sonra çıkarılan kanunlar Cumhuriyetin kente ve kent yönetimine bakışını ortaya koyan yapı taşlarıdır²³⁴. Bunlardan Umumi Hıfzısıha Kanunu kent sağlığı için dikkat edilmesi ve yerine getirilmesi gereken noktaları belirtmektedir. Kent sağlığıyla ilgili olarak belediyelerin yerine getirmek zorunda oldukları görevler arasında gıda maddelerinin kontrolü ve kentin genel temizliğinin denetimi işleri başta gelmektedir.

İzmir’de gıda maddelerinin denetlenmesi başlangıçta dar sokaklarda olmuştur. Şartların giderek değişmesi ve şehrin giderek modern bir yapıya bürünmeye başlamasıyla bu işlerin İzmir Belediyesi tarafından en geniş alanda yapılmasına dikkat edilmiştir.

²³² Mübaccel Kıray, *Örgütlemeyen Kent İzmir’de İş Hayatının Yapısı ve Yerleşme Düzeni*, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara 1972, s. 66-67.

²³³ *Yeni Asır*, 12 Ağustos 1944; 4 Mayıs 1945.

²³⁴ İlhan Tekeli, “Cumhuriyetin Altmış Yıllık...”, a.g.m., s. 46.

İzmir Belediyesi, 1932 ve 1933 yılında kurslar açarak zabıta memurlarına kanunlar konusunda bilgi vermiştir. Bu kurslar sonraki yıllarda da devam etmiştir²³⁵.

II.Dünya Savaşı yıllarında temel gıda maddelerinin dağıtımı ve kontrolü belediyelerin yükünü daha da arttırmıştır. Kentte bulunan ve özellikle gıda maddeleri satan esnafın dükkanları ve buralarda çalışanlar sık sık denetlenmiş, sağlık kurallarına uygun olmayan yerler kapatılmış, sağlığa zararlı pek çok gıda maddesi de ortadan kaldırılmıştır.

II.Dünya Savaşı öncesinde ve savaş yıllarında Belediyenin bu alandaki çalışmaları ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo XV. İzmir Belediyesinin Sağlık Denetimleri

	1933	1937	1939	1940	1942	1943	1945
Esnaf muayenesi	12.390	12.327	7.770	11.937	13.075	12.186	5.685
Dükkan teftişi	10.624	13.154	16.529	31.868	2.695	2.384	1.017
Şoför ve arabacı muayenesi	2.164	1.627	1.276	3.234	1.731	1.276	-
Verilen ehliyetname	-	314	-	221	-	-	-
Yapılan aşı ve dezenfekte edilen binalar	497	866	-	540	-	-	-
Hasta muayenesi	12.909	15.151	13.132	16.210	13.075	-	18.357
Gıda maddesi muayenesi	-	82.756	-	18.599	-	5.284	2.786
Kimyevi tahlil	2.453	2.258	-	2.575	-	4.920	-

Kaynak: Riyaset Raporları (1933-1945).

Belediye Kanunu ile diğer kanunlar, Şehir Meclisi ve Daimi Encümen tarafından düzenlenen talimatnamelerin büyük bir bölümü zabıta servisi tarafından yerine getirilmiştir. Bu hizmetlerin arasında hemen her sınıf esnafın, bütün ulaşım araçlarının, kaçak inşaat ve tamiratın kontrolü, ulaşımın idaresi, muhtarlık işleri, mahkumların mali durumlarının incelenmesi, pazarlıksız satış kanunu hükümlerinin uygulanması, ihtikârla

²³⁵ Fazıl Baskın, a.g.e., s. 17.

mücadele gibi kent sağlığına ve toplum düzenine ait önemli görevler yer almaktadır. Ancak mevcut zabıta kadrosunun savaş başladıktan sonra askerlik hizmetine alınmasıyla, bu kadroda ve kentin temizlik işlerini yerine getiren hizmetliler kadrosunda giderek kadın memur ve işçiler artmaya başlamıştır. Özellikle işçi kadrosuna işsiz ve yoksul kadınların seçilmesine dikkat edilmiştir. 1941 yılında İzmir Belediyesinde çalışan kadın temizlik işçi sayısı otuz beşe çıkmıştır²³⁶. Süprüntünün çoğaldığı yaz mevsiminde işçi kadrosu da ihtiyaç oranında arttırılmıştır.

Bulaşıcı hastalıkların önüne geçmek amacıyla Sıhhat İçtimai Muavenet Vekaletinden iki etüv makinesi getirilerek 29.10.1943 tarihinde faaliyete geçirilmiştir. Bu şekilde tifüs ve diğer bulaşıcı hastalıkların önlenmesi konusunda önemli bir başarı elde edilmiştir. İzmir Belediyesi bu hizmetleri savaş koşullarının giderek ağırlaştırdığı bir bütçe ile yerine getirmek zorunda kalmıştır²³⁷.

3. Su Hizmetleri

İzmir'in Osmanlı döneminden devralınan belediye sorunlarının başında şehrin yeterli ve sağlıklı suya kavuşturulması geliyordu. İzmir ve çevresinin su kaynakları açısından oldukça zengin olmasına rağmen, su sıkıntısı içinde bulunması, teknolojik altyapı eksikliği ve yeterli mali finansmanın sağlanamamasından kaynaklanıyordu. Ayrıca şehrin su ihtiyacını sağlayan kaynakların da özel bir şirket ile vakıfların denetimi altında bulunması belediyenin elini kolunu bağlamaktaydı. 1930'da Karşıyaka'nın İzmir Belediyesi'ne bağlanmasıyla beraber bu sorunlara bir de Karşıyaka'nın su ihtiyacını sağlama sorunu eklendi. Belediye bir yandan 1926'da belediyeye intikal eden Vezir ve Osman Ağa sularının dağıtımını ıslah ederek, özellikle yukarı mahallelerin su sorununu çözmek için uğraşırken diğer yandan da Karşıyaka için çözüm arayışına girmiştir. 1938 yılına kadar da kentin demir boru döşeme işi tamamlanabilmiştir²³⁸.

²³⁶ Anadolu, 13 Nisan 1941.

²³⁷ İzmir Belediyesi ve Müesseseleri Varidat ve Masraf Bütçeleri (1942, 1944, 1945), İzmir.

²³⁸ Erkan Serçe, a.g.e., s. 301.

1930 yılında şehrin su ihtiyacını karşılayan İzmir Suları Türk Anonim Şirketi'nin abone sayısı 7.934 iken bu sayı 1938 yılında 9.202'ye çıkmıştır²³⁹.

1938 yılında Vezir ve Osmanağa sularının tesisatı yenilenmiştir. 1939 yılında şehrin içme suyunu karşılayan su kaynakları Halkapınar suyu, Vezir ve Osmanağa suyu ile Yamanlar suyu kaynaklarıdır. Halkapınar suyu kaynağı zengin olmasına rağmen teknik yetersizlik nedeniyle geniş bir alana ulaştırılamamıştır. 1939 yılında bu kaynaktan saniyede 1.100 litre su verilmekte ve suyun ancak bir kısmından yararlanılmaktadır. Bu kaynaktan yararlanan abone sayısı da 10.000'dir²⁴⁰.

Sinekli'den (Yeşildere)-Basmahane ve çevresiyle Tilkilik, İkiçeşmelik ve Konak ve Bahribaba'ya kadar olan muntıkada Vezir ve Osmanağa sularından yararlanılmaktadır. Ana isale borusunun kapasitesi şehrin su ihtiyacını karşılayamadığından, II.Dünya Savaşı yıllarında şehirde yaz günlerinde su sıkıntısı çekilmiştir²⁴¹.

Yamanlar suyu da Karşıyaka'ya pompalanmakta olup, 1935 yılında Pont Mousson Firması tarafından işletilmeye başlanmıştır. 1939 yılında Pont Mousson Firması tarafından işletilmeye başlanmıştır. 1939'larda bütün tesisatı yeni olmasına rağmen kaynaksuyu yetersiz olduğundan yeni kaynakların ilavesine çalışılmıştır.

Şehir içinde bulunan çeşitli su kaynaklarından kullanılır halde bulunanlar arasında Sinekli'de Kaya suyu, Namazgâh'ta Agora suyu (Fuar gölüne bağlıdır), Karantina'da İtalyan bahçesinde Kaya suyu, Halkapınar'da Diana kaynak suyu bulunmaktadır.

Şehir dışından getirtilen içme suları ise Şaşal suyu, Foça suyu, Koçtaş suyu ile Çakmak suyu (yalnız Ilıca'ya getirilir)'dur.

1939'da Turan'da içme suyu yoktur. Kuyular ve artezyenler aracılığıyla su ihtiyacı karşılanmaktadır. Belediye hududuna yeni ithal edilen Üçkuyular ve İnciraltı ve

²³⁹ Bşb. İst.Um. Mūd., İst. Yıl., C. 11 (1939-1940), Ankara 1940, s. 503.

²⁴⁰ İŞİPR, İzmir 1939, s. 28.

²⁴¹ a.g.r., s. 29.

Ilıcalar'da da içme suyu tesisatı yoktur²⁴². Bu yıllarda bu üç mıntıkaya Halkapınar suyu getirmek amacıyla çalışmalar yapılmıştır.

1940 yılında Mersinli, Mezbaha, Bayraklı ve Turan mıntıkalarının su ihtiyacı da karşılanamıyordu.

Bu çevrenin su ihtiyacının karşılanabilmesi ve Karşıyaka'nın su açığını kapatmak için Halkapınar suyu veya Vezir ve Osmanağa sularından birinin Karşıyaka'ya götürülmesi kararlaştırılmıştır. Böylelikle bu sular ile Yamanlar suyu birbirine bağlanabileceği gibi yol üzerinde bulunan diğer semtler de imkandan yararlanabileceklerdi²⁴³.

Yamanlar suyuna bağlı abone sayısı 1942 yılında 1555'tir. Karşıyaka suyunun yetersizliği karşısında Çarıklidere'de bulunan bir kaynağın ana şebekeye bağlanması için de çalışmalar yapılmıştır²⁴⁴.

Savaş yılları içinde şehrin su ihtiyacı sorunu devam etmiştir. Ana kaynak sularına bağlanacak su kaynakları tesbit edilmişse de, bunları birbirlerine bağlamak için gerekli olan pompaların piyasada bulunamaması önemli bir sorun oluşturmuştur²⁴⁵. Ayrıca sık sık su borularının patlaması ve tamirlerinin yapılamaması da halkın şikayetine neden olmuştur²⁴⁶.

Şirketin 1944 yılında belediyeye geçmesiyle birlikte bir çok yerleşim yerlerine hizmet götürülmeye başlanmıştır²⁴⁷. Şirketin şehrin bütününe hizmet vermesi ise belediye geçişinden sonra olmuştur.

İzmir Sular İdaresi'nin savaş içinde faaliyetini gösteren istatistikler ekler bölümünde verilmiştir.

²⁴² a.g.r., s. 29.

²⁴³ Riyaset Raporu (1945), s. 26.

²⁴⁴ Riyaset Raporu (1942), s. 22.

²⁴⁵ Riyaset Raporu (1943), s. 17-18.

²⁴⁶ Yeni Asır, 9 S.Kanun 1942.

²⁴⁷ Yeni Asır, 1 Temmuz 1944.

4. Aydınlatma Hizmetleri

Kentin aydınlatılmasında Cumhuriyet döneminden itibaren havagazı kullanılmıştır. Elektrikle üretim pahalıya malolduğundan bu dönemde pek yaygınlık kazanamamıştır. İzmir gibi büyük bir kentin aydınlatılmasında bazı özel kuruluşlar aracılığıyla elektrik kullanılmıştır.

Şirketin 1929 yılında elektrik üretimi 2.498 kilovat saat iken bu oran 1939 yılında 10.054 kilovat saate çıkmıştır. Aynı yıllar arasındaki elektrik tüketimi ise 911 kilovat saatten 6.075 kilovat saate çıkmıştır. 1929 yılında abone sayısı 4.186 iken bu oran 1935'te 10.222'ye, 1939 yılında da 15.484'e ulaşmıştır²⁴⁸.

Savaş yılları içinde kentin aydınlatılması bir taraftan havagazı şirketi tarafından yapılırken, diğer taraftan da Tramvay ve Elektrik Türk Anonim Şirketi bu görevi yerine getirmeye çalışmıştır. 1942 yılında ise Nafia Vekaleti'nden bir heyet şirketi denetlemiş, Belediye tarafından da şirketin hizmet alanının genişletilmesi için baskı uygulanmıştır²⁴⁹. Şirket, 1943 yılında satın alınmış²⁵⁰, 31 Aralık 1944'e kadar Nafia Vekaleti'ne bağlı olarak çalıştıktan sonra 10 Ocak 1945'ten itibaren Belediye tarafından idare edilmeye başlamıştır. Yine 10 Ocak 1945'te ESHOT içinde yerini alan²⁵¹ şirketin 1940-1946 yılları arasındaki toplam elektrik sarfıyatı 9.025 kilovat saat ile 10.775 kilovat saat arasındadır. Ancak 1943-1945 arası dönemdeki sarfıyatı ise 11.539 kilovat saat ile 11.652 kilovat saat arasındadır²⁵². Bunun en önemli nedeni petrol sıkıntısı nedeniyle elektriği olan yerlerde elektrik kullanımının yaygınlaştırılmak istenmesidir. 1940 yılında şirketin abone sayısı 16.316 iken bu oran 1943'de 17.863'e, 1946 yılında da 18.223'e ulaşmıştır.

²⁴⁸ Bşv. İst. Um. Md. İstat. Yıl., C. 11 (1939-1940), Ankara 1941, s. 252-253.

²⁴⁹ "Büyük kentlerde, özellikle elektriği bulunan kentlerde petrol sarfıyatını azaltmak amacıyla bütün meskenlere elektrik verilmesi hükümet tarafından da istenmiştir. Ancak İzmir Tramvay ve Elektrik Şirketi şebekesini malzeme eksikliği yüzünden genişletememiş, ihtiyaçlara cevap verememiştir." Yeni Asır, 9 S. Kan. 1942.

²⁵⁰ Ticaret, 1 Eylül 1943.

²⁵¹ Sadık Kurt, İzmir'de Kamu Hizmeti Gören Kuruluşlar (1850-1950), D.E.Ü. A.İ.İ.T.E., İzmir 1996, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 238.

²⁵² Bşv. İst. Um. Md. İstat. Yıl., C. 16 (1947), s. 514.

Kentin kenar semtlerinden elektrikle aydınlatma hizmetine kavuşması ise daha sonraki yıllarda mümkün olmuştur. Savaş sonrasında, hatta 1950'li yıllarda da Kançeşme (Gürçeşme), Sinekli (Yeşildere), Boğaziçi, Beştepeler gibi, halkının büyük kısmı fakir olan yerler hala elektrikten mahrumdu²⁵³.

a. Havagazı İdaresi

Havagazı Şirketi İzmir'in kamu hizmeti gören en eski kuruluşlarından biridir. 1935 yılında Belediye tarafından satın alınan şirket, 1937 yılında Belediye İdaresine geçmiştir. Belediyeye geçtiği yıllarda bakımsız ve yetersiz kapasiteyle hizmet vermeye çalışan şirket; sonraki yıllarda halka daha ucuz hizmet verebilmek amacıyla teknik donanımını yenilemiş, Almanya'dan uzman getirilmiştir²⁵⁴. Ana şabekenin tamiriyle birlikte Almanya'dan 120.000 Liraya getirilen makinelerin de devreye sokulmasıyla, daha ucuza hizmet vermeye çalışmıştır²⁵⁵. Ancak savaş koşullarının olumsuz etkileri, kömür sıkıntısı gibi etkenler üretimi düşürmüştür. Abone sayısında sürekli bir artış olan şirketin karşılaştığı sorunlardan biri de havagazı saati yokluğudur. 1938 yılında 652 olan abone sayısı 1939'da 684'e çıkmıştır. 1939'de 2.564.833 m³'lük üretim gerçekleştiren şirket 1940 yılında ise 2.616.422 m³ havagazı üretimi yapmış, bu tarihten sonraki dönemde ise bu oranlarda belirgin bir azalma olmuştur²⁵⁶.

Savaş koşullarında bu hizmetin yalnızca zenginlere değil, aynı zamanda orta halli ve fakir halkın da yararına sunulabilmesi için çalışan Belediye, bu amaçla gerekli indirimler de yapmıştır. Ancak bütün çalışmalara rağmen tesisatın köhneliği yüzünden istenilen randıman alınamamıştır²⁵⁷. 1941 yılında Belediyenin havagazı abone sayısı 1500'ü geçmiştir. Havagazı saati de bulunmadığından ve fabrikanın ürettiği gaz tamamen kullanıldığı için pek çok başvuruya olumsuz cevap verilmiştir. Bu yıllarda kentin bazı kesimleri hala havagazı ile aydınlatılmaktadır. Bunlardan 200 kadarının yerlerine elektrik

²⁵³ Sadık Kurt. a.g.tez, s. 255.

²⁵⁴ T.C. Başb. Cum. Arşivi, Karar Sayısı 2/11444.

²⁵⁵ Anadolu, 18 2.Kanun 1939.

²⁵⁶ Riyaset Raporları (1939-1945).

²⁵⁷ Anadolu, 14 Mart 1940.

tesisatı döşenerek kaldırılması yoluna gidilmiş, bu şekilde 100 ailenin havagazı isteğini karşılamaya çalışılmıştır²⁵⁸.

Kömür sıkıntısı bu alanda havagazı idaresini uğraştıran en önemli sorun olmuştur. Büyük kentlerdeki kömür satış ve dağıtımını yürüten Etibank ile yapılan anlaşmayla bu hizmeti Belediye yerine getirmeye çalışmıştır. Bir taraftan fabrikanın üretimini sürdürebilmesi için büyük zorluklarla Zonguldak'tan maden kömürü getirilmesine çalışılırken, diğer taraftan da her gün Belediyenin belirlediği alanlarda halkın ve diğer sağlık vb. kurumların günlük ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır²⁵⁹. Hatta çoğu zaman kömürsüzlük yüzünden durmak zorunda kalan fabrika, kentte bulunan elektrik, su vb. sanayi kuruluşlarının kömür stoklarından yararlanılmak yoluyla faaliyetini sürdürebilmiştir²⁶⁰. Bu durum savaş içinde devam etmiş, buna işçi ücretlerinin artması da eklenince idarenin mali durumu oldukça sarsılmıştır. Tarifeyi 10 kr.tan 12.5 kr.a çıkaran idarenin mali durumunun daha da kötüleşmesi bu şekilde önlenmiştir. 1941 yılından itibaren üretimde devam edegelen azalma ile bu oran 1941 yılında 2.507.283 iken 1945 yılına gelindiğinde 2.079.184 m³'e düşmüştür²⁶¹.

Havagazı idaresi 1 Ocak 1945'ten itibaren ESHOT'un parçası haline geldi. Fabrikanın faaliyetini düzenli ve verimli bir duruma getirmek üzere atölye binası ve tesisatı tamir edilmiş, ilk planda 24 saatte 15.000 m³ gaz üretimi yapacak yeni ocakların fabrikaya kazandırılmasına çalışılmıştır²⁶².

5. ESHOT Müdürlüğü'nün Kurulması

ESHOT Müdürlüğü'nün kurulmasından önce İzmir'de kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi görevini özel şirketler yerine getirmişlerdir. Havagazı ve su fabrikaları ve tesisleri oldukça uzun bir geçmişe sahip olup, bu işletmeler kurulurken, şehrin o zamanki

²⁵⁸ "Hava Gazı: Yeni Müracaatlar İçin Çare Aranıyor", *Anadolu*, 2 Ağustos 1941.

²⁵⁹ *Riyaset Raporu* (1942), s. 17.

²⁶⁰ *Riyaset Raporu* (1943), s. 25-26.

²⁶¹ Bkz. *Riyaset Raporları* (1941-1945).

²⁶² *Riyaset Raporu* (1945), s. 26; *Yeni Asır*, 21 Haziran 1945.

ihtiyacına göre teşkilatlanmışlardır. Cumhuriyet idaresi bunları satın aldığı zaman ise pek çoğu ihtiyaca cevap veremez köhne bir halde bulunuyordu²⁶³. Daima şikayet konusu olan bu şirketlerin belediyeye intikalinden sonra hizmet alanları genişlemiştir. Bunlar, 1945 yılında ESHOT Müdürlüğü adıyla tek çatı altında toplanmasından önce birbirinden ayrı bütçeli idareler şeklinde yönetilmiştir. Tek çatı altında toplanması belediye meclisi tarafından kararlaştırılmış²⁶⁴ olan işletmelerin tek elden yönetilmesi kente geniş hizmetin götürülmesinde etkili olmuştur. Otobüs, havagazı işletmeleri için alınan önlemlerin yanı sıra Karşıyaka Tramvay İdaresi de aynı teşkilata alınmıştır²⁶⁵. ESHOT Genel Müdürlüğü'nün kurulmasıyla birlikte bu kurum giderek İzmir'e önemli hizmetlerde bulunan kurumlardan biri haline gelmiştir.

E. II.DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA İZMİR'İN İMAR DURUMU

1. II.Dünya Savaşı Öncesinde İzmir'in İmar Durumu

II. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş yılları döneminde şehirciliğimizin çerçevesini belirleyen yasalar 1930 yılında çıkarılan “Belediye Kanunu”, “Umumi Hıfzısıha Kanunu” ve 1933 yılında çıkarılan “Belediye Yapı ve Yollar Kanunu”dur. “Belediye Yapı ve Yollar Yasası” tüm belediyelere imar planı yaptırma zorunluluğu getirmiş ve bu planları onaylama yetkisini de Ankara İmar Müdürlüğü'ne vermiştir. 1939 yılında Bayındırlık Bakanlığı'nın kuruluş ve görevlerine ilişkin yasanın çıkmasıyla belediyelerin yaptıracakları imar planlarını inceleme ve onaylama yetkisi Bayındırlık Bakanlığı'na geçmiştir. Çağdaş uygarlığın gereklerine uygun kentlere kavuşmak için, devletin bu konuda kanunları çıkarması, örgüt ve kurumları kurup, gerçekleştirmesi temel görev olarak kabul edilmiştir. Bu açıdan ele alınırsa savaş öncesini bu tür Cumhuriyet şehirciliğinin kuruluş dönemi olarak da değerlendirebiliriz²⁶⁶.

²⁶³ H. Rüştü Öktem, “Su, Elektrik, Havagazı”, *Anadolu*, 16 Temmuz 1945.

²⁶⁴ M.Tuncer, “OHSET Halkçı Bir Belediyecilik Tezahürü Olmalı”, *Yeni Asır*, 18 2.Teşrin 1944.

²⁶⁵ *Anadolu*, 2 Kanuni Sani 1945.

²⁶⁶ Cevat Geray, Ruşen Keleş, Fehmi Yavuz, Can Hamamcı, “Şehircilik”, *CDTA*, C. 9, s. 2360-2361.

Savaş öncesi dönemde İzmir'in Rene Danger ve Prost tarafından hazırlanmış bir kent planı bulunmaktadır. Ülker Baykan Seymen'in belirttiğine göre; sözkonusu plan ağırlıklı olarak kentin yanmış mahallelerini kapsamakta, bu bölgeler için yeni bir düzenleme öngörmektedir. Plana hakim olan yaklaşım biçimi Fransız Klasik Şehircilik anlayışıdır. Yeni yerleşme alanlarında birbirini ırsal olarak kesen geniş bulvarlar, büyük meydanlar, geniş kamu alanları, kentin iş ve sanayi gelişim bölgesi, işçi yerleşim yaşama bölgeleri ve kentin yerleşme açısından gelişme bölgeleri yer almaktadır²⁶⁷. İzmir'in II. Dünya Savaşı öncesinde İmar ve İskanı'na ilişkin önemli çalışma Tülay Alim Baran tarafından yapılmıştır. Baran'ın belirttiğine göre; İzmir'in, yangından sonra imara muhtaç olması, bunu gerçekleştirmek amacıyla planların hazırlanması ve bu konuda çalışmaların yapılmasıyla bir planlar dönemine geçilmiştir. Bütün Türkiye'de yaşanan bu dönemin en belirgin özelliği, planlamada yabancı uzmanların kullanılması ve Ankara, İstanbul, İzmir gibi şehirlerin imar planlarında bu mimarların da imzalarının bulunmasıdır²⁶⁸. Bu imar planına uygun olarak bataklıkların kurutulması, mezarlıkların park haline getirilmesi ve ağaçlandırma çalışmaları ile kısa vadede bazı sıkıntılar unutturulabilmiştir²⁶⁹. Rene Danger'ın imar planının 1925 yılında kabul edilmesinden sonra, aynı yıl 290, ertesi yıl 420, 1927'de 320 ve 1928'de 940 yapı inşa edilmiştir. 1932'de 575 civarında ev inşa edilmiş ve yangın yerlerindeki inşaat arttırılmıştır. 1933'te İsmet Paşa Bulvarı açılmıştır. Yanık ve molozlu sahanın şehrin manzarası üzerindeki olumsuz etkisini sona erdirecek bu çalışmaların sonunda, 1935 yılına kadar 207.000 m²'lik arazi üzerinde Vasıf Çınar, Kâzım Özalp, Şükrü Kaca Bulvarı ile Dr. Mustafa Bey Bulvarı'nın bir kısmı, Basmane Meydanı, Çayırlihahçe, Alsancak Meydanı, Panayır'dan Lisenin yanına giden yollar yapılmış ve 175 hektarlık yangın sahasının 92 hektarında inşaat faaliyetleri ve yeni mahallelerin kurulması gerçekleştirilmiştir²⁷⁰.

²⁶⁷ Ülker Baykan Seymen, "1930-1946 Tek Parti Belediyeciliği, İzmir: Behçet Uz Örneği", *Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl*, s. 174-175.

²⁶⁸ Tülay Alim Baran, *İzmir'in İmar ve İskanı (1923-1938)*, D.E.Ü. A.İ.İ.T.E., Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1994, s. 63.

²⁶⁹ a.g.tez, s. 68.

²⁷⁰ a.g.tez, s. 78.

1938 yılına gelindiğinde pek çok okulun yanısıra Hükümet Konağı, Cezaevi ve hastaneler de inşa edilmiştir²⁷¹.

1923-1939 yılları arasında İzmir’de, inşaat işlerinde büyük bir artış görülmüştür. Yapılan inşaatlar da genellikle şehrin yanmış kısımlarında daha fazladır. 1923’ten 1939’a kadar İzmir şehri içinde yapılan inşaat 25 milyon lirayı bulmuştur²⁷². Uygulanan imar programıyla İzmir hem Türk yapılarıyla donatılmış hem de çağdaş bir kent yaratılmaya çalışılmıştır. Bu durum dönemin Türkleşme ve muasırlaşma ülkeleriyle doğrudan bağlantılı bir yönelim olarak nitelenebilir²⁷³. Bu başarılı çalışmalar Behçet Uz’un Belediye Başkanlığı döneminde yapılmıştır. Behçet Uz, İzmir’in büyük yangın alanının düzenlenmesi için yaptırılan planları kendi kendini finanse edecek şekilde başlatmıştır. Kültürpark’ın da İzmir’e kazandırılması ile bu çalışmalar “İzmir’deki başka uygulamaları kolaylaştırıcı bir etki ve fon yaratarak İzmir’in ticari potansiyelini de arttırmıştır.”²⁷⁴

2. II. Dünya Savaşı Yıllarında Kentin İmarı

II. Dünya Savaşı her alanda olduğu gibi belediyelerin uygulamaya çalıştıkları imar çalışmalarını olumsuz yönde etkilemiştir. 1938 yılında hazırlanıp kabul edilen imar programında kentin temel altyapı hizmetlerinin büyük bir bölümünün tamamlanması hedeflenmiştir. 1939 yılında ağaçlandırma çalışmalarına ağırlık verilmiş, Zübeyde Hanım’ın mezarının bulunduğu alanda bir park meydana getirilmiş, Bostanlı ve çevresindeki bataklık alanlar ağaçlandırılmıştır²⁷⁵. Ayrıca bu yıllarda üzerinde durulan konular arasında limanın Alsancak iskelesiyle Halkapınar arasında yeniden inşa edilmesi başta gelmektedir. Çeşme-Bergama-Efes-Kuşadası ile İzmir’i bağlayacak olan turistik yolların yapımı, Agamemnon Ilıcaları’nda ve İnciraltı’nda modern plajların yapılması,

²⁷¹ Cumhuriyetin 15. Yılında İzmir, İzmir 1938, s. 96.

²⁷² Yeni Asır, 4 Şubat 1939.

²⁷³ Uğur Tanyeli, “Çağdaş İzmir’in Mimarlık Serüveni”, Üç İzmir, İstanbul 1992, s. 331.

²⁷⁴ Afife Batur, “Cumhuriyet Döneminde Türk Mimarlığı”, CDTA, C. 5, s. 1385.

²⁷⁵ Riyaset Raporu (1939), s. 15.

şehir oteli, belediye un fabrikasının yanında bir ekmek fabrikasının inşası, belediyenin bu yıllarda gerçekleştirmeyi planladığı çalışmalardır²⁷⁶.

Savaş yıllarında İzmir Belediye Başkanlığı'nda Behçet Uz ve Reşat Leblebicioğlu görev yapmıştır. Her ikisi de planlamanın önemini kavramış yöneticilerdi. Ancak kentin pek çok sorununun çözümü için yapılan altyapı hizmetlerinin büyük bir bölümü Behçet Uz'un belediye başkanlığı döneminde yapılmıştır²⁷⁷.

İmar planı konusunda Behçet Uz, İzmir'in yeni planının yabancılara yaptırılmasını değil de, İzmir Belediyesi'nde kurulacak bir büroda danışmanlık yapmak üzere bir uzmanın çağrılarak yerine getirilmesini sağlamıştır. Bu iş için çağrılan kişi de Fransız Şehircilik Uzmanı Le Corbusier'dir. Le Corbusier'in, *"İzmir'in yukarı mahallelerine ait imar planının tanzimi işlerinde istihdam edilmek istendiği valilikten bildirilmiş ve Genelkurmay Başkanlığı'yla yapılan muhabere neticesinde, durumu gözönünde tutulmak şartıyla adı geçen işte çalışmasına mahzur olmadığı anlaşılmıştır."*²⁷⁸ Ancak Le Corbusier'in İzmir'e gelişi Avrupa'daki gelişmeler nedeniyle mümkün olmamıştır. Belediye'nin 1940 yılı Çalışma Raporu'nda; *"kentin imar planının hazırlanmasında büyük bir yardımı dokunacağı şüphesiz olan Fransız şehircilik mütehasssının bir rapor vermesi için anlaşıldığı, kendisi hareket etmek üzere iken Fransa'nın istilaya uğraması dolayısıyla gelemediği"* belirtilmektedir²⁷⁹. Le Corbusier'in İzmir'e gelişi ise 1948 yılında mümkün olmuştur. Kısa bir süre kentte kalan Corbusier iki rapor hazırlayıp, şehir otelini yapımını tamamlamak için yeni bir proje hazırlamak amacıyla 10.000 Liralık da bir teklif

²⁷⁶ a.g.r. (1939), s. 8.

²⁷⁷ Hanson'un belirttiğine göre; *"Behçet Uz'un on bir yıl süren belediye başkanlığı döneminde, belediyenin iktisadi vaziyeti tedricen düzelmiş ve mahdut şehir kaynakları dikkatli bir şekilde idare edilmiştir. Neticede 3.000.000 Liraya varan belediye borçları ödenmiş, belediye bütçesi ise 2.000.000 Liraya çıkmıştır. Yeni yollar inşa edilmiş, lâğımalar açılmış, bir çok park ve bahçeler yaptırılmış ve yeni içme suları getirilmiştir."* A.H. Hanson, "Belediye İdaresi (İstanbul-İzmir-Kayseri)", *Mahalli İdareler Hakkında Etüdler*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara 1995, s. 118-119.

²⁷⁸ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya No: 243/464, Karar Sayısı: 2/12369.

²⁷⁹ Riyaset Raporu (1940), s. 20.

verir. Tanyeli bu konuda; belediyenin bu teklifi kabul etmediğini ve İzmir'in yakın tarihinin belki de en önemli mimarlık fırsatını kaçırdığını belirtmektedir²⁸⁰.

II. Dünya Savaşı yıllarında da İzmir'in imarı için yapılan çalışmalar, yangın sahasında ve yanmamış kısımlarda olmak üzere iki noktadan ilerlemiştir. Behçet Uz, basına verdiği bir demeçte; *“şehrin yanmamış kısımlarında her sene biraz daha geniş bir şekilde ve tamir tarzında devam eden faaliyete daha şümüllü bir mecra vereceğiz”*²⁸¹ demesine karşın, araya II. Dünya Savaşı'nın girmesi bu çalışmaları engellemiştir. İnşaatta kullanılan çimento, demir aksamı vs. malzemelerin temininde zorluklarla karşılaşılmasına karşın, küçük inşaat ve tamirlere savaş yıllarında da devam edilmiştir²⁸².

Savaşın başlangıç yılında, *“İzmir'in imarını engelleyen bir müessese”* olarak görülen Bulvar Şirketi, basının sürekli olarak gündemini işgal etmiştir²⁸³. *“I. Dünya Savaşı yıllarında Basmane'den Gümrük önüne bir bulvar açılması kararlaştırılmış ve bu amaçla kurulan bu şirkete bazı ayrıcalıklar verilmiştir. Mütareke ve işgal şirketin faaliyetini engellemiş, İzmir'in kurtuluşunu müteakip şirket bu görevini yerine getirememiştir. Faaliyetinin geri kaldığı yıllarda ise şirketin hisse senetleri değer kaybetmiş ve senetlerin büyük kısmı bu işin başında bulunanlar tarafından yok pahasına ele geçirilmiştir. Şirketin idaresine şehri imar etme zihniyeti yerine çıkar sağlama düşüncesi egemen olunca, şirket birkaç kişinin çıkarı için çalışan bir emlak ticarethanesi haline gelmiştir. Belediyenin tüm müdahalelerine rağmen 500 metrelik bir kısım olan yolun açtırılması mümkün olamayınca, belediye işi üzerine alarak adı geçen bulvarı da açmaya başlamıştır”*²⁸⁴. Fevzipaşa Bulvarı'nın yapımı için gerekli istimlaklar ise 1941'de tamamlanabilmiştir. İzmir'in altyapı hizmetlerinin oluşturulması ve

²⁸⁰ U. Tanyeli, a.g.m., s. 336; ayrıca bkz. Aysel Bayraktar, “Le Corbusier'in Bir Şehir Planı Önerisi”, *Üç İzmir*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1992.

²⁸¹ *Yeni Asır*, 14 Nisan 1939.

²⁸² *Yeni Asır*, 4 Son Teşrin 1939; Rauf Beyru, “Geçmişten Günümüze İzmir'de Planlama ve İmar Uygulamaları”, *Ege Mimarlık*, 3 (Eylül 1991).

²⁸³ Hakkı Ocakoğlu, “Bulvar Şirketi Kentin İmarına Engel Olan Bir Müessesedir”, *Yeni Asır*, 15 Şubat 1939.

²⁸⁴ H. Ocakoğlu, a.g.m., s. 1; *Yeni Asır*, 22 Şubat 1939.

yaygınlaştırılması çalışmaları 1940'lara kadar devam etmiştir²⁸⁵. II. Dünya Savaşı'nın olumsuz etkileri sonucu belediyelerin maddi olanaklarının daha kısıtlı hale gelmesi doğal olarak altyapı hizmetlerinin aksamasına yol açmıştır. Bu nedenle İzmir'de 1940'lardan itibaren önemli bir imar faaliyetine rastlanmaz. II. Dünya Savaşı'nın yaratmış olduğu ekonomik durgunluk nedeniyle inşaat yatırımları ve projelerinin pek çoğu bu dönemde iptal edilmiş ya da yavaşlatılmıştır. Dışalım güçlüklerinin giderek olanaksız hale dönüşmesi, inşaat sektöründe kullanılan malzeme fiyatlarının o zamana kadar görülmemiş ölçüde artması, üstelik 1942'den sonra çimento fabrikalarının dağıtımları durdurması Türkiye'de 1950'lere kadar sürecek bir durgunluk dönemini başlatmıştır. Bu durgunluk İzmir kenti örneğinde istatistiklerden de anlaşılmaktadır²⁸⁶.

II.Dünya Savaşı öncesinde; İzmir'in dışarıdan gelen göçlerle nüfusunun artması sonucu; Karşıyaka'dan Bostanlı'ya doğru, Güzelyalı'dan İnciraltı'na doğru, Alsancak'tan Halkapınar'a doğru genişleme görülmüştür²⁸⁷. 1920 ve 30'larda belki de azımsanmayacak bir mimari etkinlikte bulunan kent, 1940'larda şaşırtıcı bir biçimde neredeyse bir taşra yerleşmesi gibi kalmıştır. Sözgelimi, Belediye Fen Heyeti Kadrosunda o sıralarda çok boş yer bulunduğu ve bunların mimarlarla bir türlü doldurulamadığı biliniyor. Ağırlıklı bir ticaret ve sanayi kenti olmasına karşın, İzmir 1960'lara dek mimarlara oldukça küçük fırsatlar sunabilmiştir²⁸⁸.

II. Dünya Savaşı yıllarında kentte yaptırılan bina sayıları, aşağıdaki tabloda verilmiştir. Tablo incelendiğinde bina yapımının savaş yıllarında oldukça azaldığı, hatta 1943 yılında en düşük seviyeye ulaştığı, bu alandaki önemli artışın ancak savaş yıllarından sonra gerçekleştiği de açıkça görülmektedir.

²⁸⁵ U. Tanyeli, a.g.m., s. 334.

²⁸⁶ Bkz. Bşv. İst. Yıl., C. 16 (1947), Ankara 1948, s. 152-155.

²⁸⁷ Riyaset Raporu (1939), s. 8-9.

²⁸⁸ U.Tanyeli, a.g.m., s. 337.

Tablo XVI. 1940-1949 Yılları Arasında İzmir’de Yapılan Bina Sayısı

Yıllar	Adet	Ev	Ticari Dükkan	Hususi Müessese
1940	161	136	18	7
1941	138	130	22	6
1942	172	140	24	8
1943	77	-	9	3
1944	182	110	15	7
1945	260	236	20	5
1946	537	503	29	5
1947	1014	970	35	9
1948	1266	1204	48	14
1949	1069	1007	54	8

Kaynak: İŞİKR (1951), s.53

II. Dünya Savaşı yıllarından sonra, şehrin eski mahalleleri ile plansız olarak genişleyen sahalarında inşaatı sınırlandırıcı önlemler alınmıştır. Ancak bu çalışmalar “nazım plan olmadan, mevzuatın kıfayetsizliği dolayısıyla kat’i bir tedbir” olmaktan uzaktır²⁸⁹. Şunu da belirtmek gerekir ki II. Dünya Savaşı’nın tüm zorluklarına rağmen özellikle savaş öncesi dönemde ve az da olsa savaş yıllarında; “kentlerin modernizasyonunda en iddialı ve büyük ölçekli girişim (başkent Ankara dışında) İzmir’in bayındırılması olmuştur.”²⁹⁰

Savaş yıllarında bu alanda yapılan diğer önemli gelişmelerden ağaçlandırma, kanalizasyon ve yol yapım çalışmaları da şöyledir.

a. Ağaçlandırma Çalışmaları

İzmir Belediyesi, çevrenin güzelleştirilmesi ve kent sağlığı açısından da önem taşıyan çam koruluğu oluşturma ve ağaç dikme çalışmalarına savaş yıllarında da devam

²⁸⁹ İŞİKR. İzmir 1951, s. 52.

²⁹⁰ A. Batur, a.g.m., s. 1385.

etmiştir. İnönü Parkı'nı Kadifekale'ye bağlamak üzere ve kaldırılan eski mezarlıklardan da istifade edilerek bir çam koruluğu meydana getirilmesi için 1939 yılında çalışmalara başlanmıştır. *“Yarım milyon murabbalık bir sahayı kapsayan bu koruya Cumhuriyet Koruluğu adı verilecektir. Bu suretle deniz kenarından Kadifekale'ye kadar geniş bir ormanlık içinden çıkmak ve İzmir'in harikulâde güzelliklerini temaşa etmek imkânı hasıl olacaktır.”*²⁹¹ Fuar sahasında, Bahribaba Parkı'nda, İzmir'in eski Frenk mahallelerinde Cumhuriyet Koruluğu, Kadifekale Koruluğu, Karşıyaka Koruluğu'nda yapılan ağaçlandırmalar sayesinde şehrin havasında ve görünümünde önemli gelişmeler olmuştur. *“45 milyon metre murabba bir sahada 120 binden fazla ağaç dikilmiştir.”*²⁹² Bu etkinliklerin yanısıra İzmir'in ağaçlanmayan birçok yerlerini ağaçlandırmak, özellikle Karşıyaka ve Bayraklı sırtlarından Yamanlar'a kadar uzanan çıplak alanın ağaçlandırılarak İzmir'in görünümünü, iklimini etkileyecek Atatürk Ormanı'nın kurulması için İzmir Atatürk Ormanı Kurma ve Koruma Derneği'ni kurarak²⁹³ başkanlığı görevini de yürüten Behçet Uz'un çalışmaları, İzmir'e pek çok kazanımlar sağlamıştır. 1939-1944 yılları arasında İzmir'de mevcut parklara ve koruluklara toplam 88.114 ağaç dikilmiştir²⁹⁴.

b. II. Dünya Savaşı Yıllarında Yapılan Yol Yapım Çalışmaları

*“İzmir'de yollar eskiden adi kaldırım, büyük kesme taş ve şase gibi üç cins döşeme ile örtülmüştü. İstirdattan sonra görülen lüzum üzerine Bandırma taşından parke yol, asfalt ve beton yol sistemleri tatbik edilmeye başlanmıştır.”*²⁹⁵ İmar alanında ise yollar beton asfalt, Bandırma ve kesme taşı olarak yapılmış, yaya kaldırımları da Karosiman olarak ev sahiplerine yaptırılmıştır. Kentin eski kısımlarında yollar, üzerinde işlenecek önemli bir konu olmuştur²⁹⁶.

²⁹¹ “İzmir'in İmarı”, *Yeni Asır*, 7 İlk Kanun 1939.

²⁹² Eczacı Kemâl Aktaş, “Güzel İzmir'imizin Havası Değişmiştir”, *Yeni Asır*, 14 Temmuz 1941.

²⁹³ Ülker Baykan Seymen, *a.g.m.*, s. 162.

²⁹⁴ *İzmir Belediye Riyaseti 1939-1944 Yılları Çalışma Raporları*.

²⁹⁵ *İŞİPR* (1939), s. 11-12.

²⁹⁶ *a.g.r.*, s. 12.

1930 yılından 1940'a kadar İzmir Belediyesi beton 40.504 m², kesme döşeme 51.351 m², parke döşeme 56.821 m², adi döşeme 128.467 m² yol yaptırmıştır. Aynı süre içinde 10.136 m² beton yol, 84.579 m² kesme döşeme, 67.191 m² büyük parke döşeme, 136.098 m² de adi döşeme yol tamirâtı yaptırmıştır²⁹⁷.

Belediye bu açıdan yolların kenarlarına çeşitli ağaçlar dikmek yoluyla kentin daha güzel bir görünüm almasına da katkıda bulunmuştur.

İzmir Valiliği de yol yapım çalışmalarına önem vermiş, bu çalışmalar da İzmir'in turizm potansiyelinin artmasında önemli rol oynamıştır. Vilayet tarafından 1939 yılında kent içi ve kent dışının "turistik yollarla" inşası işi bir Fransız şirketine ihale edilmiştir. İlk kısımda İzmir-Karşıyaka yolu, müteakiben Mersinli-Bornova, Güzelyalı-Balçova ve İnciraltı yollarının sonra da Tepeköy-Efes arasındaki 26 km'lik yolun inşası, ikinci kısımda Bergama, Çeşme ve Buca yollarının yaptırılması için çalışmalar başlamıştır²⁹⁸. İnşaat için malzemenin büyük bir kısmının Fransa'dan getirilmesi kararlaştırılmıştır. Vilayet yollarının tamamlanması ve inşası için hazırlanmış olan üç senelik çalışma programı Nafia vekaletince de onaylandıktan sonra 1939 yılında bu yollardan 80 bin liralık bir kısmının inşası planlanmıştır. Ancak araya savaşın girmesi ve bütçe darlığı yüzünden inşaata başlanamamıştır²⁹⁹. Yolun yapılmasına 1940 yılının Haziran ayında başlanmıştır³⁰⁰. Ancak Reji Jeneral şirketi işin kârlı kısmını tamamladıktan sonra sözleşmenin 17. maddesine dayanarak çalışmalarını durdurmuştur. Bu madde, harp halinde inşaata devam imkânı görülmezse şirketin kendisinden teminat istenmeksizin inşaatı durdurabileceği şeklindedir. Şirketin faaliyetini durdurması üzerine İzmir'de yollar hemen her tarafta köstebek yuvasına çevrilmiş, büsbütün perişan bir hale gelmiştir. Şirketin her türlü malzemesini Avrupa'dan getirtip depolamış olmasını ve işin kârlı kısmını tamamladıktan sonra çalışmalarını durdurmasını vilayet kabul etmemiştir³⁰¹.

²⁹⁷ Fazıl Baskın, *Eski ve Yeni Devirlerde İzmir Belediyesi*, İzmir 1941, s. 15-16.

²⁹⁸ *Anadolu*, 8 Nisan 1939.

²⁹⁹ *Anadolu*, 14 Kanunı Sani 1940.

³⁰⁰ *Anadolu*, 9 Haziran 1940.

³⁰¹ *Anadolu*, 21 Temmuz 1940.

İzmir valiliği bu durum karşısında kanuni yollara başvurup zararın şirkete ödetilip, inşaatın başkalarına ihale edilmesi yoluna gitmiştir. Böylelikle kısım kısım turistik yolların inşası yoluna gidilmiştir³⁰². Vilayet, bu yollara ek olarak 1942 yılında üç yıllık süre için yeniden bir program hazırlamıştır. Bu programa göre birinci kısımda Tepecik-Buca, Tepecik- Pınarbaşı, Eşrefpaşa-Seydiköy-Devlet Hava Yolları İstasyonu, Torbalı-Subaşı-Efes-Kuşadası yolu, İzmir-Naldöken-Bergama-Kale yolu, İzmir-Urla-Çeşme yolu vardır. Programın ikinci kısmında Subaşı-Tire-Çatal-Ödemiş yolu, Ödemiş-Halkapınar, Gölcük-Sart hududu, Bergama-Kozak, Gazi Bulvarı-Basmane-Kadifekale kısmı vardır. Turistik yollar İzmir şehri çevresindeki önemli yerleri birbirine bağlamıştır. Yolların bir kısmının inşası 1942 yılında tamamlanmıştır³⁰³. 1943 yılında yol ve köprü yapım ve tamir işleri inşaat malzemesinin temin edilememesinden dolayı aksamıştır³⁰⁴. 1943 yılında vilayet yolları için özel idare bütçesinden 120.000 Lira ayrılmış, yol vergisine yapılan zamlardan kaynaklanan gelir fazlasıyla bu tahsilata 170.000 Lira eklenerek 290.000 Liraya çıkarılmıştır³⁰⁵. 1939 yılında İzmir'in dışarıyla ile temasını sağlayan Cumaovası'nda bulunan Hava İstasyonu ile kent arasındaki ulaşım da güçlükle yapılabildiğinden, Çiğli'de bir hava meydanı kurulması çalışmalarına da bu yıllarda girişilmiştir.

Yol yapım çalışmaları savaşın başladığı yıl olan 1939 yılına oranla 1940 yılından itibaren azalma göstermiştir. Savaşın sona ermesiyle birlikte yol yapım ve tamir çalışmalarında giderek artış görülecektir. Bu durum aşağıdaki tabloda da görülmektedir.

³⁰² Anadolu, 27 Eylül 1940.

³⁰³ Yeni Asır, 1 Mart 1942.

³⁰⁴ Anadolu, 19 Mayıs 1943.

³⁰⁵ 1944 yılına gelindiğinde İzmir ve çevre il ve ilçelerin irtibatı tam olarak sağlanabilmiş değildir. "İzmir'den Karaburun'a, Tire'den İzmir'e gidip gelmek, İzmir'den Aydın'a, Manisa'ya ulaşım zor şartlar altında gerçekleştirilebilmiştir. Bu kısımda Menderes nehri hâlâ geçit vermez bir engeldir." Yeni Asır, 19 I. Kanun 1943; 20 I. Kanun 1943: M.Tuncer, "Vilayetimizin Yolları Ön Planda Bir Çalışma Mevzuudur", Yeni Asır, 6 Mart 1944.

Tablo XVII: 1939-1945 Yılları Arasında İzmir’de Yol Döşeme ve Tamir İşleri

Yıllar	Yeni Yapılan (m ²)	Tamir Edilen (m ²)
1939	23.827	55.571
1940	20.800	43.200
1941	22.620	57.300
1942	13.400	47.290
1943	11.546	15.089
1944	14.475	25.340
1945	16.860	21.905

Kaynak: İzmir Belediyesi Riyaseti 1939-1945 Yılları Çalışma Raporları.

Bu yollara ilaveten bazı bulvarlar da açılmıştır. 1941 yılında Cumhuriyet ve Fevzipaşa Bulvarlarının açılmasıyla halk Gümrük ve Basmane İstasyonu arasındaki en kısa yoldan yararlanmaya başlamıştır³⁰⁶.

1945 yılında savaşın sona ermesine yakın günlerde ise belediye büyük bir programla savaş sonrasına hazırlanmaya başlamıştır³⁰⁷.

c. Kanalizasyon Çalışmaları

İzmir’in Huizler tarafından yapılmış olan kanalizasyon projesi bulunmaktadır. Bunun uygulanması oldukça masraflı olduğundan kısım kısım yaptırılmıştır. Kentin imarı alanındaki çalışmalar yanmış ve yanmamış kısımlarda olmak üzere iki koldan yürütülmüş, kanalizasyon çalışmalarının büyük bir bölümü kentin yanmış kısımlarında ilerlemiştir. Ancak 1939’da savaşın başlaması üzerine bu alanda da projenin tam olarak uygulanmasında gecikmeler olmuştur. Yanmamış kısımlarda da bütçenin elverdiği oranda

³⁰⁶ Yeni Asır, 30 İ.Tişrin 1941.

³⁰⁷ Yeni Asır, 18 Nisan 1945, Bu çalışmalar arasında İlin ve bölgenin turistik potansiyeli gözönünde bulundurularak Kadifekale’de ve Yamanlar’da birer turistik otel inşası, limanın Alsancak tarafına taşınması, gibi çalışmalar önde gelmektedir. Belediye bu çalışmalarla kentin gelecekte en az 50 yıllık bir ihtiyacını karşılamayı amaçlamıştır. İmar planının limanın taşınmasından sonra tamamlanması planlanmış ve bu plan 500.000 kişilik bir İzmir şehri hesaplanarak hazırlanmıştır. Yeni Asır, 29 Ekim 1945.

çalışmalar sürdürülmüştür. “Bu projenin esası Güzelyalı’dan Alsancak’a kadar olan şehir kısmını kanalizasyonu İkinci Kordon’dan geçirerek Atatürk Meydanında yapılacak bir pompaj istasyonu vasıtasıyla Alsancak’a sevk etmek ve orada lâğım sularını tasfiye ederek denize akıtmaktır. Bu tesisat ikmal edilmediği için lâğımları yer yer denize akıtmak hasıl olmuştur. Bayındırlık sahasından geçen Tabakhane Deresi lâğımı ile seylâpta yıkılarak açıkta kalan Malderesi lâğımı betonarmeden yaptırılmış müstakil maktalı yeni büyük lâğımlardandır.”³⁰⁸

Savaş yıllarında çimento temininde güçlüklerle karşılaşılması kanalizasyon çalışmalarında durgunluğa neden olmuştur. Temin edilebilen çimento ile 1942 yılında 3543 metre, 1943 yılında 1088 metre, 1944’de 618 metre, 1945 yılında da 963 metre uzunluğunda kanalizasyon boruları döşenmiştir³⁰⁹.

Gerek İzmir Valiliği gerekse İzmir Belediyesi savaşın tüm olumsuz koşullarına karşın, zor da olsa İzmir’in altyapı eksikliklerini gidermeye çalışmışlardır.

F. II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA İZMİR’DE EĞİTİM

Ülkemizde Cumhuriyet döneminde her alanda olduğu gibi eğitim alanında da son derece önemli adımlar atılmıştır. Çağdaşlaşmanın temel dayanağı olan eğitime Cumhuriyet hükümetleri önemli kaynaklar ayırmışlar, eğitimin modernleştirilmesine büyük önem vermişlerdir. Ülkemizin diğer kesimlerinde olduğu gibi İzmir’de de bu alanda köklü ve hızlı ilerlemeler Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilmiştir. Özellikle Vali Kâzım Dirik’in üstün çabaları sonucu İzmir’de bu alanda önemli ilerlemeler görülmüştür.

³⁰⁸ İŞİPR, İzmir 1939, s. 11; Anadolu, 9 Teşrinî Sani 1939.

³⁰⁹ İzmir Belediyesi Riyaseti 1942-1945 Yılları Çalışma Raporları. Çimento sıkıntısı savaşın sona erdiği yıllarda da sürmüştür. 1950’li yıllarda da İzmir’de aynı proje uygulanmakta olup, lağım atıkları denize dökülmüş ve halk sağlığını tehdit eden bir durum ortaya çıkarmıştır.

1. II. Dünya Savaşı Öncesinde İzmir’de Eğitim

İzmir’de okuma-yazma oranı, hem genel ortalama, hem de ayrı ayrı kadın ve erkek nüfus açısından Türkiye genelinin üstündedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında da belirgin olan bu farklılık daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Örneğin 1935’te her 10 kadından 2’si, her 10 erkekten 5’i okuma-yazma bilmekteydi. Oysa aynı yıl ülke genelinde her 10 kadından ve her 3 erkekten yalnızca 1’i okur-yazardı³¹⁰. II. Dünya Savaşı öncesinde İzmir Vilayetinde okuma-yazma bilenler 121.847 erkek, 51.895 kadın olmak üzere 173.742, yalnız okuma bilen 2198 erkek, 2183 kadın olmak üzere 4381 kişi bulunuyordu. 180.924 erkek ve 237.803 kadın olmak üzere toplam 418.727 kişi okuma-yazma bilmeyenlerden oluşmaktaydı ki bu, il genelinde nüfusun %70.2’sini ifade etmektedir³¹¹.

1927 yılında İzmir’de 198 olan okul adedi 1933’te 298’e ulaşmıştır. Aynı yıllarda 12.890 olan erkek öğrenci sayısı 21.036’ya çıkmış, 7.741 olan kız öğrenci sayısı ise 15.025’e ulaşmıştır.

1927 yılında 597 olan öğretmen sayısı 1933 yılında 905’e ulaşmıştır³¹². 1937-1938 öğretim yılına gelindiğinde okul adedi 364’e, öğretmen sayısı 1043’e, öğrenci sayısı da 59.506’ya ulaşmıştır³¹³. İlkokul sayısı bakımından ise İzmir 1927 yılında İstanbul ve Bursa’dan sonra üçüncü sırada yer almaktaydı.

1935 nüfus sayımı dikkate alınarak İzmir vilayetinin eğitim durumunu aşağıdaki tablodan görmek mümkündür³¹⁴.

³¹⁰ Yurt Ansiklopedisi, s. 4390.

³¹¹ Ege Tecim ve End..., s. 273, 1937-1938 İstatistik Yıllığı, İzmir 1939, s. 56-63.

³¹² a.g.e., s. 306; Ferit Oğuz, “Cumhuriyetin Kurduğu İlk Mektep ve İzmir Faaliyeti”, *Kültür*, 1 (28 I.Taşrin 1933), s. 8.

³¹³ İzmir İli Şehir ve Kasabalarının Kültür Bakımından Beş Yıllık Kalkınma Programı, İzmir 1937, s. 31; İstat. Yıl., C. 5 (1931-1932), Ankara 1933, s. 152; Ege Tecim ve End..., s. 306-311.

³¹⁴ Sadiye Tutsak, *İzmir’de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1996, s. 288. II. Dünya Savaşı öncesinde İzmir’deki okul, öğretmen ve öğrenci durumlarıyla ilgili olarak daha ayrıntılı bilgi için bkz. EK.

	Şehir ve Kasabalarda	Oran	Köylerde	Oran	Toplam
Talebe	341.622	%57.3	254.456	%42.7	596.078
Öğretmen	619	%63.7	352	%36.3	971
Okul	-	-	-	-	626

2. II. Dünya Savaşı'nda İzmir'de Eğitim

Türkiye II. Dünya Savaşı'na girmedi, ancak savaşın bütün olumsuzluklarından da etkilendi. Olası bir savaş tehlikesi karşısında ülkenin savaşa hazırlıklı hale getirilmesi gerekiyordu. Bu amaçla yürürlüğe konan savaş ekonomisi uygulamaları, eğitim ve öğretime ayrılan ödeneklerin azalmasına yol açmıştır. Bina ve öğretmen yetersizliği de buna eklenince II. Dünya Savaşı yılları her alanda olduğu gibi, eğitim ve öğretim alanında da pek çok zorlukların yaşandığı bir dönem olmuştur.

Savaş yıllarında İzmir'de de bina yetersizliği ve öğretmen eksikliği önemli bir sorun yaratırken, bu alanda az da olsa bir ilerlemenin olduğu da belirtilmektedir. Örneğin 1943 yılına kadar İzmir'de ilkokul sayısı bir buçuk kat artmıştır. Köy ilkokullarının oranı ise %85'e ulaşmıştır. Söz konusu artışta 1937-1943 döneminde yürürlüğe konan eğitim yetiştirme programının büyük katkısı olmuştur. Öğretmen sayılarındaki artış ise 1937'ye kadar devam etmesine rağmen II. Dünya Savaşı yıllarında azalmış ve öğretmen açığı eğitimcilerle kapatılmıştır.

Bu dönemde İzmir'deki okulların sayısı, öğretmen ve öğrenci durumları hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

1939-1940 eğitim-öğretim yılında İzmir'de 9 anaokulu, 393 ilkokul, 10 ortaokul, 14 orta meslek okulu bulunmaktadır. 1746 öğretmenin görev yaptığı bu okulların öğrenci sayısı 68.578'dir³¹⁵. İstatistiklerden elde edilen bilgilere göre okul, öğretmen ve öğrenci

³¹⁵ Maarif İstatistiği, (1939-1940), İstanbul 1942, s. 14-15, s. 18-19. Ancak 1940 yılında Vilayet dahilinde 364 ilkokuldan 30'u öğretmen yetersizliğinden dolayı kapalı durumdadır. Anadolu, 22 I. Teşrin 1940: 27 Eylül 1941.

sayılarında daha sonraki yıllarda bir artış gözlenmektedir. 1942 yılında bu sayı 500 okul, 1797 öğretmen, 68.636 öğrenciye ulaşmıştır³¹⁶. 1943-1944 öğretim yılında İzmir'deki resmi ortaokulların öğretmen sayısı ilçeler dahil 205'e ulaşmıştır. Aynı dönem içinde resmi liselerin öğretmen sayısı ise 155'tir³¹⁷. Bu liselerin il genelinde 2039 öğrencisi vardır. Orta okullardaki öğrenci sayısı ise 607'dir³¹⁸. 1945-1946 eğitim-öğretim yılında resmi liselerdeki öğrenci sayısı 2782'ye, ortaokullardaki öğrenci sayısı ise 1082'ye ulaşmıştır. 1945-1946 öğretim yılında İzmir'de toplam 483 okul bulunurken, bu okullarda 1746 öğretmen görev yapmaktadır³¹⁹.

Bu dönemde yabancı ve azınlık okullarının durumu ise şöyledir: Yabancı ve azınlık ilkokullarının varlığı belli bir biçimde sürmüştür. Bunların ikisi, biri erkek, biri kız olmak üzere İtalyan ilkokullarıydı. İki Musevi ilkokulunun ise biri kız ilkokulu, öbürü de yetimhane idi. 1941'de ildeki özel Türk ilkokulları ise Alsancak'taki Devrim, Karşıya'daki Karşıyaka, Kestelli Caddesindeki Yusuf Rıza İlkokulları idi. Bu tarihten itibaren özel ilkokulların sayısında azalma görülmüş, 1953 yılında bu sayı 7'ye inmiştir.

Özel ortaokul ve liselere gelince; 1943-1944 öğretim yılında özel ortaokulların 94, liselerin ise 215 öğrencisi vardır³²⁰. Öğrenci sayısında 1944-1945 yılından itibaren bir azalma görülmektedir. 1944-1945 öğretim yılında ortaokuldaki öğrenci sayısı 44'e, lisedeki öğrenci sayısı ise 190'a düşmüştür³²¹. 1945-1946 yılında ise orta kısımda 38'e, lise kısmında ise 122'ye düşmüştür³²².

İkinci Dünya Savaşı yıllarında okullara ayrılan ödeneklerde de azalma dikkati çekmektedir. Örneğin 1944 yılında İzmir liselerine devlet bütçesinden bir yılda ödenen ödenek 446.806 liradır. Bir yıllık giderleri ise 423.534 Liradır³²³. 1945 yılında ise resmi

³¹⁶ Milli Eğitim Orta Öğretim İstatistiği, Ankara 1944, s. 75.

³¹⁷ a.g.istat., s. 181.

³¹⁸ a.g.istat., s. 119-120.

³¹⁹ M.E. Ort. Öğ. İstat., (1945-1946), Ankara 1946, s. 124-125.

³²⁰ M.E. Ort. Öğ. İstat., (1943-1944). İstanbul 1946, s. 142-143.

³²¹ M.E. Ort. Öğ. İstat., (1945-1946), Ankara 1946, s. 138-139.

³²² a.g.istat., s. 146-147.

³²³ a.g.istat., s. 182.

ortaokullara ayrılan ödenek 260.152 lira, resmi liselere ayrılan ödenek ise 310.781 liradır³²⁴.

II.Dünya Savaşı yıllarında İzmir’de eğitim ve öğretime devam eden okullar ise şunlardır: Ortaöğretimde İzmir Karataş Orta Mektebi, Buca Orta Mektebi, Gazi Ortaokulu, Tilkilik Ortaokulu ve Bornova Ortaokulu’dur. Liseler ise; I. Erkek Lisesi (Atatürk)³²⁵, İzmir Kız Lisesi, II. Erkek Lisesi (İnönü), Karşıyaka Lisesi’dir.

Teknik ve mesleki öğretim yapan okulların kuruluşu araç ve gereç, dolayısıyla önemli ölçüde yatırımı gerektirmesine rağmen, II. Dünya Savaşı içinde teknik öğretim kuruluşları yaygınlaştırılmıştır³²⁶. Bu yıllarda İzmir’de bulunan meslek okulları; İzmir Sanatlar Okulu, Bornova Ziraat Okulu, Kız Öğretmen Okulu, Sağır Dilsiz ve Körler Okulu, Cumhuriyet Kız Sanat Enstitüsü, Ticaret Lisesi, Kızılçullu Köy Enstitüsü, İzmir İktisat ve Ticaret Yüksek Okulu’dur.

Azınlıkların okulları içinde 3 Yahudi Okulu, 2 İtalyan Okulu, 1 Fransız ve 1 Amerikan Koleji bulunuyordu³²⁷.

Eğitim alanında önemli hizmeti olan kuruluşlar yalnızca okullar değildir. İzmir Halkevi’nin bu alandaki etkinlikleri de yadsınmamalıdır. Özellikle halkın eğitimi ve devrimin halk tabanına yaygınlaştırılması konusunda önemli bir görevi yerine getiren İzmir Halkevinin çeşitli şubeleri, bu alanda değerli hizmetler sunmuşlardır. Okuyucu istatistikleri de bu konuda son derece net bilgiler vermektedir. Örneğin İzmir Halkevi kütüphanesinden 1941-1942 yılında yararlanan okuyucu sayısı 5258 kişidir³²⁸. Halkevleri tarafından açılan Ulus okullarının da çalışmaları oldukça önemlidir. İzmir Halkevine bağlı Merkez Ulus Okulu’nda 1943-1944 yılında görev yapan öğretmen sayısı 3 iken bu sayı

³²⁴ a.g.istat., s. 90, 192.

³²⁵ Melih Tınal, **Osmanlı’dan Günümüze İzmir Atatürk Lisesi**. İzmir 1995, D.E.Ü., A.İ.İ.T.E., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

³²⁶ İlhan Tekeli, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi”, **CDTA**, C. I, s. 664.

³²⁷ **İzmir Şehir Rehberi**. İzmir 1941. Adnan Bilget, **Son Yüzyılda İzmir Şehri, (1849-1949)**, İzmir 1949, s. 46.

³²⁸ **Maarif İstat.**, (1941-1942), İstanbul 1944, s. 507.

1944-1945 yılında 8'e ulaşmış; 1943-1944 yılındaki 298 olan öğrenci sayısı da 307'ye çıkmıştır³²⁹. Kütüphaneler ve halk okuma odaları da bu dönemde önemli bir işlevi yerine getirmişlerdir. İzmir'de kent merkezindeki halk okuma odalarının sayısı 3 tane, köylerde ise 4 tanedir. Bu odaların sahip oldukları kitap sayısı 421 olup, bir yılda halk okuma odalarından 913 okuyucu yararlanmıştır³³⁰.

3. II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de Eğitim Alanında Karşılaşılan Güçlükler

Savaş yıllarında bu alanda karşılaşılan güçlüklerin başında bina yetersizliği, öğretmen eksikliği, kağıt, defter vs. araç gereç sıkıntısı başta gelmektedir.

Her yıl artan öğrenci sayısı karşısında, mevcut okullar artan ihtiyaca cevap veremez hale gelmiştir. İzmir Maarif Müdürlüğü de şehirde okul yapılabilecek, eğitim vermeye elverişli olan binaları hizmete açarak bu eksikliği gidermeye çalışmıştır. Vilayet dahilindeki 364 ilkokuldan 30'u ise öğretmen yetersizliği nedeniyle kapatılmıştır³³¹. Öğretmen eksikliğinin yanısıra, savaş koşullarında zaman zaman öğretmen ve memur maaşlarının ödenememesi de bu alanda önemli bir zorluktur. Öğretmen açığının karşılanamadığı zamanlarda ise İzmir Maarif Müdürlüğü, öğretmenlerin ders saatlerini arttırarak bu sorunu giderme yoluna gitmiştir³³².

Eğitimi ilgilendiren sorunlar dışarıdan arasında diğer bir sorun da kağıt sıkıntısıdır. Kağıt fiatlarının giderek artması, çoğu hallerde kağıt getirilememesi bu alanda önemli bir eksikliğe yol açmıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında gazeteler sayfa sayılarını azaltırken, eğitim giderlerindeki aşırı fiyat artışları ülke genelinde olduğu gibi, İzmir'deki öğrenci velilerinin ve öğretmenlerin de temel şikayet konusu olmuştur. İzmir Maarif Müdürlüğü okullara gönderdiği bir tamimde çeşitli derslerde kullanılacak olan defter sayısının

³²⁹ M.E. Ort. Öğrt. İstat., (1943-1944), İstanbul 1946, s. 164-165; M.E. İlköğr. İstat., (1944-1945), İstanbul 1946, s. 265.

³³⁰ Maarif İstat., (1941-1942), İstanbul 1944, s. 524-525.

³³¹ Anadolu, 22 I. Teşrin 1940; 27 Eylül 1941.

³³² Yeni Asır, 27 Eylül 1941.

mümkün olduğu kadar azaltılmasını, öğrencilerin kitaplarını çok iyi kullanmalarını, kitapların bir diğerine devrini, yüksek kaliteli defter ve kitap kullanılmamasını istemiştir³³³. İzmir'deki bu sorun karşısında İstanbul İthalatçılar Birliği, İzmir Vilayeti emrine 130.000 adet defter göndererek yardımcı olmaya çalışmıştır³³⁴.

Türkiye her ne kadar bu savaşa girmemişse de savaş için gerekli önlemleri almak zorundaydı. Bu önlemlerden biri olan karartma uygulamaları eğitim ve öğretimi etkilemiştir. 2 Ocak 1940 tarihinden itibaren resmi daire ve kurumlarda memurların sabah, 09:00-12:00, 13:30-17:00 saatleri arasında çalışmaları düzenlenirken, okullardaki ders saatleri de Vekiller Heyeti'nin yeni kararına göre değiştirilmiştir. Teneffüs süreleri kısaltılmış, ikili eğitim yapılan okullardaki öğrencilerin karanlık basmadan evlerine dönmelerini sağlayacak şekilde önlemler alınmıştır³³⁵.

Askerlik yaşına gelmemiş gençleri savaşa karşı hazırlamak amacıyla, liselere askeri eğitime yönelik dersler konulmuştur. Bu uygulamalar doğrultusunda İzmir'deki liselerde askeri eğitim verilen kamplar açılmıştır³³⁶. Böylelikle askerlik çağında olmayan gençlerin de bu alanda eğitilmeleri sağlanmıştır.

Beden Terbiyesi İzmir Bölge Başkanlığı, İzmir'de spor faaliyetlerini geliştirmek, sivil savunma konusunda Beden Terbiyesi Kanunu'na göre gençleri olası bir savaşa hazırlıklı hale getirmek amacıyla geniş bir program hazırlamış ve uygulamıştır. Yaz tatillerinde düzenlenen bu kamplar, birer “askeri birlik” haline getirilerek, birer devre şeklinde düzenlenmiştir. Burada gençlere gözetleme, paraşütçülere karşı sarma taktikleri gibi savaş teknikleri ve sivil savunma eğitimi verilmiştir. 500 kişilik kamplarda 16-19 yaş arasındaki gençlere verilen bu eğitim ülkemizde ilk defa Beden Terbiyesi İzmir Bölge Başkanlığı tarafından uygulanmıştır³³⁷. Hatta lise 3. sınıfta okuyan kız öğrencilerin de haftada 1 saat askerlik dersi görmeleri zorunlu hale getirilmiştir³³⁸.

³³³ Anadolu, 19 I.Teşrin 1940; 6 Mayıs 1942; Yeni Asır, 5 I.Teşrin 1942.

³³⁴ Yeni Asır, 20 I.Teşrin 1942.

³³⁵ Anadolu, 2 I.Kanun 1940; Halkın Sesi, 2 I.Kanun 1940.

³³⁶ Ayın Tarihi. 68 (1-31 Temmuz 1939), s. 15.

³³⁷ Yeni Asır, 27 Şubat 1942; 18 Haziran 1942; Anadolu, 22 Temmuz 1942.

³³⁸ Anadolu, 13 2.Teşrin 1940.

Savaşın yarattığı zor koşullara karşın İzmir'deki okullarda spor karşılaşmaları ve sanatsal etkinlikler de ihmal edilmemiştir. Bu etkinlikler arasında liselerde düzenlenen şan resitalleri, tiyatro oyunlarının sergilenmesinin yanısıra okullar arası atıcılık, atletizm ve futbol karşılaşmalarının da ayrı bir önemi vardır³³⁹.

Savaş nedeniyle üretici kesimin önemli bir bölümünün silah altına alınmasından dolayı üretimde azalma ortaya çıkmıştır. Bornova Ziraat Mektebi ve Kızılçullu Köy Enstitüsü öğretmen ve öğrencileri, bu durumu gözönüne alarak yaz tatillerini köylerde uygulamalarla geçirmişler, kazalarda ve köylerde yakınları askerde bulunan ailelere ekim, dikim, hasat işlerinde yardım ederek bu alandaki boşluğu doldurmaya çalışmışlardır. Ayrıca Kızılçullu Köy Enstitüsü öğrencileri, geceleri köylerde sergiledikleri tiyatro oyunları, dönemin güç koşullarında halka güzel anlar yaşatmışlardır³⁴⁰.

Sonuç olarak; Cumhuriyetin ilk yıllarında öğretmen eksikliği ve bina yetersizliği vb. gibi sorunlar eğitim ve öğretim alanında büyük sıkıntılar yaşanmasına karşın, Cumhuriyet hükümetlerinin çabalarıyla önemli gelişmeler sağlanmıştır. Ancak II. Dünya Savaşı yıllarında gerek İzmir'de gerekse ülkemiz genelinde eğitim hizmetleri ve yatırımları da olumsuz yönde etkilenmiştir. Savaşın sona ermesiyle birlikte bu alanda bir ilerleme görülmeye başlamıştır. İzmir'de ise gerek öğretmen sayısında, gerek ortaokul ve lise sayısındaki artış 1960, 1961-1962 öğretim yılında gerçekleşmiştir³⁴¹.

G. II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA İZMİR'DE KÜLTÜR, EĞLENCE VE SPOR HAYATI

II. Dünya Savaşı yılları öncesinde İzmir'in belli başlı eğlence yerleri, yaz ayları hariç, sinemalar, tiyatrolar ve sahil gazinolarıdır. Eczacı Kemal Kamil Aktaş'ın

³³⁹ Anadolu, 28 Nisan 1942; 10 Mayıs 1942; 11 Mayıs 1942; 19 Mayıs 1942; Yeni Asır, 31 Mayıs 1942.

³⁴⁰ "Köy Enstitüsü'nün Çalışmaları", Yeni Asır, 14 Mayıs 1942; Anadolu, 26 Haziran 1942.

³⁴¹ Yurt Ansiklopedisi, s. 4391.

belirttiğine göre İzmir; eğlence yerleri itibarıyla ihmal edilmiştir. En önde gelen eğlence yerleri Kordon, Karşıyaka, Güzelyalı, İnciraltı ve Kültürpark'tır³⁴².

Cumhuriyet'in ilk yıllarında her yönden yoksul ve geri kalmış bir kent görüntüsü çizen İzmir, 1930'lu yıllarda giderek modern bir yapı kazanmaya başlamıştır. Kentin her alanda giderek dinamikleşmesi kültürel ve sanatsal yaşamına da yansımış, İzmir Fuarı'nın açılması, Halkevi'nin giderek etkinliklerini arttırması, İzmir'in İstanbul'dan sonra önemli bir kültür merkezi haline gelmesinde etkili olmuştur³⁴³.

XIX.yüzyılın ikinci yarısından itibaren anlatılan İzmir eğlencelerini savaş koşullarında aramak herhalde fazla hayalcilik olur. Buna karşın, savaş sürecinde de eğlence yaşamına ilişkin olarak yaşanan etkinlikler, bizi ilginç sonuçlara taşıyacaktı.

1940'lı yılların İzmir'inde eğlence hayatı zengin mahallelerinde kendini gösterirken, yoksul halkın yaşadığı yerlerde geleneksel eğlenceler daha fazla göze çarpıyordu. Eğlence hayatının yoğunlaştığı yerler Kültürpark ve Kordon'daki gazino ve barlardı. Bunlar içinde, orta halli halkın eğlence yeri ise bugünkü Orduevi'nin bulunduğu yerde kurulmuş olan İsmet Gazinosu idi. Bu gazonun diğer adı Bahribaba Sahil Park Gazinosu idi. İzmir'in orta halli tabakasının yaz aylarında gidecek bir yerleri olmadığından İsmet Gazinosu'nda akşam saatlerini geçirirler, ayrıca Müzeyyen Senar, Safiye Ayla, Münir Nurettin Selçuk, Hafız Nadir gibi sanatçıları dinleme olanağı bulurlardı³⁴⁴.

Halkevi de kültürel varlığının yanında, verilen konserler, bayram kutlamaları gibi etkinliklerle eğlence yerlerinden biri oldu. II. Dünya Savaşı'nda operanın yalnızca

³⁴² Kemal Kamil Aktaş, "İzmir'in Eğlence Hayatı". *Ege Tecim ve Endüstri Büyük Kılavuzu*, İzmir 1937, s. 378-379.

³⁴³ Kentte kültürel ve sanatsal etkinliklerin gerçekleştirildiği merkezler yalnızca Kültürpark ve Halkevi değildir. Cumhuriyetin ilk yıllarında İzmir'li edebiyatçıların ve sanatçıların "İzmir Edebiyatçılar Derneği" çatısında toplanmasıyla birlikte bu derneğin üyesi olanlar İzmir'in fikir hayatına, kültür hayatına ve sanat yaşamına sonraki yıllarda da son derece önemli katkılarda bulunmuşlardır. Y. Aksoy. *Bir Kent Bir...*, s. 228-229.

³⁴⁴ Yaşar Aksoy, "Ege'de Zaman". *Yeni Asır*, 23 Haziran 1991, s. 7.

Ankara’da olduğu yıllarda, ünlü sanatçıların İzmir’de verdikleri konserler sayesinde operanın İzmir’liler tarafından da izlenmesi imkanı doğdu.

Savaşın toplumsal yaşamı olumsuz yönde etkilemesine karşın, İzmir’in zengin kesiminin katıldığı yılbaşı baloları, Halkevi’nde düzenlenen yeni yıl eğlence programları Buca’da, Bornova’da gerçekleşen kutlamalar eğlence hayatını canlı tutmuştur. Bazen de geç saatlere kadar süren eğlencelere kısıtlamalar getirilmiştir. Barların 1942 yılında saat 24:00’ten itibaren kapatılması Belediye Encümeninin kararıyla uygulanmış, bu konuda denetimler sıklaştırılmıştır³⁴⁵. Yine aynı dönemde ilkokul çağına bulunan çocukların aileleriyle birlikte gece eğlence yerlerine, sinemaya ve tiyatroya götürülmeleri, öğrencilerin sağlığı ve eğitimlerini aksatacağı gerekçesiyle yasaklanmıştır³⁴⁶. İçkili yerlere de Dahiliye Vekaleti’nin emirleriyle bazı sınırlamalar getirilmiştir. Hatta 1944 yılında içki satışları yasaklandı. Ancak hükümetin 1944 yılında içki satışı konusunda ve gazinoların sıkı bir denetim altına alınmasına ilişkin kararlarına karşın, bir yıl sonra Tekel idaresi tarafından hafif alkollü içki satışını arttırmak amacıyla İstanbul ve Tekirdağ şarap fabrikaları üretimlerini arttırma yoluna giderken, İzmir Şarap Fabrikası da bu karara katıldı³⁴⁷.

II.Dünya Savaşı yıllarında eğlence trafiğinin yoğunlaştığı mevsim havaların ısındığı yaz ayları olmuştur. Özellikle fuarın açılmasıyla birlikte düzenlenen etkinlikler, Birinci Kordon’la Bahribaba parkı ve çevresi geceleri büyük kalabalıklara sahne oluyordu³⁴⁸. Ticaret gazetesinin İzmir’deki eğlence yaşamı hakkında düzenlediği ve çeşitli kesimlerin katıldığı ankette ilginç görüşler ve sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bunlardan en önemlileri hükümetin sınırlandırıcı kararlarının kentteki turizm potansiyelini olumsuz etkilemesi, ilgili kurumların eksikliği nedeniyle İzmir’in bu alanda İstanbul’un gölgesinde

³⁴⁵ Anadolu, 22 Teşrin Evvel 1942, a.g.g., 10 Teşrin Sani 1942.

³⁴⁶ “Akşam Gezmelerine Çocukların Götürülmesi Yasak”, Anadolu, 20 Şubat 1943.

³⁴⁷ Yeni Asır, 18 Şubat 1945.

³⁴⁸ “Şehirde Gece Hayatı”. Anadolu, 13 Temmuz 1945.

kalması sonucunu hazırladığı belirtiliyordu. Yazın canlı olan eğlence yerlerinin kışın ise herhangi bir faaliyet göstermemelerinin önemli bir boşluk yarattığı ifade ediliyordu³⁴⁹.

1. II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir’de Tiyatro

İzmir XIX.yy’dan itibaren kültür ve sanat bakımından oldukça gelişmiş bir merkezdi. İstanbul’a gelen yabancı opera, tiyatro toplulukları gelişlerinde, yahut dönüşlerinde İzmir’e uğrayıp orada da temsiller veriyorlardı. İzmir’de sahne faaliyetleri önceleri yabancı konsolosluklarda, elçiliklerde düzenleniyordu³⁵⁰.

Tanzimat ve I. Meşrutiyet dönemlerinde sadece yabancıların organize ettiği tiyatro gösterilerine II.Meşrutiyet’in ilanıyla birlikte Türkler de katılmaya başladı. Özgürlük ortamının getirdiği hava ile İzmir’de canlı bir tiyatro yaşamı oluştu³⁵¹. Araştırmacı Yaşar Aksoy’a göre Basmahane’de yapılan ilk tiyatro binasının ardından, İzmir’de çeşitli tarihlerde Cammarano Tiyatrosu, Eksaristeron Tiyatrosu (Pathe Sineması), Nea Skene (Yeni Sahne), Teation Smirnes ve Sporting Klüp devreye girdi³⁵². Özellikle 1919 yılından sonra İzmir tiyatro topluluklarının daha çok Türklerin çoğunlukta bulunduğu semtlerde açılan tiyatro binalarında faaliyetlerini sürdürdüklerini görürüz³⁵³.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında ise İzmir’in tiyatro yaşamında yabancıların varlığı azalırken, Dar’ül-bedayi ve Şadi Bey’in Milli Sahne’sinin gerçekleştirdikleri gösteriler ile Behçet Sırrı Bey ve Kumpanyası, Türk Sahnesi Heyet-i Temsiliyesi daha çok Ramazan ayında verdikleri temsillerle dikkatleri çekerler³⁵⁴. Dar’ül-Bedayi aynı zamanda 1925 ve 1926 yıllarında İzmir’e gelerek tiyatro yaşamını hareketlendirdi. 1929-1930 yıllarında

³⁴⁹ “... Şimdiki halde İzmirililer bile çoluğunu çocuğunu alıp gidecek bir pastahane, içerisinde keyiflenecek bir gazino, gençlik heveslerini, ihtiyarlık zevklerini tatmin edecek, dile alınacak bir yer bulamıyor. Üzerinde tek bir pastahane ve oturacak yer bulunmayan, saat dokuzdan sonra kapkara ve incin top atan Kordonuyla İzmir bütün Yayılar boyuyla, Alsancak’u, Basmahane’si ve Konak sentiyile barları başka herşeye benzeyen birkaç sözüm ona eğlence yerine kaldıkça değil İzmirililere, en küçük köyde yaşamaya alışmışlara bile kasvet verir...” Ticaret, 28 Şubat 1945.

³⁵⁰ Metin And, “İzmir’de İlk Tiyatrolar”, Hayat ve Tarih Mecmuası, 6 (Temmuz 12967), s. 40. Metin And’a göre İzmir’de ilk tiyatro binası 1841’de açılmış olan Euterpe tiyatrosudur.

³⁵¹ Efdal Sevinçli, İzmir’de Tiyatro, İzmir 1994, s. 24.

³⁵² Yaşar Aksoy, “Ege’de Zaman”, Yeni Asır, 25 Mart 1990.

³⁵³ Efdal Sevinçli, a.g.e., s. 44.

³⁵⁴ Ahenk, 25 Şubat 1924. Erdal Sevinçli, “İzmir’de Tiyatro”, Üç İzmir, İstanbul 1992, s. 382.

Raşit Rıza Topluluğu'nun verdiği temsillerin yanısıra, yaz aylarında fuar süresince pek çok topluluk İzmir'liyle tiyatro zevkini aşılarak, kent kendi tiyatrosunu yaratmanın sıkıntısını da uzunca yıllar çekecekti. Bu nedenle İzmir İstanbul'dan gelen tiyatro topluluklarını ağırlamaya uzun süre devam etti. Şehir tiyatrolarının ve yurtdışından gelen tiyatro topluluklarının gösterilerini özleyerek bekleyen İzmirli, önce İzmir Türk Ocağı'nın³⁵⁵, ardından İzmir Halkevi'nin tiyatro sanatına öncelikle önem vermesiyle tiyatroyla daha sık karşılaşma olanağı buldular.

1937-1938 tiyatro sürecinde İzmir Halkevi, Türk Ocağı merkez binası olarak 1927 yılında yaptırılan binada, amatör tiyatro çalışmalarına tiyatro ve gösteri şubesi aracılığıyla Tırtıllar piyesiyle başladı³⁵⁶.

1948 yılına kadar etkinliklerini sürdüren İzmir Halkevi Gösteri Kolu Ana, Atıf Yahya Kaptan, Taş Parçası, Himmet'in Oğlu, İstiklâl, Kör, Akın, Yaşayan Ölü, Hastalık Hastası, Bir Adam Yaratmak gibi çoğu CHP Gösteri Kolu yayınlarında basılan temsilleri oynayarak seyircisini eğitmeye çalışmıştır³⁵⁷.

Halkevinin bu tür etkinliklerinin yanısıra II.Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda İzmir'de İstanbul Şehir Tiyatrosu'nun oyunları sahnelenmiştir. 1942 yılında Muammer Karaca'nın da desteğiyle yürütülen çalışmalar CHP'nin hazırladığı program dahilinde gösterime sunulmuştur³⁵⁸. Halkevinde tiyatro çalışmalarını daha etkin kılmak ve İzmir halkına tiyatro sevgisini aşılamak amacıyla, Halkevinin Gösteri Kolu tarafından çeşitli kurslar açılmıştır. Amatör nitelikte devam eden bu kurslarda dönemin değerli eğitimcileri de çeşitli alanlarda ders vermişlerdir. Bu kurslarda sırasıyla "... *psikoloji Ziya Somar, edebiyat Hikmet İlaydın, tiyatro tarihi ile güzel konuşmayı Hikmet Bozkurt, müziği Hamdi Akay, sahne tekniği le makyaj derslerini Osman Çay*" vermiştir³⁵⁹.

³⁵⁵ Günver Güneş, a.g.tez, İzmir 1990.

³⁵⁶ Yaşar Akyol, *İzmir Halkevi*, D.E.Ü. A.İ.İ.T.E., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1992; Efdal Sevinçli, a.g.m., s. 383; ayrıca bkz. *Fikirler*, X/217 (1 Mayıs 1941); *Anadolu*, 17.1.1940.

³⁵⁷ Efdal Sevinçli, a.g.e., s. 71.

³⁵⁸ "Şehir Tiyatrosu İzmir'de", *Anadolu*, 17 Mayıs 1942.

³⁵⁹ Efdal Sevinçli, a.g.m., s. 383.

II.Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu olumsuz etkiler dönemin tiyatro kuşağını ve tiyatro oyunlarını da etkilemiştir. Değer yargılarının giderek olumsuz yönde değişmesi, görgüsüzlüğün eleştirisi bu oyunlara da yansımıştır. Özdemir Nutku, "Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu"nu incelerken II.Dünya Savaşı tiyatro kuşağı yazarlarının *"oldukça romantik ve duygusal bir tutumla ekonomik sorunlar üzerinde durduklarından, paranın bayalığını ve insan ahlâkı üzerindeki yıpratıcı etkisini sık sık işlediklerinden"* bahsetmektedir³⁶⁰.

1943 yılından itibaren bu alanda İzmir Şehir Tiyatrosu'nun kuruluşu için çalışmalar başlatıldı. Özellikle Avni Dilligil ile İzmir Belediye Başkanı Reşat Leblebicioğlu'nun ve İstanbul Şehir Tiyatrosu sanatçılarından bazılarının girişimleriyle, şehir tiyatrosunun Kültürpark'ta ayrı bir binada çalışmalarını sürdürebilmesi için hazırlıklar yapılmıştır³⁶¹. Şehir Tiyatrosunun önce vodvil ve komedilerle etkinliklerine başlaması ve bu etkinliklerini 1944 yılının hemen başından itibaren gerçekleştirmesi planlanmışken, İzmir Şehir Tiyatrosu perdelerini 1946 yılında açabilmiştir³⁶².

II.Dünya Savaşı yıllarında İzmir Belediye Meclisi'nde kentin bir tiyatroya kavuşturulması konusunda başlayan çalışmalar³⁶³, 28 Şubat 1946'da, Strindberg'in "Suçlu mu?" piyesiyle Kültürpark'ta sergi sarayında tiyatro olarak düzenlenen yerde perdelerini açmasıyla noktalanır. İzmir Şehir tiyatrosu 1950 yılına kadar çalışmalarını sürdürmüştür. Ancak Kültürpark Sergi Sarayındaki tiyatro binasının 1948 yılında yanması üzerine sanatçılar çalışmalarını Halkevi sahnesinde sürdürmüşlerdir³⁶⁴.

Belediye Başkanı Reşat Leblebicioğlu'nun girişimleriyle³⁶⁵ fuar gazinosunun hazırlanması sonucu Raşit Rıza Topluluğu'nun 1944 yılında İzmir'de sergilediği

³⁶⁰ Özdemir Nutku, "Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 9, s. 2520.

³⁶¹ "İzmir'de Şehir Tiyatrosu Tesisine Doğru", *Yeni Asır*, 10 Teşrin Evvel 1943.

³⁶² Gökhan Akçura, *İzmir Şehir Tiyatrosu (1946-1950)*, İzmir 1980, E.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

³⁶³ Hamdi Nüzhet Çandar, "İzmir Şehri Tiyatroya Kavuşurken", *Anadolu*, 20 Nisan 1945.

³⁶⁴ *Yeni Asır*, 20 Aralık 1948.

³⁶⁵ "Raşit Rıza İzmir'de Temsillerine Başlıyor", *Anadolu*, 7 Kanunu Evvel 1944.

Asilzadeler, Taş Parçası gibi oyunlar kentte oldukça ilgi toplamıştır³⁶⁶. Yine 1945 yılında Raşit Rıza ile Avni Dilligil Tiyatrosu'nun Buca Halkevi'nde birlikte sergiledikleri üç perdelik komedi “Kördüğüm” ve Karantina'daki Halk Odasında sergiledikleri yine üç perdelik komedi “İkizler” pek çok kişi tarafından izlenmiştir³⁶⁷. 1945 yılı içinde dört ay boyunca çeşitli oyunlar sergileyen topluluk son olarak 17 Mart'ta Raşit Rıza gecesi düzenleyerek İzmir'de perdelerini kapatmıştır³⁶⁸. II.Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru İzmir'de tiyatro etkinlikleri tiyatro topluluklarının dışında İzmir Devlet Konservatuvarı'nın opera ve tiyatro temsilleriyle devam etmiştir. Devlet Konservatuvarı sanatçıları ve öğrencileri 1945 yılında fuarın açıldığı 20 Ağustos'tan itibaren başlamak üzere itam bir ay boyunca çeşitli oyunlar sergilediler. Bunlar arasında Beethoven'ın Fidelio'suyla başlayan opera temsilleri, Guccini'nin “Madam Butterfly” eseriyle, Shakespeare'in “Yanlışlıklar Komedyası”, Fooldoni'nin “Kahvehane”si ve Thornton Wilder'in “Bizim Şehir” adlı oyunları ile devam etti. Operanın temsillerinde Ruhi Su, Esat Tamer, Aydın Gün gibi sanatçılar da görev aldılar. Oyunları sahneye koyan ve İzmirli'lere büyük bir sanat ziyafeti çeken sanatçılar arasında Konservatuar müdürü Tefik Ararad ile Carl Ehert'in de önemli rolleri olmuştur³⁶⁹.

Tüm ekonomik sıkıntılara ve sahne sorununa rağmen tüm dünyada kan ve şiddetin hüküm sürdüğü II. Dünya Savaşı yıllarında İzmir'de görülmeye değer bir tiyatro yaşamı söz konusudur.

2. II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de Sinema

İzmir'in sinemalı bir yaşama kavuşması XX. yy'ın başlarında olmuştur. Adnan Bilget İzmir'de ilk sinemanın kurucularının “Kraemer halefleri” olduğundan bahsetmektedir³⁷⁰. İzmir'in ilk sineması olan Pathe Sineması'nın Kordon'da izleyicilere

³⁶⁶ Yeni Asır, 13 Nisan 1944.

³⁶⁷ Anadolu, 1 Kanunu Evvel 1945.

³⁶⁸ “Raşit Rıza Gecesi”, Anadolu, 18 Şubat 1945: 18 Mart 1945.

³⁶⁹ Abdülkadir Karahan, “İzmir'de Devlet Konservatuvarı'nın Opera ve Tiyatro Temsilleri”, Pazar, Sayı 6-7, 15 Eylül-1 Ekim 1945 İzmir, (s. 6).

³⁷⁰ Adnan Bilget, a.g.e., s. 31.

kapılarını açmasından sonra hemen hemen aynı tarihlerde Kordon'da sekiz; Karşıyaka'da iki, Irgat Pazarı, Asansör üzerinde, Güzelyalı ve Basmahane'de de birer sinema daha açıldı³⁷¹. Beyler Sokağı'nda bulunan sinema ise İttihat ve Terakki Cemiyetine ait bulunuyordu. Bu sinemalar ayrıca çeşitli tiyatro topluluklarına da kucak açmıştır. 1922 yangınıyla pek çoğu yanmış olmasına rağmen, İzmir 1950'li yıllara dek sinema hayatının varlığı ve canlılığı açısından İstanbul'dan sonra gelen ikinci kent olma özelliğini korumuştur. İzmir'de insanları kaynaştıran ve renkli bir kültür mozayığı yaratmış olan bu durum 1922'den sonra değişime uğrasa da izleriyle uzun yıllar yaşamıştır³⁷².

Ege Tecim Kılavuzu'nda işgal yıllarına kadar İzmir sinemalarının canlılığının Türkiye piyasasında rakipsiz sayıldığı belirtilmektedir. Ayrıca Türkiye'de ilk sesli sinema gösteriminin İzmir'deki Sakarya Sineması'nda başladığı, Avrupa'nın büyük kentlerinde bile bu uygulamanın tek tük başladığı bir dönemde, ülkemiz sinemacılığında İzmir'in buna öncülük ettiği belirtilmektedir³⁷³.

1941 yılında şehrin önemli ihtiyaçlarından biri haline gelmiş olan sinema azlığı, Murat Türkmen tarafından Kültürpark'taki açık tiyatronun bir yazlık sinemaya çevrilmesiyle kapatılmaya çalışılır³⁷⁴. II.Dünya Savaşı yıllarında İzmir'deki sinemaların daha sağlıklı, yangından vs.den korunur bir yapıya kavuşturulmasında dönemin Belediye Başkanı Behçet Uz'un büyük etkisi olmuştur. 1942'ye dek süren görevi sırasında Lâle Sineması'nın modern bir yapı şekline dönüşmesine katkıda bulunurken³⁷⁵, bütün sinemalara birer yazı göndermiş ve sinemaların bir yıl içinde betonarme olarak inşa edilmesini, bu durumu yerine getirmeyenlerin bir yıl sonunda izin ruhsatlarının iptal edileceğini belirtmiştir³⁷⁶. Başlangıçta kısa belgeseller, komediler, trajik olayların

³⁷¹ Oğuz Makal, *Tarihin Penceresinden İzmir Sinemaları (1900-1930)*, İzmir 1992, s. 31.

³⁷² A.g.e., s. 57.

³⁷³ Ege Tecim ve Endüstri Büyük Kılavuzu, İzmir 1937, s. 390.

³⁷⁴ "Yazlık Sinema", *Anadolu*, 10 Haziran 1941.

³⁷⁵ Cemil Filmer, *Hatıralar*, İstanbul 1984, s. 146.

³⁷⁶ Oğuz Makal, a.g.e., s. 127-128. Bu girişim başarılı olmuştur. Nitekim bir yıl sonra İzmir sinemaları kapılarını modern bir yapıya kavuşmuş olarak yeniden seyircilerine açmışlardır. İzmir sinemalarının bütün binalarının taştan yapılması zorunluluğunun nedenlerinden biri bu sinemaları modernleştirmek olduğu gibi o yıllarda sinemaların sivil savunma alanında sığınak olarak kullanılmalarının da önemli bir etkisi vardır. Çünkü sinemaların taştan yapılmalarından önce bütün binaları ahşaptandır.

sergilendiği sinema gösterileri kısa sürede halkın büyük ilgisini çekmiş ve İzmir'lilerin sosyal yaşantısını da etkilemiştir. İncelediğimiz dönemin sinema salonları sadece birer eğlence merkezi değil aynı zamanda “bilgi alma alanıydılar”³⁷⁷.

II. Dünya Savaşı yıllarında da İzmir’de sinemaya büyük bir ilgi gösterilmiştir. O dönemde gişelerini açık tutan sinemalar arasında Kültürpark’taki Yazlık Sinema, Elhamra, Halkevinin yeni salonu, Lâle ve Tan sinemaları ile fuarda etkinlik gösteren Amerikan Harp Haberler Ofisi film merkezleri bulunuyordu³⁷⁸. Bu arada İzmir sinemaları sergileyecekleri filmleri de gazete sütunlarına verdikleri ilanlarla tanıtmakta ve daha fazla seyirci çekebilmek için birbirleriyle yarışmaktadırlar. 1944 yılının sonlarına doğru Elhamra ve Yeni Sinemaları salonlarını yeniden tamir ettirip, düzenleyerek yeni sezon için kapılarını seyirciye açmışlardır. II. Dünya Savaşı’nı konu alan “II. Dünya Harbi ve Bütün Safahatı” adını taşıyan film Türkçe sözlü olarak vizyona girmiş ve film şu bölümlerden oluşmuştur: “*Şimali Afrika Muharebeleri — Tunus ve Bizarte’nin Zaptı — Yüz Binlerce Esir — Sicilya’nın İşgali — Bütün İtalya Harekatı — Napoli — Salerno ve Roma’nın Zaptı — Muazzam Deniz ve Hava Muharebeleri — Stalingrad Önünde Sokak Sokak Göğüs Göğüse Muharebeler — Mareşal Paulus’un Esaret ve İsticvabı — Hamburg’un Bombardmanı — Uçan Bombaların İlk Filmi — II. Cephenin Açılışı — Fransız Topraklarına Çıkış...*”³⁷⁹. Savaşla ilgili filmlerin gösterimi sadece savaş yıllarında değil II. Dünya Savaşı sonunda da Milli Kütüphane Sineması’nda izleyicilere sunulmuştur³⁸⁰.

³⁷⁷ Oğuz Makal, “İzmir Sinemaları”, *Üç İzmir*, İstanbul 1992, s. 387.

³⁷⁸ Bu merkezin savaş sırasında ne zaman hangi filmleri gösterime sunduğunu tesbit edemedik, ancak propaganda amaçlı faaliyetlerde bulunduğu, Alman propagandası karşısında İzmir izleyicisini etkilemeye çalıştığı bilinmektedir.

³⁷⁹ II. Dünya Savaşı yıllarında Karşıyaka’da yaşayan Atilla İlhan da İzmir’de canlı bir sinema yaşamından söz eder. “... 1939/40 ders yılı, en önemli yıllarımdan biri; bırakın okulu bitirecek olmamı, hayatımı olağanüstü etkileyen iki şeye o yıl takılıyorum. Biri sinema, öğrenciye yedi buçuk kuruş; sahildeki ve çarşıdaki iki sinemanın, Cumartesi birinde, Pazar öbüründeyim. “Allah’ın Cenneti, Akasya Palas, Tosun Paşa gibi Türk filmlerini; Neşide-i Emel gibi (Ümmü Gülsüm), Aşkın Gözyaşları gibi (Abdülvahap) Arap filmlerini seyrediyorum. Yalnız onlar mı. Hallywood’un en hızlı dönemi, başdöndürücü Amerikan fimleri perdelerimizden eksik olmuyor; dahası ilerde birer şahaser olduklarını öğreneceğim. Carné Renoir, vb. imzalı Fransız filmleri” vd., Atilla İlhan, “O Karanlıkta Türkiye”, *Hürriyet Gösteri Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 106 (Eylül 1989), s. 7.

³⁸⁰ Oğuz Makal, a.g.e., s. 86.

Elhamra ve Yeni Sinemalarında oynatılan bu filmlerin galası 7 Eylül 1944 akşamı saat 21:00'de gerçekleştirilirken, 8 Eylül'de de gösterime girmiştir³⁸¹. Ayrıca "İşgal Altında" filmiyle "Harp Mücrimleri" filmi izlendiği tarihlerde İzmir'de gişe rekorları kıran filmler olmuştur. Filmlerin uzunluğu nedeniyle bir süre için seanslar 2:30-4:45, 7:00-9:00 olarak düzenlenmiştir³⁸². Yeni Sinema'da gösterime giren John Hall ve Victor Mc Langen'in başrollerini paylaştığı "Çıplak Aşıklar" ve "Gizli Şifre" isimli casusluk filmleri de halkın büyük ilgisiyle karşılaşmıştır³⁸³.

1945-1946 sezonunda Lâle ve Tan Sinemalarında gösterime giren filmler arasında bazıları şunlardı³⁸⁴:

Başroller	Filmler
Gary Cooper	Kahraman Dr. Wessel
Ginger Rogers, Ray Milland	Rüyalı Kadın
Errol Flynn, Ann Sheriden	Narvik Baskını
Ingrid Bergman, Hampry Bogart	Kazablanca
Baty Davis, Paul Lukas	Ren Bekçileri
Hampry Bogart, Michel Morgan	Marsilya Geçidi
Gary Grant, John Garfield	Hedef Tokyo

Doğal olarak halkın tamamının bu filmleri izleyebildiğini söylemek biraz güçtür. O dönemin ekonomik sıkıntıları içinde bu durumu gözönünde bulunduran Elhamra Sineması, gelir seviyesi düşük olanlar için belirli günlerde ucuz matinele düzenlemiştir³⁸⁵.

14. İzmir Fuarı'nda A.B.D.'nin "Harp Haberler Ofisi Film Servisi" ise Sadun Bil'in yönetiminde faaliyet gösterdi. Açık hava sinemasında İzmir halkına gösterdiği kültürel içerikli ve harp filmleriyle fuar ziyaretçilerinin takdirlerini kazandı. Gerek propaganda, gerekse iki ülke arasındaki kültürel ilişkileri geliştirmeyi amaçlayan bu çalışmalar

³⁸¹ Anadolu, 7 Eylül 1944.

³⁸² A.g.gazete, 5 Mayıs 1945.

³⁸³ A.g.gazete, 3 Kanuni Sani 1945.

³⁸⁴ Anadolu, 1 Kanuni Sani 1945.

³⁸⁵ Anadolu, 1 Kanuni Sani 1945.

sırasında, “Demokrasi İçinde Gençlik”, “İvo-Jima Savaşı” filmleri en çok ilgi gösterilenlerdendi. Ofisin foto bölüm şefi E. William Toth’da birkaç günlüğüne İzmir’e gelerek çalışmaları denetlemiştir. Ofisin Türkiye sorumlusu J.R. Gordon’un İzmir’de bulunduğu tarihlerde ise iki ülke arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi çalışmalarına önem verilirken, Halkevi’nde de filmleri gösterilmesi izni alınmıştır. Bu servis Anadolu’da da propaganda filmlerinin gösterilebilmesi için çalışmış ve M.E.B. ile bir anlaşma yaparak Türkiye’ye ait kültür filmleri yaptırılması ve bunların da okullarda gösterilmesi konusunda karar alınmıştır³⁸⁶. Propaganda amaçlı yapılan bu çalışmalar Türkiye’de ve özellikle büyük kentler genelinde önem veren tek ülke Amerika olmamıştır. Almanya’nın da bu alanda çok önemli bir etkinliği söz konusudur. 31 Ağustos 1939’da Türk-Alman ekonomik ilişkilerinin gerçekten kesilmesiyle birlikte Türkiye’deki faşist Alman propaganda çalışmaları durgunlaşmış, Fransa’nın tesliminden sonra ekonomik ilişkiler yeniden canlanmıştır. Büyükelçi Von Papen’in Büyükelçilikte ve Alman kulüplerinde düzenlediği toplantılarda “Batıda Zafer” adlı propaganda filmleri gösteriliyordu³⁸⁷. 1942 yılında sinema piyasasında dikkati çekecek kadar Alman ve Amerikan filmleri sergileniyordu. Alman propagandasının yapıldığı kentlerden birisi de İzmir’di. 1943 yılında Almanya İzmir Fuarı’nda açtığı radyo ve televizyon sergisi ile Türk burjuvazisinin geniş çevreleri üzerinde dikkate değer bir etki yapmayı başardı. Bu tarihlerde Amerika’nın fuarda çalışan Harp Haberler Ofisi Film Servisi, Alman propagandaları için engel olarak görülürken, Alman Propaganda Bakanlığı tarafından İzmir’de sergilenen küçük radyo aletlerinin önde gelen Türk kişiliklerine bırakılması kararlaştırılmıştır³⁸⁸. Alman yenilgisinin ardından bu faaliyetler giderek azalmıştır.

Sinema, kültürel anlamda etkinliğinin yanında, II. Dünya Savaşı yıllarında, diğer büyük kentlerimizde olduğu gibi İzmir’de de büyük devletlerin propaganda amaçlı siyasal güç gösterilerinde bulundukları yerler olmuştur.

³⁸⁶ “O.W.I. Amerikan Harp Haberler Ofisi Film Servisi Fuar’da”, *Pazar*, Sayı 6-7 (15 Eylül-1 Ekim 1945), s. 7.

³⁸⁷ Johannes Glasneak, *Türkiye’de Faşist Alman Propagandası*, Onur Yay., Çeviren Arif Gelen, I. Baskı, T. Yok. s. 28-29.

³⁸⁸ J. Gasneck, a.g.e., s. 30.

3. Resim Sergileri

İzmir'deki kültür ve sanat etkinliklerinin önemli bir bölümü İzmir ve Karşıyaka Halkevi tarafından gerçekleştirilmiştir. Bunlardan en önemlisi 5. İzmir Resim Sergisi Ege ressamlarının katılımıyla oluştu. Bu sergiye Abdullah Adalımeriç, Bedia Bilşar, Celâl Uzel, Cemil Uçman, İlhami Balman, Kadri Atamal, Kasım Boyar, Nazmi Çekli, Ragıp Erdem, Vecihi Tunç ve Rıza Konya gibi ressamlar katıldılar³⁸⁹. Küçük çaplı resim sergileri savaş yılları boyunca devam ederken, Karşıyaka Halkevi bu konuda ileri bir noktaya ulaştı. 1943 yılında Birleşik İzmir ressamlarının sergileri oldukça renkli görüntülere sahne oldu³⁹⁰.

4. Konserler

Bu alanda İzmir Halkevinin oldukça önemli çalışmaları vardır. Ayrıca ekonomik şartların zorluğuna karşın İzmir'de şehir bandosunun ve orkestrasının oluşturulması kültürel ve sanatsal etkinlikler kapsamında önemli bir girişimdir. 1943 yılında başlatılan girişimler sonucunda, 24 kişiden oluşan Şehir Bandosu kurulurken, Bando'nun ihtiyacı olan müzik aletleri ve elbiseleri de Halkevinden ücreti karşılığı temin edilmiştir³⁹¹.

30 kişiden meydana gelen şehir orkestrası da aynı yıl kurulmuştur³⁹². Şehir orkestrasının savaş yıllarında ardarda verdiği konserler İzmir'linin büyük ilgisini çekmiştir³⁹³. Savaşın tüm dehşetiyle sürdüğü yıllarda savaşın dışında kalan Türkiye'de, İstanbul'dan sonra bu tür etkinliklerin en yoğun yaşandığı kent İzmir olmuştur. Kentte verilen konserlerden elde edilen gelirlerin yoksul kesimlere ulaştırılması ile de, konserlerin sosyal yardımlaşmada işlevsel bir rolü ortaya çıktı. Bunda İzmir Belediyesi'nin de önemli

³⁸⁹ **Anadolu**, 7 Mayıs 1939.

³⁹⁰ **Kültür Gazetesi**, 1 Temmuz 1943.

³⁹¹ **Fikirler**, IX/202 (15 Haziran 1940); X/217 (1 Mayıs 1941), s. 16; **Anadolu**, 11.3.1941; "İzmir Şehir Bandosu", **Anadolu**, 16 Nisan 1943.

³⁹² "Şehir Orkestrası", **Yeni Asır**, 27 Teşrin Sani 1943.

³⁹³ Sırrı Sanlı, "Şehir Orkestrasının Bir Zaferi", **Halkın Sesi**, 22 Kanuni Sani 1944.

katkıları oldu³⁹⁴. Ünlü ses sanatçısı Müzeyyen Senar'ın düzenlediği konserlere Memleket Hastanesi'ndeki hastalara moral vermek amacıyla da bir konser eklemesi³⁹⁵, Cumhurbaşkanlığı Flarmoni Orkestrası'ndan Orhan Borar ile, piyanist Mithat Fermen'in Halkevinde, 1945 yılı yaz aylarında fuar süresince Carl Ebert yönetiminde 61 kişilik Devlet Konservatuarının faaliyetleri en fazla ilgi gören konserlerdendi³⁹⁶.

İnsanlığın çok büyük acılar çektiği savaş yıllarında, Türkiye'de sosyo-ekonomik sıkıntılar her ne kadar toplumu bezdirmiş olsa da, bu tür etkinlikler sayesinde savaş dışında kalan ülkemizde ve İzmir gibi büyük kentlerimizde önemli kültürel etkinlikler de ihmal edilmemiştir. II. Dünya Savaşı yıllarında İzmir'de yaşamış olan edebiyatçılarımızdan Şükran Kurdakul ile yapmış olduğumuz görüşmede; kendisi de bu gerçeğin gözardı edilmemesi gerektiğini özellikle vurgulamıştır³⁹⁷.

5. II.Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de Spor

Modern sporların Osmanlı Devleti'nde ilk görüldüğü kentlerden biri İzmir'dir. İzmir'de bulunan Levantenlerin girişimiyle başlayan ilk at yarışları 1856 yılında Buca'da yapılırken, yine ilk futbol karşılaşmaları 1890'larda İngiliz aileleri Bornova'da biraraya getirmiştir. İlk kayak ve yüzme yarışları 1891'de, ilk bisiklet ve atletizm yarışları 1895 yılında İzmir'de yapılmıştır³⁹⁸. XX.yy başlarında kentteki tüm spor faaliyetleri ve spor kulüpleri yabancı etiketliydi. Panianios, Apollon, Pelops, Evangelidis, Karakoviri, İskoç, Midilli, Garibaldi, İzmir Jokey Kulübü, Rum-Yunan-İngiliz ve Ermeni karışımı spor kulüpleri Cumhuriyet dönemine kadar İzmir'de etkinliklerini sürdürdüler. Öyle ki spor alanları bile yabancılar eliyle yapılmıştı. Bugünkü Alsancak stadı Panionios kulübünün, Atatürk Lisesi civarındaki Apollon sahası Apollon kulübünün, şimdiki Atatürk Kapalı

³⁹⁴ Elhamra Salonunda İzmir Belediyesinin desteğiyle verilen konserler dikkati çekmektedir. **Yeni Asır**, 23 Kanuni Sani 1944.

³⁹⁵ **A.g.gazete**, 28 Mayıs 1944

³⁹⁶ **İzmir Kültür Gazetesi**, 1 Mart 1943; **Yeni Asır**, 27 Haziran 1945.

³⁹⁷ Şükran Kurdakul ile 15 Mart 1998'de TÜYAP 3. İzmir Kitap Fuarı'nda yapılan görüşme. Ayrıca bkz. Hanife Kuru, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Sosyo-Kültürel Atılımlar", **VI. Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, II. Dünya Harbi ve Türkiye**, (20-22 Ekim 1997-İstanbul), Gen. Kur. B.evi, Ankara 1998.

³⁹⁸ Atıf Kahraman, **Osmanlı Devleti'nde Spor**. Ankara 1995, s. 659-685.

Spor Salonu civarındaki saha Garibaldi Kulübünün, Hatay Talebe Çayırı Pelosp Kulübünün, Karşıyaka'daki spor sahası Karakoviri'nin idi. Ayrıca Bornova'daki spor sahası Levanten ailelerin, Buca'da Şirinyer'deki at yarışı alanı da İzmir Jokey Kulübünün idi³⁹⁹.

I.Meşrutiyet dönemine kadar İzmir'de Türkler arasında spor yapmak hem yönetimin baskısı, hem de toplumdaki gerici unsurların etkisi nedeniyle hemen hemen olanaksızdı. Spor yapanlar ayıplanırdı. Öyle ki Türkiye'de modern beden eğitiminin öncüsü Selim Sırrı (Tarcan) Bey 1919 yılında beden eğitimi geliştirmek için İzmir'e geldiğinde bu girişim muhafazakarlar tarafından engellenmişti.

İlk kurulan Türk Spor Kulübü ise "Karşıyaka Mümarese-yi Bedeniye Kulübü" oldu. Bu kulüp daha sonra Karşıyaka Spor Kulübü adını aldı. Özellikle Müdafaa-yı Milliye Cemiyeti'ni desteğiyle II. Meşrutiyet döneminde çalışmalarını yürüttü⁴⁰⁰. 1914 yılında İttihat ve Terakki'nin girişimleri İzmir Türk Ocağı'nın etkisiyle faaliyete başlayan Altay İdman Yurdu ise kısa sürede İzmir'in en faal ve başarılı kulübü oldu⁴⁰¹.

Nitekim geniş sporcu kadrosu Cumhuriyet'in ilk yıllarında 1923'te Altınordu'nun, 1925'te de Göztepe'nin oluşumunda bu kulüpten kopan sporcuların rolü gözardı edilemez. Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan bir başka spor kulübü de Altınay ile Sakaryaspor'un birleşmesiyle Eşrefpaşa'da 1930 yılında kurulan İzmirspor olmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında yabancı unsurların İzmir'den ayrılmasının ardından kentteki kulüpler ile spor faaliyetleri yalnızca Türklerin elinde kaldı. Cumhuriyet idaresinin atıl bir halde bulunan gençliği, Valilik, Belediye ve Türk Ocaklarının desteği ve CHF'nin himayesinde futbol, voleybol, atletizm, güreş, atıcılık, bisiklet, boks, kürek ve yüzme branşlarına yönlendirdi. Özellikle 1926 yılında Valiliğe Kazım (Dirik) Paşa'nın gelmesiyle spor faaliyetlerinde hareketlilik gözlenen İzmir'de okullarda da önemli faaliyetler gözlemlendi.

³⁹⁹ Yaşar Aksoy, "Gavur İzmir'de Gol Sesleri", **Futbol ve Kültürü**, İstanbul 1993, s. 330.

⁴⁰⁰ Yaşar Aksoy, **a.g.e.**, s. 337.

⁴⁰¹ Günver Güneş, **a.g.tez.**, s. 49.

Savaş öncesinde 1938 yılında vilayetin aldığı idari bir kararla İzmir'deki spor kulüpleri sayısı azaltılırken, ancak 1942-1943 yılında İzmir kulüpleri eski tarihi forma ve adlarına kavuşmuşlardır⁴⁰². 1930'lu yıllarda Vali Kâzım Dirik'in İzmir'de sporu kalkındırma çalışmaları II. Dünya Savaşı yıllarında da Vali Şefik Refik Soyer'in katkılarıyla önemli adımlar atılmasını sağladı⁴⁰³. Ancak Savaş'ın sıcaklığının hissedildiği 1939 yılında mektep talebelerinin spor kulüpleriyle ilişkilerinin kesilmesi Beden Terbiyesi Teşkilatının kararıyla yürürlüğe girmesinin ardından İzmir sporu büyük yara almış kulüpler müsabakalara çıkacak takım kurmakta zorluk çekmişlerdir⁴⁰⁴.

II.Dünya Savaşı süresince spor faaliyetlerine göz atmak gerekirse futbol en çok rağbet gösterilen branş olurken ardından voleybol, atletizm, boks, güreş ve su sporları geliyordu. Altay, Altınordu, Demirspor, Karşıyaka, İzmirspor, Göztepe en popüler spor kulüpleri⁴⁰⁵.

İzmir spor kulüplerinin Türkiye genelinde yapılan spor müsabakalarında önemli başarıları gözlenmezken İstanbul ve Ankara gibi kentlerin gerisinde kalıyordu. Örneğin milli küme ve maarif mükâfatı müsabakalarında İzmir kulüplerinin 7. ve 8. olarak sonuncu sırada yer alma geleneğini Göztepe kırmış ve 1942 yılında Harbiye'nin ardından ikinciliği alırken, 1944 yılında da aynı takım 3.lüğü elde etmiştir⁴⁰⁶. Savaş yıllarında gerek parasızlık, kötü organizasyon, idari yapıdaki yanlışlıklar nedeniyle atletizm, su sporlarında gerileme görüldü⁴⁰⁷.

1941 yılında Kültürpark'ta Atlıspor Kulübü binası kulüp reisi Nejat Eczacıbaşı tarafından açılırken, İzmir'li biniciler modern bir tesise kavuştular⁴⁰⁸.

⁴⁰² Güneş, 10 Ağustos 1944, s. 20-21.

⁴⁰³ Güneş, 17 Nisan 1944, s. 7.

⁴⁰⁴ Yeni Asır, 6 Kanuni Sani 1939.

⁴⁰⁵ Güneş, Ocak 1945, Sayı 29.

⁴⁰⁶ Ege Spor, 16 Haziran 1942, Sayı 27, s. 1; Güneş, 26 Haziran 1944, Sayı: 16-17.

⁴⁰⁷ Anadolu, 26 Ağustos 1945. Öyle ki XIX. yy'da ilk yüzme yarışlarının yapıldığı İzmir'de 1941 yılında yüzme havuzu ihtiyacı had safhaya çıkmıştı. Ege Spor, 20 Ağustos 1941, s. 9.

⁴⁰⁸ Anadolu, 2 Temmuz 1940.

İzmir’de en renkli spor organizasyonu ise Ağustos ayında her yıl Kültürpark’ta Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü tarafından gerçekleştirilen güreş, futbol, denizcilik, tenis ve atıcılık müsabakalarıydı⁴⁰⁹.

Türkiye’de sezonun son atletizm müsabakaları da 9 Eylül’de İzmir Kültürpark’ta tamamlanıyordu⁴¹⁰. Yine 1 Eylül’de Ankara’da başlayan ve 9 Eylül’de İzmir’de sona eren bisiklet zafer koşuları Konak’ta 1030 km’lik mesafeyle Türkiye’de ilk defa İzmir’de sona ererken bu yarışa 1941 yılında 6 bölgeden 24 sporcu katılmıştır⁴¹¹.

Savaş koşulları nedeniyle askeri takımlar da kendilerini hissettirmiştir. Nitekim II. Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru İzmir’deki askeri birliklerden 1944 yılında kurulmuş olan Kayagücü 1945 yılında tescil edilmiş, daha kurulduğu yıl futbolda Altay ve Karşıyaka gibi köklü takımlarla başabaş mücadele etmiş, atletizm, güreş, voleybol branşlarındaki başarıları da askeri takımların bu dönemde güçlendiğini göstermektedir⁴¹².

Savaş sonlarında 1945 yılı itibarıyla İzmir’deki kulüplerde aktif lisanslı sporcu sayısı 752’ye düşmüştür. 200 bin kişilik bir kent için 752 sporcu olması kentte sporun ihmal edildiğini ortaya koymaktadır. Nitekim kulüplerin çoğunun kapısına kilit vurulurken, maçtan maça gençlere açılıyordu. Atatürk, İnönü gibi önemli koşulları bazı yıllarda sporcu bulunamadığından atlet gönderilememiştir⁴¹³.

II. Dünya Savaşı yıllarında İzmir futbol ligi şampiyonları ise şöyledir⁴¹⁴:

1938-1939	Doğanspor (Göztepe, İzmirspor ve Egespor’un birleşmeleriyle)
1939-1940	Altınordu
1940-1941	Altay

⁴⁰⁹ Ege Spor, 1 Temmuz 1941. Bu müsabakalar fuarın açık kaldığı süre içinde 20 Ağustos-20 Eylül tarihlerinde yapıyordu.

⁴¹⁰ Ege Spor, 15 Kanuni Evvel 1941, s. 23-24.

⁴¹¹ Ege Spor, 15 Kanuni Evvel 1941, s. 23-24.

⁴¹² Anadolu, 30 Aralık 1945.

⁴¹³ Güneş, 29 Ocak 1945. Bu dönemde kahvehane sayısı 1944 yılında 540 iken, 1945 yılında 620’ye çıkmıştı.

⁴¹⁴ Cem Atabeyoğlu, Türk Futbol Tarihi, C. I, İstanbul 1992, s. 74.

1941-1942	Göztepe
1942-1943	Göztepe
1943-1944	Göztepe
1944-1945	Altınordu
1945-1946	Altay

6. II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir Basını

XIX. yy'ın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu genelinde en canlı basın-yayın yaşamı İstanbul'dan sonra İzmir'deydi. Bu durum Mondros Mütarekesine kadar da devam etti. Nitekim 1918 yılından 1919 yılına kadar Türklerin Anadolu, Köylü, Islahat, Müsavat, Hukuk-u Beşer, Sulh ve Selâmet, Duygu ve Ahenk gazeteleri çıkarken Rumların Amaltiya, Kozmos, Taros, Patris, Estiya ve Fransızca olarak Le Levant, La Reform yanında Musevi azınlık üç siyasi ve mizahi haftalık gazeteye sahipti. Meserret, El Soyтары, El Nouvelista, bunlar dışında Türkçe "İbiş" adlı haftalık bir mizah gazetesiyse "Halka Doğru Mecmuası" haftada bir yayınlanıyordu. Matbaaların çoğu da gayr-müslimlerin elinde bulunuyordu⁴¹⁵.

Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Türklerin aleyhine oluşmuş bulunan basın-yayın hayatı değişerek Türklerin lehine döndü. Bunda gayr-müslimlere ait matbaaların ya kapanması ya da Türklerin eline geçmesinin etkisi büyüktü.

İzmir XIX. yüzyılın başlarından itibaren önce yabancı sonra da Türkçe basının en önemli merkezlerinden biri olmuştur⁴¹⁶. I. Dünya Savaşı'nın olumsuz koşulları içinde bile İzmir'deki birkaç Türkçe gazete yayını sürdürülebilmeyi başarabilmişti. Mütareke ve işgal döneminde çıkan Türkçe gazeteler yayınlarını büyük güçlükler içinde sürdürdüler⁴¹⁷. Cumhuriyet Türkiye'si'nde ise yabancıları ve azınlıkların yayın ve gazete alanında etkinliği

⁴¹⁵ Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul 1970, s. 120-121.

⁴¹⁶ İzmir basınının tarihi gelişimi için bkz. Zeki Arıkan, "Tanzimat ve Meşrutiyet Döneminde İzmir Basını", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, s. 103-111.

⁴¹⁷ Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını* (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922), Ankara 1989, s. 12.

sona ererken, özellikle 1930'lardan sonra Türkçe yayınlarda büyük artış göze çarpmaktadır.

II.Dünya Savaşı sırasında, savaş koşullarında hemen her ülkede görülen basın üzerinde yönetimin denetimi İzmir'de de kendini gösterdi. Hükümetin denetiminin dışında 20 Kasım 1940'ta İstanbul'un da içinde bulunduğu altı ilde ilan edilen ve savaş yılları boyunca devam eden sıkıyönetim uygulamaları da basını denetleyebiliyordu. Hatta sıkıyönetimin basını kapatma yetkisi de vardı⁴¹⁸. Bu koşullarda İzmir basını yaşamını sürdürmeye çalıştı.

a. Gazeteler ve Yayın Politikaları

II.Dünya Savaşı boyunca İzmir'de yayını sürdüren dört Türkçe gazete bulunuyordu. Bunlar Anadolu, Yeni Asır, Halkın Sesi ve Ticaret Gazeteleridir. Savaş koşullarının yanısıra okuyucu kitlesinin sınırlı olması ve devletin sosyal, ekonomik politikasındaki değişimler gazetelerin tirajını ve yayın süresini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu dönemde basın iç ve dış politika konularında ancak belli sınırlar içinde yazı yazabiliyor, haber verebiliyordu. Gazetelerin başyazıları savaş nedeniyle genellikle dış politika konularıyla ilgiliydi. Ancak bu yazılar hükümetin saptadığı dış politika çizgisi içinde kalmaktaydı. Bu anlamda dış politikadaki dengeli tutum basına da yansımaktaydı.

II.Dünya Savaşı yıllarında parti, program ve nizamnamesine iç ve dış siyasetin ana hatlarıyla, devlet menfaatine aykırı düşecek yazıların yayınlanması yasaklanırken, bunu denetleyen organ da Matbuat Umum Müdürlüğü oldu. *"Basının ne zaman, neyi, nasıl, hangi sayfada, ne büyüklükte yazacağını birçok kez bu organ saptamakta ve tebliğ etmekteydi"*⁴¹⁹ Matbuat Umum Müdürlüğü'nün belirlediği bu ilkelere uygun hareket etmeyen gazeteler gerek hükümet gerekse sıkıyönetim tarafından belirli bir süre için kapatılmıştır. İncelediğimiz dönemde İzmir gazeteleri içinde bu gerekçeyle kapatılma olayına rastlanmamaktadır.

⁴¹⁸ Cemil Koçak, "II.Dünya Savaşı ve Türk Basını", *Tarih ve Toplum*, 6/35 (Kasım 1986), s. 285.

⁴¹⁹ Cemil Koçak, *a.g.m.*, s. 286.

II. Dünya Savaşı'nın 1939 yılında başlamasının ardından İzmir basınının haber yüzü de değişmiştir. Hemen tüm dünyadaki gazeteler gibi İzmir gazeteleri de sütunlarını savaşa ilgili haberlere ayırmışlardır. Dönemin önde gelen gazeteleri Anadolu ve Yeni Asır da savaşa ilgili haberlerin çoğu hükümetin izlediği dış politika çizgisinin dışına çıkmamıştır⁴²⁰. Dış politikadaki haberler konusunda bu temkinliliğine karşın, ekonomik ve sosyal yaşamla ilgili konularda basın o dönemin bütün sıkıntılarını tüm çıplaklığıyla ortaya koymaktadır. İzmir Basını da savaşın tüm olumsuzluklarının toplumun geniş kesimleri üzerinde oldukça hissedildiği dönemde, bu sıkıntılara en geniş şekilde yer vermiştir.

Savaş öncesinde İzmir'de yayınlanan gazetelerin sayfa sayıları 12 iken savaşın başlaması ile birlikte beliren kağıt sıkıntısı ve Milli Korunma Kanunu'nun tanıdığı yetki ve zaman zaman alınan kararlarla gazete kağıdı tüketiminin sınırlandırılması üzerine bu sayı 4'e düşmüştür. Gazetelerin önemli kazancı olan ilanların azalmasıyla da ekonomik gücü gerileyen basının gazete sayfasının eksilmesi yanında renkli basımı da durmuş, üstelik siyah mürekkebin kalitesi de bozularak gazetelerin kalitesi düşmüştür. Savaşın sonları yaklaşırken Yeni Asır 2 Eylül 1945 tarihinden itibaren sayfa sayısını 6'ya çıkarabilmiştir⁴²¹. II. Dünya Savaşı yıllarında genellikle 4 sayfadan yayın yapmalarına karşın İzmir gazeteleri özel gün ve haftalarda özel sayfalarla okuyucuya ulaşıyordu.

Gazetelerde yeralan savaşa ilgili haberlerin toplumda paniğe yol açmaması için olacak ki Matbuat Umum Müdürlüğü emriyle tek sütun olarak çıkıyordu⁴²².

Bu dönemin basınının çektiği sıkıntılardan biri de toplumun haber alma ihtiyacına karşılık, gazete tirajlarının düşmesi olmuştur. Gazetelerin abone ücretlerinde de değişikliğe gidilmiştir. 1942 yıllarında Yeni Asır ve Anadolu gazeteleri 5 kr.tan satılıyorlardı. Savaş ilerledikçe gazete kağıdının fiyatında birkaç kat artış olmuş, hatta bulunamadığı zamanlar da olmuştu. Matbaa mürekkebi de zamdan nasibini almış, buna

⁴²⁰ Bu dönemde yayınlanan gazetelerin baş sayfalarında dış politika ve savaşa ilgili yazıların ve savaşan tarafların tebliğlerinin pek fazla yorum getirilmeden yayınlandığını görüyoruz.

⁴²¹ Yeni Asır, 2 Eylül 1945.

⁴²² Cemil Koçak, a.g.m., s. 286.

rağmen piyasada bulunması bir dert olmuştu. İlanların yok denecek kadar azalmasıyla da Ankara ve İstanbul basını gibi İzmir basını da ekonomik darboğaza girmişti. Öyle ki bazı gazeteler hükümet desteği ile ayakta durabiliyorlardı. İstanbul gazetelerinin 1944 yılı başlarında fiatlarını arttırıp 10 kuruşa yükselttiğinde İzmir basını da aynı uygulamaya yönelerek abone ücretlerini arttırmışlardı⁴²³. Bu uygulama okuyucunun tepkisine neden olurken, bir süre sonra gazetelerin tirajlarında gerilemeler görülmüştür.

Savaş döneminde yankı bulan önemli haberler arasında 1939 yılında savaşın şiddetiyle Çekoslavya'dan kovulan 800 Yahudi'nin Ağustos ayında İzmir limanına gelip, buradan Filistin'e gönderilen Yahudilerin dramı ile⁴²⁴ İzmir ve Mersin'de gerçekleştirilen İtalyan-İngiliz esir değişimi⁴²⁵, ayrıca 1941 yılında işlenen 1943 yılında ortaya çıkarılan 14'ü erkek, 1'i kadın 15 Rumun Çeşme Bucak Müdürü tarafından öldürülme olayı günlerce basını meşgul etmiş ve sanıklar sonunda 2 Temmuz 1945 Pazartesi günü Konak alanında idam edilmişlerdi⁴²⁶.

İzmir basınına örgütlenme çalışmaları da savaş koşullarına rağmen hız kazanmış ve 1941 yılında kurulan "Basın Birliği"nin yerini "İzmir Gazeteciler Cemiyeti" almıştır. Yine 1959 yılında oluşturulan "İzmir Gazeteciler Sendikası" ile İzmir'deki basın işçileri sendika güvencesine kavuşmuşlardır⁴²⁷.

1939 yılında Ankara'da toplanan Türk Basın Birliği'nin toplantısına Başbakan Refik Saydam'ın yanında hemen tüm hükümet üyeleri ve pek çok milletvekili ile dört

⁴²³ Abone fiyatları: Yıllığı: Türkiye için 1700, Türkiye dışı 3200, altı aylığı Türkiye için 900, Türkiye dışı 1700 kuruştan, yıllık Türkiye için 2800, Türkiye dışı 4200, altı aylığı Türkiye için 1500, Türkiye dışı 2200 kuruşa çıkmıştı. Bkz. Türkmen Parlak, *Yeni Asır'ın İzmir Yılları*, C. I, İstanbul 1989, s. 526.

⁴²⁴ Bu yıllarda savaşın getirdiği önlemler arasında kıyılarımızın denetlenmesi önemle ele alınıyordu. İzmir Valiliği de bu konularda hassas davranıyordu. Gerek savaş nedeniyle gerekse İtalyan ve Alman baskısının Ege Adalarındaki halka sıkıntılı günler yaşatması karşısında, kaçabilecek durumda olanların pekçoğu yurtlarını terketmişlerdi. Konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için dönemin *Yeni Asır*, *Anadolu* ve *Halkın Sesi* gazetelerinde 1939 Ağustos sayılarına bakınız.

⁴²⁵ Müslime Şen, "II. Dünya Savaşında İzmir'de Uygulanan Sivil Savunma Önlemleri ve Savaş Esirlerinin Değişimi", *VI. Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, II. Dünya Harbi ve Türkiye (20-22 Ekim 1997-İstanbul)*, Gen. Kur. B.evi, Ank. 1998.

⁴²⁶ *Yeni Asır*, 3 Temmuz 1945; *Anadolu*, 3 Temmuz 1945.

⁴²⁷ Türkmen Parlak, *a.g.e.*, s. 493.

yüze yakın gazeteci katıldılar. Bunların arasında İzmir gazetecileri de bulunuyordu. Toplantının amacı matbuat sorunları ve devletin dış politikası ile Avrupa'daki genel durum hakkında bilgi vermektir. Oturumlar gizli yapıldı. Yapılan seçimlerde Birliğin Merkez Yönetim Kurulu'na seçilen asil üyeler arasında Yeni Asır gazetesi yazarlarından, aynı zamanda milletvekili olan Abidin Daver de seçilmişti. Basın Birliği'nin İzmirli asil üyeleri Haydar Rüştü (Anadolu Gazetesi), Orhan Rahmi Gökçe (Anadolu), Hakkı Ocakoğlu (Yeni Asır), Ali Şevket Bilgin (Yeni Asır), Sırrı Sanlı (Halkın Sesi)'dan oluşuyordu. İzmir Bölgesi Haysiyet Divanı asil üyeleri ise Hayrettin Karan (Türk Dili Gazetesi), Hamdi Nûzhet Çanser (Anadolu), Rahmi Balaban (Fikirler Mecmuası) ve yedek üyeler ise Vasfi Bilge (Bergama Gazetesi), Ethem Menderes (Aydın Gazetesi sahibi), Kemalettin Şükrü (Yeni Asır) beyler idi⁴²⁸.

b. II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de Çıkan Önemli Gazeteler

1941 yılında yayınlanan İzmir Şehri Rehberi'nde verilen bilgilere göre İzmir'de çıkan gündelik gazetelerden Anadolu Gazetesi CHP binası içinde (sabahçı), Halkın Sesi (akşamcı), Yeni Asır Gazetesi Gazi Bulvarı'nda (sabahçı) gazeteler olarak belirtilmektedir⁴²⁹.

II.Dünya Savaşı yıllarında İzmir Basını'nın etkin gazetelerinden olan "Yeni Asır", aynı zamanda özünde liberal eğilimli aktüel özellikleri içeren, yayın hayatının en eski gazetelerinden biridir⁴³⁰. Yeni Asır Selanik'te yayın hayatına başlamış, işgalden sonra İzmir'e taşınarak Yeni Asır adıyla yayın hayatına devam etmiştir. 1943'e kadar başyazarlığını Hakkı Ocakoğlu yapmıştır. Gazetenin sorumlu müdürü ve başyazarı, aynı zamanda sahibi Şevket Bilgin'dir. 1930'larda Serbest Cumhuriyet Fırkası yanlısı görünümüyle dikkati çeken Yeni Asır Cumhuriyetçidir. 1930'dan sonra tek parti yönetimine uyum sağlamış ve İzmir'in çok etkili gazetelerinden biri olmuştur. Demokrat

⁴²⁸ a.g.e. s. 494-495.

⁴²⁹ İzmir Şehri Rehberi, İzmir 1941, s. 151.

⁴³⁰ Oğuz Arı, İzmir'de Kitle Haberleşmesi, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara 1972, s. 36.

Parti'nin kuruluşunda kısa bir süre tarafsız kalan Yeni Asır, daha sonra bu partiyi olanca gücüyle desteklemiştir⁴³¹.

II.Dünya Savaşı yıllarında İzmir'de yayın hayatını sürdüren gazetelerden biri de "Anadolu Gazetesi"dir. 1911 yılında yayın hayatına başlayan gazete, 1926 yılında el değiştirerek tekrar yayın hayatına girmiş, II.Dünya Savaşı döneminde ise büyük sarsıntı geçirmesinin ardından⁴³², sahibinin vefatı üzerine 1952 yılında kapanmıştır. Gazetenin sahibi Haydar Rüştü Öktem idi. H.Rüştü aynı zamanda milletvekilliği de yapıyordu. II. Dünya Savaşı yıllarında 22.000 civarında tirajı bulunan gazete CHP'nin politikalarını desteklemiş ve hükümetin basını sıkı denetimi karşısında, hükümetin izlediği iç ve dış politika çizgisine titizlikle uymuştur⁴³³.

Mehmet Sırrı Sanlı'nın sahibi bulunduğu "Halkın Sesi Gazetesi", 1932 yılında yayın hayatına başlamış ve 1955 yılında kapanmıştır. Kalite ve içerik olarak Yeni Asır ve Anadolu'nun gerisinde kalmıştır.

Savaş yıllarında İzmir'de yayın hayatına başlayan bir diğer gazete ise "Yeni Piyasa" ismini taşıyordu. 23 Kasım 1942 yılında yayın hayatına başlayan ve yayın amacını; *"iktisadi ve ticari varlığımızın gidişinin, piyasa vaziyetinin objektifi olmak"* şeklinde açıklayan gazete, Ticaret Gazetesi gibi ekonomi ağırlıklı olup, borsa hareketlerini düzenli olarak geniş sütunlarda vermiştir⁴³⁴.

Savaşın tüm şiddetiyle sürdüğü yıllarda 1942 yılında İzmir'de "Ticaret" adıyla yeni bir gazete daha yayın hayatına başladı. Gazetenin imtiyaz sahibi Süha Sükûti Tükel idi ve yayınına 20 Nisan 1942 tarihinde başladı⁴³⁵. II. Dünya Savaşı'nın zor koşulları altında, piyasanın durumu, ticaret hayatı ve savaş ekonomisi uygulamaları ve kanunları

⁴³¹ 1994 İzmir İl Yıllığı, İzmir 1994, s. 264.

⁴³² Zeki Arıkan, Haydar Rüştü Öktem, Mütareke ve İşgal Anıları, Ankara 1991, s. 20.

⁴³³ Anadolu, Cumhuriyet dönemi boyunca Atatürk İlkelerinin, Türk Devriminin İzmir'de en büyük savunucularından biri olmuştur. Sözgelimi Harf Devrimi ile ilgili yaklaşımı konusunda bkz. Zeki Arıkan, "Türk Yazı Devrimi ve İzmir Basınına Yansıması", Uluslararası Atatürk Konferansı, 8. Bildiri, İstanbul 1982, s. 11-17.

⁴³⁴ Yeni Piyasa, 23 2. Teşrin 1942.

⁴³⁵ Ticaret, 20 Nisan 1942.

hakkında oldukça ayrıntılı bilgilerin yer aldığı Ticaret Gazetesi, günümüzde de ekonomi alanındaki ağırlığıyla yayın hayatını sürdürmektedir.

Spor gazeteleri içinde ise yalnız “Atlet” İzmir’de sözü edilen dönemde yayın hayatını sürdürüyordu⁴³⁶.

Savaşın son yıllarında ise yayın hayatına “İzmir Gazetesi” adıyla bir gazete daha katıldı. Gazetenin sahibi Bülent Üstündağ idi. Bu gazete sonradan el değiştirerek “Demokrat İzmir” adıyla 1969 yılına kadar yayın hayatını sürdürdü.

II.Dünya Savaşı sona erdikten sonra da “Yeni Asır, Anadolu, Ticaret gazetelerinin yanısıra İzmir, Halkın Sesi, Demokrat İzmir gibi günlük yayın organları Ege’yi saran yeni bir heyecan kasırgasını, geniş haber ve fotoğraflarıyla halka duyurmuşlardır. CHP yanlısı politikacı ve yazarlarla D.P.’nin sözcüsü olan çevreler canlı polemiklere” girilerek kamuoyunu bilgilendirmede aktif rollerini devam ettirdiler⁴³⁷.

Özellikle savaştan sonra İzmir’de gazete satış miktarında önemli bir artış görülmüştür. Bunda teknolojik gelişmelerin yanısıra 1946 yılında D.P.’nin kuruluşunun da etkisi olduğu yadsınamaz.

c. II. Dünya Savaşı Yıllarında Basında Sansür ve Propaganda

“Türkiye savaş dönemine İsmet İnönü’nün liderliği ve politikası altında girdi. Bu politika savaşa girmemeye ve savaş halindeki ideolojiler (Liberalizm, Faşizm, Sosyalizm) arasında tercih yapıyor görünmemeye dayanıyordu. Atatürk’ün edebi şef, İsmet İnönü’nün Milli Şef diye anıldığı bu yıllarda basın hem Matbuat Umum Müdürlüğü’nün, hem de sıkıyönetimin en katı kontrolü altındaydı. En ufak bahanelerle yayınlar kapatılıyordu. Kağıt sıkıntısı sayfaları ve tirajlarını düşürürken, Ankara

⁴³⁶ Bilge R. Koruyan, “Anadolu Basını Hakkında İstatistiki Gözlemler”, Kebikeç, C. I. Sayı: 2, Ankara 1995, s. 166.

⁴³⁷ Yaşar Aksoy, Bir Kent Bir İnsan, İstanbul 1886, s. 252. İzmir Basınında Demokrasi Mücadelesi, İzmir 1992.

Radyosu'nun yayınları da daha hızlı ve devlet politikasını daha kesin yansıtan haberleriyle yazılı basının önüne geçti."⁴³⁸

II. Dünya Savaşı başlayınca 22 Kasım 1940'ta kimi illerde geçerli olmak üzere bir ay süreli sıkıyönetim ilan edildi. Üçer aylık dönemler için uzatılarak 1947 Kasımı'na kadar tam yedi yıl süren sıkıyönetim de basına sınırlamalar getirdi⁴³⁹. Gazeteler hem hükümet, hem sıkıyönetim kararıyla kapatılabiliyordu. Dönemin gazetelerinde yer alan haberler ve bilgiler, gerçek kapatma nedenlerini ortaya koyacak açıklıkta değildir. Hatta Tasvir'in (Tasvir-i Efkar) 25 kez kapatıldığını söyleyen Ziyad Ebûzziya'nın belirttiği üzere *"kapatılan gazetelerin durumunun, öteki gazetelerde haber olarak bildirilmesi dahi yasaklanmıştı. Kapatılan gazetenin tekrar yayına girdiği zaman, bu durumunu kamuoyuna ve okuyucularına bildirmesi de yasaklanmıştı..."*⁴⁴⁰

Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Sıkıyönetim Komutanlığı ve Savcılıklar sık sık gazetelere "tebliğ", talimat, yönerge adı altında yasaklama kararları gönderiyorlardı⁴⁴¹. Gazete koleksiyonları taranarak II. Dünya Savaşı'na ait (1939-1945) dönemini kapsayan ve İstanbul basını ağırlıklı olarak hazırlanan gazete kapatma cezalarına ilişkin tabloları Cemil Koçak ve Murat Güvenir hazırlamışlardır⁴⁴².

Basın üzerinde kurulan sıkı denetim pek çok yazarın tepkisine de yol açmıştır. Savaş yıllarında Ulus gazetesinde çalışan Nermin Abadan Unat yıllar sonra 1940'lı yıllara ait yazdığı hatıralarında *"... basında sorumlu mevkilerde bulunan kişilerin uyguladıkları auto-sansürü asıl felâket olarak..."* nitelendirirken, sansür konusundaki düşüncelerini de

⁴³⁸ Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s. 67.

⁴³⁹ O.Murat Güvenir, *II. Dünya Savaşı'nda Türk Basını*, İstanbul 1991, s. 120.

⁴⁴⁰ Vedii Eysel, *Gazeteciler Cemiyeti ve 40 Yıl*, İstanbul 1987, s. 64.

⁴⁴¹ Alpay Kabacalı, *Türk Basınında Demokrasi*, Ankara 1994, s. 160.

⁴⁴² Cemil Koçak, "II. Dünya Savaşı ve Türk Basını", *Tarih ve Toplum*, Kasım 1986, s. 35; Murat Güvenir, a.g.e., s. 120-123.

“... ulus resmi bir parti organı olduğuna göre ne ölçüde fikirlerimizi ifade edebiliyorduk? Bu da irdelenmesi gereken bir sorudur...” şeklinde dile getiriyordu⁴⁴³.

II. Dünya Savaşı yıllarında İngiltere, Fransa ile Almanya arasındaki rekabetin yanısıra savaş dışında kalan Türkiye üzerinde de egemenlik kurma mücadeleleri bulunuyordu. Cemil Koçak bu mücadelenin temel hedefinin “nüfusun geniş kesimlerine yönelmekten çok kamuoyunun etkin kesimlerini (basın, aydınlar, memurlar, subaylar, parti yöneticileri, sanayi ve ticari çevreler ile işadamları, mebuslar... yönetici mevkide sorumlu kişileri) etkilemek ve kendi yanına çekebilmek⁴⁴⁴ olduğunu vurgulamaktadır.

Savaş yıllarında Türkiye’de yaşanan müttefik ve mihver propagandası yalnızca basını kullanarak değil, batılı haber ajanslarının Anadolu ajansı ile Türk Basınının önemli orandaki ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle, ayrıca yabancı haber ajanslarının çıkardıkları bültenlerin İstanbul ve Ankara’da dağıtılmasıyla gerçekleşiyordu⁴⁴⁵. Savaş yıllarında İngiltere ve Fransa ile Almanya’nın Türkiye üzerinde izlediği yoğun propagandaya yakından tanık olan ve Üniversitede “Basın ve Propaganda” adlı dersi vermekle görevlendirilen Niyazi Berkes, “savaş yılları içinde bu konunun emniyet görevlilerinin alması istenen bir konu olduğu”ndan bahsetmektedir⁴⁴⁶.

Türkiye’de dönemin yayın organları Eksen, Soyvet ve Bağlaşık yanlıları olarak üçe bölünmüş, yayınları bu doğrultuda gerçekleşmiştir. Yunus Nadi’nin “Cumhuriyet” gazetesi Eksen yanlısıydı. Peyami Safa ve H.Emir Erkilet Cumhuriyet Gazetesi’nin Eksen’e aşırı bağlılıklarıyla tanınan yazarlarıydı. Öteki bir eksen yanlısı gazete de Ziyat Ebûzziya’nın sahibi olduğu Tasvir-i Efkâr’dır. CHP’nin resmi yayın organı olan ve İnönü’ye bağlılığıyla bilinen Falih Rıfkı Atay’ın yönettiği “Ulus” hükümetin görüşlerini yansıtıyordu. Yani bağlaşıklarla dost ama Eksen’in aleyhine de bulunmamaya özenli bir

⁴⁴³ Nermin Abadan Unat, **Kum Saatini İzlerken**, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 128. Fakat Nermin Abadan Unat 1966 yılında CHP parti meclisine üye olarak seçildikten sonra İsmet Paşa’nın sonsuz hoşgörüsüne tanık olduğunda vaktiyle yasakları koyanların İsmet Paşa’ya ne kadar iftira ettiklerini düşündüğünü itiraf etmektedir.

⁴⁴⁴ Cemil Koçak, **a.g.e.**, s. 425.

⁴⁴⁵ Bu dönemde çeşitli propaganda yöntemleri ile ilgili olarak bkz. Cemil Koçak, **a.g.e.**, s. 425.

⁴⁴⁶ Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, Yayına Hazırlayan: Ruşen Sezer, İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s. 86-87.

çizgisi vardı. Aşırı İngiliz yanlısı, Sovyet karşıtı Hüseyin Cahit Yalçın “Yeni Sabah” gazetesinin kadrosundaydı. Sertellerin çıkardığı “Tan” Gazetesi Sovyet yanlısıydı⁴⁴⁷. “Yurt ve Dünya” ve bazı sol yayınlar da bu dönemde belirdi. Vatan, Akşam ve Tan genellikle demokrasilerden yanaydı. Böylece hükümetin dış politikasını etkilemeden ülkeye çoğulcu fikirler yansıtılmış oluyordu⁴⁴⁸. Basının bu özelliğine karşılık yapılan propaganda ise geniş nüfus kesimlerince etkili olamıyordu. Ülkede okuma-yazma oranının azlığı gözönüne alındığında bu kez devreye radyo istasyonları girdi. Bunlardan Alman Radyo istasyonları günde 7 kez 15’er dakikalık propaganda amaçlı Türkçe yayın yapmaktaydılar. Bu programlardan 4 tanesini Berlin, diğerlerini Bükreş, Sofya ve Tiran radyolarıyla yayınlamaktaydı. Programlar içerik olarak haber, müzik ve eğlence programları idiler. Yayın kalitesi ve gücü genellikle iyi olduğundan dinlemek mümkündü. Londra Radyosu 20 Kasım 1939’dan itibaren Türkçe yayına başlamış; ABD’nin Türkçe yayını ise NBC kanalı ile 21 Aralık 1941’de faaliyete geçmiştir⁴⁴⁹. İtalyan ve Alman radyo istasyonları ise 21 Kasım 1939’dan itibaren Türkçe yayına başlamışlardı. Tıpkı basın yoluyla propaganda da olduğu gibi, radyo ile yapılan propaganda alanı da oldukça dardı⁴⁵⁰. Savaşın sona erdiği 1945 yılında bile bu radyo alıcılarının %53.6’sı İstanbul, Ankara ve İzmir’de bulunuyordu. C.Koçak bu dönemle ilgili araştırmasında savaşla birlikte radyo alıcı cihazı ilanlarının basında daha fazla yer kaplamaya başladığını belirtmektedir⁴⁵¹.

⁴⁴⁷ Baki Öz, **Bıçağın Sırtında Siyaset**, Can Yayınları, İstanbul 1996, s. 78-79. Dönemin İzmir basını ise genellikle hükümetin dış işlerinde izlediği politika çizgisinin dışına çıkmamıştır.

⁴⁴⁸ Orhan Koloğlu, **a.g.e.**, s. 67.

⁴⁴⁹ Bunlardan en önemlileri (Radyo alıcı reklamları) Blaupunkt, RCA, Körting, OPTA, AGA, Baltuc, General Electric ve Marelli’dir.

⁴⁵⁰ “Özellikle ülkemizde uygulanan Alman propagandasına İngiliz ve Amerikalılar ile Fransızlar kendi örgütleriyle karşı koymaya çalışıyorlardı. Amerikalılar Beyoğlu’nda büyük bir Haberler bürosu açmışlardı. Gazetelere yazı, haber, resim, klişe yetiştiriyor, broşürler yayınlıyorlardı. Büronun geniş salonlarında fotoğraflarla sergiler açıyorlardı. İngiliz elçiliği de bir propaganda bürosu kurmuş, bir de dergi çıkarmaya başlamıştır. Türkiye karşılıklı propagandanın savaş alanı durumuna gelmişti. Zaten gazetelerde aşağı yukarı aynı durumdaydı.” Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, İstanbul 1977, s. 225.

⁴⁵¹ 1938 yılında tüm yurttaki alıcıların %70’i üç büyük kentimizde toplanmıştır. Bu üç kentimizdeki alıcıların toplam alıcı sayısına oranı ise şöyledir: İstanbul %48.8, ankara %14.6, İzmir %6.8. C. Koçak, **a.g.e.**, s. 426.

Savaş yıllarının şiddetlendirdiği ekonomik bunalım içinde devam edegelen bu tür propagandalar karşısında CHP'nin karşıt akımlar arasında hakemlik yaptığı, dengeyi sağlamaya çalıştığı görülür. Nitekim 1944 yılının sonlarına doğru Alman yenilgisi kesinleşmeye başlayınca Turancı tasfiyesi yapılmış ve dergileri, yazarları yasaklanmış, tutuklanmıştır⁴⁵².

Bu arada Almanya'nın yabancı ülke örgütleri hakkında Tan gazetesinde yayınlanan bir haberde bu gizli örgütlerden birinin de İzmir'de faaliyet gösterdiği belirtiliyordu. *"Memleket grubu adına çalışan bu örgüt İzmir'de ecnebi dilinde kitap, gazete ve mecmua satan yerlerde dolaşarak Türk ve ecnebi bütün okuyucuların ne gibi eserler okuduklarını ve temayülllerini tespit ederek buralarda Nazizme sempati duyan kimseleri elde etmeye çalışıyordu."*⁴⁵³

d. Dergiler

İzmir'de yerel gazeteler her zaman için yerel dergilerden daha geniş okuyucu kitlesine sahip olmuştur. İstanbul ve Ankara'da yayınlanan dergilerde İzmir'de geniş bir okuyucu kitlesini tek parti yönetimi boyunca bulmuşlardır⁴⁵⁴.

II.Dünya Savaşı yıllarında İzmir'de sürekli olarak yayınıni sürdüren dergiler arasında İzmir Halkevi'nin Fikirler Dergisi, Kovan, Kültür, Aramak ve Ticaret ve Sanayi Odası tarafından yayınlanan Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası en göze çarpanlardır. Bunların içinde Fikirler önemli bir konuma sahiptir. Kurucusu Ahmet Hikmet Bey olan dergi 1927 yılında yayınına başlamıştır. 1930 yılından önce Türk Ocağı'nın desteğiyle yayınlanan dergi⁴⁵⁵, 1936 yılında Halkevi'nin faaliyete geçmesiyle birlikte, İzmir Halkevi'nin yayın organı durumuna dönüştü. 15 günde bir yayınlanan Fikirler Dergisi Türk Devriminin halka yayılmasında ve toplum tabanının devrimleri benimsemesinde,

⁴⁵² Orhan Koloğlu, a.g.e., s. 67.

⁴⁵³ Cemil Koçak, a.g.e., s. 429.

⁴⁵⁴ Oğuz Arı, a.g.e., s. 36.

⁴⁵⁵ Günver Güneş, İzmir Türk Ocağı Faaliyetleri (1923-1931), D.E.Ü. A.İ.İ.T.E. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1990, s. 34.

ulusal kültür değerlerinin ortaya çıkarılmasında, bilimsel, edebi içeriğiyle ayrı bir yeri oldu⁴⁵⁶.

1933 yılında Asım Kültür'ün yayınlamaya başladığı Kültür Mecmuası'nda da reformcu, devletçi, edebi, zaman zaman bilimsel konularda yazılar yer alıyordu⁴⁵⁷. 1942 yılında Kültür, Cihat Gökçek ve Nihat Kobek'in çıkardığı Bağ Mecmuası ve İzmir Gazetesi'yle birleşerek "İzmir Kültür Gazetesi" doğdu. Her ayın ilk ve 15.günleri olmak üzere 15 günde bir yayınlanan bu gazetenin sorumlu müdürlüğünü Şinasi Revi üstlenmiştir. Her bir sayısı 10 kuruştan okuyucuya ulaşan gazetede sanat, edebiyat içerikli yazıların yanısıra genel siyasi olaylara da yer veriliyordu. Nisan 1939 yılında yayın hayatına atılan "Aramak" ise Cahit Tanyol tarafından çıkarılıyordu⁴⁵⁸. Sanat, edebiyat, tarih ağırlıklı bir fikir dergisi idi. Başta Cahit Tanyol olmak üzere, Nihat İleri, Kemal Bilbaşar, Orhan Rahmi Gökçe ve Garra Sarmat gibi değerli yazarları bünyesinde bulunduruyordu⁴⁵⁹. 1943 yılında gazeteci Besim Akımsar ve Rıza Hiti tarafından yayınlanan "Kovan" dergisi ise 1950 yılında çeşitli sebeplerden yayın hayatına son vermek zorunda kaldı⁴⁶⁰.

Ticaret gazetesi sahibi Süha Sukuti Tükel tarafından bazı magazin gazetelerinin de bu dönemde yayınlandığı ifade edilmelidir. Örneğin 1938-1939 arasında yayınlanan "Asrın Çocuğu" bu tür dergiler arasında yer alıyordu.

Bunların dışında ekonomi ağırlıklı olarak Ticaret ve Sanayi Odası tarafından Türkçe ve Fransızca çıkarılan "Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası" önemli bir dergi olarak değerlendirilmelidir.

⁴⁵⁶ Füsun Örsel, **Fikirler Dergisi Bibliyografyası**, E.Ü. Sosyal Bilimler Fakültesi, Türkoloji Bölümü Mezuniyet Tezi, No. 124, izmir 1981, s. 2-9.

⁴⁵⁷ Oğuz Arı, **a.g.e.**, s. 37.

⁴⁵⁸ **Aramak**, 1 Nisan 1939.

⁴⁵⁹ Garra Sarmat ile İzmir Milli Kütüphanede yapılan konuşmamızdan, Ekim 1996. Garra Sarmat, Emekli tarih öğretmeni.

⁴⁶⁰ **1994 İzmir İl Yıllığı**, İzmir 1994, s. 266.

Türkiye Bibliyografyasına göre 1941 yılının ilk üç ayında İzmir’de yayınlanan dergi sayısı 7 tane dir⁴⁶¹.

e. II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir’de Yayıncılık

İzmir’de geçen yüzyıllarda Frenk Mahallesi’nin kurduğu kültürel etkinlik, yayıncılık alanında da kendini göstermiştir. Erkan Serçe İzmir’de Kitapçılık adlı eserinde İzmir’in Tanzimat’tan Harf İnkılabına kadar olan süreçte önemli yayın merkezi durumunda olduğunu ifade etmektedir⁴⁶². Yine savaş öncesi dönemde İzmir’de 1937 yılında yayınlanan Ege Tecim ve Endüstri Kılavuzu’nda, İzmir’in matbaa bakımından İstanbul’dan sonra Türkiye’de ikinci önemli merkez olduğu belirtilmektedir⁴⁶³.

İzmir’de basımevlerinin ve kitapçılığın yaygınlaşması harf devrimiyle birlikte hız kazanmıştır. Harf devrimiyle birlikte kitap talebinde meydana gelen artışa paralel olarak matbaa sayısında da büyük artış olmuştur. Dönem içinde 1928 yılından 1950 yılına kadar kitap basan 79 matbaa faaliyette bulunmuştur. İzmir’de, incelediğimiz dönemde değişik kapasitede ve farklı araçlara sahip basımevleri gözümüze çarpmaktadır. Birçoğu talebe göre ders kitabı ve dergiler yayımlamıştır. Büyük gazetelerin ise daha büyük basım araçları vardır. Bununla beraber II. Dünya Savaşı’nın olumsuz etkileri her alanda hissedildiği gibi yayıncılığımızı da etkilemiştir. Bu alanda düşüş göze çarparken 1938 yılında Türkiye genelinde basılan kitap sayısı 22520 iken, bu oran İzmir’de 112’dir. Savaşın başladığı 1939 yılından itibaren bu oran Türkiye genelinde 2486’ya, İzmir’de 77’ye düşmüştür⁴⁶⁴.

Savaş öncesi dönemde, Cumhuriyet’in ilk yıllarında İzmir’de bulunan matbalar şunlardı: Vilayet, Ahenk, Sada-yı Hak, İnkılâp, Şark, Anadolu, Garp Cephesi, Marifet, Nafiz Mustafa, Abaloji, Nefaset, Yeni Turan, İzmir Bilgi Matbaacılık, Doğru Ses, Türk

⁴⁶¹ Türkiye Bibliyografyası, İstanbul 1941.

⁴⁶² Bu döneme ilişkin basımevleri, kitaplar, kütüphaneler hakkında geniş bilgi için bkz. Erkan Serçe, *İzmir’de Kitapçılık, (1839-1928)*, Akademi Kitapevi, İzmir, 1996.

⁴⁶³ *Ege Tecim ve Endüstri Büyük Kılavuzu*, İzmir 1937, s. 295.

⁴⁶⁴ Serap Taşdemir, *İzmir’de Kitapçılık: Harf Devriminden 1950 Yılına*, D.E.Ü., Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1994, s. 15.

İli, Rafael Amado, Ticaret, Meşrutiyet, Terakki, Yeni Asır ve Hafız Ali Matbaalarıdır⁴⁶⁵. Bunlardan en eskisi Hafız Ali Matbaası'dır⁴⁶⁶. Bu matbaa II. Dünya Savaşı yıllarında da faaliyetine devam etmiştir. 1922'de kurulan Hafız Ali Matbaası 1928-1935 arasında sürekli kitap basmış, 1939 yılında ise İzmir Basımevi olarak ismini değiştirmesinin ardından 1950 yılı sonuna kadar 13 kitap daha yayınlamıştır⁴⁶⁷.

II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda kitap basım oranları ise Türkiye'de ve İzmir'de şu şekildedir⁴⁶⁸:

<u>Yıllar</u>	<u>Türkiye'de</u>	<u>İzmir'de</u>
1940	2119	88
1941	2083	94
1942	1906	89
1943	2630	89
1944	2904	111
1945	2463	88
1946	2600	107

9 Eylül 1922 yılında İzmir'in kurtuluşu ile birlikte kentteki azınlıkların bölgeden ayrılışı İzmir'in sosyo-ekonomik yapısında önemli değişikliklere neden oldu. Öyle ki bu gelişmeler İzmir'deki matbaacılık alanına da yansımakta gecikmemiştir.

1925 yılında kurulan Bilgi Matbaası, İzmir'de en çok kitap basan matbaa özelliğini korurken, II. Dünya Savaşı bu matbaayı etkilemiş ve kitap basımında düşüş olmuştur. Merkezi İstanbul'da bulunan 1878'de kurulmuş olan Abajoli Matbaası daha çok yabancı dilde kitaplar yayınlarken, savaş öncesinde 4, savaşın şiddetlendiği 1941 yılında yalnızca 2 kitap basabilmiştir. Günümüzde de varlığını sürdüren Kültür Matbaası ise kitap basımının yanısıra gazete ve dergi yayıncılığına yönelmiştir. Demiryolları

⁴⁶⁵ E. Serçe, a.g.e., s. 69-70.

⁴⁶⁶ 1339 Senesi İzmir Vilayet İstatistiği, s. 234.

⁴⁶⁷ Serap Taşdemir, a.g.tez, s. 106-108.

⁴⁶⁸ a.g.tez, s. 6-8.

Basımevi 1941-1950 yıllarında çalışmalarını sürdürürken faaliyetlerini genellikle Devlet Demiryollarına ait teknik bilgileri içeren belgeler ve kitaplar üzerine yoğunlaştırmış ve 1942 yılında ilk üç ayda 8 kitap, 2 risale yayınlamıştır⁴⁶⁹.

II. Dünya Savaşı süresince yayınlanan eserlere göz attığımızda bir sınıflandırma yapmak gerekirse felsefe alanında basılan kitaplarda görülen azalma dikkati çekmektedir. Bunun yanı sıra savaşın sona ermesiyle beraber dini ağırlıklı yayınlarda artış olurken, dilbilim alanında Almanca ve İngilizce kitap ve sözlük basımının 1941'den sonra arttığı, aynı durumun teorik bilimler alanında da gerçekleştiğini görmekteyiz⁴⁷⁰.

Türkiye Bibliyografyası'na göre 1941 yılının ilk üç ayında İzmir'de basımevleri üzerine basım sayısı da şöyledir⁴⁷¹:

<u>Yayınevi</u>	<u>Kitap</u>	<u>Risale</u>
Abajoli	-	1
Bilgi	4	4
Kültür	1	5
Cumhuriyet	4	-
Ege	2	-
Korsini	1	-
Meşher	1	-
Nefaset	2	-
Ticaret	1	-
Yeni Yol	2	1

1944 yılında İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'nin kuruluşundan sonra İzmir'de ileri seviyede kitap ve ders kitabı talebinde artış görüldü. İzmir'de ayrıca küçük kitapçı

⁴⁶⁹ 1942 Yılı İstatistikleri Türkiye Bibliyografyası, İstanbul 1942, s. 2.

⁴⁷⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Serap Taşdemir, "Harf Devriminden 1950'ye İzmir'de Yayıncılık ve Fikir Hayatı", Kebikeç, Sayı: 4, Ankara 1996, s. 190.

⁴⁷¹ Türkiye Bibliyografyası, İstanbul 1941.

dükkanları da kent insanı için önemli bir misyonu gerçekleştirmişlerdir. Bu kitapçılarından Depas 1945’de kendi kitapçı dükkanını açmış ve epey ilgi görmüştür.

1942 yılında İzmir’de basılan kitap, dergi ve gazete sayıları da şöyledir⁴⁷²:

1942 yılı	İlk Üç Aylık	2. Üç Aylık	3. Üç Aylık	4. Üç Aylık
Kitap	17	14	17	13
Risale	5	14	4	7
Dergi	5	6	7	6
Gündelik Gazete	4	4	4	

Basımevleri üzerine basım sayıları da şöyledir⁴⁷³:

	Kitap	Risale	Kitap	Risale	Kitap	Risale	Kitap	Risale
Bilgi	4	2	1	-	2	2	1	-
Demiryollar	8	2	5	3	7	-	8	1
Marifet	2	1	1	5	-	1	-	-
Nefaset	2	-	2	2	3	2	1	-
Ticaret	1	-	-	-	-	-	-	-
Yeniyol	-	1	-	-	-	-	-	-
Kültür	-	-	-	1	-	-	-	-
Ege	-	-	-	1	2	-	-	2
Meşher	-	-	3	1	-	-	1	3
Suhulet	-	-	-	-	1	-	-	-
Cumhuriyet	-	-	2	-	1	-	1	-

⁴⁷² 1942 Yılı (Kitap-Dergi-Gazete) İstatistikleri, Türkiye Bibliyografyası, İstanbul 1942.

⁴⁷³ a.g.e.

İzmir Kurtuluştan sonra önemli oranda Türk matbaalarının artışına sahne olmuştur⁴⁷⁴. Bunda talep artışının ve azınlıklara ait matbaaların yok olmasının etkili olduğu söylenebilir. Matbaacılığın bu tarihlerde kârlı bir yatırım alanı olması, hele Harf Devrimi'nden sonra kitap talebinin daha da artması, 1928'den sonra İzmir'de matbaa sayısında oldukça büyük artışlara yol açmıştır⁴⁷⁵.

II. Dünya Savaşı'nın sora ermesiyle birlikte yayıncılık alanına yeni olanaklar getirmiştir. Tek parti döneminden çok partili hayata geçişle yeni toplumsal ve siyasal konulara yönelme olanağı doğdu. Öte yandan kağıt sağlamak ve matbaa makinesi getirmek kolaylaştı. Basım evlerinin sayısı daha da arttı⁴⁷⁶. Öyle ki tüm Türkiye'de olduğu gibi 1950 yılı İzmir Basın hayatının doğuş yılı olarak değerlendirilmektedir⁴⁷⁷.

H. II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA İZMİR'DE İLETİŞİM

1. Telefon Hizmetleri

İletişim alanında posta, telgraf, telefon hizmetleri ile radyo yayıncılığının önemli bir yeri vardır. İzmir Telefon Şirketi 1939 yılında, İzmir Telefon Müdürlüğü adı altında hizmet vermeye başlamıştır⁴⁷⁸. Telefon Müdürlüğü'nün şehir tesisatında bazı düzeltmeler yapması, şebekeyi genişletmesi ve şehirlerarası görüşmelerin daha hızlı ve düzenli yapılabilmesi için makine ihtiyacının giderilmesi, II. Dünya Savaşı yıllarında yeterli düzeyde olmamıştır⁴⁷⁹. Savaşın yarattığı sıkıntılar da bu alana yansımıştır. 1945 yılına gelindiğinde ise İzmir'in çevre il ve kazalarla telgraf haberleşmesi hâlâ

⁴⁷⁴ Erkan Serçe, a.g.e., s. 71.

⁴⁷⁵ Meral Alpay, *Harf Devriminin Kütüphanelerde Yansıması*, İ.Ü.E.F. Yayınları, İstanbul 1976, s. 136-137.

⁴⁷⁶ Arslan Kaynardağ, "Yayıncılığımızın Dünü, Bugünü, Yarını", *II. Türk Yayın Kongresi*, C. 1 (24-27 Ocak 1975), Ankara 1987, s. 104-105.

⁴⁷⁷ *1994 İzmir İl Yıllığı*, İzmir 1994, s. 265.

⁴⁷⁸ *Anadolu*, 11 Haziran 1939.

⁴⁷⁹ *T.C. Bşv. Cum. Arş.*, Karar Sayısı: 2/15970; *Anadolu*, 29 Haziran 1941; *Ticaret*, 26 Nisan 1944.

gerçekleştirilememiştir⁴⁸⁰. İzmir gibi önemli bir ticaret kentinin bu sorunları yaşaması ise özellikle ticaret çevrelerini rahatsız etmiştir⁴⁸¹.

İzmir'in otomatik telefon tesisatına kavuşturulması için hazırlık çalışmaları ise 1945 yılının sonlarına doğru başlayabilmiştir. İlk aşamada 6000 aboneye telefon verilmesi hedeflenmiştir. Bu alanda önemli bir hizmet veren "İzmir ve Civarı Telefon İdaresi'nin 1928 yılında 833 olan abone hattı sayısı 1939 yılında 2.346'ya çıkarılmıştır. 1940 yılında ise 2386, 1941 yılında 2480, 1945 yılında da abone sayısı 2880'e ulaşmıştır⁴⁸². İzmir Telefon İdaresinin 1928-1944 yılları arasındaki faaliyetlerine ilişkin olarak aşağıdaki tablolarda daha geniş bilgiler yer almaktadır.

Tablo XVIII. İzmir Telefon İdaresinin 1940-1944 Yılları Arası Faaliyeti

İzmir Şehri	1940	1941	1942	1943	1944
Santraller Sayısı	4	4	4	4	4
Genel Konuşma Merkezleri	26	29	21	22	27
Şebeke Uzunluğu					
Güzergâh (km)	-	-	68	118	119
Nakiller (km)	16.416	12.713	13.871	13.770	13.786
Aboneler					
Resmi meccani	89	90	90	90	111
Servis	50	53	53	61	65
Ücretli	2.247	2.337	2.382	2.621	2.704
Toplam	2.386	2.480	2.525	2.772	2.880
Konuşmalar					
Şehir içi	4.807.652	5.085.149	5.265.418	5.171.057	5.497.033
Şehirler arası	39.293	46.094	50.764	138.086	90.576
Milletler arası	-	-	-	8	-
Genel Gelir (Lira)	238.384	271.199	324.292	368.319	649.819
Genel Gider (Lira)	130.830	143.527	148.491	173.674	222.732

Kaynak: Bşb. İstat. Um. Md. İstat. Yıl., C. 15, Ankara 1946, s. 526.

⁴⁸⁰ Ticaret, 3 Şubat 1945.

⁴⁸¹ "İzmir'in Telsiz, Telgraf Merkezine Olan İhtiyacı", Ticaret, 5 Şubat 1945; "Şehir Telefonları Hâlâ Islâh Edilmedi", Ticaret, 7 Şubat 1945.

⁴⁸² Bkz. İstat. Yıl., C. 11 (1939-1940), Ankara 1941, s. 35; İstat. Yıl., C. 15, Ankara 1946, s. 526.

2. Radyo Yayınları

Radyo da önemli bir iletişim ve haberleşme aracıdır. İzmir Radyosu'nun kurulması her ne kadar savaş yıllarından sonra olmuşsa da, bu alandaki ilk hazırlıklar ise 1944 yılında başlamıştır. Ancak önce radyo yayınlarının ülkemizde ne zaman ve nasıl başladığı konusuna açıklık getirmekte yarar görüyoruz.

Türkiye'de ilk radyoculuk amatörler eliyle başlatıldı. Cumhuriyetin ilk yıllarında yöneticiler, gerek yurt içi, gerek yurt dışı iletişimin gereğini kavramışlardı. Ankara ve İstanbul'da kurulan telsiz telgraf istasyonlarıyla Türk radyoculuğunun temelleri atıldı. Bu istasyonlara gerektiğinde radyo yayını da yapabilmeleri için gerekli eklentiler yapılmıştı⁴⁸³.

İlk radyo yayını İstanbul Darülfünun'unun Konferans Salonu'nda yapıldı. 1934 yılından itibaren radyo yayınlarının iyileştirilmesi için çalışmalar yapıldı. Cumhuriyetin 10.yılına doğru, devlet, resmi ideolojinin yaygınlaştırılması ve benimsetilmesinde, kamuoyunun yönlendirilmesinde radyonun etkin bir araç olacağını çok ciddi bir biçimde farketmiştir. Radyoya el atma çabaları da bundan sonra başlamıştır. II.Dünya Savaşı radyoyu son derece önemli bir olgu haline getirdi. Teknik donanımı, yayın süresi ve yayınlarının içeriğiyle radyo, savaşan ve savaşmayan ülkelerde, cephede ve cephe gerisinde insanların günlük yaşamına alabildiğine karıştı. Dünyada neler olup bittiğini ve bu olup bitenlerin çeşitli ülkeleri nasıl etkileyebileceğini toplumlar radyo yayınlarından öğrenmeye başlamışlardı. İşte bu yıllarda Ankara Radyosu verdiği doğru, çabuk ve dürüst haberlerle, habercilik açısından altın çağını yaşıyor ve dünya yayınları arasında saygın bir yer tutuyordu⁴⁸⁴.

İzmir'den radyo yayınlarının yapılmaya başlaması 1951 yılında olmuştur. Ancak bu alandaki hazırlıklar 1944 yılında başlamıştır⁴⁸⁵. İzmir Belediyesi, Uluslararası İzmir

⁴⁸³ Jülide Gülizar, "Türkiye Radyoları", CDTA, C. 10, s. 2738.

⁴⁸⁴ a.g.m., s. 2740; Ankara Radyosu hakkında ayrıca bkz. Türkiye Cumhuriyeti Toplumsal Değişim Sürecinde Taşınmış Olduğu Misyon ve Yayın Politikasıyla Ankara Radyosu (1938-1945), İzmir 1994, D.E.Ü. A.İ.İ.T.E., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

⁴⁸⁵ T.C. Bşv. Cum. Arş., Karar Sayısı: 3/1724; "Radyo İstasyon ve Stadyum Tetkikleri", Anadolu, 18 2.Teşrin 1944.

Fuarı nedeniyle 0.4 KW'lık bir verici kurmuştu ve bu vericiyle Fuar içine yayın yapıyordu. 16 Mart 1951'de Bakanlar Kurulu bu vericinin sürekli olarak yayına sokulmasını kararlaştırdı. Böylece Trakya ve Ege Bölgeleri de radyo yayın alanı kapsamına alınmış oluyordu⁴⁸⁶.

Savaş yıllarında Alman kültür emperyalizmi ve faşist propagandası gerek basın yayın organlarında gerekse TV-radyo ve filmlerde kendisini gösterdi. Ancak gazete okuyan kitle sayısının azlığı ve radyo yayınlarının alanının dar olması nedeniyle bu propagandaların alanı da dar olmuştur. Kırsal kesim ise hiç radyo dinlemiyordu. Radyo alıcıları genellikle ABD, İngiltere ve Almanya'dan alınan mallardı⁴⁸⁷. Faşist propaganda 1943 yılında İzmir Fuarı'nda radyo ve televizyon sergisi ile Türk burjuvazisinin geniş çevreleri üzerinde dikkate değer bir etki yapmayı başardı⁴⁸⁸. 1943'te elçi Dr.Kroll, Alman Propaganda Bakanlığı'ndan Fuar'da düzenlenecek olan televizyon ve radyo sergisinin, "kusursuz ve gözkaşırtıcı" bir biçimde hazırlanması direktifini aldı. Büyükelçi Hiebler de bu sergiyi oldukça önemseyenlerden birisidir. Kendisi ayrıca okulların, resmi dairelerin ve derneklerin sergiye götürölmelerini, sergide gösterilecek radyo aletlerinin önde gelen Türk kişiliklerine bırakılmasını uygun görmüştür⁴⁸⁹. İzmir Fuarı'nda düzenlenen bu sergiye 82 Alman firması katılmıştır. Ayrıca Alman açık hava sinemasında her gece binin üzerinde İzmir'li, Alman filmlerini izlemiştir⁴⁹⁰.

Radyo alıcıların dağılımına gelince; 1938 yılında tüm yurttaki alıcıların %70.2'si üç büyük kentimizde toplanmıştır. İstanbul %48.8, Ankara %14.6, İzmir %6.8 idi. Öte yandan radyo alıcıları geniş ölçüde meskenlerde, bireysel yayınlamaya ayrılmış

⁴⁸⁶ J. Gülizer, a.g.m., s. 2741.

⁴⁸⁷ C. Koçak, a.g.e., s. 426.

⁴⁸⁸ J. Glasneak, a.g.e., s. 29.

⁴⁸⁹ a.g.e., s. 30.

⁴⁹⁰ C. Koçak, a.g.e., s. 289. Burada belirtilmesi gereken bir nokta ise faşist Almanya'nın gözboyamalarıyla propagandasını sürdürmesidir. Alanı dar olan bu propoganda diğer tarafsız ölkelerde görölen resmi Alman propagandasından fazla olmamıştır. Bkz. B. Öz, a.g.e., s. 153.

durumdadır. 1945 yılında bile tüm alıcıların %53.6'sı İstanbul, Ankara ve İzmir'de bulunmaktadır⁴⁹¹.

İzmir'de 1938 yılında il merkezinde 2009, kazalarda 200, nahiyelerde 180, köylerde 26 radyo mevcutken, bu sayı 1945 yılında; il merkezinde 6222, ilçelerde 1777, nahiyelerde 3630, köylerde 557 olmak üzere toplam 12.186'ya ulaşmıştır⁴⁹².

II. Dünya Savaşı yıllarında İzmir'de bulunan radyoların şehir merkezi başta olmak üzere, ilçeler, köyler, meskenler, genel yerlerdeki dağılımları da aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablodan da anlaşılacağı gibi II. Dünya Savaşı yıllarında İzmir'deki mevcut radyoların en fazla toplandığı yer il merkezi olup, genellikle meskenlerde daha fazla sayıda bulunmaktadır.

⁴⁹¹ C. Koçak, a.g.e., s. 426.

⁴⁹² İstat. Yıl., C. 11 (1939-1940), s. 549; İstat. Yıl., C. 15, Ankara 1946, s. 531.

Tablo XIX. Mevcut Radyolar (Bulundukları Yerler İtibariyle)

Seneler	Vilayet Merkezinde	Kazalarda	Nahiyelerde	Köylerde	Yekün	Meskenlerde	Umumi Yerlerde	Menafi Umumiyyeye Hadim Müesseselerde	Sair Yerlerde	Yekün
1938	2.009	200	180	26	2.415	2.149	216	41	9	2.415
1939	3.493	652	340	144	4.629	3.988	350	84	207	4.629
1940	3.037	641	1.485	214	5.377	4.739	413	111	114	5.377
1941	3.445	838	1.552	180	6.015	5.170	428	132	285	6.015
1942	4.975	839	384	435	6.633	5.817	532	146	138	6.633
1943	4.884	1.398	2.460	372	9.414	8.215	831	198	170	9.414
1944	5.804	1.631	2.452	566	10.453	9.204	854	221	174	10.453
1945	6.222	1.777	3.630	557	12.186	10.986	749	333	118	12.186
1946	6.305	1.694	3.705	585	12.289	10.863	1.025	210	191	12.289

Kaynak: Bşb. İstat. Um. Md. İstat. Yıl., C. 11 (1939-1940), Ankara 1941, s. 549; İstat. Yıl., C. 15, Ankara 1946, s. 531.

İKİNCİ BÖLÜM

II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA İZMİR'İN EKONOMİK HAYATI

A. II. DÜNYA SAVAŞINDAN ÖNCE İZMİR'DE EKONOMİK HAYAT

1. 1923-1930 Yılları Arasında Ekonomik Hayat

İzmir eski çağlardan beri önemli bir yerleşim ve ticaret merkezidir. Eski çağlardan bu yana Anadolu ve Doğu'nun Batı ülkelerine, genel anlamda dış dünyaya açılan kapısı olan Ege ve yörenin merkezi İzmir, Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonomik ve toplumsal yaşam içerisinde etkileyici ve yönlendirici bir rol oynamıştır¹.

Coğrafi mevkii bakımından önemli bir ticaret merkezi olma özelliğini koruyagelmiş olan İzmir hareketli ve gelişmeye müsait bir ticari yapıya sahipti². Büyük bir liman kenti olmasına rağmen özellikle çevresinin tarım sektöründen kopamamış durumda bulunması, İzmir'in ekonomik yapısında gerek işletmeler, şirketler, gerekse bunlarla sıkı bağları bulunan banka, borsa, oda gibi kuruluşlar yönünden zengin hale getirmişti. Canlı bir ekonomik hayatın yaşandığı İzmir'e ardbölgesinin sağladığı çeşitli ihraç malları ve karşılığında bölgede tüketilen veya diğer vilayetlere gönderilen ithal mallarının el değiştirilmesi, tarım, sanayi ve ticaret alanındaki faaliyetlere işlerlik kazandırmıştı³.

Kurtuluş Savaşı'nın yoğun olarak yaşandığı yıllarda bölgenin ekonomisi de olumsuz yönde etkilenmiş, bölgedeki dış ticareti ellerinde bulunduran azınlıkların göç

¹ İzmir İl Yıllığı, İzmir 1994, s. 229.

² Sabri Sürgevil, 1914-1918 Yılları Arasında İttihat ve Terakki Fırkası'nın İzmir Politikası, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1984, s. 188.

³ a.g.tez., s. 174.

etmesi, dış ticaret bağlantılarının azalmasına yol açmıştır. Cumhuriyet'in ilanından önce İzmir'de toplanan İzmir İktisat Kongresi, Misak-ı İktisadi'yi kabul ederek üreticinin korunması, ihracatın desteklenmesi, demiryollarının genişletilmesi, işçinin korunması, ulusal sanayinin kurulması gibi bir dizi önemli kararlar aldı. Kongrede genelde liberal kararlar alındığı görülmektedir. Bu dönemde bölgenin savaş öncesi ticari konumuna kavuşması kolay olmamıştır. Tarımsal üretimin savaş öncesi düzeye erişmesi 1926 yılına kadar sürmüştür. Geleneksel ihraç ürünleri arasında yeralan kuru incir, pamuk, çekirdeksiz kuru üzüm ve tütün üretiminde 1920'li yıllar boyunca önemli bir değişme olmamıştır⁴. 1926 yılında İzmir'den yapılan ihracatın değeri 60.709.179 lira değerinde iken bu oran 1927 de 92.170.557 liraya yükselmiştir. Aynı yıl İzmir limanından yapılan ihracat hacmi ise 214.433 ton olarak gerçekleşmiştir⁵. 1923 yılından 1929 yılına kadar İzmir limanından yapılan ihracat düzenli bir artış göstermiştir. 1929'da başlayan dünya ekonomik krizi Türkiye'yi de etkilemiş, daha çok dış piyasaya üretimin yapıldığı Ege Bölgesi üreticileri üzerinde de etkili olmuştur.

İhracata dayalı tarım ürünlerinin fiyatlarındaki düşmeler, dış ticaret hacminin daralmasına yol açmıştır. İhracatta miktar artmış, ithalatta azalmıştır. İzmir'in 1929'dan sonraki ithalatında sürekli bir düşme göze çarpmaktadır. Bu yıldan itibaren 37.4 milyon liralık ithalat nihayet 1936'da 8.1 milyon liraya inmiştir⁶.

1927'de İzmir Ticaret Odası'nın girişimleriyle açılan Dokuz Eylül Sergisi, sonraki yıllarda Uluslararası İzmir Fuarı niteliğine kavuşmuş, pek çok yabancı firmanın katılımı sayesinde İzmir Fuarı, sadece İzmir'in ticari ve sosyal hayatında değil, Türkiye'nin ekonomik ve sosyal hayatında önemli bir yer tutmaya başlamıştır.

1928 yılına kadar kentin bazı semtlerine dağıtılan elektriğin bu yıldan sonra tüm İzmir'i kapsayacak şekilde dağıtılması sonucu sanayinin gelişmesi için önemli bir altyapıyı oluşturulmuştur. 1924-1935 yılları arasında öncelikle dokuma sektöründe yer alan büyük

⁴ Canan Balkır, "Osmanlı'dan Günümüze Ege Ekonomisi", **Ekonomi Dosyası**, Tarihsiz, s. 7.

⁵ **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Bülteni**, 5 (Mayıs 1940), s. 19.

⁶ **Cumhuriyetin 15. Yılında İzmir**, İzmir 1938, s. 59-60; 1920'li yıllarda İzmir'in ticari ve ekonomik hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.; M. Ziya Lütfi, **İzmir Mıntıkası Ticaret ve İktisadiyatı**, İzmir 1929, s. 252-257.

kuruluşlar ortaya çıkmıştır. Sırasıyla Şark Sanayii 1924, İzmir Pamuk Mensucat 1932, Kula Mensucat 1933 ve İzmir Yün Mensucat 1935'te kurulmuştur. Aynı yıllarda un fabrikaları, orman ürünleri işleyen kuruluşlar, ziraat aletleri ve inşaat malzemesi imalathanelerinin faaliyete başladıkları da görülmektedir⁷.

1920'lerde Türkiye'de, küçük ölçekli sanayi kuruluşları daha çok kentlerde ve kırsal bölgelerde, büyük ölçekli üretim tesisleri de İstanbul, İzmir gibi büyük kentlerde toplanmıştı. 1927 Sanayi Sayımı sonuçlarına göre, Türkiye'de toplam 65.245 işyerinin %5.4'ü İzmir'de, %13'ü de İstanbul'daydı. Bu işletmelerdeki toplam 257.000 kişinin %10.8'i İzmir'deki ve %16.5'i İstanbul'daki işletmelerde çalışmaktaydı. İzmir sanayiinin Türkiye içindeki yeri, büyük ve orta işletmeler açısından da önem taşımaktaydı. 1927 Sanayi Sayımı'na göre, İzmir'de 3.522 işyeri vardı ve işyerlerinin büyük çoğunluğunda işçi sayısı 6'dan azdı. 20'den çok işçi çalıştıran işyerleri, daha çok tarıma dayalı sanayi kollarındaydı. Bu nedenle İzmir'de, Türkiye'deki büyük ölçekli kuruluşların önemli bir bölümü bulunmakla birlikte, küçük sanayi de yaygındı. Ne var ki İzmir'de 6'dan az işçi çalıştıran küçük işyerlerinin toplam işyerlerindeki payı genellikle Türkiye ortalamasının altındadır. Örneğin 1927'de Türkiye genelinde toplam işyerleri içinde küçük işyerlerinin payı %90 iken, aynı oran İzmir sanayinde %88 idi. Bu veri İstanbul'dan sonra, büyük ve orta ölçekli işyerlerinin yoğunlaştığı bir başka kentin İzmir olduğunu ortaya koymaktadır⁸.

Ayrıca 1927 yılında İzmir'de 7 milli, 6 yabancı banka şubesi bulunuyordu. 1929 yılında 7'si Türk, 33'ü yabancı kaynaklı 40 sigorta şirketi vardı⁹.

2. 1930-1938 Yılları Arasında Ekonomik Hayat

1923 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda, devlet desteği ile özel sermaye birikimi sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak 1930 yılına kadar

⁷ İzmir İl Yıllığı 1994, s. 233-234.

⁸ Ege Tecim ve Endüstri Büyük Kılavuzu, İzmir 1937, s. 315-316; "Cumhuriyetin İlk Yıllarında İzmir Sanayii", Yurt Ansiklopedisi, 73. Fasikül, s. 4337.

⁹ Canan Balkır, a.g.m., s. 7.

devletin sağladığı bütün himaye ve teşviklere rağmen özel girişim pek fazla bir gelişme gösterememiştir. 1929'da yaşanan dünya ekonomik krizinin yarattığı etkileri de gözönüne alarak ekonomiyi yönlendirenler bir ekonomi politikası arayışına gitmişlerdir. Bu arayışın sonucu ekonomide planlı devletçilik anlayışı benimsenmiş ve 1931'deki CHP programında “devletçilik” temel ilke olarak yer almıştır¹⁰. Devlet işletmeciliği ve devlet müdahalesi yoluyla kapitalist gelişme yolu, kısacası devletçilik uygulamaları belirgin biçimde 1932'de başlamıştır... 1920'li yıllarda özel imtiyazlı şirketlerce işletilen devlet tekelleri giderek tekrar kamu işletmeciliğine dönüşmüş ve denizyollarında Türk limanları arasında yolcu taşımacılığı devletleştirilmiştir¹¹. Bu dönemde İzmir'de gerçekleştirilen belli başlı millileştirmeler şunlardır. 1933 yılında İzmir Rıhtım Şirketi, 1934 yılında İzmir-Afyon ve Manisa-Bandırma hattı, 1937 yılında İzmir Telefon Türk Anonim Şirketi'dir¹².

Bu dönemde Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde İzmir'de 1932'den itibaren dokuma sektörü gelişme göstermeye başlamıştır. 1932'de kurulan İzmir Pamuk Mensucat, 1933'te Kula Mensucat ve 1935'te İzmir Yün Mensucat bunlar arasındadır. Sanayi alanındaki kuruluşlar 1924-1935 yılları arasında ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet'in onuncu yıldönümünde İzmir'deki fabrika sayısı (1923'te 15'tir) 129'a, buralarda çalışan işçi sayısı ise 5000'e ulaşmıştır¹³. Bunlardan başka un fabrikaları, orman ürünleri işleyen tesisler, küçük çapta zirai alet ve inşaat malzemeleri imalathaneleri de bu dönemde üretime geçmiştir.

Sözü edilen yıllarda İzmir'de varolan milli bankalar ise Ziraat Bankası, Emlak ve Eytam Bankası, Merkez Bankası, İş Bankası, Akşehir Bankası ve Akseki Bankası ile Manisa Bağcılar Bankası'dır. Buna karşılık İzmir'deki yabancı bankalarda az değildir. Osmanlı Bankası başta olmak üzere Doyçe Oryent Bank, Banko di Roma ve Banka Kommersialedir¹⁴. 1930-39 yılları arasında Sümerbank, İller Bankası, Etibank,

¹⁰ C. Balkır, a.g.m., s. 8.

¹¹ Korkut Boratav, “Türkiye’de Devletçilik”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, s. 413-414.

¹² Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara 1993, s. 130.

¹³ Ege Tecim..., İzmir 1937, s. 316.

¹⁴ a.g.e., s. 279. ayrıca bkz.; *İzmir Panoraması*, İzmir 1934, s. 31.

Denizbank ve Halk Bankası kurulmuş, özel sermayenin yetişemediği alanlarda devlet eli ve sermayesi ile önemli yatırımlar yapılmıştır¹⁵.

İzmir'deki büyük sermayeli şirketler arasında ise Şark Sanayii Kumpanyası, Türk Anonim Şirketi, Pamuk İmalatı Anonim Şirketi, İzmir Telefon Şirketi, Türkiye Palamutçuları Şirketi, Türk Ticaret Sanayii Şirketi, İzmir Tramvay ve Elektrik Şirketi, Oryantal Karpet Limited Şirketi ve İzmir Yün Mensucat Şirketi yer almaktadır¹⁶.

1930-1938 yılları arasında Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan işyeri sayısı 176, bu işyerlerinde çalışanların sayısı ise 5.331'dir. İzmir'de TSK'den yararlanan işletmelerde işyeri başına ortalama 30 işçi çalışıyordu. Bu işletmelerde kişi başına yaratılan katma değer, cari fiyatlarla 1.205 TL idi. Bu şirketlerin %51'i tarıma dayalı sanayi dallarında, %8'i dokuma, %14'ü ağaç ürünleri, geri kalanı da öbür dallardaydı. Tarıma dayalı sanayi dallarında çalışanlar, toplam çalışanların %60.5'ini oluştururken, dokuma işçileri %11.2, ağaç ürünleri sanayi işçileri %10 oranındaydı. TSK'den yararlanan işyerlerinde 1932'de yaratılan 6 milyon 424 bin TL'lik katma değerde tarıma dayalı sanayi dalları %44'lük payla ilk sırayı alırken, onu %30'a yakın payla dokuma, %14.4'lük payla da karma sanayi izliyordu¹⁷.

Sözü edilen dönemde ülkemizdeki dış ticaret ise 1923-1929 dönemine göre daha düşük gerçekleşmekle birlikte dünya ticareti içindeki oranı yükselmeye devam etmiştir. Ticari durum 1929 dünya buhranı ve onu izleyen milli paramızı koruma tedbirlerinin başladığı tarihe kadar ortalama bir hesapla yılda 60 milyon liralık bir açık vermiştir. 1930-34 devresinde yılda ortalama 9 milyon, 1935-39 devresinde ise 12 milyon fazlalık vermiştir¹⁸. 1930-1938 döneminde Türkiye'nin ticaret dengesi 1938 yılı dışında, devamlı

¹⁵ 1994 İzmir İl Yıllığı, s. 234.

¹⁶ Ege Tecim..., s. 281.

¹⁷ "Cumhuriyetin İlk Yıllarında İzmir Sanayii", Yurt Ansiklopedisi, 73. Fasikül, s. 4337.

¹⁸ Selim İlkin-İlhan Tekeli, Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, Ankara 1974, s. 65.

fazlalık göstermiştir. 1934 yılından itibaren devletçiliğin uygulanmaya başlamasıyla, yatırım malları ithalatının toplam ithalat içindeki payı %48'i aşmıştır¹⁹.

1930'lu yıllarda Ege Bölgesi, uluslararası pazar için ihtisaslaşmış tarımsal üretim yapma aşamasına ulaşmış, az sayıdaki yöreden biridir. İzmir Limanı ise bu üretimin ihraç edildiği yerdir²⁰.

1930-1939 yılları arasında İzmir Limanı'ndan ve Ege Bölgesi'nden yapılan ihracat değerleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo XX. 1930-1939 Yılları Arasında İzmir Limanından ve Ege Bölgesi Limanlarından Yapılan İhracat

Seneler	Ege Bölgesi		İzmir Limanı	
	Ton	Lira	Ton	Lira
1930	287.799	71.287.496	173.372	82.187.261
1931	233.059	50.601.942	158.886	43.268.584
1932	263.592	44.272.104	180.167	40.618.162
1933	308.795	37.294.280	193.615	32.350.692
1934	436.157	34.690.773	252.283	29.297.076
1935	412.462	39.550.963	231.640	35.145.156
1936	488.552	41.436.111	213.233	38.022.451
1937	479.739	57.812.844	224.119	53.631.018
1938	498.584	60.940.611	307.764	57.217.208
1939	464.745	45.709.250	270.449	42.317.608

Kaynak: İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Bülteni, 5 (Mayıs 1940), s.19.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi ihracat buhran yıllarının etkisiyle 1934 yılına kadar bir düşüş göstermesine rağmen, 1935 yılından itibaren 1938 yılına kadar 57

¹⁹ Erdoğan Alkin, "Cumhuriyetin İlk Döneminde Türkiye'nin Dış Ticareti", CDTA, C. 2, s. 449.

²⁰ İlhan Tekeli, "Türkiye'de Devletçi İktisat Politikalarına Geçişin Ekonomik Nedenleri. Devletçilik Deneyiminin Ege Bölgesi Çeşitlenmesi". 1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100. Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu, İzmir (Kasım 1985), s. 190.

milyon liraya ulaşmıştır. Bu oran 1939 yılında savaşın başlamasıyla birlikte düşmeye başlamıştır.

I. ve II. Dünya Savaşı yılları arasına rastlayan 1913 ve 1938 yılları arasındaki ithalat oranları karşılaştırılınca; 1913 yılından 25 yıl sonra İzmir Limanı ithalatı 1913 yılına oranla %96 oranında azalmıştır²¹. 1935 ve 1936 yıllarında İzmir Limanı'ndan yapılan ihracatın hemen hemen yarısını çeken Almanya olmuştur. Almanya bu yıllarda ithalatımızda da başta gelmektedir²².

1938 yılına gelindiğinde ise İzmir Limanı'ndan en çok ticaret yapan ülke başta İtalya olmak üzere, sırasıyla İngiltere ve Almanya'dır²³.

1930'lu yıllar aynı zamanda Ege Bölgesi'nde yetiştirilen tarımsal ürünlerin değerlendirilmesi amacıyla üreticilerin kooperatif ve birlik haline gelme çalışmalarının yoğunlaştığı yıllardır. 1914 yılında ilk kez "Aydın İncir Üreticileri Ortaklığı" adıyla kurulan Tarım Satış Kooperatifi, 1933 yılında "Aydın Zirai Satış Kooperatifi İttihadı" adını alarak Kooperatif Birliği haline gelmiştir. Bu birlik çalışma alanını genişleterek bugünkü adı TARIŞ olan (İzmir İncir, Üzüm, Pamuk ve Zeytinyağı Satış Kooperatifleri Birlikleri) ünvanını almıştır²⁴.

Sonuç olarak İzmir 1926 yılında Türkiye'nin en önemli ihracat merkezi olma özelliğini yeniden kazanmasına rağmen, sürekli artma eğilimi gösteren ihracatı 1929 yılında patlak veren ekonomik bunalım nedeniyle gerilemeye başladı. 1935 yılından

²¹ Adnan Bilget, "İzmir'in Ticari Mevkii", *Yeni Asır*, 18 Ocak 1949.

²² *Cumhuriyetin 15. Yılında İzmir*, İzmir 1938, s. 60.

²³ *İTSOM*, 1 (1939), s. 34; *İTSOM*, 7 (Temmuz 1940), s. 8.

²⁴ II.Dünya Savaşı Birliğin çalışmalarını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu olumsuzlukların en başında üretken nüfusun silah altına alınmasından kaynaklanan işgücü kaybı, önemli ihraç ürünlerinin Avrupa'daki savaş nedeniyle ihracatında büyük zorlukların yaşanmasıdır. Bu zorluklara rağmen üreticilerin ümit ışığı olan kooperatifler, bu olumsuzlukları ortadan kaldırabilmek amacıyla yapmış oldukları müdahale alımları ile üzüm ve incir fiyatlarını üç dört kat arttırarak satılmasında etkili oldular. Savaş koşullarında her alanda yaygın olan kâr zihniyeti taşımayan birlik, üreticilerin örgütsüzlüklerinin kurbanı olarak uğradıkları sonuçlara engel olmak için, günde 2-3 bin çuval malı kaldırarak piyasayı canlandırmıştır. Konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Özlem Yıldırım, *İzmir'de Kooperatifçilik (1923-1950)*. D.E.Ü. A.İ.İ.T.E., Yayınlanmamış Yük. Lis. Tezi, İzmir,

itibaren bu alanda gözle görülür bir artış görülmesine karşılık, II. Dünya Savaşı'nın çıkması İzmir'in ticaretinin yeniden gerilemesine neden olmuştur.

B. II. DÜNYA SAVAŞI'NDA SAVAŞ EKONOMİSİ VE İZMİR'DEKİ UYGULAMALARI

Kurtuluş Savaşı'ndan İkinci Dünya Savaşı'na kadar Türkiye'nin ekonomik gelişme süreci ikiye ayrılabilir: Birinci 1923-1930 devresi, ikincisi 1930-1939 devresidir. Birinci devrede devlet ekonomiye fazla karışmadan özel sektörün kalkınma görevini üstlenmesini bekledi. Bu başarılı olamayınca 1930'dan sonra doğrudan devlet müdahalesine gidildi ve “devletçilik” yöntemi benimsendi. Ama her iki yolla da (liberal ekonomi ve devletçilik) beklenen sonuç alınamadı ve İkinci Dünya Savaşı'na gelindiğinde Osmanlı'dan devralınan geri kalmışlık mirası aşılamamıştı.²⁵

Genç Türkiye Cumhuriyeti İkinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde her alanda savaşa hazırlıksızdı. Aslında savaş 1939 Eylül'ünde başlamakla beraber, uluslararası etkilerini çok daha önceden Türkiye'de hissettirmeye başlamıştı²⁶. İktidardaki kadro Türkiye'yi savaş dışında tutmakla birlikte, her an savaşa girecekmiş gibi ekonomiyi ve silahlı kuvvetlerini ayakta tutmak zorunda kalmıştır. Savaş tehlikesinin Türkiye'yi de tehdit etmesine rağmen gerek ekonomik alanda gerekse savunma alanında ülkenin savaşa hazır olduğu söylenemez. Oysa Avrupa ülkelerinde savaşın başlamasından çok daha önce başlayacağı kesinlik kazanan bu olay için hazırlıklar yapılmıştır. Başta Almanya olmak üzere pekçok Avrupa devletleri fabrikaları, sanayi ve tüketim malları üretimini durdurmuş, bunların yerine silah ve cephane ve öteki savaş malzemelerini üretmeye koyulmuşlardır. II. Dünya Savaşı arifesinde savaş ekonomisi kavramı tüm dünya

1994, s. 116-119; ayrıca bkz. **Tariş Tarihi**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Tariş Tarihi Projesi, Proje Yöneticisi Prof.Dr. Zeki Arkan, İzmir 1993.

²⁵ Selim Deringil, **Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, İstanbul 1994, s. 18.

²⁶ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**. Ankara 1993, s. 171.

lkelerinde olduğu gibi Türkiye’de de gündemdeydi²⁷. Bu dönemde temel sorun halkın ve ordunun ihtiyaçlarını karşılamak, karaborsa ortamını ortadan kaldırmak olmuştur. Bu sorunları çözmeye çalışan devletler zorlayıcı, kısıtlayıcı yasalar çıkarmışlar, piyasayı sıkı bir biçimde denetleme yoluna gitmişlerdir. Savaş zamanında tüketim malları üretimi asgari düzeye indirilip, harp araçları alanına kaydırılmıştır. Doğal olarak milli savunma masraflarının artması devlet bütçesinin masraflarını arttırmıřtır²⁸.

Savaş ekonomisinin anlamı topyekn savaş anlayışından gelir. “Devletin siyasi, askeri, ekonomik, moral kaynaklarının, devlet resmi teşkilatı dışındaki her türlü müessese ve teşekküllerin ve nihayet fertlerin bütün varlık ve kudretlerinin savaşa katılmasıdır.”²⁹ Böylece devlet güdümlü, planlı bir savaş ekonomisi için daha barış devrinde sanayi, tarım ve beslenme işlerini, insan gücü seferberliğini, ticaret ve fiyat politikasını, maliyeyi, ulaştırmayı,... milli ekonomi ile milli savunmayı bir arada işleyecek ve rgtleyecekti. şevket Süreyya Aydemir Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı patladığı zaman bu görüş, anlayış ve örgütlenmeden tamamen yoksun olduğunu, Türkiye’nin bu savaşa her hali ve cephesi ile yetersiz ve hazırlıksız olduğunu belirtmektedir³⁰. Türkiye, her ne kadar sıcak savaşın tahribatından korunduysa da ülkeyi savaş ekonomisinin dışında tutamamıştır. Bir yandan silahlı tarafsızlık politikasının gerektirdiği büyük bir ordunun beslenmesi, öte yandan üretimi kendine yeterli olmayan bir ülkenin ithalatının birden büyük ölçüde kısıtlanması, 1930 Dünya Bunalımı sonrasında, devletçilik politikası izleyerek, ekonomisini denge içinde, kararlı büyüme gösteren çizgiye oturtmuş Türkiye’yi zorunlu olarak yeni bir ekonomik denge arayışına itiyordu³¹. Bunun doğal sonucu olarak “savaşın Türkiye’ye yüklediği ilk zorunluluk, 500.000 kişilik bir ordunun silah altına

²⁷ İlhan Tekeli-Selim İlkin, “Savaşmayan lkenin Savaş Ekonomisi: retimden Tüketime Pamuklu Dokuma”, X. Türk Tarih Kongresi, Ankara, (22-26 Eylül 1986), Kongreye Sunulan Bildiriler, C. VI, TTK Basımevi, Ankara 1994, s. 3063.

²⁸ Refii şükrü Suvla, Harpte Devlet Ekonomisi, Ankara 1940, s. 26-27.

²⁹ Seyfi Kurtbek, Harp ve Ekonomi, İstanbul 1942, s. 13, Harp ekonomisiyle ilgili olarak ayrıca bkz. Dr. Fritz Neumark, Harp Ekonomisi (Harp Ekonomisinin Esas Meseleleri ve İstatistiğin Ekonomik Seferberlik Planında Ehemmiyeti), Başvekalet İstatistik Genel Direktörlüğü. Çeviren: Sabri F. lgener, Ankara (tarihsiz)

³⁰ şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, C. II, 5. Basım, İstanbul 1985, s. 208.

³¹ İ. Tekeli-S. İlkin, a.g.m., s. 3064.

*alınması, beslenmesi, giydirilmesi, kuşatılması*³² oldu. Ordunun mevcudunun birdenbire arttırılması ekonomik dengenin bozulmasına neden olmuştur. Bu durum üretici kesimin tüketici konumuna gelmesine, üretimin düşmesine yol açmıştır. Üretimdeki düşüşler ve dış ticaretteki zorluklar devlet gelirlerinin azalmasına ve artan masrafları karşılamak amacıyla iktidardaki hükümeti yeni kaynaklar bulmak yoluna itmiştir. Bu etkilerin yanısıra ekonomideki diğer önemli sıkıntılar dış ticaretin savaş ortamından olumsuz yönde etkilenmesinden, savaş koşullarının ithalatı kısıtlamasından ortaya çıkmıştır. *“1940’lar Türkiye’si gibi yatırım malları üretemeyen bir ülkede, bu sınırlama özellikle önem kazanmaktadır. Bu durumda bir malda ne denli büyük bir kıtlık olursa olsun üretici güçleri geliştirerek üretimi arttırma olanağı kalmamaktadır. Ülke varolan üretim düzeyine hapsedilmektedir.”*³³ İthalattaki daralmaların, hatta ithalatın giderek olanaksız hale gelmesi sonucu piyasanın arz ve talep dengesi bozulmuştur. Ekonomik dengelerin bozulması karşısında bu dengeyi yeniden kurmak amacıyla yeni kaynaklar bulma yoluna giden hükümet Milli Korunma Kanunu’nu çıkarmıştır³⁴.

1. Milli Korunma Kanunu

Milli Korunma Kanunu 18 Ocak 1940 tarihinde TBMM tarafından kabul edilmiş, 21 Şubat 1940 tarihinde resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

İncelediğimiz dönemde (1940-1945) MKK’na dayanarak çıkarılan karar sayısı 596’dır. Çıkarılan bu kararların 20’si gizli olmak üzere 359’u Saydam Hükümeti, 237’si ise Saraçoğlu Hükümeti döneminde yayınlanmıştır. Yasa 1940-1945 yılları arasındaki 6 yılda 4 kez değiştirilmiş bu değişikliklerden 3’ü Saydam, 1’i Saraçoğlu Hükümeti tarafından gerçekleştirilmiştir³⁵. Cemil Koçak, yasanın Saydam Hükümeti döneminde üç yıl içinde tam üç kez değişikliğe uğramış olmasını; yasanın acele ile hazırlanmış

³² İsmail Cem, *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, 12. Baskı, İstanbul 1995, s. 307.

³³ İ. Tekeli-S. İlkin, *a.g.m.*, s. 3064.

³⁴ Milli Korunma Kanunu adı altında çıkarılan 3780 sayılı Yasa 18 Ocak 1940 tarihinde çıkarılmıştır. Milli Korunma Kanunu ve daha sonra kanunda yapılan değişiklikler hakkında bkz. *Düştur*, 3. Tertip, C. 21, İkinci Basılış; Hüsnü Bengi, *Milli Korunma Kanun ve Kararları*, İstanbul 1943.

³⁵ Metin Tire, *II. Dünya Savaşı’nda Milli Korunma Kanunu*, D.E.Ü., A.İ.İ.T.E., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1990, s. 30.

olmasından ve ihtiyaca yanıt vermediği anlaşıldığında da yine acele ile değiştirildiği biçiminde yorumlamaktadır. Ayrıca değişen maddelerin yeniden değiştirilmesi, mevcut değişikliklerin de acele ile yapılmasının ihtiyaçların gözönüne alınmadığını ve uzun dönemli bir planlamanın ürünü olmadığını gösterdiğini belirtmektedir³⁶.

MKK'nun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren alınan kararlar genelde üretim, tüketim, dağıtım, satış, ithalat, ihracat, üretimin ve üreticilerin örgütlendirilmesi, ulaştırma ve benzeri konularda yoğunlaştırılmıştır³⁷.

MKK her alanda devlete geniş müdahale imkanları vermektedir. Devlet tarım alanında ne ekileceğini tayin etme hakkına sahipti. Ayrıca 500 hektarın üstündeki araziye gerekirse bir tazminat ödemek koşuluyla işletebilecekti.

Ticari alanda ise devlet fiyat kontrollerine gidebilmekte, piyasaya fiilen alıcı olarak girebilmekte ve bazı hallerde ithalat yapma hakkına da sahip olabilmektedir. Ayrıca temel ihtiyaç maddelerine değerini ödemek koşuluyla el koyma, kar amacı gütmeyen ihtiyacı olan kurumlara dağıtma işleriyle de uğraşabilecektir³⁸.

Doğan Avcioğlu, bu dönemin temel dayanağı olan MKK'na bakıldığında koyu bir devletçiliğe yönelindiğine hükmedilebileceğini belirtmektedir³⁹. Kanunda her ne kadar sanayi ve maden kurumlarının neyi ne kadar üreteceği, gerekli yatırımların devlet izni ve denetimiyle yapılacağı yer alıyorsa da; Korkut Boratav, kanunun bundan ibaret olmadığını, özel teşebbüsü de koruyucu, teşvik edici, harbin güç şartları içinde ona da cömert bir pay ayıran yönleri olduğunu belirtmektedir⁴⁰. Kanunun bu alandaki maddeleri şöyledir: *“Devlet, terkedilmiş, kullanılmayan veya tamamlanmamış durumdaki işletmeleri, uygun bir taviz karşılığı işler hale getirebilir. Sahiplerine kesinlikle gerekli olmayan makine ve tesisatı, yine sahiplerinin işini aksatmamak şartıyla satın alıp bunları ihtiyacı olan kurumlara teslim edebilir. Uygun gördüğü ticaret temsilcilerini,*

³⁶ Cemil Koçak, a.g.e., s. 249.

³⁷ C. Koçak, a.g.e., s. 249.

³⁸ MKK'nun iktisadi ve mali hükümleriyle ilgili olarak bkz. *Düştur*, 3. Tertip, C. 21, İkinci Basılış, s. 100-107.

³⁹ Doğan Avcioğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, C. 1, İstanbul 1987, s. 464.

⁴⁰ Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Ankara 1982, İkinci Baskı, s. 248.

gerekli olan maddelerin ithaline zorlayabilir ve bu kurumları denetleyebilir. Bu kurumlar ithal edecekleri malları gerekli görülürse stok etmekle yükümlü tutulmuşlardır. Ancak devlet, kurumların bundan göreceği zararı karşılamakla ve bunlara gerekli olan döviz ve krediyi sağlamakla görevlidir. İhracı yasaklanan ürün ve malların iç fiyatları düşerse hükümet üreticiyi doğacak zarara karşı koruyacaktır. Bunun yanında devlet belirlediği işletmelere kredi, malzeme, işçi ve uzman da sağlayacaktır.”

Kanunun sendikacılığa, grev ve lokavta yer vermemesi, kolektif iş uyuşmazlığı, mecburi uzlaştırma ve tahkim sistemiyle yetinmesi, işçi ve köylüye fazla çalışma zorunluluğu getirmesi, işçi ile işveren arasındaki ibrenin işverenin yararına dönmesi anlamına gelir ki bu da özel teşebbüsün yararına olan bir durumdur. Bunlar MKK'nun hem ileri müdahalesi devletçi politikalara, hem de sermaye sınıfını kollayan liberal politikalara açık olduğunu göstermektedir ⁴¹.

a. Milli Korunma Kanunu'nun İzmir'deki Uygulamaları

Savaş döneminde ekonomiyi yönlendirmek amacıyla hazırlanan MKK 19 Şubat 1940 tarihinden itibaren uygulanmaya başlanmıştır. Kanunun uygulanmaya başlanması ile birlikte savaş ekonomisi uygulamaları İkinci Beş Yıllık Sanayi Planının uygulanamamasına neden olmuştur. Bunun doğal sonucu olarak sanayileşme alanındaki çalışmalar savaşın zorunlu kıldığı alanlara yönelmiştir. Azalan üretimin ve ithalat darlıklarının, kıtlık ve enflasyonla birlikte geniş halk yığınlarını ezmeye başlamasını önlemek amacıyla devlet Fiyat Murakabe Komisyonları'nın kurulmasını kararlaştırmıştır.

(1) Fiyat Murakabe Komisyonları

Alınan karar gereğince tüm il merkezlerinde bu komisyonların kurulması kararlaştırılmıştır. Bu komisyonlar aracılığı ile Ticaret Vekaleti gerekli gördüğü eşya ve

⁴¹ M. Tire, a.g.tez, s. 36.

malların azami fiyatını saptamaya yetkili kılınıyordu⁴². Ayrıca Ticaret Vekaleti komisyonlara verdiği yetki ve görevleri diğer kentlerde ve kasabalarda kurulan komisyonlara da verme yetkisine sahipti. Buna göre Ankara, İstanbul ve İzmir’de oluşturulacak olan komisyonların, valinin ve onun göstereceği bir yetkilinin başkanlığında Mıntika Ticaret Müdürü, Mıntika İktisat Müdürü, Belediye İktisat Müdürü⁴³, Ticaret ve Sanayi Odası Umumi Katibi ile tüccarlar arasından seçilecek iki üyeden oluşması kararlaştırılmıştır. Kaza merkezlerinde ise kaymakamın başkanlığında bu komisyonlar kurulabilecektir. 8 Haziran 1940 tarihinde faaliyete başlayan komisyonlar sadece gıda maddelerinin değil, diğer eşya ve malların da fiyat tespitinden ve kar miktarlarını tespitten sorumludurlar. FMK’nın aldığı kararlara uymayanlar ise MKK’nın 32. ve 59. maddelerine göre suçlu sayılacaktır⁴⁴.

Yurt çapında tüm FMK’nın kurulması 17 Haziran’da tamamlanmıştır⁴⁵. Komisyonların çalışmaları sık sık basında yer alan konulardı. İzmir’de çalışmalarına başlayan FMK’da gıda maddeleri başta olmak üzere çeşitli ürünlerin satış fiyatlarını tespit etmiştir. Ancak komisyonların çalışmaları faaliyette bulundukları süre içinde de sürekli şikayet konusu olmuştur. Yeni Asır gazetesi yazarlarından Hakkı Ocakoğlu, “*Fiyat Murakabe Komisyonlarının ticaret hayatının icaplarını dikkate almadan bazı kararlar verdiklerini, bunun da sıkıntı kaynağı olduğunu belirtmektedir.*”⁴⁶ Aynı yazısında Ocakoğlu, komisyonların yalnız mahalli düşüncelerin etkisi altında kalarak yanlış birtakım uygulamalar içine girdiğinden de bahsetmektedir. Örneğin savaş yıllarında en çok sıkıntısı çekilen maddelerin başında zeytinyağı ve sabun gelmektedir. İzmir’de çalışan FMK, 1941 yılında İzmir’de satılacak yağlara 105 kr, sabuna ise 69 kr fiyat tayin etmiştir. İstanbul FMK ise zeytinyağına 122 kr fiyat belirlemiştir. İzmir ve çevresi zeytin üretiminde önemli bir yer olmasına rağmen, belirlenen bu fiyatlar çerçevesinde, tüccarın karını nerede

⁴² Fiyat Murakabe Komisyonunun görevleri şunlardı: Ticaret Vekaleti’nce saptanan eşya ve malların mahalli, toptan ve perakende satış fiyatlarını saptamak, mahalli fiyatları denetlemek, fiyatlara uyulmadığı hallerde adli soruşturma sırasında yargı organlarınca sorulacak konularda mütalaa vermektir. C. Koçak, a.g.e., s. 477.

⁴³ Bu görevli, İzmir’de belediye tarafından atanacak bir memurdur.

⁴⁴ MKK’nun cezai hükümleri için bkz. *Düştur*, 3. Tertip, C. 21, s. 107-109.

⁴⁵ M. Tire, a.g.tez, s. 68.

⁴⁶ Hakkı Ocakoğlu, “Fiyat Murakabesinde Hatalarımız”, *Yeni Asır*, 18 Temmuz 1942.

görürse malını oraya götürmesi, zeytinyağı ve sabunda olduğu gibi diğer bütün gıda maddeleri ve temel ihtiyaç maddelerinde sıkıntılara ve yokluklara neden olmuştur⁴⁷. FMK'nın almış oldukları kararlarda ve fiyat tespitinde koordinasyonun olmaması, İzmir'de olduğu gibi pek çok kentte buhrana yol açmış ve el altından yüksek fiyatlarla da olsa ihtiyacını karşılama yollarını arayan halkın karaborsacıların kucağına itilmesine neden olmuştur. Aynı zamanda fiyat tespitinde üretim koşullarına da dikkat edilmemiştir. Savaş yıllarında gerek İzmir gerekse İstanbul basınında bu konular sık sık eleştirilirken, basından en çok eleştiriyi de FMK almıştır.

İzmir'de oluşturulan Vilayet Fiyat Murakabe Teşkilatı, ihtikara karşı bir çözüm olarak halkın ihbar ve şikayetlerini de değerlendirmiştir. Belirlenen kar nisbetleri veya azami satış fiyatlarının üzerinde satış yapanların, herhangi bir sebep olmadan fiyat yükseltenlerin veya mallarını gizleyenlerin, alım satımlarda fatura vermeyenlerin haber verilmesi için Fiyat Murakabe Bürosu, Araştırma Komiserliği, Emniyet Müdürlüğü mesai saatleri dışında da çalışmalarını sürdürmüştür⁴⁸. Bu önlemler sonucu halkın ihbarları dikkate alınarak ihtikar yapanların denetlenmesine çalışılmışsa da savaş yılları boyunca ihtikar olayları İzmir basınının gündemini hep işgal etmiştir⁴⁹. İhtikar yaptığı ileri sürülenler MKK'nun belirlediği şekliyle mahkemeye sevk edilmişlerdir. Denetimleri daha da sıkılaştırmak amacıyla İzmir FMK teşkilatına yeni memurlar alınarak teşkilat genişletilmiştir. Ancak ihtikar olayları engellenememiştir. Öyle ki dönemin İzmir basınında *"ihtikar yapanlar hakkında ölüm cezasının fazla sayılamayacağını, ihtikarın millete karşı işlenmiş bir cinayet"* olması nedeniyle bu suça karşı ölüm cezasının verilebileceğinden de söz edilmiştir⁵⁰.

⁴⁷ 1941 yılında İzmir FMK, peynirin kilosuna 80 kr fiyat belirlemiş, İstanbul FMK ise bu fiyatı 100 kr'tan tespit etmiştir. İzmir mezbahasındaki peynirlerin İstanbul'a götürülmesi sonucu İzmir 1941 yılında aylarca peynir sıkıntısı çekmiştir. Bu türde yanlış uygulamalar İzmir basınının en çok yakındığı konular olmuştur. *Anadolu*, 10 Ağustos 1941.

⁴⁸ İzmir FMK; denetimleri daha iyi yapabilmek amacıyla gıda maddesi satan bütün bakkallarda satılan maddelerin fiyatlarını gösteren sabit fiyat levhalarının bulundurulmasını kararlaştırmıştır. *Anadolu*, 19 Ağustos 1941; *Anadolu*, 13 Eylül 1941.

⁴⁹ *Anadolu*, 21 Ağustos 1941.

⁵⁰ M. Tuncer, "Ölüm Cezası İhtikar Mevzuunda Fazla Sayılmaz", *Yeni Asır*, 18 Haziran 1944.

FMK, fiyatların ve kar oranlarının tespitinde ve piyasanın denetlenmesinde yeterince başarılı olamamıştır. FMK'nın işlevleri fiyatlardaki istikrarı da sağlayamamış, kontrol memurlarının yetersizliği ve teşkilatsızlık yüzünden savaş yılları boyunca fırsatçılara hergün yenileri eklenmiştir. Refik Saydam'ın ölümünden sonra Saraçoğlu Hükümeti zamanında, FMK'nın çalışmalarının karaborsayı önleyemediğini ileri sürülerek FMK, İaşe Teşkilatları, Petrol Ofisi ve Ticaret Ofisi ile birlikte kaldırılmıştır⁵¹.

(2). İzmir İaşe Teşkilatı ve Halk Dağıtma Birlikleri

Türkiye'de gerek Birinci⁵², gerekse İkinci Dünya Savaşı yıllarında ordunun ve kentlerin iaaesi meselesi, savaş dönemindeki iktisadi meseleler içinde en ön sırayı almıştır⁵³. İaşe Müsteşarlığı'na bağılı olarak İaşe İşbirliği Heyeti ve İaşe Umum Müdürlüğü oluşturulmuştur. Bu müdürlükler iaae işlerinin yerine getirilmesinde valilerin yardımcısıdır. Bu teşkilatların görevleri temel ihtiyaç maddelerini (yiyecek-giyecek-yakacak) ihtiyaç ölçüsünde elde bulundurup, stok edilmesini sağlayarak dağıtımını yapmak, olağanüstü durumlarda önceden önlem almaktır⁵⁴. Ancak savaş yıllarında teşkilatların çalışmaları istenilen düzeyde başarılı olamamış, kentlerin gıda, giyecek ve yakacak sıkıntısına tam olarak çözüm getirilememiş, aşırı fiyat artışları, enflasyonun bütün yükü dar gelirliilerin omuzlarına yüklenmiştir.

Halkın temel ihtiyaçlarının karşılanıp adaletli olarak dağıtımını sağlayabilmek amacıyla 1942 yılında "Halk Dağıtma Birlikleri" kurulmuştur⁵⁵. İzmir İaşe Müdürlüğü'ne

⁵¹ M. Tire, a.g.tez, s. 71.

⁵² Zafer Toprak, "Cihan Harbi Yıllarında İttihat ve Terakki'nin İaşe Politikası", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, 6 (1978), s. 211-225.

⁵³ Şevket Pamuk, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İaşe Sorunu ve Köylülük", *Tarih ve Toplum*, C. 6, 35 (Kasım 1986), s. 25.

⁵⁴ İaşe işlerinin yürütülmesinde iaae heyetinde görev alanlar Mıntıka Ticaret Müdürü, Toprak Mahsulleri Ofisi Şube Müdürü, Ticaret Odası Başkanbidir. Ayrıca FMK teşkilatı da İaşe Teşkilatına bağlanmıştır. *Anadolu*, 11 Eylül 1941.

⁵⁵ İzmir İaşe Müdürlüğü 1941 yılında kurulmuştur. *Anadolu*, 5 Haziran 1941. Birlik idare heyetlerinin görevleri: birliğe dahil üyelerin defterlerini tutmak, hükümetçe dağıtım karneye bağlanmış olan maddelerin kartlarını dağıtmak, doğrudan doğruya tüketicilere dağıtılması kararlaştırılan maddeleri halka dağıtmak, fazla karne dağıtımına engel olmak, perakendeci esnaf birliği aracılığıyla yapılacak dağıtımda üyelerine bilgi vermek, fazla karne alanları takip ve şikayet etmek, mahallenin ihtiyaçlarını saptamak ve iaae örgütü ile ilişki kurmaktır... C. Koçak, a.g.e., s. 479, Halk Dağıtma Birlikleriyle ilgili olarak ayrıca bkz. "Mühim Bir Kararname", *İTSOM*, 5 (Mayıs 1942), s. 3-4.

bağlı olarak çalışan Halk Dağıtma Birlikleri ise bir yıl sonra kurulmuştur. İcra vekilleri heyeti kararıyla Ticaret Vekaleti vilayetler teşkilatı için, valilerin emrinde Ankara, İstanbul ve İzmir’de İaşe Müdürlükleri, diğer heyetlerde ise vilayet iaşe heyetlerinin oluşturulması 31 Mayıs 1941 tarihinde olmuştur.

İstanbul bölge, Ankara ve İzmir İaşe Müdürlükleri kadrolarına 13 Nisan 1942’de tahsis edilen kadrolar şöyledir⁵⁶:

	<u>Memuriyet Ünvanı</u>	<u>Memur Adedi</u>	<u>Aylık Ücreti</u>
A) İstanbul Bölge İaşe Müdürlüğü	Memur	13	140
		12	120
		20	85
		20	75
		20	60
B) Ankara İaşe Müdürlüğü	Memur	10	85
		5	75
		5	60
C) İzmir İaşe Müdürlüğü	Memur	10	85
		10	75
		20	60

Birliklerin İzmir’deki ilk faaliyeti pirinç dağıtmak olmuştur. Birlikler dağıtma işlerini bakkallara ve evlere fiş karşılığında yapmışlardır. HDB’nin İzmir’de faaliyete geçtiği⁵⁷ ilk zamanlarda basında oldukça iyimser bir hava esmeye başlamıştır. Bazı gazetelerde “*ucuz ve iyi mal bulmak kabil olacak*” şeklinde başlayan iyimser beklentiler, dağıtma işlerindeki teşkilatsızlıktan kaynaklanan hatalar yüzünden yerini karamsarlığa

⁵⁶ T.C. Bşv. Cum. Arş., Karar Sayısı: 2/18256; 2/15894.

⁵⁷ İzmir kenti dahilinde 200 dağıtma birliği kurulmuştur. İlk zamanlarda tüm il çapında 580 birlik kurulması tasarlanmıştır. Valilik bu birliklerin kaza ve köylerde de faaliyete geçmesi için çalışmalar yapmıştır. Birliğe üye olmayan halkın ve ticaret mensuplarının birlik mevzuuna giren madde ve mamullerin teminini, ticaret ve imalatını yapmaları yasaklanmıştır. Ekmek dahil tüm gıda maddeleri birlik kanalıyla dağıtılmaktadır. *Anadolu*, 19 Mayıs 1942; 11 Haziran 1942.

terketmiştir⁵⁸. Birliklerin bazı semtlerde oturan aile fertlerini tam olarak tespit edememeleri de dağıtma işlerinde önemli aksamalara yol açmıştır. Tespitlerdeki eksikliklerin yanı sıra bazı HDB başkanlarının fakirlere dağıtılması lazım gelen gıda maddelerini tüccarlara ve gelişigüzel bazı kimselere dağıtması halkın sık sık şikayetine neden olmuştur⁵⁹.

Birlik teşkilatı 21 Haziran 1942’de tamamlanmıştır. Ofisin taşra teşkilatı kadrosu ise bu tarihlerde henüz oluşturulmamıştı. Müdürlüğün İzmir şubesi başkanlığına Eşref Sabit getirilmiştir. Sümerbank Yerli Mallar Pazarları Müesseseleri de Dağıtma Ofisinin emrine verilmiştir. Ticaret Vekaleti tarafından Ege Bölgesi’ndeki manifatura, tuhafiyeye eşyası, kanaviçe, kamyon ve otomobil lastikleri, makara vs.nin dağıtımını içinde İzmir’in merkez haline getirilmesi uygun görülmüştür.

İaşe teşkilatlarının oluşturulma nedeni hayat pahalılığını önlemek, eldeki imkanlar ölçüsünde fakir halkı geçinme zorluklarından korumaktır. Ancak teşkilatların halkın ihtiyaçları oranında stok yapamamaları, pek çok ihtiyaç maddesinin karaborsadan ve belirlenen fiyatın çok üstünde temin edilmesine yol açmıştır. Böyle durumlar teşkilatların çalışma amaçlarının ötesinde olumsuz gelişmelere yol açmıştır. İzmir örneğinde olduğu gibi diğer büyük kentler genelinde de bu çarpışıklığın sebebi *“teşkilat noksanlığı, teşkilata değerli personel bulunamaması, bazı muhteris tüccar ve esnafın devlet kararlarını istismar yolunda sık sık şahlanmalarıdır.”*⁶⁰ Bu konudaki eksikliklerin ve suistimallerin giderilebilmesi için İzmir, Ankara ve İstanbul’daki iaşe kadrolarına yeni memurlar alınmıştır. Ek kadrolar şöyledir⁶¹:

⁵⁸ Adnan Bilget, “Tevzi İşlerinde Aksaklıklar Var”, *Yeni Asır*, 3 Haziran 1942; “Dağıtma İşleri Tetkik Ediliyor”, *Yeni Asır*, 7 Haziran 1942.

⁵⁹ “Halk Diyor ki: Bu Hakkı İptal Etmek Haksızlıktır”, *Anadolu*, 14 Haziran 1942.

⁶⁰ Hakkı Ocakoğlu, “İaşe İşlerine Dair”, *Yeni Asır*, 14 Temmuz 1942.

⁶¹ T.C. Bşb. Cum. Arş., Kararlar Dairesi Müd., Karar Sayısı: 2/18256; 2/15894. Bkz. EK. İzmir İaşe Teşkilatı kadrosuna 20 memur, Ankara’daki teşkilata 40, İstanbul’un kadrosuna da 80 memur tayin edilmiştir. *Yeni Asır*, 18 Temmuz 1942.

<u>İzmir İaşe Müdürlüğü Kadrosu</u>	<u>Ücret</u>
1 İaşe Müdürü	300
1 Muavin	210
1 Raportör	170
1 Memur	100
1 Daktilo	85

Bu teşkilatlar Saraçoğlu Hükümeti zamanında kaldırılmış ve görevleri belediyelere devredilmiştir⁶². Belediyedeki yeni büroya iaşe müdürlüğü ve fiyat murakabe memurları kadrosundan memurlar alınmıştır. 1 Ağustos 1942'den itibaren bu görevleri, İzmir Valiliği ve Belediyesi işbirliği yaparak yerine getirmiştir. İzmir Belediyesi'ne geçen bu yeni hizmetlerin gerektirdiği masrafları karşılamak üzere Ticaret Vekilliği tarafından 75.000 liralık bir yardım tahsilatı verilmiş ve bu tahsilat belediye meclisinin 7 Ağustos tarihli toplantısında alınan karar sonucu belediye bütçesine aktarılmıştır⁶³.

İzmir Belediyesi hizmetlerine giren bu görevler iki şekilde yerine getirilmeye çalışılmıştır. Birincisi; başta ekmek olmak üzere akaryakıt, manifatura, çuval, kanaviçe, kalay, matbaa ve ambalaj kağıtları, mukavva, lastik, çivi, nal mihı, nal, züccaciye eşyası gibi çok gerekli ihtiyaç maddelerinin dağıtım işi, ikincisi; yukarıda sayılanların dışında kalan vs. eşyanın etiket fiyatı üzerinden satışını temin ve takip etmek görevidir⁶⁴. Buna göre Belediye İaşe Teşkilatı'nın 1942 yılının Ağustos ve Eylül ayları ile 1943 ve 1945 yıllarında yaptığı dağıtım işleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

⁶² "Vilayetler İaşe Teşkilatı Tamamen Kaldırılıyor", *Anadolu*, 24 Temmuz 1942.

⁶³ *İzmir Belediyesinin 1942 Yılı Çalışma Raporu*, s. 18.

⁶⁴ a.g.r., s. 19.

Tablo XXI. İzmir Belediyesi İaşe Teşkilatı'nın Çalışmaları

Dağıtılan Maddeler	1942 (iki aylık)	1943	1945
Matbaa ve ambalaj kağıdı	213.277 kilo benzin	1.020.324 kilo	2.939 ton benzin
Motorin	277.189 kilo	-	-
Motoryağı	18.327 kilo	96.529 kilo	-
Petrol	100.070 kilo	879.666 kilo	417.5 ton
Benzin+Mazot	106.561 kilo benzin	1.020.324 kilo	879 ton benzin 2.398 ton mazot
Manifatura	49.285 Lira	-	-
Kanaviçe	24.000 metre	-	-
Çuval	4.000 adet	-	-
Kalay	800 kilo	-	-
Mukavva	9.720 kilo	-	-
Matbaa ve ambalaj kağıdı	47.673 kilo	-	-
Kamyon vs. lastiği	90 tane	-	-
Çivi	42.310 kilo	-	-
Nal mihı	409 kilo	-	-
Muhtelif züccaciye eşyası	2.617 kilo	-	-

Kaynak: İzmir Belediye Riyaseti 1942-1943-1945 Çalışma Raporları.

Ekmek karneleri ise dağıtma birlikleri aracılığıyla şehir halkına dağıtılarak bu karneler karşılığında fırınlardan dağıtılacak ekmek hesapları belediye tarafından karşılaştırılarak takip edilmiştir. Bu konuda pek çok suistimaller söz konusu olmuştur.

1942 ve 1945 yıllarında İzmir'de Milli Korunma Kanunu'na aykırı hareketten dolayı Milli Korunma Savcılığı'na pek çok olay aksetmiştir. İMKM'nde görülen

davalarda savaşın en yaygın yaşandığı dönemde önemli ölçüde artış gözlenmektedir. Bu durum istatistiklerden de açıkça gözlenmektedir⁶⁵.

Tablo XXII. İzmir Milli Korunma Mahkemesine Yansıyan Olaylar

	1942 (iki aylık dönem)	1945 yılı
Etiket koymayan esnaf	207	147
Yüksek fiyatla mal satan esnaf	36	97
Malı aldığı halde satışa çıkarmayan esnaf	7	16 (ticarethane)
Karnesiz ekmek satan esnaf	7	42
Pazarlıkla satış yapan esnaf	7	
Sattığı mala fatura vermeyen esnaf	-	75
Malını gizleyen	-	9
Vesikasız satış yapan	-	43
Gramı az gevrek satan kişi	-	33

Kaynak: Riyaset Raporları, (1943-1945)

Bu tür olaylar savaş yılları boyunca İzmir basınının gündemini sürekli meşgul eden olaylardır. Bu olayların önüne geçebilmek amacıyla İzmir Belediyesi borsada zahire alıcılarını günü gününe izleyerek bunların piyasa satışlarını da kontrol ettirmiştir. Fiyatların serbest bırakılması⁶⁶ üzerine yapılan bu tür denetimlerle, İzmir Belediyesi İaşe Teşkilatı, suni fiyat artışlarını bir nebze de olsa önlemeye çalışmıştır⁶⁷. Bu işle ilgilenen kadro 11 memur, 2 idareci, 1 ambar memurundan oluşmaktadır. Ancak kadro ihtiyaca

⁶⁵ Bşb. İst. Um. Md. İst. Yıl., C. 15-16, s. 159, 221. MKM'nin 4'ü İzmir, Ankara, İstanbul ve Zonguldak'ta, 4 tanesi de diğer illerde kurulmuştur. İzmir'de MKK hükümlerine giren ceza davalarını görmek için tek hakimli bir Asliye Mahkemesi 19 Mart 1942'de kurulmuştur. Rıhtım hanında çalışmalarına başlayan mahkeme binasının zamanla yetersiz hale gelmesi sonucu Borsa binası karşısında geniş bir binada çalışmalarını sürdürmüştür. *Anadolu*, 21 Mart 1942; 7 I. Teşrin 1942. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için Ekler bölümüne bakınız.

⁶⁶ "Fiyat kontrolleri ve dağıtım usulüne en fazla ihtiyaç duyulduğu bir zamanda, Saraçoğlu Hükümeti'nin Ticaret Bakanı Behçet Uz, İngiltere'nin dahi cüret edemeyeceği bir liberalizm şampiyonluğu yapmış ve fiyatları serbest bırakmıştır. Bunun sonucu, tabiatıyla, fiyatların alabildiğine yükselmesi olmuştur... Fiyat kontrolünde ve çok elverişli fiyatlarla tesis veya tespit edilen stoklar elden çıkmıştır. İaşe işleri ve teşkilatı halk nazarında ve bizzat hükümet eliyle itibarsızlaştırılmış; tasfiye cihetlerine gidilmiştir..." Doğan Avcıoğlu, a.g.e., s. 472-473.

⁶⁷ "Belediye Reisinin Çok Mühim Beyanatı"^\, *Anadolu*, 7 Ağustos 1942.

cevap verememektedir. Konuyla ilgili olarak Anadolu gazetesindeki bir yazısında E. Ekrem Talu şöyle diyor: *“Bu işler için yeni bir büro kurmaya mali takatları müsait olmayan belediyeler, bir an bile gevşemesi caiz bulunmayan kontrol işini kadro mevcutlarıyla idareye çabalıyorlar. Bizim şehirlerimizden kasabalarımızdan çoğu lüzumundan fazla yaygın ve dağınıktır. Belediye hudutları öylesine uzanır gider ki amme hizmetlerini ifaya imkan bulamaz. Dört buçuk kişi ile bunları her gün, her saat kontrol etmek nasıl kabil olur? Her işte olduğu gibi bunda da teferruat asıl gayeyi temine manidir. Halbuki vazifedar memur, birçok yerde bir makara, bir jilet bıçağı, 250 gram ekmek gibi şeylerde ihtikar suçu aramakla vakit geçirirse, beri yanda, büyük ölçüde alışverişleri takip ve murakabeye tabiatıyla yetişemez.”*⁶⁸ Kontrol işinin gerektiği gibi yapılamaması da en çok orta halli ve fakir halkı rahatsız etmiştir. İstanbul, Ankara ve İzmir gibi üç büyük belediye, iâşe maddelerinin satılmasına müsaade ettikleri fiyatlar arasında da açık farklar vardır. Bu durum iâşe maddelerinin fazla fiyatla satışı yapılan piyasalara aktarılmasına neden olmuş ve var olan sıkıntıları daha da arttırmıştır. Belediyeler arasında bir birliğin sağlanması ise bütün savaş yılları boyunca mümkün olamamıştır. Bu teşkilatların görevleri hükümetin aldığı bir kararla Ticaret ve Dahiliye Vekaletlerine bırakılmıştır. İstanbul, Ankara ve İzmir’de yalnız iâşe işleriyle meşgul olmak üzere ikinci bir vali muavinliğinin oluşturulması kararlaştırılmış ve çeşitli maddelerin dağıtımı, memurların, dar gelirliilerin durumları, dul ve yetimlerin evrakı, bu ayrı teşkilata bırakılmıştır⁶⁹.

Toprak Mahsulleri Ofisi de dahil, Petrol Ofisi ve Ticaret Ofisi, Ticaret Bakanlığı denetiminde İâşe Müsteşarlığı’na bağlı olarak çalışmışlar, çalışmaları yürütmek için de kadrolarını genişletmişlerdir. Bu örgütlerle ilgili olarak 26 Kasım 1940’ta Ticaret Bakanı Nazmî Topçuoğlu’nun istifası ile bu görevi üstlenen Mümtaz Ökmen gazetelere verdiği beyanatta, içinde bulunan savaş durumunun ticaret yollarını yarıyarıya kapattığını, bu yüzden hükümetin, halkın ve Sivil Savunma’nın zorunlu ihtiyaçlarını kendi eliyle karşılama kararını aldığını, bunun ticaret üzerinde bir devlet tekeli uygulaması olmadığını

⁶⁸ E. Ekrem Talu, “Belediyenin Kontrolü Ne Oldu?”. *Anadolu*, 18 I. Teşrin 1942.

⁶⁹ *Ticaret*, 2 Nisan 1943.

belirtiyordu. Ayrıca Ökmen bu işleri yürütmek için İstanbul, Ankara ve İzmir’de lise mezunu, ehliyet ve karakter sahibi, çevrelerinde iyi tanınmış gençleri kadrolarına aldıklarını belirtmiştir⁷⁰.

Bu ofislerin çalışmalarında da diğer teşkilatlarda olduğu gibi tedbirsizlik, teşkilatsızlık ve suistimaller olmasına karşın, savaşın yarattığı zor koşullarda kendilerine yüklenen zor görevleri pek çok olumsuzluklara rağmen bu ofisler yerine getirmeye çalışmışlardır.

II.Dünya Savaşı yıllarında savaş ekonomisi içinde yeralan diğer önemli vergi türü ise Varlık Vergisi’dir. Bu vergi ve İzmir’deki uygulamaları ise şöyledir:

2. Varlık Vergisi Kanunu ve İzmir’deki Uygulamaları

Varlık Vergisi Kanunu 11 Kasım 1942’de TBMM tarafından onaylanmış ve ertesi gün yürürlüğe girmiştir.

Savaş koşullarının Türkiye’yi ekonomik zorluklara uğratması, askeri harcamaların artması, hammadde sıkıntısının yaşanması karşısında hükümet olağanüstü ekonomik tedbirlere başvurmak zorunda kalmıştır. Aşırı fiyat artışları karşısında halkın ve ordunun iâşesini karşılamak zorunda kalan hükümet bu gelirleri Varlık Vergisi gibi olağanüstü vergilerle karşılama yoluna gitti. Bu kanun zengin çiftçileri de kapsamı içine almakla beraber, esas itibarıyla ticaret ve sanayi burjuvazisine konmuştu⁷¹. Savaşın en büyük kârı iki grup sağlamıştı; tarım fiyatlarının yükselmesinden muazzam kazanç sağlayan büyük çiftçiler ve hem Türk ihracat maddelerinin yüksek değerini hem de zaruri ithal mallarının korkunç kıtlığını istismar edecek mevkiye olan İstanbul tüccar ve komisyoncuları. Çiftçiler hemen tamamen Müslüman Türklerden ibaretti; tacirler, tamamen olmamakla beraber, geniş ölçüde üç azınlık topluluğuna mensup, Rum, Yahudi ve Ermeni idiler⁷².

⁷⁰ M. Tire, a.g.tez, s. 61.

⁷¹ Taner Timur, a.g.e., s. 184.

⁷² Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, 2. Bsk., TTK yay., Ankara 1984, s. 296.

Varlık Vergisi Kanunu'nu uygulayacak olanlar defterdarlıklardı. Kanunun baş uygulayıcılarından biri olan İstanbul İl Defterdarı Faik Ökte, bu vergiyi bir “*facia*” ve “*Cumhuriyet mali tarihinin yüz kızartan bir sahifesi*” olarak nitelendirirken; vergi hakkında şunları söylemektedir: “*Fiyatların alabora oluşu istifçiliği doğurmuştur. Muhtekirlik almış, yürümüştür. Bilhassa ithalat işleri ise gayrimüslim azınlık tüccarların elinde olduğu için, asıl muhtekirler bunların arasından sivrilmiş ve her tarafta bir takım şüpheli milyonerler türemiştir. Devlet artan masrafları emisyon yoluyla karşılama durumunda kalmıştır. Tedavüldeki para artıp gittikçe, enflasyonun tesiri genişlemiş, piyasada para çoğalmış ve bu paranın geri çekilmesi zarureti hasıl olmuştur. Bunun karşısında ya cebri bir istikraza gidilmek veya olağanüstü bir vergi koymak lazımdı.*”⁷³

Ş. Süreyya Aydemir ise Varlık Vergisi Kanunu hakkında hükümetin görüşünü de şöyle açıklar: “*Savaş ve ihtikâr dolayısıyla kazanılan fevkâlâde kazançları, kanunlarımızın vergilendirmekte olduğu, bu sebeple bilhassa azınlıkların büyük servetler iktisap ettikleri, piyasada acele tetkikat yapılarak, kimlerin bu şekilde fevkâlâde kazanç temin ettiğinin tespiti ile azınlıkların ayrı bir cetvelden gösterilmesi*” yoluna gidilmiştir⁷⁴. Hareketin bu görüşten başladığını belirten Aydemir, verginin asıl yükünün İstanbul ve İzmir gibi iki şehrin üzerine düştüğünü, bütün ülkede 114.368 mükellefin 465.384.820 lirayı on beş gün gibi bir sürede ödemeleriyle piyasadaki toplu bir para çekilişi sağlanarak bütçeye bir yıllık gelir hacminde bir kaynak sağlanmasının amaçlandığını belirtmektedir. 465 milyon olarak hesaplanan verginin 317 milyonluk bir bölümü İstanbul’a düşmekteydi. Ancak bunun 221 milyon lirası tahsil edilebilmiştir⁷⁵.

Varlık vergisi bir servet vergisidir. Yalnızca sermaye vergisi değildir. Çünkü vergi azınlık tüccarların apartman, ev, mobilya gibi taşınmaz mallarını da içine almaktaydı. Savaş yıllarında İzmir’de yaşamış olan ve verginin uygulanmasındaki aksaklıklardan ve haksızlıklardan çok büyük zorluklar yaşamış olan kişilerle yapmış olduğumuz

⁷³ Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, İstanbul 1951, s. 237.

⁷⁴ S. Süreyya Aydemir, *a.g.e.* s. 233.

⁷⁵ *a.g.e.* s. 233-234.

görüşmelerde, kendileri de bu görüşü belirtmişlerdir. Verginin uygulanması konusunda pekçoğu “*bu verginin hiçbir temele ve esasa dayanmadığını, o zamanki defterdarların insiyatifine dayandığını*” belirtmiştir. Ayrıca “*verginin sadece savaş yıllarında elde edilmiş aşırı kazançlara yönelik olmadığını, 1930’lu yılların nefretine dayanan olayları siyasilerin maksimum seviye getirdiğini, verginin servet vergisi olması nedeniyle, savaşın yaratmış olduğu ekonomik sıkıntı içinde 15 gün gibi kısa bir sürede taşınmaz mallarını satamadıklarını, pekçoğunun bu nedenden dolayı iflas ettiğini, yok pahasına elden çıkardıkları mallarını alabilmek için İzmir dışından çoğu kişinin İzmir’e alıcı olarak geldiklerini, hatta o tarihlerde İzmir’de bu tür satımlardan⁷⁶ dolayı mobilya fiyatlarında aşırı bir düşme görüldüğünü*” belirten Avram Kastro, haksız vergi konulması konusunda da şunları dile getirmiştir: “*O yıllarda İzmir’de kepenk yağlayarak geçimini sağlayan işçiler vardı. Bunların sermayesi bir fırça ile 150 gramlık bir boya idi. Vergiyi uygulayanlar bunları “yağcı” olarak nitelendirip “yağ saklıyorlar” düşüncesiyle 15 bin lira vergi koydular. O zamanlar 15 bin lira yarım İzmir’i satın alabilecek bir değerdı. Tabii ki vergiyi ödeyemeyince Aşkale’ye gönderildiler. Bu vergi en çok bu tür çalışanları zor durumda bıraktı.*”⁷⁷

O dönemi yaşayan İzmirli Museviler, Faik Ökte’nin belirttiği görüşe göre; yani Varlık Vergisi’ni doğuran sebepler arasında ırkçılığında yer aldığı görüşüne katılmamaktadırlar. Olayın tamamen ekonomik anlayıştan kaynaklandığını, “*servet elde edememenin getirdiği bir yaklaşımın ürünü*” olduğunu, ayrıca “*ticareti azınlıkların elinden almak*” düşüncesinin de etkili olduğunu belirtmişlerdir. “*Verginin Kahire Görüşmeleri öncesinde kaldırılmasının yasanın keyfiliği yönünü ortaya koyduğunu, pek çoğunun verginin kaldırıldığı gün gece yataklarından uyandırılarak İzmir’e gönderildiklerini*” belirtmektedirler. Sonuç olarak o yıllarda bu kanunun uygulanması konusunda zorlukların yaşanmasına rağmen bu durumu “*kırı-koca arasında zaman zaman yaşanan gelip geçici bir kırgınlık*” olarak nitelendiren İzmir Musevileri;

⁷⁶ Bu tür alımları “mezarcı fiyatı” olarak değerlendiriyorlar.

⁷⁷ Bu görüşme Sayın Avram Kastro’nun da yardımlarıyla 24 Kasım 1997 tarihinde yapıldı. Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. B. Lewis, a.g.e., s. 298; Avner Levi, a.g.e., s. 144.

“kırgınlıkları zamanın törpüsüne sevkedip unutmak gerektiğini, bu tür kırgınlıkların tekrar yaşanmaması için bazı gerçeklerin de ortaya konması” gerektiğini belirtmişlerdir. Kanunun uygulanması konusunda Şevket Süreyya Aydemir’i ziyaret eden İstanbul milletvekili Avram Galanti ile İzmir Musevilerinin cismani başkanı olan Baba Gomel’in *“siz koyunun postunu kırkacağınıza, koyunun kendisini kesiyorsunuz”* şeklindeki yakınmaları da *“sermayenin zedelenmemesi”* düşüncesini içermektedir⁷⁸.

Varlık Vergisi’nin uygulanması konusunda dönemin İzmir basınının yaklaşımı ise vergiyi destekler niteliktedir⁷⁹.

İzmir’de bu vergiyi uygulamak amacıyla oluşturulan üç komisyon 16 İkinci Kanun 1942’de çalışmalarına başlamıştır⁸⁰. Mükellef listelerinin hazırlanması alfabetik sıraya göre yapılmış ve bağlı bulundukları maliye şubelerine asılmıştır. Verginin alınmasına 500 lira gibi bir değer ödemekle *“içinde bulunduğu iş kudreti ve kabiliyeti sarsılmayacak olanlardan”* başlanmıştır⁸¹. İlk planda vergilerini ödemeyenlere bankalar aracılığıyla kredi yardımı yapılması Maliye Vekaleti tarafından temin edilmiştir⁸². İzmir’de bulunan mükelleflerin çoğu vergilerinin bir kısmını yatırarak, diğer kısmını da bankalardan

⁷⁸ S. Süreyya Aydemir, a.g.e., s. 235.

⁷⁹ Targan Çarıklı’nın Anadolu Gazetesi’nde yer alan bir makalesinde; *“varlık vergisinin istediği gayelerden en mühimminin tedavüldeki paranın mühim bir kısmını bu vergi sayesinde devlet kasasına sokmak”* olduğunu belirtmektedir. Targan Çarıklı, *“Varlık Vergisinin Gâyesi Nedir?”*, Anadolu, 27 Son Teşrin 1942; *“Vergiden beklenen gayenin gerçekleşmesi konusunun ise onu takib eden ellerin sabotajcıları hayal kırıklığına uğratacak olan hassasiyetlerine bağlı”* olduğunu dile getiren Şevket Bilgin de *“Varlık vergisinin en büyük neticesinin paramızın satın alma kudretini arttırmak olacağını”* belirtmektedir. Şevket Bilgin, *“Varlık Vergisi”*, Yeni Asır, 14 2. Teşrin 1942; Verginin İzmir’de uygulanmaya başlaması ve mükelleflerin vergilerini ödemeye başlaması ile birlikte gazeteler *“piyasada ferahlık ve istikrar, fiyatlarda düşüklük beklentilerine”* sık sık sütunlarında yer vermişlerdir. *“Varlık Vergisinin Tesirleri”*, Anadolu, 18 I. Kanun 1942; Kanunu *“zaruri, haklı ve basit bir menşei olan bir mükellefiyet”* olarak değerlendiren Ticaret Gazetesi de kanunun uygulanmasını *“nazilik cereyanının tesirlerine ve demokrasi düşüncelerinin ciddiye alınmamasına atfetmenin”* doğru bir yaklaşım olmayacağını yazmaktadır. *“Varlık Vergisini İşletenler”*, Ticaret, 3 I. Teşrin 1944.

⁸⁰ Anadolu, 17 İkinci Kanun 1942. Kanunun İzmir’deki uygulamalarıyla ilgili olarak daha ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Güçlü, *Varlık Vergisinin Çıkarılması, Uygulanması, Kaldırılması ve Sonuçları (11.11.1942-15.03.1944)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1990, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi; Muhammed Güçlü, *“Varlık Vergisi ve İzmir Uygulaması”*, Tarih İncelemeleri Dergisi, 8 (İzmir 1993).

⁸¹ Halkın Sesi, 16 I. Kanun 1942.

⁸² Anadolu, 25 I. Kanun 1942. Bu bankalar, Ziraat Bankası, İş Bankası ve Ticaret Bankası’dır. Yapacakları yardıma karşılık yüzde yarım faiz alacaklardır.

aldıkları avanslarla karşılama yoluna gitmişlerdir⁸³. Borcunu ödeme konusunda başvuru yapmayanların ise Tahsili Emval Kanunu'na dayanarak malları haciz yoluyla tahsil edilme yoluna gidilmiştir⁸⁴. Vergi borcunu ödemeyen ve malları ile borcunu karşılamayanlar ise çalışma kamplarına gönderilmişlerdir. Haciz kararlarının uygulanmasıyla birlikte İzmir'de çoğu iş yeri ve dükkanlar mühürlenmiş, bazı müesseseler de kendiliklerinden çalışmalarını bırakmışlardır⁸⁵. Basında, Tahsili Emval Kanunu'na dayanarak gayrimenkulleri ve diğer malları haczedilen kişilerin isimleri ve işyeri adresleri sık sık yer almıştır. Bunlar içinde çoğunluğu, azınlıklar oluşturmaktadır.

Bu verginin İzmir'de tahsilatına bağlandığı andan 1943 Şubat'ına kadar geçen sürede 16.510.589 lira, kazalarda ise 1.946.756 lira vergi toplanmıştır⁸⁶. İzmir'de merkez ve kazalarda vergi ve mükelleflerin miktarı ise şöyledir.

Tablo XXIII. İzmir Merkez ve Kazalarındaki Varlık Vergisi Mükellefleri

Merkez ve Kazalar	Mükellef	Vergi Miktarı
Bayındır	250	295.150
Urla	21	29.500
Dikili	18	53.415
Çeşme	15	34.200
Ödemiş	158	213.500
Tire	348	557.391
Karaburun	4	19.000
Menemen	72	64.850
Seferihisar	20	18.500
Kemalpaşa	153	217.850
Kuşadası	58	69.000
Foça	34	11.675
Torbalı	364	32.622
Bergama	192	263.700
Yekûn	1.779	1.890.260
Merkez	2.798	25.257.500
Yekûn	4.577	27.147.760

Kaynak: Anadolu, 17 I. Kanun 1942.

⁸³ "Varlık Vergisi Tediye", Anadolu, 31 I. Kanun 1942.

⁸⁴ Ticaret, 8 2. Kanun 1942.

⁸⁵ Ticaret, 18 2. Kanun 1943.

⁸⁶ Ticaret, 23 Şubat 1943.

Bu mükelleflerin kaç tanesinin, vergisinin ne kadar kısmını ödediğini tam olarak bilemiyoruz. Ancak ödeyemeyenlerden ilk kafele 1943 yılının Şubat'ında Aşkale'ye gönderilmiştir⁸⁷. Sonraki kafeleler aynı yılın Ağustos, Eylül ve Ekim aylarında gönderilmiştir⁸⁸.

Varlık Vergisi'ni ödeyemeyecek durumda olan mükelleflerden bazılarının borçları yaptıkları müracaat sonucu ertelenmiştir. İzmir'de 345 mükellef bu durumdan yararlanmıştır⁸⁹. Hükümetin, kamplara gönderilen mükelleflere, kalan borçlarını kendi bulundukları yerlerde işlerinin başına dönerek ödemelerine imkan vermesi sonucu çalışma kamplarına gönderilen bazı mükellefler İzmir'e dönmüştür⁹⁰. Vergiyi ödemeyen mükellef sayısı Ankara'da 600, İzmir'de 1700'dür⁹¹.

Aralık 1943'te Roosevelt ve Churchill ile buluşmak üzere İnönü'nün Kahire'ye gitmesinden hemen önce, son sürgünler İstanbul'a getirilmiştir. 15 Mart 1945'te -Müttefiklerin Monte Cassino üzerine nihai taarruza geçtikleri gün- Meclis, hâla tutuklu bulunan vergi borçlularını salıveren ve ödenmemiş bütün vergi miktarlarını affeden bir kanunu kabul etti. Bu suretle, Varlık Vergisi, sona ererken de vergilerini ödeyenleri cezalandırmak ve herhangi bir şekilde bundan kaçınmayı becermiş olanları da mükafatlandırmak gibi son uygunsuzluğunu tamamladı⁹².

Doğan Avcıoğlu'nun da belirttiği gibi *"vergiyle dış ticaretin Türk ellere geçmesi isteği ise, radikal tedbirlere cesaret edilemeyip, uygulamada haksızlıklar yaratan bir vergiye gidildiği için, amacına ulaşamamıştır. Unutmamak gerekir ki, Türk dış*

⁸⁷ Yeni Asır, 27 Şubat 1943.

⁸⁸ "Dün İzmir'den 33 Kişi Kampa Sevk edildi", Ticaret, 23 Ağustos 1943; Anadolu, 24 Ağustos 1943; Anadolu, 26 Ağustos 1943; Anadolu, 12 Eylül 1943; Anadolu, 30 Eylül 1943; Anadolu, 16 I. Teşrin 1943. "Aşkale'ye çalışma kamplarına gönderilenler kendi taşıt, yiyecek ve gerekirse tıbbi tedavi masraflarını ödeyeceklerdi." Bernard Lewis, a.g.e., s. 297.

⁸⁹ Yeni Asır, 29 I. Teşrin 1943.

⁹⁰ Yeni Asır, 12 I. Kanun 1943.

⁹¹ C. Koçak, a.g.e., s. 538.

⁹² B. Lewis, a.g.e., s. 299.

ticaretine hakim bulunan azınlıklar, milletlerarası bir ticari şebekenin Türkiye'deki ayaklarını temsil etmektedir."⁹³

Faik Ökte ise bu konuda; İstanbul'daki iş dünyasının sarsıldığını, yerinden oynadığını, verginin sağladığı fırsatlarla büyük borsacıları zenginleştirerek, meşru küçük iş yerlerinin yıkılması ve geçimini bunlardan sağlayanların yoksullaşmasına neden olduğundan söz eder⁹⁴. F. Ökte'nin bu değerlendirmeleri İzmir için de geçerlidir. Bu konuda kendisiyle görüştüğümüz kişiler, verginin bu özelliğinden ötürü, ticaretle uğraşanların önemli bir kısmının İzmir'i ve Türkiye'yi terkettiğini belirtmişlerdir.

Sonuç olarak Varlık Vergisi Türkiye siyasi tarihinde daima rahatsız edici bir konu olarak kalmış, vergiyi ödeyemeyen mükelleflerin gönderildikleri Erzurum'un ilçesi olan Aşkale adının sarfedilmesi daima Varlık Vergisi'ni hatırlatmış ve Aşkale, Türkiye siyasi tarihinin popüler deyimleri arasında yer almıştır⁹⁵.

3. Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ve İzmir'deki Uygulamaları

Toprak Mahsulleri Vergisi de, tıpkı Varlık Vergisi gibi savaş koşullarının getirdiği ağır ekonomik sıkıntıların hafifletilmesi amacıyla çıkarılmış olağanüstü bir vergidir. Toprak Mahsulleri Vergisi'nin uygulama alanına girenler genelde ihtikar yapmak suretiyle zenginleştiği varsayılan büyük çiftçilerdir. *"Varlık Vergisi, fiyat artışlarından yararlanan ticaret burjuvazisini hedef aldıysa, TMV'de tarım ürünlerindeki artışlardan yararlananları hedef almıştır."*⁹⁶

TMVK tasarısı 15 Mayıs 1943 tarih ve 6/1611 sayı ile TBMM'ne sunulmuş, üç mahsül yılı uygulandıktan sonra 23 Ocak 1946 tarih ve 4840 sayılı yasa ile 1946'dan itibaren kaldırılmıştır. Kanunun gerekçesinde, ekonomik alanda meydana gelen zorlukların tüm ulusa dengeli biçimde bölüştürülmesi için *"maliyet fiyatlarının birkaç*

⁹³ Doğan Avcıoğlu, a.g.e., s. 477.

⁹⁴ F. Ökte, a.g.e., s. 202-203.

⁹⁵ Rıfat N. Bali, "Çok Partili Demokrasi Döneminde Varlık Vergisi Üzerine Tartışmalar", *Tarih ve Toplum*, 28/165 (Eylül 1997), s. 47. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Rıdvan Akar, *Varlık Vergisi (Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşıtı Politika Örneği)*, Belge yayınları, İstanbul 1992.

⁹⁶ Taner Timur, a.g.e., s. 188.

misli derecesinde artan toprak mahsullerinden bir vergi alınmasına gerek görülmüştür” denilmekteydi⁹⁷.

Kanun, hububat, bakliyat, incir, üzüm, zeytin, pamuk, fındık ve fıstık gibi ürünleri aynı olarak, narenciye, pancar, afyon, kendir, keten, patates ve tütün gibi ürünleri de nakdi olarak vergilendirmiştir.

Dönemin İzmir basını bu vergiyi, Varlık Vergisi’nde olduğu gibi birtakım zaruretlerden kaynaklanan ve alınması gerekli olan bir vergi olarak değerlendirmiştir.

TMV’ni vermekle mükellef olanların cetvelleri ilan olunduktan sonra mükelleflerin buna itiraz etme hakları da vardır. Tahmin komisyonları aynı ödenecek ürünü ve miktarını tespit etme, belediye meclisleri de nakdi ödenecek ürünlerin tespitini yapmakla görevlendirilmişlerdir⁹⁸.

Korkut Boratav, verginin “bir çeşit köydeki Varlık Vergisi uygulamasına benzediğini” belirtmektedir⁹⁹.

İzmir ili TMV’ni Aralık 1943 tarihine kadar ödemiştir¹⁰⁰. Ancak bu vergi de uygulamadan kaynaklanan hatalar yüzünden, ölçme usulünün ve harman işlerinin dağınıklığı, geniş bir memur kadrosunun masrafları ve tecrübesizlikleri beklenen sonucu vermediği için başarılı olamamıştır¹⁰¹. Hükümet 1.200.000 ton hububat elde etmeyi düşünürken ancak 600.000 ton hububatı tahsil edebilmiştir¹⁰². Bunun üzerine vergi üç mahsul yılı uygulandıktan sonra 23 Ocak 1946 tarih ve 4840 sayılı yasa ile 1946 yılından itibaren kaldırılmıştır.

C. SAVAŞIN YARATTIĞI EKONOMİK SORUNLAR

⁹⁷ C. Koçak, a.g.e., s. 373, 545.

⁹⁸ Yeni Asır, 3 Mayıs 1944.

⁹⁹ Korkut Boratav, a.g.e., s. 265.

¹⁰⁰ Ticaret, 1 I.Kanun 1943.

¹⁰¹ Kemal Turan, “Toprak Mahsulleri Vergisi”, *Aydın Tarihi*, 125 (1-30 Nisan 1944), s. 50.

¹⁰² 1943 yılında bu oranın 15.200 tonu İzmir Vilayetinden karşılanmıştır. *Ticaret*, 1 I.Kanun 1943.

1. Karne Uygulamaları

İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı zorluklar arasında üretimin azalması ve temel ihtiyaç maddelerinin güçlükle karşılanması hükümeti uğraştıran önemli sorunlardandır. Savaş yılları içinde başta Almanya ve İngiltere olmak üzere ihtiyaç maddelerinin satışlarını hemen ilk andan itibaren vesikaya t bi tutmuřlardır¹⁰³. Bunun amacı israfın önüne geçmek, eşya tedarikinde zorluk çekecek olan halkı korumak, duruma göre mal stokları yaparak bunların dağıtımını düzenli olarak yapabilmektir.

Savaş yılları boyunca büyük kentlerin, kasaba ve köylerin iaşesini sağlamak oldukça zor olmuştur. Halkın temel ihtiyaçlarını zorluk çekmeden temin edebilmesi amacıyla başta ekmek olmak üzere, şeker, çay, kahve, petrol ve kömür karneye bağlanmıştır. Karne uygulamasının başlamasından önce, hükümet, un sarfiyatını ve ekmeğin ne kadar tüketildiğini anlayabilmek için evlere cetveller dağıtarak, tüketim miktarlarını belirlemeye çalışmıştır.

Üretimin azalması nedeniyle 115 sayılı karar ile tek tip ekmek çıkarılmasına karar verilmiş, 160 ve 179 sayılı kararlar ile de tek tip ekmeğin çeşnisi belirlenmiştir. Nihayet 1942 yılı başında buğday üretimindeki düşüş nedeni ile, büyük kentlerde ekmek tüketimini sınırlandırmak amacıyla karne uygulamasına geçilmiş ve 7 yaşına kadar olan çocuklara günde 187.5 gr., 7 yaşından büyüklere 375 gr. ve ağır işçilere de 750 gr. ekmek karne ile verilmeye başlanmıştır. 1942 yılı Nisan ayında ekmek istihkakı 175 grama, Mayıs ayında ise İstanbul'da 150 grama kadar inecektir¹⁰⁴. Hastalara dağıtılacak ekmek istihkakı ise 450 gr. olarak belirlenmiştir. Ekmek sorunu İzmir'de daha savaş başlamadan önce sıkıntısı çekilen bir konuydu¹⁰⁵. Bu sorun İzmir'e bağlı kazalar için de

¹⁰³ Süreyya Temel, *Harp ve Sosyal Davalarımız*, İstanbul 1947, s. 3.

¹⁰⁴ C. Koçak, *a.g.e.*, s. 483.

¹⁰⁵ İzmir Belediyesi, ekmek fiyatlarındaki yükselmenin önüne geçebilmek için TMO'nin her gün ihtiyaç oranında piyasaya buğday satışı yapmasını sağlamıştır. *Anadolu*, 15 Haziran 1939. Mevsim dolayısıyla piyasada buğdayın azalmasını fırsat bilen bazı firmalar, ekmek fiyatlarını yükseltmek amacıyla ekmek  ıkarılmayarak sıkıntı yaratmaya çalışmışlar, İzmir Belediyesi de bu şekilde davrananlar hakkında gerekli yasal işlemleri uygulamıştır. *Anadolu*, 30 Temmuz 1939.

geçerlidir. İzmir'e bağlı 14 kazanın ekmek ihtiyacı için TMO, ayda 100 tonluk tanzim satış yaparken, bu oran 1940 yılında 140 tona çıkarılmış, 1941 yılı başlarında ise 132 tona indirilmiştir¹⁰⁶. Öte yandan ekmeğin bazen kumlu ve taşlı çıkması, piyasada buğdayın azalması sonucu ekmeğe %30 arpa, %20 çavdar karıştırılması ve ekmeklerin iyi pişirilmemesi halkın çoğu zaman şikayetine neden olmuştur¹⁰⁷. Herne kadar bu durum çeşitli şikayetlere neden olmuşsa da, savaşın yarattığı zor koşullarda bazı Avrupa ülkelerinde görülen açlıktan ölümlere rastlanmamıştır¹⁰⁸.

İzmir'de yaşanan ekmek sıkıntısının önemli nedenlerinden biri TMO'nin çalışmalarındaki teşkilatsızlık ve depolarının yetersiz olmasıdır¹⁰⁹. Bunun yanında İzmir'de çalışma mevsiminde toplu işçi çalıştıran bazı müteahhitlerin, bunlara ait ekmekleri iş mahallelerine en yakın fırınlardan almaları gerekirken, şehirdeki fırınlardan karşılama yoluna gitmeleri ve Fuar zamanında, kasaba ve köylerden gelenlerle kent nüfusunun artması da fırınlar önünde saatlerce süren beklemeleri ve kuyrukları arttıran diğer nedenlerdir. İzmir'in ihtiyacı için ayrılan buğday istihkakının bazen tam olarak temin edilememesi de bunda önemli bir etkidir.

Karne uygulaması yalnızca şehir ve kasabalarda yapılmıştır. Karne dağıtım mahalli belediyeler tarafından yapılmış olup, Ankara'da ekmek kartlarının dağıtımına 11 Ocak 1942'de başlanmış, iki gün sonra İstanbul'da karne dağıtılmış¹¹⁰, İzmir'de ise 18

¹⁰⁶ Anadolu, 14 I.Kanun 1940; Anadolu, 22 II.Kanun 1941.

¹⁰⁷ Yeni Asır, 28 II.Kanun 1941; Anadolu, 9 Haziran 1941.

¹⁰⁸ İlber Ortaylı, "İkinci Dünya Savaşı'nda Şehirlerde Hayat", VI. Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye (20-22 Ekim 1997-İstanbul), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1998, s. 425.

¹⁰⁹ Hükümetin uyguladığı mübayaâ işlemleri özellikle köylü kesimi için büyük bir sorun oluşturmuştur. TMO'nin İzmir'de yeteri kadar silosunun olmaması ve üretim alanlarından etirilecek hububatın ulaşım zorluklarından dolayı yollarda çürümmesine neden olmuştur. "O dönemde savcılık yapan Şinasi Akgönenç'in ifade ettiği gibi; bir çuval buğday için köylü mahkemeye sevk edilirken, o çuval dolusu tahıllar da ortada çürümeye terkedilmiştir." İ. Orbaylı, a.g.m., Yeni Asır, 7 Mart 1941; "Toprak Ofis Depolarında Çürüyen Arpalar", Ticaret, 8 Temmuz 1944; Halkın Sesi, 31 Mart 1944; "Devlet Mübayaaları", İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Bülteni, 6 (Haziran 1944), s. 7-9; Devlet mübayaalarından dolayı ürününü ucuz bir fiyatla hükümete veren köylü, kısmen ürününü kaçak satmak, kısmen de toprağa gömmek yoluyla devlet mübayaasından kaçırma yolunu tutmuştur. Hakkı Ocakoğlu, "Ekmek Davası", Yeni asır, 15 Temmuz 1942.

¹¹⁰ C. Koçak, a.g.e., s.493.

Ocak 1942'de dağıtımı yapılmıştır¹¹¹. Karne uygulamasının başlamasından sonra piyasada fazla miktarda sahte ekmek karneleri görülmeye başlamıştır. Bunun yanında eksik gramajla ekmek satan fırınlar sürekli olarak denetime tutulmuş, bunların şiddetle cezalandırılması yoluna gidilmiştir¹¹².

İzmir basını karne uygulamalarını yerinde bir olay olarak değerlendirirken, uygulamadan kaynaklanan sorunlar sık sık gazetelerde şikayet konusu olmuştur. Konuya ilişkin olarak Orhan Rahmi Gökçe şunları söylemektedir: *“Umumi harpten kalmış bazı acı hatıralar ve gene o zamandan mevrus bazı telâkkiler yüzünden (vesika) deyince bazı vatandaşlar korkuyor. Çünkü vesikanın onlar nezdindeki sembolik ifadesi darlığın, buhranın azami ve korkunç bir seviyeye fırlamasıdır... Vesika vatandaşın ihtiyacının emniyet altına alınmasıdır. Binaenaleyh vesikadan korkmak lâzım gelmez... Fakat ne çare ki bizde vesika usulü yalnız ve sadece ekmeğe mühnasır kaldığı halde; onu ne adamakıllı dağıtabiliyoruz, ne de bunun vesika etrafında olsun, bir hırsızlık, bir rezalet ve dalavere dönmesine karşı esaslı tedbirler alabiliyoruz. Bir tarafta lokantalarda karnesiz ekmek satışları devamdadır, diğer taraftan halk vesikasını alabilmek için günlerce şu ve bu dairenin kapısında beklemektedir. Elden ele esrarengiz şekilde vesikalar dolaştığını duyduğumuz gibi bazı fırınların gizlice dahil ve harice satış yaptıkları da hadiselerle sabittir. Her muntaka fırında ekmek başka çeşittir... Bu bir kargaşalıktır ki, dönüp dolaşıp bütün fenalıkları, sıkıntıları ve acıları halkın sırtına yüklemektedir...”*¹¹³

¹¹¹ “Ekmek Kartlarının Tevziine Dün Başlandı”, *Yeni Asır*, 19 II.Kanun 1942. Kartların dağıtımı sonucu fırınların önünde görülen izdiham bir süre de olsa ortadan kalkmıştır. *Anadolu*, 23 II.Kanun 1942. O dönemi yaşayanlarla yapmış olduğumuz görüşmelerde fırınların önündeki kalabalıklar sık sık anlatılmıştır.

¹¹² “Bazı açık göz vatandaşlar hakkından fazla ekmek almak için nüfus cüzdanını kaybettiği iddiasıyla nüfus müdürlüğüne başvurup, yeni nüfus cüzdanı çıkartmakta ve bununla tekrar kart alabilmektedir. Bunlardan Hatice adlı bir kadının üzerinde hem müracaat kağıdı, hem de nüfus cüzdanı bulununca, kadın adliye sevk edilerek 3 ay hapse mahkum etmiştir.” Bazı fırıncılar kartsız ekmek satmakta, sattıkları ekmeklerin hesabını veremeyen fırıncılara da çeşitli cezalar uygulanmaktadır. Ancak bu cezalar caydırıcı olmamıştır. *Yeni Asır*, 5 Mart 1942.

¹¹³ Orhan Rahmi Gökçe, “Vesika Usulü Yerindedir, Fakat Tatbikat Fenadır”, *Anadolu*, 3 Mayıs 1942; “Şehrimizde Ekmek Meselesi Bir Türlü Düzene Konamadı”, *Anadolu*, 2 Haziran 1942.

İzmir Valiliği ve Belediyesi bu sorunları çözebilmek için sık sık toplantılar düzenlemiştir. İzmir Vilayeti Umumi Hıfzısıha Meclisinin toplantılarında; bozuk çıkan ekmeklerin halk sağlığını tehlikeye düşürdüğü üzerinde durulurken, ekmek imal edilecek hububatın Şehir ve Liman Bakteriyoloji Müessesesi'nce tahlil edilerek kontrolden geçirilmeden fırınlara verilmemesi kararlaştırılmış ve halk sağlığının korunması için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur¹¹⁴. Bu girişimlerden birisi de ekmeklerin fırınlardan çıktıktan bir gün sonra satışa çıkarılmasıdır. Buna uymayanlar suçlu sayılmıştır.

1942 yılı Temmuz ayında Ticaret Vekaleti bazı yerlerde ekmek karnelerini kaldırmaya karar vermiştir. Bu karar İstanbul, Ankara ve İzmir'i kapsamaktadır¹¹⁵. 1942 yılı Ekim ayında da Ankara, İstanbul ve İzmir'de kart usulünün kaldırılabilmesine ilişkin basında da çeşitli haberler yer almıştır. Bu şehirlerdeki dul ve yetimlerle, devlet memurlarına ve yoksul ailelere kart usulünün uygulanmasının devam edileceği de belirtilmektedir¹¹⁶. Ancak İstanbul, Ankara ve İzmir Valilikleri bu uygulamayı ekmek sıkıntısını daha da arttıracığı düşüncesiyle kabul etmemişler, bunun üzerine Ticaret Vekaleti tarafından bu sistemin uygulanıp uygulanamayacağı konusu valiliklere bırakılmıştır¹¹⁷. İstihsal mntıklarından buğdayın getirilmesi çok büyük sorun oluşturduğundan bu uygulamaya büyük kentlerde de devam edilmiştir¹¹⁸. Haydar Rüştü Öktem bu sorunu şöyle dile getirmektedir: *"Karne ile ekmek satışı sisteminin kaldırılacağı ve ekmek satışının serbest bırakılacağı haberleri İzmir'de ve İzmir'in esasen normal zamanlarda bile yiyeceği ekmeğin ununu başka yerlerden tedarik eylemekte olan bazı kazalarında şimdiden gayri müsaide düşüncelerle karşılanmaktadır.*

¹¹⁴ **Yeni Asır**, 7 Temmuz 1942; "Veremlilere Fazla Ekmek Verilecek", **Yeni Asır**, 3 Eylül 1942; Başka bir uygulama da ilk kez Manisa Belediyesi'nin yaptığı şekilde ekmeklere üzüm karıştırmaktır. Böylece piyasa fiyatı düşük olan üzümler değerlendirildiği gibi ekmeğin besin değerinin de artırılmasına çalışılmıştır. E. Ekrem Talu, "Ekmek ve Üzüm Davası Memleket Davasıdır", **Anadolu**, 24 Eylül 1942; Bülent Üstündağ, "Memleketimizin İçtimai Problemleri: Gıda Maddeleri", **Pazar**, 9 (15 Aralık 1945), s. 5.

¹¹⁵ "Ekmek Vesikası Bazı Yerlerden Kalkıyor", **Anadolu**, 26 Temmuz 1942. "İlk Teşrin ayında Tire, Bergama, Menemen, Dikili, Torbalı, Foça, Ödemiş ve Kuşadası'nda ekmek karnelerinin kaldırılması valilikçe uygun görülmüştür.", **Anadolu**, 28 Ağustos 1942. Kart usulünün kaldırıldığı yerlerde ekmek 24-28 kr.tan satılmıştır. **Yeni Asır**, 1 I.Teşrin 1942.

¹¹⁶ **Yeni Asır**, 7 I.Teşrin 1942.

¹¹⁷ **Yeni Asır**, 7 I.Teşrin 1942.

*Karne usulü cari iken bile çok sıkıntı ile ekmek bulabilen şehirlerimizin ve kasabalarımızın halkının bu endişelerine hak vermemeğe imkân yoktur. Ege muntakası normal zamanlarda hububat ihtiyacının ancak yüzde ellisini temin eden bir bölgedir. Bu bölge halkı serbest ekmek alım ve satımı karşısında kalırsa muhakkak ki çok eziyet çekecektir. Biz bu ekmek meselesini alınacak mahalli tedbirlerle halledilebilecek kadar basit bir iş olarak görmüyoruz...”*¹¹⁹ Ekmeğin karne ile dağıtımından vazgeçen İzmir Valiliği, Ankara’da uygulandığı şekilde, dar gelirliler gözönünde tutularak ekmeğin iki türlü karne ve iki türlü fiyat üzerinden satılmasını uygun görmüştür¹²⁰. Ekmek sıkıntısına çözüm bulabilmek amacıyla büyük kentlerdeki gazino ve lokantalarda ekmek verilmesi yasaklanmış, fırınların pide ve gevrek yapmaları ve pirinç unu ile pasta yapımı yasaklanmıştır¹²¹. Bu kararın uygulanmaya başladığı andan itibaren bir haftalık süre içinde İzmir’de 100 çuval un tasarruf edilmiştir¹²². Öte yandan İzmir Belediyesi, İzmir’de bulunan 101 fırıncıdan 76’sının katıldığı bir toplantıda fırıncıların oldukça hassas olan bu konularda belediyeye yardımını istemiştir¹²³. Belediye Başkanı Reşat Leblebicioğlu çoğu zaman fırınları kendisi de dolaşarak fırıncıların çalışmalarını sık sık denetlemiştir¹²⁴.

Bu denetlemelere rağmen ekmeğin ne kalitesinde ne de dağıtımında istenilen başarıya ulaşamamıştır¹²⁵. 1944 yılı Ekim ayında ekmek istihkakı küçük, büyük ayrımı

¹¹⁸ *Yeni Asır*, 9 I. Teşrin 1942; *Yeni Asır*, 16 I. Teşrin 1942.

¹¹⁹ H. Rüştü Öktem, “Ekmek Satışı”, *Anadolu*, 16 I. Teşrin 1942.

¹²⁰ “Yine Ekmek Meselesi”, *Anadolu*, 21 I. Teşrin 1942, İstanbul’da bu yeni kartların dağıtımına 1 Kasım 1942’den başlanmıştır. Ucuz ekmek alacak olanlar ekmeği 17 kr’tan alırken, diğer kesimler ise 28 kr’tan ekmek almışlardır. *Yeni Asır*, 1 II. Teşrin 1942, İzmir’de ise dul ve yetimler ile memurların kartları 15 Kasım 1942’den itibaren dağıtılmıştır. İzmir’deki memur, dul ve yetimler ise ekmeği 16 kr 10 para’dan, geri kalan kesim ise 27 kr’tan temin etmiştir.

¹²¹ *Anadolu*, 8 II. Teşrin 1942. Bu durumdan lokantacılar sık sık belediyeye şikayetlerde bulunmuşlar, İzmir’deki lokantacıların iş hacmi bu nedenden ötürü yarıyarıya düşmüştür. *Anadolu*, 10 II. Teşrin 1942.

¹²² *Anadolu*, 16 II. Teşrin 1942.

¹²³ *Anadolu*, 10 I. Kanun 1942.

¹²⁴ *Anadolu*, 7 Temmuz 1943.

¹²⁵ H.R. Öktem bir yazısında, bir karikatüre atıfta bulunarak esprili bir şekilde konuyu ele almıştır. “*Cemal Nadir’in bir karikatüründe hakim başı yarılan davacıya soruyor:*

– *Başına taşla mı vurdu odunla mı? Davacı da:*

– *Daha beter bay reis, ekmekle vurdu! Cevabını veriyor.*

Son aylar içinde yemek zorunda kaldığımız ekmekler hakikaten baş yarayacak kadar sert bir kalitededir... Toprak Ofis Müdürlüğü evvelki gün İstanbul’un ihtiyacı için 500 ton buğday göndermiştir... Demek İzmir Toprak Ofisinde sağa sola yardım edecek kadar buğday var. O halde ne

yapılmaksızın herkese 375 gr olarak verilmeye başlanmıştır. Zamanla bu oran 750 grama çıkarılmış, savaşın sonlarına yaklaşıldığında ekmeğin kalitesinde düzelme görülmüştür. Ancak savaşın sona ermesinden sonra uzun bir süre daha İzmir gibi büyük kentlerde karne uygulamaları devam etmiştir¹²⁶. Bu uygulamaların sürdüğü savaş yıllarında karneye bağlı olan maddelerin fiyatlarındaki değişiklikler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo XXIV. Perakende Fiyatlar (İzmir İli) (1938-1946)

(Fiyatlar kilo üzerine kuruş ve santim olarak)

Maddeler	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946
Ekmek	9.96	9.97	11.00	12.62	24.48	39.44	30.29	32.72	31.66
Buğday unu	13.50	14.01	14.96	18.91	-	-	-	-	51.28
Pirinç	24.03	28.81	35.72	44.86	110.75	166.81	148.58	145.68	142.22
Kesme Şeker	29.88	30.69	39.00	49.24	165.38	339.37	214.00	205.21	184.44
Zeytin Yağı	96.94	42.65	44.19	64.12	114.63	171.77	220.86	172.17	243.11
Kahve	113.77	117.55	129.50	-	-	600.00	600.00	-	-
Odun Kömürü	5.42	5.35	5.64	6.69	11.01	13.63	16.37	17.24	14.35

Kaynak: Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Fiat İstatistikleri, 1936-1947, Ankara 1948, s. 3-4, 8, 11, 13-14.

Karneye bağlı olan bu maddelerin fiyatları savaş içinde yukarıdaki tablodan da açıkça görüleceği üzere sürekli yükselmiştir. Fiat artışlarının halk üzerinde yarattığı sıkıntı oldukça önemli bir konudur. Ancak şunu da belirtmemiz gerekir ki *“Türkiye halkı bunlardan epeyce sıkıntı çekmiş ama açlık çekmemiştir. Kitlevi açlık ve ölümler, hatta münferid açlık vakaları bile görülmemiştir. Bürokrasi ceberrud bir yöntemle asayişi ve düzeni sağlamış, paniği önlemiş ve hatta Yunanistan gibi açlık çeken ülkelere bile yardım edebilmiştir.”*¹²⁷

günahımız var ki bize içinde buğdaydan başka her türlü madde bulunan bir ekmek yutturuluyor?” H.Rüştü Öktem, “Yinemeyecek Ekmek Yiyoruz”, *Anadolu*, 7 Temmuz 1943.

¹²⁶ *Anadolu*, 25. Ağustos 1945.

¹²⁷ İ. Ortaylı, a.g.m., s. 425.

2. Fiyat Artışları ve İhtikâr Olayları

İkinci Dünya Savaşı boyunca fiyat artışları, ihtikar ve karaborsa gibi sorunlar gündemden hiç eksik olmayan sorunlardı. Savaş yılları boyunca fiyat artışları ve iâşe sorunu başta olmak üzere ihtikar ve karaborsa olayları İzmir basınında siyasi ve askeri gelişmeler kadar yer almıştır. Bu sorunlar İzmir halkının ve savaştan etkilenen tüm ülkelerin de büyük ölçüde etkilendikleri konulardı. Gerçi iâşe sorunu, fiyatların aşırı artışı ve karaborsa sorunları Türk halkının daha Birinci Dünya Savaşı yıllarından beri yabancıları olmadığı konulardı. I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı İmparatorluğu 1914'e değin enflasyonist baskıların olduğu dönemlerdeki fiyat artışlarını iktisadi kural dışı yollarla bastırmaya çalışmış ise de bu konuda yani fiyat artışını önlemede pek başarılı olamamıştı¹²⁸. İkinci Dünya Savaşı yıllarında da uygulanan ekonomik önlemler fiyat artışlarını ve karaborsayı engelleyememiştir.

Savaşın ekonomi üzerinde yıkıcı oranda etkili olabileceği (I. Dünya Savaşı'nın deneyimleri ile de) yakından bilinmekte idi; sanayi ve maden üretimi son derece yetersiz, tarımsal üretimi geri, ithalat olanakları asgari derecede düşük ve aynı zamanda savunma harcamaları olağanüstü artan, seferberlik sırasında üretimden alınarak tüketici hale gelen nüfusu ile Türkiye'nin, daha savaşın ilk gününden itibaren ekonomik alanda sıkıntıya düşmesi, ülkenin ekonomik yapısının doğal ve zorunlu bir uzantısı olarak kabul edilmelidir¹²⁹. Daha savaşın başlangıcında 1 milyon olan asker sayısının savaş yıllarında 1.5 milyona çıkması, ekonomik anlamda devlete büyük bir yük getirmiştir¹³⁰.

Savaş yıllarında ekonomiye yön veren iki hükümet vardı. Bunlardan Refik Saydam Hükümeti döneminde uygulanan müdahale ve denetimler fiyatlar üzerinde bir baskı oluşturmaya karşın, karaborsa, istifçilik gibi sorunları da doğurmuştur¹³¹. Bu sorunlar daha savaşın başladığı ilk günden kendini göstermiştir. Çeşitli gıda maddelerinde görülen fiyat artışlarının sebepleri üzerinde durulurken, fiyat artışlarına engel olabilmek

¹²⁸ Sabri Sürgevil, *a.g.tez*, s. 233.

¹²⁹ C. Koçak, *a.g.e.*, s. 251.

¹³⁰ Hilmi Uran, *Hatıralarım*, Ankara 1959, s. 359.

amacıyla basında sık sık çeşitli kesimlerin önerilerine yer verilmiştir¹³². Asım Us'un da hatıralarında belirttiği gibi; savaş başlayınca bazı maddeler piyasadan birdenbire kaybolmuş, fiyatlar iki katı artmıştır¹³³. Bu durumu fiyat istatistiklerinde de görmek mümkündür. Savaşın başladığı yılda ekmek fiyatı İzmir'de 9.97 kr iken bu fiyat 1940'ta 11 kr'a, 1941'de 12.62 kr, 1943 yılında ise 24.48 kr'a çıkmıştır. Aynı tarihlerde ekmeğin Ankara'daki fiyatı 10.09 kr'tan 11.07 kr'a, 1941'de ise 12.24 kr'a, 1942'de 24.09 kr'a çıkmıştır. İstanbul'da ekmek 1939 yılında 9.51 kr'a satılırken, 1940 yılında 10.73 kr'a, 1941'de 13.25 kr'a, 1942'de 25.72 kr'a satılmıştır¹³⁴. Gıda maddeleri masrafları 1942 yılının Mart ve Nisan aylarında 35 puan yükselerek 199'a kadar çıkmış ve artış oranı 1938 yılına nazaran yaklaşık %100'ü bulmuştur¹³⁵. Zorunlu gıda maddelerindeki fiyat artışları savaş yılları boyunca devam etmiş, gıdasızlık vb. nedenler yüzünden İzmir'de verem ve tüberküloz gibi hastalıklarda da artış olmuştur¹³⁶. Ticaret gazetesinde yayınlanan bu istatistiğe göre 1939 yılı ile 1943 yılı arasında beş kişilik bir ailenin masraflarında şu şekilde bir artış gözlenmektedir¹³⁷.

Tablo XXV. Beş Kişilik Bir Ailenin Geçim Masrafları (İzmir)

	1939 (2)	1943 (2)
Giyim	17	60
Vergi	1	30
Kira	20	20
Aydınlatma ve Isıtma	2	17
Eğitim Giderleri	0,50	5

Kaynak: Ticaret.

¹³¹ Rıdvan Akar, a.g.e., s. 32.

¹³² Anadolu, 14 I.Kanun 1939; 23 I.Kanun 1939; 29 Mayıs 1940.

¹³³ Asım Us, Hatıra Notları, (1930-1950), İstanbul 1966, s. 384.

¹³⁴ Başb. İst. Gen. Müd. Fiat İstatistikleri, (1936-1947), Ankara 1948, s. 3 (Fiatlar kilo üzerine kuruş ve santim olarak verilmiştir).

¹³⁵ "Gıda Maddeleri Umumi Endeksi, Para ve Kredi. Sınai İstihaller...", İTSOM, 5 (Mayıs 1942), s. 8.

¹³⁶ Dr. Nurettin Savcı, "Bugünkü Fiyat Yükselişi ve Geçim Zorluğu" Anadolu, 5 Mart 1944.

¹³⁷ "1939 Senesine Nazaran 1943'te Bir Ailenin Masrafı". Ticaret, İkinci Kanun 1944.

"Aşırı fiyat artışlarından zarar gören gruplar genelde işçiler, sivil ve asker bürokratlar, tarımdaki küçük üreticiler ve köylülerdi. İşçilerin yaşama düzeylerinde büyük düşüşler olduğu kesindir. Bir kaynağa göre, imalat sanayinde gerçek ücretler 1939 ile 1943 arasında %40 oranında azaldı. Kamu görevlilerinin reel gelirlerinde de önemli kayıplar görüldü. Kamu kesiminden emekli, dul ve yetim maaşları alanların gerçek gelirlerinde de bunlar açısından dehşet verici azalmalar oldu. Emeklilere yapılan kişi başına ortalama ödemenin 1938 fiyatlarıyla gerçek değeri 1938'de 1.420 TL'den 1945'te 274 TL'ye indi. 1950'de sadece 389 TL'de kaldı."¹³⁸ Hal böyle olunca Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti başta olmak üzere Ticaret Vekaleti, İzmir Valiliği ve Belediyesi tarafından enflasyondan zarar gören kesimlere çeşitli yardımlar yapıldı. Ayakkabı, elbiselik kumaş ve gıda yardımı başta olmak üzere Dahiliye Vekaleti de Vilayet bütçesine 233.894 liralık bir yardımda bulunmuştur. "Devlet daire ve kurumlarındaki müstahdemle devletten dul ve yetim aylığı alanlara hem ekmek teminatı ve zamsız ekmek verilmesi ise halk-memur ayırımına yol açmıştır."¹³⁹ Bu durum daha çok Saraçoğlu Hükümeti dönemi için sözkonusudur. Ş. Süreyya Aydemir'de; "Avrupa'da savaşın patlaması ile Refik Saydam'ın ölümü arasında ve özellikle hububat ve etlerle, başlıca gıda ve giyim eşyası ve kiralarda stopaj hareketinin başarılı olduğunu, böyle olunca da ücret ve maaşlarda göze batacak değişikliklere gidilmediğini ve para ile bütçenin az çok istikrarı gayretine titizlikle bağlı kalındığını" belirtmektedir¹⁴⁰. Saydam Hükümeti döneminde; "savaş masrafları ve piyasanın da artan para ihtiyacı dolayısıyla tedavüldeki kağıt para yekûnu 1938 sonunda 193.970.000 iken 1941 sonunda 512.473.000 liraya çıkmış, fakat bir enflasyon belirtisi görülmemiştir."¹⁴¹

Saraçoğlu Hükümeti döneminde ise, fiyatların serbest bırakılması, baskı ve müdahalelerin kaldırılması gibi bir politika izlenmeye başlayınca fiyatların genel düzeyinde büyük artışlar ortaya çıkmış ve karaborsa, ihtikar olayları daha da artış göstermiş ve

¹³⁸ Yahya S. Tezel, a.g.e., s. 259.

¹³⁹ Hanife Kuru, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'in Sosyo-Ekonomik Durumu", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, I/3 (1993), İzmir 1993, s. 306.

¹⁴⁰ Ş. Süreyya Aydemir, a.g.e., s. 226.

¹⁴¹ a.g.e., s. 226.

bunun önüne geçilememiştir. Ş. Süreyya Aydemir, yeni kabinenin kurulmasından sonra *"herşeyin birdenbire değiştiğinden eski kayıtlar ve murakabelerin kaldırıldığından"* bahsetmektedir¹⁴². Saraçoğlu Hükümeti döneminde yapılan diğer uygulamalarda şunlardı: *"Tarımsal üretim üstündeki devlet denetimi gevşetildi. Gıda mallarında özel ticarete izin verildi. Ekonomiyi piyasa güçleriyle dengelemek gerekçesiyle, ticaret sektöründe resmi fiyatların dondurulmasından vazgeçildi. Bunun somucunda fiyat artışlarında ani tırmanma oldu. İktisat Vekaleti'nin toptan eşya fiyatları endeksi 1938'de 100'den, Haziran 1942'de 164'e çıkmışken, 1943 Temmuz'unda 715'e sıçradı."*¹⁴³ Türkiye'nin önemli bir ticaret kenti olan İzmir'de de hayat pahalılığı önemli ölçüde artış kaydetti. 1942-1943 yılları arasında enflasyon büyük ölçüde artış göstermesine karşın, 1944-1945 yılları arasında enflasyon az da olsa aşağı çekilmiştir. Bu durum aşağıdaki tablodan da açıkça görülmektedir.

¹⁴² a.g.e., s. 225.

¹⁴³ Yahya S. Tezel, a.g.e., s. 262.

Tablo XXVI. İzmir’de Hayat Pahalılığı (Kuruş Olarak) (1914, 1937-1945)

Yıllar	Mutlak Rakamlar (Kuruş Olarak)	Nisbi Rakamlar (1914 Fiatları 100 Olduğuna Göre)	Zincirleme Usulü
1914	69	100	94.4
1937	1.164	1.308	99.1
1938	1.153	1.295	136.4
1939	1.219	1.767	115.5
1940	1.408	2.040	124.5
1941	1.753	2.500	194.5
1942	3.409	4.941	154.3
1943	5.262	7.626	98.6
1944	5.191	7.523	95.4
1945	4.951	7.175	

Kaynak: Başb. İst. Um. Müd. İstat. Yıllığı, C.15 (1942-1945), İst. 1946, s.331

Yukarıdaki tablodan açıkça anlaşılacağı üzere geçinme endeksi savaşın başladığı yıla oranla 1943 yılında önemli ölçüde artmıştır. Hükümet değişikliğinin olduğu 1942 yılı ile 1946 yılı arasında İzmir’de perakende fiyatlardaki yıllık ortalamalar da şöyledir.

Tablo XXVII. İzmir’de Perakende Fiatlar-Yıllık Ortalamalar (Fiatlar kilo ve kuruş olarak)

Yıllar	1942-1946								
	Ekmek*	Buğday Unu	Pirinç	Makarna	Toz Şeker	Bakla	Sabun	Patates	Kahve
1942	24.48	-	110.75	44.00	147.25	18.75	89.96	35.64	-
1943	39.44	-	166.81	-	387.21	19.15	134.12	36.88	600.00
1944	30.29	-	148.58	-	191.91	10.27	169.29	32.92	-
1945	32.72	-	145.68	69.41	180.86	13.56	168.77	33.51	-
1946	31.66	51.28	142.22	70.83	160.55	13.38	189.48	34.92	560.00

* 1942-1945 yıllarının ekmek fiyatları ikinci nevi ekmek fiyatlarıdır.

Kaynak: Başb. İst. Um. Müd. İstat. Yıllığı, C.16 (1947), Ankara 1948, S.377,379; Başb. İst. Um. Müd. Fiat İstatistikleri, 1936-1947, Ankara 1948, S.14-15

Tablolardan açıkça görüldüğü gibi savaş yılları boyunca fiyatlar tüm Türkiye’de uygulanan tüm ekonomik politikalara karşın sürekli bir artış göstermiştir. Enflasyon oranı

1938'e göre (1938'de 100 kabul edilirse) bu sabit rakam 1943'te 590 düzeyine erişti. Yani enflasyon oranı 1938'e göre 1943'te altı kat daha yüksekti, oysa aynı dönemde işçi ücreti ancak iki kat artabilmişti¹⁴⁴. Türkiye genelinde gıda ürünleri 1938'den 1945'e kadar ortalama %401.9, mesken %100, yakacak %228.6, giyim %571.8, diğer malzeme fiyatları %346 oranında artış gösterdi. Toplam eşya endeksi 1939'da 101.3 iken, 1945'te 444'e, geçinme endeksi de 100'den 345'e yükselmiştir¹⁴⁵. Bu oranlara bakıldığında her ne kadar Refik Saydam Hükümeti döneminde hayat pahalılığı yok gibi görünüyorsa da gerçekte bu dönemde piyasada belirtilen resmi rakamlardan mal bulmak da mümkün değildi. Enflasyonun yaratmış olduğu bu sonuçlardan en çok yararlananlar tacirler ve özellikle dış ticaretle uğraşanlar oldu¹⁴⁶. İzmir basını savaşın Avrupa'da başladığı andan itibaren ihtikara, karaborsa olaylarına sürekli yer vermiştir. Daha savaşın Avrupa'da başladığı ilk haftasında İzmir Ticaret Odası başta olmak üzere, İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği üyeleri İzmir Belediyesi'nde toplanarak İhtikarla Mücadele Komisyonu oluşturulmuş, ihtikar yapanlara karşı alınacak önlemler üzerinde durulmuştur¹⁴⁷. İlk ihtikar olayları genellikle sebepsiz yere fiyat yükseltmek şeklinde kendini göstermiştir. İhtikarla Mücadele Komisyonu'nun toplantılarına dönemin İzmir Valisi Ethem Aykut özellikle katılarak çalışmalarını denetlemiştir¹⁴⁸. Ancak alınan tüm önlemlere ve denetlemelere rağmen bu sorunlar tüm savaş yılları boyunca gündemden hiç eksik olmamıştır¹⁴⁹. Hemen hemen hergün gazetelerde yer alan haberlerde, ihtikar yapanlar ve ihtikara karşı alınması gereken ve alınan önlemler konusu İzmir basınının sürekli gündemini işgal etmiştir.

1942 yılında hayat pahalılığının gittikçe artması üzerine Emniyet Müdürlüğü ve İzmir Belediyesi tarafından "İhtikarla Mücadele Büroları" faaliyete geçti¹⁵⁰. Bu bürolar

¹⁴⁴ Kemal Arı, "II.Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Fiyatlar", *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, II. Dünya Harbi ve Türkiye (20-22 Ekim 1997-İstanbul)*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1998, s. 457.

¹⁴⁵ C.Koçak, a.g.e., s. 363-364.

¹⁴⁶ Yahya S. Tezel, a.g.e., s. 258.

¹⁴⁷ *Anadolu*, 13 Eylül 1939.

¹⁴⁸ *Anadolu*, 12 I. Kanun 1939.

¹⁴⁹ Şevket Bilgin, "İhtikarla Mücadele", *Yeni Asır*, 16 I.Kanun 1939.

¹⁵⁰ İzmir İhtikarla Mücadele Bürosu 30 Eylül 1942'de faaliyete geçmiştir. *Anadolu*, 1 I.Teşrin 1942.

her türlü alım ve satımı takip etmek, sebepsiz yere fiyat yükseltenleri mahkemeye sevk etmekle görevli idiler. İhtikarla Mücadele Bürolarının faaliyete geçmesinden dolayı başlangıçta ihtikar olaylarının azalacağı yönünde iyimser bir beklenti kamuoyunda yer almışsa da; hergün biraz daha artış kaydeden olayların önüne geçmek mümkün olmamıştır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki denetleme mekanizmasının aksaması ve bazı memurların görevlerini kötüye kullanmalarına rağmen ihtikar yapan çoğu kişi yakalanarak çeşitli cezalara da çarptırılmışlardır.

Enflasyon savaş zenginleri yaratmıştır. Gerçi savaş zenginleri skandalı, Birinci Dünya Savaşı'ndaki ölçülere ulaşmamışsa da, ücretlerin dondurulduğu ve kârların serbest kaldığı bir ortamda, zenginlere karşı bir öfke dalgası memleketi sarmıştır¹⁵¹. Memlekette o zamanki tabiriyle *"hacı ağalar"* denilen tiplerin ortaya çıkışı o tarihten sonradır¹⁵². Bürokrasi içinden de vurguncularla işbirliği yapanlara sıkça rastlanıyordu. İzmir CHP teşkilatından bir milletvekilinin bu tür bir faaliyetini Doğan Avcıoğlu şu şekilde aktarmaktadır. *"Dış ticaret, bugün olduğu gibi, o günlerde de dışarıdaki alıcıyla anlaşarak ihracat fiyatlarını düşük bildirmek, sahte faturalarla ithalat fiyatlarını şişirmek, ihracat ve ithalat konusu malların cins ve kalitesini farklı göstermek vb. gibi karışık yollardan büyük kazançlar elde etmenin başlıca kaynaklarından birini teşkil etmiştir. Yıl 1943. İzmir CHP teşkilatının önemli kişilerinden ünlü bir tüccarın deri balyaları arasında yünleri kırıpılmamış deriler ihraç ettiği ihbar edilmiştir... Yani tüccar değersiz deri ihraç ediyormuş gibi göstererek, aslında altın değerindeki yünü kaçak ihraç etmektedir. Bu yoldan sağlanan döviz, dışarıda bırakılmaktadır. İhbar üzerine harekete geçen müfettiş, olayın doğruluğunu tespit etmiştir. Ayrıca ünlü tüccarın yazıhanesinde bulunan Fransızca bir mektup, bu ihracatçının yabancı firmaya casusluk yaptığını, "Türkiye sıkışık, düşük fiyat verin" diye haberler yolladığını gösteren bir belgedir... Bu belgeyi ele geçiren müfettiş, raporunu hazırlayıp bakanlığa vermiştir. Ama tüccarın ihracat belgesi elinden alınıp mahkemeye verilmesi gerekirken, müfettiş teftiş görevini bitirmeden başka yere nakledilmiştir. CHP'nın önemli kişisi ünlü tüccar*

¹⁵¹ Doğan Avcıoğlu, a.g.e., s. 473.

¹⁵² S.S. Aydemir, a.g.e., s. 228.

ise, evinde ve yazıhanesinde yapılan aramalar yüzünden ticari şerefının çiğnendiğini ileri sürerek partisine küsmüş ve DP kurulunca, bu yeni partiye geçmiştir.”¹⁵³ Savaşın başından itibaren haksız kazanç sağlayan ticaret kesimine karşı ithalatın devletleştirilmesi sözkonusu olmuştur. Bu konuda dönemin Başbakanı yapmış olduğu bir konuşmasında ithalat tacirlerinden şikayeti olduğundan, bunların görevlerini yalnız kendi çıkarlarına uygun olarak yürüttüklerinden söz ederek ticareti devlet eliyle yürütme girişiminde bulunacağını dile getirmiştir¹⁵⁴.

Vurgunculuğun giderek yaygınlaşması karşısında bunlara karşı ölüm cezasının dahi verilmesini isteyecek kadar ileri gidenler de olmuştur¹⁵⁵. Savaşın sonlarına yaklaşıldığı yıllarda İzmir İhtikarla Mücadele Teşkilatı’nda görev alan kontrolörlerin sayısı artırılmış ve bunlar Vilayet emrine alınmıştır. Bu komisyonda Belediye, Ticaret Odası ve Ticaret Vekaleti’nin bir temsilcisi yer almıştır. Valilik makamının yapmış olduğu toplantıların ana konusunu oluşturan iâşe ve karaborsa sorununun çözümlenebilmesi için kontrol görevi üçe ayrılmıştır. Birinci teşkilat İhracatçı ve İthalatçı Birliklerine bağlı Milli Korunma Kontrolörleri, ikinci teşkilat valilerin emrindeki Milli Korunma Kontrolörleri, üçüncü teşkilat bir kısım kontrol görevine memur belediye teşkilatıdır. Birinci teşkilat ihracatçı ve ithalatçıların MKK hükümlerine aykırı hareketlerini, ithal mallarının imalatçı ve toptancı ve perakendeciye ulaşmasına kadar olan işlemleri ve dağıtıma tabi tutulan veya toptancılara satılan ithal mallarının yerlerine götürülüp götürülmediğini kontrol etmekle görevlidir. İkinci teşkilat; MKK’nun ticareti tanzim ve ihtikarı men eden hükümlerine uyulup uyulmadığını incelemek ve uymayanlar hakkında bir zabıt tutarak bunu İhtikarı Tetkik Komisyonuna ve Savcılığa vermekle görevlidir. Üçüncü teşkilat ise kâr haddi tespit edilmeyen malların alım satımına ait kontrolü yapmaktır ki bu görevde belediyeye aittir¹⁵⁶. Kontrolörlerin sayılarının artmasının yanısıra ihbarların da

¹⁵³ D.Avcıoğlu, a.g.e., s. 474-475.

¹⁵⁴ Bilsay Kuruç, *İktisat Politikasının Resmi Belgeleri*, Ankara 1963, s. 69.

¹⁵⁵ “Evet İhtikâr Yaparı İdam Etmelidir”, *Anadolu*, 25 II.Teşrin 1941; M. Tuncer, “Ölüm Cezası İhtikâr Mevzuunda Fazla Sayılmaz”, *Yeni Asır*, 18 Haziran 1944.

¹⁵⁶ “İzmir’e verilen İhtikâr Tetkik Komisyonu tahsisat ve kadrosu ise şöyledir: 1 adet 400 Lira aylıklı İTK azası, 1 adet 210 Lira ücretli büro şefi, 1 adet 170 Lira aylıklı memur, 7 adet 100 Lira aylıklı daktilo, 1 adet 50 Lira aylıklı odacı”, *Yeni Asır*, 29 Mart 1944; 5 Nisan 1944.

değerlendirilmesi vurguncuların çalışmalarını önleyememiş, harp zenginlerine karşı toplum içinde kin ve nefret giderek artmıştır¹⁵⁷.

Halkın ekonomik ve sosyal hayatında yaşanan yoksullaşma beraberinde önemli sağlık sorunlarını da ortaya çıkarmıştır. Bir taraftan İzmir'de olduğu gibi diğer kentlerimizde de verem, tüberküloz, tifo gibi hastalıklar giderek artış gösterirken, tüm maddelerde olduğu gibi ilaç karaborsası da halkın genel sağlığını önemli ölçüde tehdit etmiştir¹⁵⁸.

Sonuç olarak bu işle uğraşanlar önemli servet birikimine sahip olmuşlardır. İki hükümet de aldığı kararlarla fiyat artışını ve karaborsayı, mal yokluğunu önleyememiştir. Dönemin ekonomik ve sosyal sorunları sürekli olarak basında dile getirilmiş, savaşın getirmiş olduğu olumsuzlukları ortadan kaldırmak amacıyla olağanüstü vergi uygulamalarına gidilmiş, ellerinde önemli ölçüde servet birikimi olan İstanbul ve İzmir gibi kentlerdeki ticaret grubuna karşı da Varlık Vergisi düşünülmüştür.

D. II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA İZMİR'İN TİCARİ HAYATI

1. Savaşın Ticari Hayata Etkileri

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na katılmadığı halde, savaşın getirdiği uluslararası ekonomik koşullardan büyük ölçüde etkilendi. Türkiye'de sürdürülen savaş hazırlığı ekonomide büyük sıkıntılara yol açtı. Bu arada ithalat hacmi çok düşük düzeylere indi. İthalatın 1948 fiyatları ile değeri 1937-1939 arasında yılda ortalama 736 milyon TL'den 1940-1945 arasında yılda ortalama 348 milyon TL'ye geriledi. İhracatın 1948 fiyatlarıyla

¹⁵⁷ “Bu milyonerlerin kaçının Avram, kaçının Yorgi, ne miktarının Ahmet, Mehmet olduğunu zihnimde şöyle bir tasarladım... Bugünün vurguncularını yarın perişan ve sefil bir halde göreceğimize inanıyorum. Bunun için kudretli ve halksever hükümetimizden bu “piyasa eşkiyalarını” amansız bir surette kovalamasını bir kere daha ben diliyorum...” H. Rüştü Öktem, “Harp Milyonerleri”, *Anadolu*, 27 Eylül 1942; “Harp zenginlerinin çoğu istifçilikten ve vurgunculuktan peyda olmuşlardır. Bunların ne geçmişteki adetlere, ne içinde yaşadıkları vatanlarıyla, ne de istikballe bir alakaları vardır... Hiçbir şeyleri kendilerinin değildir. Ne elbiseleri ne de kadınlarının suratları! Bunların hepsi böyle olmakla beraber, bu gelip geçicilerin memleketin ekonomik hayatında yaralar gibi kanayan rahneler açmış olduklarını kim inkâr edebilir?” Halikarnas Balıkcısı, “Harp Zenginleri”, *Anadolu*, 12 Şubat 1945.

¹⁵⁸ “İlaç Karaborsası”, *Anadolu*, 18 Mart 1945; “Ultraseptil İhtikâr”, *Anadolu*, 27 Mart 1945; 29 Nisan 1945.

değeri ise 1937-1939 arasında yılda 615 milyon TL'den 1940-1945 arasında yılda 348 milyon TL'ye düştü. Askeri ithalat dış kredilerle karşılandığı için, savaş yıllarındaki ticaret fazlaları ile bir altın ve döviz rezervi biriktirildi. O dönemdeki değerlere göre bu birikim 234 ton altın eşdeğerindeydi. Savaş yıllarında ithalatın hacmi ve yapısı, daha çok dışsal etkenlerce belirlendi. Türkiye'nin ithal ettiği malların dünya piyasalarındaki arzı, savaş nedeniyle büyük ölçüde daralmıştı. Deniz ve kara taşımacılığında önemli kesiklikler vardı. Öte yanda, Türkiye'nin ihraç edebileceği her mal için Almanya ve Müttefikler kıyasıya bir rekabet içindeydi. Ne var ki, uluslararası taşımacılıktaki zorluklar ihracatı da sınırlamıştır¹⁵⁹. Türkiye'nin ticareti savaşın getirdiği olumsuz koşulların yanı sıra dış politikadaki gelişmelerden etkilendiği¹⁶⁰ gibi, bu durum aynı zamanda ticaretin ülkelere göre yapısını da etkilemiştir¹⁶¹. Bu durum aynı Selim Deringil'in de belirttiği gibi; Türkiye dış ticareti ile dış politika felsefesi arasında sürekli uyum sağlamaya çalışmıştır. Aslında (Türkiye'de) diplomatik mücadelenin değerlendirilmesi pazar çekişmeleri ve borçlanmalar ışığında yapılmalıdır¹⁶².

¹⁵⁹ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1994, s. 179-180.

¹⁶⁰ Rıdvan Akar, *a.g.e.*, s. 27.

¹⁶¹ "Ankara, Sovyetler Birliği'ne Türk-Sovyet Saldırmazlık Paktını yenilemedi. Rusya ile anlaşmaya varılamayınca, Ekim 1939'da, İngiltere ve Fransa ile Karşılıklı Dayanışma Antlaşması imzaladı. Almanya Türk-İngiliz-Fransız İttifakı karşısında 1939 Ocak'ında imzalanmış olan Alman-Türk kredi antlaşmasını iptal etti. Buna misilleme olarak da Türk Hükümeti, Türk-Alman ticaret antlaşmalarını yürürlükten kaldırdı. Bu nedenle Almanya'nın Türkiye'nin ithalatının cari değerindeki payı 1939'da %37'den 1940 ve 1941'de %12'ye, ihracatının değerindeki payı 1939'da %37'den 1940'ta %9'a düştü. Ancak Türkiye'yi savaşın dışında tutmayı amaçlayan Türk dış politikası, 1941 Haziran'ında imzalanan Türk-Alman Saldırmazlık Paktı'na yol açtı. Almanya ile ikili ticaret antlaşmaları da 1941 Ekimi'nde yenilendi. Almanya Türkiye'nin dış ticaretinde en önemli ülke olma durumunu, Ankara'nın Almanya'yla diplomatik ilişkilerini 1944 Ağustos'unda kesmesine kadar sürdürdü. 1942-1944 döneminde Almanya'yla yapılan ticaretin ithalatın cari değerindeki payı %28 ile 38, ihracatın değerindeki payı %23 ile 25 arasında kaldı. Savaş yıllarında İngiltere ve Amerika'nın Türkiye'nin dış ticaretindeki payı büyüdü. 1940-1944 arasında İngiltere'yle yapılan ticaret ithalatın %19'unu, ihracatın %15'ini; ABD ile yapılan ticaret ithalatın %6'sını oluşturdu. Amerika'yla yapılan ihracatın Türkiye'nin toplam ihracatının cari değeri içindeki payı ise 1940'ta %14'ten 1945'te %44'e çıktı." Y.S. Tezel, *a.g.e.*, s. 183-184.

¹⁶² Selim Deringil, *a.g.e.*, s. 22.

2. İzmir'in Ticari Hayatı

Savaş yıllarında Türkiye, temelde tarımsal ürünlere dayanan ihracatını arttırma olanağı bulmuştur; çünkü savaşan ülkeler büyük ölçüde gıda maddesi ihtiyacındaydılar. Bunun dışında tüm hammadde kaynaklarına (hele savaş sanayinde gerekli olanlara) talep çoğalmıştı. Taleple birlikte, ihracat değeri de doğal olarak yükselmiştir. Savaş yıllarında ulaştırma sorunları bir yana bırakılırsa ciddi bir ihracat güçlüğü çekilmemiştir. Cemil Koçak'ın Weisband'dan aktardığına göre 1935-1945 yılları arasındaki on yıllık süreçte tarım ürünleri tüm ihracatın %91'ini oluşturmaktaydı¹⁶³. Bu ihraç ürünlerinin yetiştirildiği yerlerden biri olan Ege Bölgesi'nin tarım ürünlerinin ihraç edildiği önemli ticaret merkezi ise İzmir'di. İzmir ardbölgesinden getirilen tarımsal ürünlerin ihraç merkezi olduğu kadar aynı zamanda önemli bir ithalat merkeziydi. Bunda, geniş bir körfezin varlığı ile elverişli ulaşım ağına sahip oluşu, ticari ilişkilerimizi yürüttüğümüz ülkelere yakın oluşu etkili olduğu kadar, ardbölgesinin zengin bir tarımsal üretim potansiyeline sahip olması da önemli bir etkidir.

a. İhracat Durumu

İzmir, İstanbul'dan sonra Türkiye'nin en tabii ve en işlek limanıdır. Türkiye'nin ve Ege'nin çok çeşitli olan ve dünya piyasalarında haklı bir şöhret kazanmış bulunan ürünlerinin ihracında oynadığı iktisadi rol itibarıyla İzmir şehri, Ege Bölgesi'nin birinci ve Türkiye'nin ikinci derecede önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir¹⁶⁴.

İkinci Dünya Savaşı Türkiye'nin ticari hayatını olumsuz yönde etkilediği gibi İzmir'de bu olumsuz gelişmelerden nasibini almıştır. Savaşın öncesinde İzmir'de 1938 yılında gerçekleşen ihracatın kıymeti 144.964.511 lira değerindedir ki bu değer dünya ekonomik krizinden sonra ihracatta ulaşılan en yüksek değerdir. İhracattaki bu artış 1937'ye %5, 1936'ya göre %23.1, 1935'e göre %51.2, 1934'e göre %57.3 oranındadır.

¹⁶³ Cemil Koçak, a.g.e., s. 246.

¹⁶⁴ İTSOM. 8-9 (Ağustos-Eylül 1950), s. 17.

1938 yılındaki ihracat, daha önceki altı yılın ortalamasından kıymet itibariyle %35.6 oranında yüksektir.

İthalata gelince; 1938 ithalatı 149.836.689 liraya ulaşmıştır. 1932 yılında 86 milyon lira olan ithalatı 1933'te 747 milyona düştükten sonra 1934'ten itibaren artmaya başlayarak 1937'de 114.1, 1938'de 149.8 milyon liraya yükselmiştir. Bu yükselişin oranı 1937'ye göre %68.7, 1934'e göre de %72.6'dır¹⁶⁵. Bu yıllarda yapılan ithalat daha çok sanayi dallarına ait hammadde ithalatıdır. Ticarete 1933'ten itibaren Türkiye'nin izlediği sistem kiring usulüdür¹⁶⁶.

Savaşın başladığı 1939 yılına gelindiğinde İzmir limanından yapılan ihracatta sırasıyla Almanya, Amerika, Fransa, İngiltere, İtalya ve Hollanda ön sırada yer almaktadır. İzmir limanından savaş öncesinde yapılan ihracatın bu ülkeler arasındaki dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo XXVIII. Başlıca Ülkelere Yapılan Beş Yıllık İhracat (1935-1939)

Ülkeler	1935		1936		1937		1938		1939	
	B.Ton	M.Lira	B.Ton	M.Lira	B.Ton	M.Lira	B.Ton	M.Lira	B.Ton	M.Lira
Almanya	92.8	14.3	101.2	17.3	67.5	18.3	151.9	26.3	62.4	12.7
Amerika	18.1	7.2	21.6	8.4	30.6	17.5	24.1	13.7	15.8	11.8
Fransa	8.6	1.0	10.0	1.1	6.3	0.7	9.7	0.9	8.8	1.2
İngiltere	35.3	3.5	30.7	3.3	42.6	4.6	25.8	2.2	36.4	3.4
İtalya	24.9	1.8	6.4	1.2	12.8	2.7	15.8	3.8	20.4	3.9
Hollanda	12.0	1.6	5.3	0.7	2.8	0.6	8.5	1.2	5.2	1.2

Kaynak: İTSOM, 1(1940), s.12-13; ayrıca bkz.: Bşb. İst. Um. Mūd. İstat. Yıl., C.11(1939-1940), Ankara 1941.

¹⁶⁵ "Ege'de tarım ürünleri vs'nin ihraç edildiği 35-40 kadar liman ve koy bulunmaktadır. Ancak buralardan yapılan ihracat çok küçük bir orandadır. 1939 yılında İzmir limanından yapılan 57 milyon liralık ihracat içinde diğer limanlardan yapılan ihracat ancak 4 milyon lira değerindedir. Bu tarihlerde İzmir limanından yapılan ihracat toplam ihracat içinde %40'tan aşağıya düşmemektedir." İTSOM, 5-8 (Ağustos 1939), s. 7.

¹⁶⁶ Nazmi Topçuoğlu'nun Radyoda "İktisadi Vaziyet Hakkında". Ayın Tarihi, 73 (1-31 I.Kanun 1939), s. 69.

Yukarıdaki tablodan da açıkça görüldüğü gibi Almanya bu ticarete en fazla paya sahiptir.

Almanya'yla olan ticari ilişkilerimizde 1941 yılına kadar bir düşme görülmüşse de, 1941 yılında Türk-Alman Saldırmazlık Paktı'nın imzalanmasından sonra tekrar gelişme sürecine girmiştir.

Savaşın ticari ilişkileri olumsuz yönde etkilemeye başlaması üzerine İzmir'deki tüccarlar arasındaki önemli girişimlerden biri mesleki birliklerin kurulması olmuştur¹⁶⁷. Ayrıca tüccarlardan ve İzmir Ticaret Odası temsilcilerinden oluşan bir grup, Ticaret Odası Başkanı Hakkı Balcıoğlu başkanlığında Ankara'ya giderek ihracatçıları ilgilendiren konularda yetkili çevrelere görüşlerini aktarmışlardır¹⁶⁸. İhracatçıları en çok zorlayan konuların başında da Türk mallarının dışarıya ulaştırılmasını sağlayacak güzergahların kısıtlı oluşu başta gelmekteydi. Avrupa ile demiryolu bağlantısı ve Tuna Nehri savaşın ilk zamanlarında Almanlara geçti. 1940'ta İtalya'nın savaşa girmesiyle deniz ticareti tehlikeye girdi. Kalan tek yol olan Basra Demiryolu, fazla bir ticaret hacmini kaldıracak nitelikte değildi. Almanların Yunanistan'ı işgali ve Karadeniz'deki limanların çoğunu ele geçirmeleri Boğazlar'daki ticaret akımı üzerinde söz sahibi olmaları demekti¹⁶⁹. Bu durum İzmir'den yapılan ihracat ve ithalatı olumsuz yönde etkiledi. Savaş boyunca Akdeniz'deki Mersin ve İskenderun Limanlarının en güvenilir limanlar olması, dış ticaretin büyük ölçüde bu limanlardan yapılmasına neden olmuştur. Ayrıca, savaş nedeniyle, faal nüfusun önemli bölümünün silah altına alınması ihraç ürünlerinin üretimini önemli ölçüde düşürmüştü. 1940 yılına gelindiğinde İzmir'le Suriye, Filistin ve Mısır limanları arasında vapur seferleri yapılamaz hale gelmişti. İhraç ürünlerinin bu yerlere sevkinde zorluklar çekildiğinden Ticaret Vekaleti'nin girişimiyle Mersin, Beyrut, Hayfa, Port Said ve İskenderiye arasında haftada bir defa sefer yapmakta olan ve merkezi Hayfa'da bulunan "*Atid Vapur Kumpanyası*"nın ufak vapurlarından birini İzmir limanı

¹⁶⁷ Hakkı Ocakoğlu, "İhracat ve İthalat", *Yeni Asır*, 19 Son Teşrin 1939.

¹⁶⁸ *Ayın Tarihi*, 70 (1-30 Eylül 1939), s. 7.

¹⁶⁹ S. Deringil, a.g.e., s. 24, ayrıca bkz; Nazmi Topçuoğlu, "İhracat Zorlukları", *Ticaret*, 8 Ekim 1945.

seferlerine tahsis etmesi sağlanmıştır¹⁷⁰. Aynı yılın Haziran ayında ise İzmir'den yapılmakta olan ihracat tamamen durmuştur. Hiçbir ülkeye mahsul sevkedilemez hale gelmiştir. Bir miktar Almanya'ya satılan incir ise İstanbul-Tuna yoluyla gönderilebilmektedir¹⁷¹. Bunun üzerine Ella Niklatin Limited adındaki Yunan Vapur Kumpanyası, Yunanistan, Türkiye ve Amerika arasında vapur seferleri düzenlemiştir. Bu vapur seferlerinin Türkiye-Amerika ve Yunanistan-Türkiye arasında ticari ilişkileri geliştirmesi beklenmiştir¹⁷².

Savaşın Türkiye'ye getirdiği iktisadi güçlükler, tacirler, özellikle dış ticaret tacirleri arasında büyük vurgunlara yol açarken, yönetici bürokrat kadronun bir bölümü, 1940-1942 yılları arasında, dış ticareti yaygın bir denetim altına alma politikasına yöneldi. Bu yöneliş Refik Saydam gibi bazı politikacılarda, dış ticaretin devletleştirilmesi düşüncesine kadar varıyordu¹⁷³. Savaş yıllarında sermaye özel ellerde hızla birikmeye başladı. Kemal Karpat savaş yıllarında esnaf ve ticaret işletmelerinin sayılarının hızla arttığından; hatta İzmir'de savaştan önce dokuz büyük şirket mevcutken, savaştan sonra bunların sayılarının kırk bire yükseldiğinden ve genel olarak bu gibi işletmelerin hemen hiç vergi ödemediklerinden bahsetmektedir¹⁷⁴. Savaş yıllarında başta ihracatçı birlikleri olmak üzere Ticaret Vekaleti tarafından kurulmaları uygun görülen şirketler arasında; *“merkezi İzmir olmak ve faaliyet sahası bütün memlekete şamil bulunmak ve zeytinyağı ile diğer nebati yağların bilcümle nevileriyle meşgul olmak üzere Türkiye Zeytinyağı İhracatçıları Birliği (1939)”, “sınai ve ticari işlerle iştigal etmek maksadıyla Birleşik Sanayi ve Ticaret Türk Anonim Şirketi (1942)”, “bilumum pamuklu, yünlül, ipekli sanayi işleriyle iştigal etmek maksadıyla İzmir İplik ve Dokumacılık Türk Anonim Şirketi (1944)”* bulunmaktadır¹⁷⁵.

¹⁷⁰ “Yeni Bir Hat”, *Anadolu*, 18 Şubat 1940.

¹⁷¹ “Piyasa Durdu, İhracat Yapılamıyor”, *Anadolu*, 13 Haziran 1940.

¹⁷² *Anadolu*, 6 Ağustos 1940. Amerika ile olan ticari ilişkilerde savaşın sonlarına doğru önemli gelişmeler olmuştur.

¹⁷³ Y.S. Tezel, a.g.e., s. 182.

¹⁷⁴ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul 1996. s. 93-94.

¹⁷⁵ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Karar Sayısı 2/12475; 2/19046; 3/1834; 3/1309.

II.Dünya Savaşı yıllarında bazı ürünlerin ihracı hükümet denetimine alınmıştır. Bazılarının da ihracı yasaklanmıştır¹⁷⁶. Bazı kamu kuruluşları, kağıt gibi bazı malların ithalatını ve stoklanmasını, pamuk, tütün, fındık, kuru üzüm ve incir gibi bazı tarım ürünlerinin ihracatını yürütmekle görevlendirilmiştir. 1941 yılında Ticaret Ofisi ve Petrol Ofisi kurulmuş, Ticaret Ofisi'nin ticaretle uğraşan ana kamu kuruluşu olarak, Petrol Ofisi'nin de akaryakıt ve madeni yağların ithalatı ve dağıtımıyla uğraşması düşünülmüştür. Gene 1941 yılında çıkartılan bir kararname ile Ticaret Bakanlığı'na ithalat ve ihracat fiyatlarını düzenleme yetkisi verilmiştir. MKK çerçevesinde dış ticarete yapılan müdahaleler İzmir'de bulunan ticaret sınıfını oldukça rahatsız etmiştir. Bu müdahalelerden biri olan Varlık Vergisi uygulamaları özellikle İstanbul ve İzmir kentlerine yönelik olmuştur. Hükümetin bu kanunu bilinçli olarak Rum, Ermeni ve Musevi işadamlarını zayıflatmak, Türk tacirlerin dış ticaretteki ağırlığını arttırmak için kullanması İstanbul'da olduğu gibi İzmir'de de dış ticarete azınlıkların gücünü önemli ölçüde azaltmıştır¹⁷⁷. Avner Lewi bir makalesinde; 1947-1950 yıllarında Türk Yahudilerinin İsrail'e kitlesel göçünün nedeninin bu yıllardaki Türkiye gerçeklerinde değil, 1940-1943 yıllarındaki uygulamalarda aramak gerektiğini belirtmektedir¹⁷⁸.

II.Dünya Savaşı yıllarında İzmir'in ihracat ve ithalatındaki düşmeler ise 1943 yılına kadar sürmüştür. İzmir'in ticari potansiyelindeki bu düşüşleri II. Dünya Savaşında İzmir'i ziyaret etmiş olan Martin Bethke şöyle dile getirmektedir: *"... Bir Türk tankerinin Akdeniz'de bir İngiliz denizaltısı tarafından batırılmasıyla denizlerin ne kadar tehlikeli olduğu ortaya çıkıyordu. Fakat asıl büyük olaylar, Rus denizaltıları tarafından Bulgar nakliye gemilerinin batırıldığı Karadeniz'de meydana geldi. Bu durum da Türk ekonomisini ve özellikle büyük liman şehirlerini çok kötü etkilemektedir. Bunun dışarı yansıyan sonucu elbette büyük miktarlara ulaşan nakliye giderleri. Akdeniz'in önemli limanlarından olan ve savaşın bu olumsuzluklarından etkilenen İzmir'de de, savaşın*

¹⁷⁶ "İhracı Men ve Serbest Bırakılan Maddeler", *İTSOM*, 9-10 (2. Teşrin 1939), s. 12-16.

¹⁷⁷ Y.S. Tezel, *a.g.e.*, s. 183.

¹⁷⁸ Bu konu hakkında tezimizin Varlık Vergisi'nin İzmir'deki Uygulamaları ile ilgili olan bölümünde daha ayrıntılı bilgi yer almaktadır. Avner Lewi'nin yukarıdaki değerlendirmesi ile ilgili olarak bkz.

mümkün olduğu kadar kısa sürede sona ermesini ve bu sayede oluşacak güvenli ortamda ileriye daha berrak görmek isteyen insanlar vardı. Bize şeri turu attıran kısa boylu arabacının düşüncesi şöyleydi: “Rührer yensin artık” hatta bu paralelde düşünen pek çok tüccar da vardı... Bir zamanlar Almanların tavsiyesi üzerine inşa edilen, fakat bugün hiç bir savaş değeri olmayan... kızların önünden geçip de limana doğru yol alırken, ortaya çıkan güzel panoroma insana ister istemez Selanik’i çağrıştırıyor; fakat insanın gözü yine de bu yıl, yani 1942 yılında, bomboş duran limana takılıyor. Eğer I. Dünya Savaşı öncesi, neredeyse Basra Körfezi ve Mısır’a uzanan ardbölgesiyle İzmir Limanı’na yılda 2500 buharlı gemi, 3500 yelkenli geminin 2.5 milyon ton büyük yük taşıdığı gözönüne alındığında bugünkü limanın boşluğunun çarpıcılığı daha iyi ortaya çıkar. İzmir ve limanı, Akdeniz ve ardbölgesinin ticaret yolunu kendisine çekmeyi başarmıştır, hem de yirmi yıl gibi kısa bir süre içinde, nüfusu 13 milyondan 18 milyona çıkan bir ülkenin ikinci önemli ticaret merkezi haline gelmiştir. Tam bu aşamadayken, şimdiki savaş şehrin bu gelişimini şekteye uğrattı; önce Alman gemileri görünmez oldu; daha sonra İtalyan ve Fransız gemileri: Balkanlardaki gelişmelerden sonra İngiliz ve Yunan gemileri ortadan çekildi. Şehir birdenbire mütevazı kıyı ticaretiyle başbaşa kaldı. Şehrin en önemli bir hayat damarı olan liman devreden çıktı. Bu yıl hiç bir tüccar, teslimat ve nakliye konusundaki tehlikelerden korkarak rizikoya girmek istememektedir... Eğer konu, üzüm, palamut, tütün, susam, incir, krom üzerineyse, o zaman savaş koşulları tüccara plan yapmak ve durum değerlendirmesinde bulunmak gibi yaşamsal koşullar dikte etmektedir. Eğer alıcı artık almazsa veya bir başka yöne yönelirse o zaman ne olacak? Kendisine dikte ettirilen bir fiata boyun eğecek midir? Ya da devlet destekleme alımları yapacak, alımlara teşvik verecek midir? Eğer bunları yaparsa, bir milyon asker besleyen devlet bunu ne kadar süreyle yapabilecektir? Savaş esnasında piyasanın bu kadar durgun olmasında şaşılacak bir şey yok; arabacıdan başlayarak herkes -öyle ya da böyle- son durumu merakla bekliyor...¹⁷⁹ 1943 yılından itibaren ise ticarete hem miktar olarak hem de değer olarak bir artış gözlenmektedir.

Avner Lewi, “İkinci Dünya Savaşı’nda ve Öncesinde Türk Yahudileri”, *Tarih ve Toplum*, 26/154 (Ekim 1996), s. 21.

¹⁷⁹ İlhan Pınar, *Gezginlerin Gözüyle İzmir, XX. Yüzyıl*, Akademi Kitabevi, İzmir 1997, s. 119-126.

Bunun nedeni de 1943 yılında İtalya'nın savaştan çekilmesinden sonra On İki Adalar'ın savaş alanı olmaktan çıkmasıdır. Böylelikle Adalar deniz yolunun önemli bir kısmı açılmış ve bu zamana kadar İskenderun ve Mersin limanlarından yapılan ithalat bundan sonra İzmir limanından da yapılmaya başlanmıştır. Ayrıca Amerikan Tütün Kumpanyaları bu tarihe kadar tütün başta olmak üzere diğer önemli ihraç ürünlerimizi Basra yoluyla göndermek yerine, İzmir limanından göndermeye başlamıştır. 1943 yılında ticaretteki bu canlanma istatistik yıllığı verilerinden de anlaşılmaktadır. Buna göre İzmir limanından 1939'da yapılan ihracatın kıymeti 39.450.392 TL iken bu değer 1940'ta 27.547.613 TL'na düşmüş, 1941'de 27.762.484 TL iken, 1942'de 38.806.834 TL'na ve 1943'te ise 67.098.110 TL'na yükselmiştir¹⁸⁰. Ticaret hacmindeki bu artışın nedeni Ege ve Akdeniz'de vapur seferlerinin daha güvenle yapılmaya başlamasıdır. 1944 yılının Eylül ayında İstanbul-İzmir vapur seferlerinin başlaması da bunda etkili olmuştur¹⁸¹. Aynı yılın Ekim ayında ise Ege Denizi'nde gece seferlerine de başlanmış, Yunan adalarındaki savaş halinin sona ermesi üzerine, adalara ve Yunanistan'a İzmir'den gıda yardımına başlanmıştır¹⁸². Ticari faaliyetlerin artmasıyla birlikte "*Münahalat Vekaleti, Mersin Mıntaka Liman Reisliği'ne bağlı olan Marmaris ve Fethiye limanlarını İzmir Mıntaka Liman Reisliği'ne bağlamış ve İzmir Liman Reisliği'nin muntakası*" genişletilmiştir¹⁸³. 1945 yılının başlarında, denizyollarında güvenlik önemli ölçüde sağlandığından Basra yoluyla yapılan ihracat İzmir limanına kaymıştır. 1945 yılına kadar yapılan ihracatın önemli bir kısmını tütün, diğerlerini üzüm ve incir oluşturmaktadır. Savaşın sonlarına yaklaşıırken, İzmir limanından ticaret yapan ülkeler arasında Amerika ve İngiltere ön sırayı alırken¹⁸⁴, ihraç ürünleri içinde pamuk ön plana çıkmıştır. İhracattaki artış 1945

¹⁸⁰ 1939 yılında Ege Denizi'ndeki diğer limanlardan yapılan ihracat ise İzmir limanı da dahil olmak üzere 42.021.906 TL'dır. 1942'de bu oran 40.053.977 TL, 1943'te 69.196.259 TL, 1945 yılında da 98.285.980 TL olarak gerçekleşmiştir. Bu değerlerden de anlaşılabacağı gibi; sadece İzmir limanından yapılan ihracat toplam Ege Grubu ihracatı içinde oldukça önemli bir paya sahiptir. Ayrıntılı bilgi için bkz.; Bşb. İstat. Um. Müd., İstat. Yıl., C. 16 (1947), Ankara 1948, s. 404; Ticaret, 9 Eylül 1943.

¹⁸¹ İstanbul-İzmir vapur seferleri önceden 36 saatte yapılırken, Akdeniz'deki karartma önlemlerinin devam etmesinden dolayı seferlerin süresi 46 saate çıkarılmıştır. *Yeni Asır*, 29 Eylül 1944.

¹⁸² G. Jaeschke, a.g.e., s. 75; *Ticaret*, 31 I. Teşrin 1944; *Yeni Asır*, 3 II. Teşrin 1944.

¹⁸³ Bu alana dahil olan limanlar; Edremit, Burhaniye, Ayvalık, Dikili, Urla, Çeşme, Kuşadası, Güllük, Bodrum, Marmaris ve Fethiye limanlarıdır. *Ticaret*, 8 Eylül 1944.

¹⁸⁴ *Ticaret*, 10 Mart 1945; *Anadolu*, 14 Mart 1945; *Ticaret*, 20 Mart 1945; *Ticaret*, 24 Nisan 1945.

yılında 97.948.015 TL'na kadar çıkmıştır ki, bu değer savaşın başladığı yıla oranla hemen hemen %100'lük bir değer artışını ifade etmektedir. 1946 yılında 157.294.185 TL olan ihracat tutarı 1947 yılında 218.086.647 TL'na yükselmiştir¹⁸⁵. Ancak ihracat kıymetinin yükselmesinin nedeni daha çok Türk parasının değer kaybetmesinden kaynaklanmaktadır.

b. İthalat Durumu

II. Dünya Savaşı yıllarında İzmir limanından yapılan ithalatta önemli ölçüde azalma olmuştur. 1938'de 13.202.108 TL değerindeki ithalat, savaşın başlamasıyla birlikte 9.615.953 TL'na, 1941 yılında da savaş yıllarında en düşük değer gerçekleştiği 2.705.382 TL'na düşmüştür. 1943 yılında giderek bir yükselme görülmektedir. 1943 yılında 6.114.667 TL iken, 1945 yılında 8.114.826 TL, 1946'da 12.855.500 TL, 1947'de ise 39.418.560 TL'na yükselmiştir. Ege Denizi'ndeki diğer limanlardan yapılan ithalat ise çok düşük bir orandadır. Ege grubundaki limanlardan 1938'de yapılan ithalat İzmir'de dahil olmak üzere, 13.440.284 TL'dır. 1939'da 9.686.386 TL ve 1941'de 2.775.410 TL'na gerilemiş, 1942 yılında 6.513.601 TL'na, 1945'de 8.150.159 TL'na çıkmıştır. İhracatta olduğu gibi Ege Denizi'ndeki limanlardan yapılan toplam ithalat içinde İzmir Limanı önemli bir paya sahiptir¹⁸⁶.

Savaş sona erdikten sonra İzmir limanından yararlanan ülkelerin sayısı %07.41 oranında bir artış göstermiştir. Bu ülkeler arasına Singapur, Küba, Bermuda, Suidi Arabistan, Belçika, Kenya, Kolombiya, Meksika da katılmıştır. Amerika bu ülkeler içinde, ihracatta önemli bir paya sahiptir. 1948'de bu ülke ile 82 milyon TL'lık ihracat yapılmıştır ki Amerika'nın İzmir limanı ticaretindeki katılımı daha önceki yıllara oranla %31'den fazladır. Aynı yıl İngiltere'nin katılımı ise %23 oranındadır¹⁸⁷.

¹⁸⁵ İst. Yıl., C. 16, s. 404; ayrıca bkz. Bşb. İst. Um. Müd. Harici Ticaret İstatistiği 1941, Ankara 1942, s. 34, "Sözü edilen dönemden önce Türkiye'nin genel ticaret muvazenesi 1930-34 devresinde yılda ortalama 9 milyon, 1939-39 devresinde 12 milyon, savaş yıllarında (1940-1941) 46 milyon liralık bir fazlalık vermiş ve bu aktif fazlası 1945'te 59 milyon ve 1946 yılında da 66 milyon liraya varmıştır.", Selim İlkin-İlhan Tekeli, Savaş Sonrası Ortamında Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara 1974, s. 65.

¹⁸⁶ İstat. Yıl., C. 16, s. 402,

¹⁸⁷ Yeni Asır, 18 Ocak 1949.

c. Sanayi Durumu

Savaşın sürdüğü yıllarda İzmir’de faaliyet gösteren sanayi dalları tarım, dokuma, maden işletme, kimya, ağaç ürünleri ve kağıt sanayii ile taş ve toprağa dayalı sanayi kollarıdır. 1940 yılında İzmir’de Teşvik-i Sanayi Kanunu’ndan yararlanan toplam işyeri sayısı 128, buralarda çalışan işçi sayısı ise 33.939’dur. Bunlar içinde en fazla işyerinin bulunduğu ve en çok işçinin çalıştığı alan tarıma dayalı sanayiidir. II. Dünya Savaşı yıllarında İzmir’de yalnızca tarıma dayalı işletmeler faaliyetlerini sürdürebilmiştir. İzmir’deki esas sanayileşme II. Dünya Savaşı sonrası liberalleşme ile başlamıştır. İzmir’de 1927 yılından itibaren İzmir’de 1927 yılından itibaren 1945 yılı da dahil olmak üzere nüfusun meslek dallarına göre dağılımı ise şöyleydi:

Meslek Grubu	1927	1935	1945
I) Teknik eleman, serbest, özel, girişimci, yönetici, esnaf, tüccar	40.8	44.5	47.4
II) Tarım işçileri	29.6	6.0	4.4
III) Tarım dışı kesim işçileri	29.6	49.5	48.2
A) Sanatkârlar, imalât sanayi, onarım işçileri	27.7	34.4	34.2
B) Öbür işçiler	1.9	15.1	14.0
a) Maden	-	0.1	0.0
b) Ulaştırma ve Haberleşme	1.9 -	11.3 3.7	10.3 3.6
c) Hizmetler	100	100	100
Toplam Çalışan Sayısı	62.690	62.383	69.272

Kaynak: Yurt Ansiklopedisi, s. 4307.

Yukarıdaki tablodan da görüleceği gibi İzmir’de meslekler itibariyle 1935 ve 1945 yılları arasında teknik eleman, serbest meslek sahipleri, tüccar ve girişimci sayısında artış

Ülkemiz genelinde bu birliklerin kurulması II. Dünya Savaşı öncesinde gerçekleşmiştir. İki dünya savaşı arasında geçen yıllarda, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de dış ticaret politikası devletin önemle üzerinde durduğu konuların başında gelmiştir. Gümrük tarifeleri, ticaret anlaşmaları, kambiyo murakabesi, kontenjan, takas, kliring, lisans usulleri, kısa vadeli ticaret ve tediye anlaşmaları, bazı maddelerin ithalinin tek elden idaresi, takas ve döviz primleri, standardizasyon, ihracatçılık ruhsatnâmesi yeni usul ve tedbirlerin tatbiki neticesinde dış ticaret, devletin mutlak kontrolü altına girmiştir. Fakat bu önlemler yeterli gelmemiş, dış ticaretimizin mümkün olduğu kadar ülke yararına uygun olarak gelişmesini sağlamak amacıyla İhracatçı ve İthalatçı Birlikleri kurulmuştur¹⁹⁰.

İhracatçı Birlikleri 15 Haziran 1936’da BMM tarafından kabul olunan 3018 sayılı kanunla kurulmuştur¹⁹¹. İzmir’de kurulan Kuru Üzüm ve İncir İhracatçıları Birliği ilk birlik olup 1939’da kurulmuştur. Ardından Ege Mintakası Kuru Meyve İhracatçıları Birliği, Pamuk İhracatçıları Birliği, Zeytinyağı İhracatçıları Birliği, Palamut, Hububat, Canlı Hayvan İhracatçıları Birlikleri kurulmuştur¹⁹².

Bu birlikler fiyatlar arasında birliği sağlamak, piyasanın nazımı olmak, zamanında rekolteleri tesbit ederek birlik üyelerini aydınlatmak gibi önemli görevleri yerine getirmişlerdir. Bu birliklere üye olmayan tüccarların ticaret yapmaları ise yasaklanmıştır¹⁹³.

Bu birliklerden Kuru Meyve İhracatçıları Birliği savaşın son iki yılında üzüm ve incir rekoltesinin tamamen satılmasına gayret etmiş ve bunda başarılı olmuştur. Palamut Birliği ise 1943 ve 1944 yılında olduğu gibi 1945 yılında da alıcı yokluğu yüzünden çok az faaliyet göstermiştir. Pamuk, Zeytinyağı Birlikleri, kendi alanlarına giren maddelerin iç

¹⁹⁰ Targan Hacim Çanklı, **II. Cihan Harbi Sonunda Milletlerarası Ticaret**, İstanbul 1947, s. 209.

¹⁹¹ Bkz. “İhracatçı Birlikleri Kararnamesi”, **Resmi Gazete**, 25 Mart 1940, Sayı: 4467.

¹⁹² İlk kurulan birlik Doğu Canlı Hayvan İhracatçıları Birliği’dir. İkincisi Gaziantep Hasankeyf Tütünleri İhracatçıları Birliği’dir. 3018 sayılı kanun gereğince kurulan üçüncü birlik ise İzmir Kuru Üzüm ve İncir İhracatçıları Birliği’dir. T.Halim Çanklı, **a.g.e.**, s. 210-211; ayrıca bkz. **Anadolu**, 29 Eylül 1939.

¹⁹³ **Anadolu**, 29 Eylül 1939; 28 Teşrin-i Sani 1939; 29 Teşrin-i Sani 1939; 7 Kanun-i Sani 1940.

olmuştur. Bu yönüyle İzmir savaştan sonraki yıllarda metropolitan kent niteliğinin tüm öğelerine kavuşuyordu¹⁸⁸.

Sonuç olarak II. Dünya Savaşı yıllarında İzmir'in ticari ve sanayi hayatında bir gerileme sözkonusudur. Bu durum İzmir'in İstanbul'dan sonra yer almasına neden olmuştur. Bu durumun nedenlerini sadece savaş koşullarına bağlamak yanlış olur. Bunun uzantılarını Milli Mücadele'nin sona ermesinden sonra, İzmir'in ticari hayatından çekilen büyük firmaların boşluğunu Türk tüccar ve işletmecilerinin dolduramamış olmasına kadar götürmek mümkündür. Arkasından yaşanan dünya krizi nedeniyle uygulanan kontenjan ve takas sistemiyle İstanbul'a %75 kontenjan verilirken, İzmir'in diğer iskelelerle beraber %25 hisse kalması İzmir'deki yerli firmaların dahi İstanbul'a kaymasına neden olmuştur. Bunun arkasından patlak veren II. Dünya Savaşı nedeniyle denizyollarındaki sevkiyatın tehlikeye düşmesi sonucu ticari faaliyetler de zayıflamıştır. İhraç zorluklarının yanısıra takas usulünün uygulanması neticesinde İzmir tüccarı malını ihraç edebilmek için İstanbul piyasaları ile anlaşma yoluna gitmiş, bazıları da doğrudan İstanbul piyasasında yer almışlardır. Bunun sonucu olarak İzmir, aşağı yukarı ihracatta eski konumunu korumakla birlikte, ithalatta bu özelliğini kaybetmiştir¹⁸⁹.

2. Önemli Ticari Kuruluşlar ve Faaliyetleri

Savaşın bütün zorluklarının yaşandığı bir dönemde İzmir'de ticari etkinlikleri yerine getiren kuruluşlar arasında Ticaret Odası, İzmir Ticaret Borsası, İthalatçı ve İhracatçı Birlikleri'nin oldukça önemli bir yeri vardır. Bunların yanısıra kültürel etkinliğinin yanında ticari önemi açısından ele almamız gereken bir başka unsur da İzmir Fuarı'dır.

a. İzmir İhracatçı ve İthalatçı Birlikleri

¹⁸⁸ Yurt Ans., s. 4307-4340; ayrıca bkz. Cihat Kora, "Geçmişten Günümüze Ege Bölgesi Sanayii", *İzmir, Kent Kültürü ve Sanat Dergisi*, 8 (Mayıs/Haziran 1997), s. 15.

¹⁸⁹ Nejat Yıldırım-kemal, "İzmir İhracatçı ve İthalatçı Bir Merkez Olmak Durumunu Neden Kaybediyor", *Ticaret*, 23 Şubat 1945; 2 Mart 1945; 30 Mart 1945.

piyasa durumunu dikkate alarak bu maddelerin ihracının yapılamamasından dolayı kayda değer bir faaliyet gösterememiştir. Hububat ve Canlı Hayvan Birlikleri'nin kapsamına giren maddelerin bir kısmı üzerindeki sınırlamanın kaldırılması sonucu 1944 yılında hiç ihraç yapamayan bu birlikler 1945 yılında oldukça önemli bir faaliyet göstermiştir¹⁹⁴.

Görülüyor ki İhracatçı Birlikleri bu zarurete cevap vermek üzere kurulmuş ve memleket iktisadi faaliyetleri bakımından iyi neticeler veren işler başarmışlardır¹⁹⁵.

İthalatçı Birliklerinin kurulmasının nedeni savaşın yarattığı bir zorunluluk sonucudur. Ayrıca birlikler savaş hali nedeniyle hükümetin ihracat işlerinde olduğu gibi ithalat işlerine de müdahalesi nedeniyle kurulmuştur. 1939 yılında savaşın başladığı ilk aylar içinde, savaşın değiştirdiği ekonomik şartlar karşısında ithalatçılar da ihracatçılar gibi, aralarında birlik yaratmak arzusunu duymuş ve bu sahada girişimde bulunmuşlardır.

Bu dönemde en büyük ithalat ve ihracat merkezi olan İstanbul'da demir, kalay, bakır, çuval, deri, çay, kahve, manifatura, ithalatçıları adı altında çeşitli birlikler doğmuştur¹⁹⁶. İzmir'de ise bu birliklerin kurulmaları yolundaki ilk haberler 1939 yılının sonlarına doğrudur¹⁹⁷. İzmir'deki ilk İthalatçı Birlikleri 5 Şubat 1940 tarihli Manifaturacılar İthalatçı Birliği'dir. Bu birliğe daha sonra Kağıt ve Mukavva İthalatçı Birliği, Motörlü Motörsüz Birliği, Çuval, Kanaviçe Birliği, Cam, Züccaciye Birliği, Deri, Kösele Birliği ve Madeni Eşya ve Malzeme Birliği katılmıştır¹⁹⁸. Bu birlikler, ülkemize mal ihraç edebilecek ülkelerin savaş içinde bulunmalarına ve her türlü ulaşım zorluklarına rağmen önemli işler başarmışlardır. İthalatçı Birliklerinin savaş yıllarında gördükleri işler daima değişen şartlara uygun olarak farklılıklar göstermiştir. Savaş yıllarında ithalat imkanlarını çoğaltmak ve ithalat fiyatlarını mümkün mertebe düşük bir seviyede tutmak, sınırlı miktarda gelen malların gerçek ihtiyaç sahiplerinin eline ulaştırılmasını sağlamak

¹⁹⁴ İzmir İhracatçı ve İthalatçıları Birlikleri Umumi Kâtipliği 1944-1945 Yılı Umumi Hey'et Toplantı Raporları, İzmir 1945, s. 4-5.

¹⁹⁵ T.H. Çarıklı, a.g.e., s. 212.

¹⁹⁶ a.g.e., s. 213-214.

¹⁹⁷ Anadolu, 23 Kanun-i Evvel 1939.

¹⁹⁸ İzmir İhracatçı ve İthalatçı Birlikleri Raporları, İzmir 1945, s. 12-14; ayrıca bkz. Ticaret, 12 Mart 1943; 22 Mart 1943; "Tüccar Birlikleri", Ticaret, 26 Ağustos 1943.

gibi işlevleri yerine getirmeye çalışmışlardır. Savaşın sona ermesi ve ithalat imkanlarının nisbeten çoğalması ile birlikler tarafından görülen hizmetler başka bir alana kaymış, teşkilat bu sefer ithalatımızı döviz imkanlarımıza göre ayarlamak görevini üzerine almıştır¹⁹⁹.

b. İzmir Ticaret Odası

İzmir’de ekonomiyi yönlendiren kuruluşlardan en eskisi Ticaret Odası’dır. Oda’nın kuruluşu XIX. yy sonlarına kadar uzanmaktadır. İzmir Ticaret Odası’nın kuruluşundan I. Dünya Savaşı’na kadar geçen sürede yaptığı faaliyetler hakkında geniş bir bilgi bulunmamaktadır²⁰⁰. I. Dünya Savaşının başlaması Oda’nın çalışmalarını engellemiş, ardından gelen Mütareke dönemlerinde de Oda önemli bir çalışma sergileyememiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında 1925 yılında çıkarılan Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu’ndan sonra yeni bir şekle girmiş, ilk dergi yayını bu dönemde gerçekleştirmiş, ayrıca Türkiye’de çağdaş fuarcılık anlayışının ortaya çıkmasına ve gelişmesine de katkıda bulunmuştur. 1929 ekonomik krizinin İzmir’in ticari hayatını olumsuz yönde etkilemesi sonucu, vergilerin düzenlenmesi, yerli malı kullanımı, vergi muafiyeti ve indirimi sağlanması gibi yollarla bunalımın etkilerini aza indirmeye çalışmıştır²⁰¹. İkinci Dünya Savaşı’na kadar Ticaret Odası Meclis Başkanlığı görevini Mahmut Alanyalı yapmış (1909-1926). (1923-1943) yıllarında Hakkı Balcıoğlu bu görevi devam ettirmiştir. 1943-1946 yılları arasında ise Nuri Çolakoğlu görevi üstlenmiştir²⁰².

II. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla ardarda alınan ekonomik kararlar, özellikle ticaret kesiminin faaliyetlerini önemli ölçüde aksatmış, bu nedenlerle Oda Yönetimi ile Hükümet arasındaki ilişkiler gevşemiş, bir uzaklaşma başlamıştır. 1940 yılında çıkarılan

¹⁹⁹ T.H. Çarıklı, a.g.e., s. 215. Birliklerin idare esasları ve ilgilenmiş oldukları işler hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. M. Seyda, *İhracatçı ve İthalatçı Birliklerimiz*, 2. Bsk., İstanbul 1941, s. 18-20; *İhracatçı ve İthalatçı Birliklerimiz*, Türk İktisat Cemiyeti Konferanslar Serisi: 6, İstanbul Güneş Mtb., 1940.

²⁰⁰ Bülent Varlık, “İzmir Ticaret Odasının 100 Yılı”, *1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir, İzmir Ticaret Odası Sempozyumu*, Kasım 1985, s. 220.

²⁰¹ Melih Gürsoy, *Bizim İzmirimiz*, İzmir 1993, 8. Bsk., s. 200.

²⁰² *Ticaret ve İktisat*, C. I, Fasikül 1 (1944), s. 25-28.

MKK ile hükümetin son derece geniş yetkilerle donatılması ve başta tahıl olmak üzere diğer tarım ürünlerinin devlete satılması zorunluluğunu getiren kararlar bu gerginliği tırmandırmıştır. 1942 yılında çıkarılan VVK'na ilişkin aldığı kararlar da hükümeti destekleyici değildir. Bülent Varlık, Vergi Takdir Komisyonu'nun oluşması için Vilayetçe istenen üyelerin seçimi konusunun Oda için başlıbaşına bir sorun olduğunu ve adaylıkları önerilen pek çok kişinin sağlık vb. durumları bahane ederek böyle bir komisyonda görev almak istemediklerini belirtmektedir²⁰³. Bunun yanısıra Ticaret Odası üyelerini, tüccarları rahatsız eden diğer bir konu ise savaşın başlarında, önce ithal malı eşyalara uygulanmak üzere başlatılan, ancak zaman içinde yaygınlık kazanan kâr hadleri tespitidir. Savaşın sonlarına yaklaşılrken ticareti sınırlayıcı bu tür girişimlere karşı çıkılmış, dış ticaretin yeniden düzenlenmesi konusunda hükümete sık sık tekliflerde bulunulmuştur²⁰⁴. Savaş yıllarında Hükümet ile Ticaret Odası arasında başlayan kopma süreci sonraki dönemde de devam etmiş, eski istikrar kaybolmuştur.

c. Sanayi Odası

Sanayi Odası'na gelince; İzmir'de bir Sanayi Odası kurulması düşüncesi bir grup sanayicinin öncülüğünde 1927 yılında başladı. Sanayicilerin ve mesleki çıkarların korunması amacını tanıyan bu kuruluş faaliyetlerine Ticaret Odası çatısı altında resmi olmayan bir statüde başlamıştır. EBSO'nun başlangıcı olarak sayılabilecek bu birliğin çalışmaları 1937 yılına kadar sürmesine rağmen, birlik II. Dünya Savaşı yıllarında çalışmalarına ara vermiştir. 21 Aralık 1945 yılında ise İzmir Bölgesi Sanayi Birliği adı altında resmen çalışmalara başlamıştır. Bunun düşünce olarak ortaya çıktığı dönem ise savaşın sürdüğü yıllardadır. Yerli sanayimizin halk ve ulusal çıkarlara daha geniş ölçüde cevap verebilmesi amacıyla İzmir Bölge Sanayi Birliği'ne Ege Bölgesi'ndeki sekiz vilayet bağlanmıştır²⁰⁵.

²⁰³ Bülent Varlık, a.g.m., s. 225.

²⁰⁴ Ticaret, 3 2.Kanun 1945; 17 2.Kanun 1945; Nejat Yıldırım Kemal. "İhracatçıya Hürriyetin İadesi Zarureti", Ticaret, 17 Nisan 1945.

²⁰⁵ Ticaret, 12 2.Kanun 1943.

d. Ticaret Borsası

İzmir'in önemli bir ihracat ve ithalat merkezi olması XIX. yy'da bir ticaret ve zahire borsası kurma fikrini ortaya çıkarmıştır. Savaş yıllarında da İzmir Ticaret Borsası her türlü tahıl ve sanayi ürünlerinin işlem gördüğü bir merkezdi. 1940 yılında Borsanın tanınmış simaları arasında Ali Haydar Nazlı, Hakkı Balcıoğlu, Cevdet Alanyalı, Hacı Abdullahzade Kâzım Nami, Ali Haydar Albayrak, Mazhar İzmiroğlu yer alıyordu. 1943 yılında borsanın üye sayısı 209'du. Bugün de Avrupa'nın en gelişmiş 3-4 borsası içinde yeralan Ticaret Borsasının savaş yıllarında yönetim kurulu başkanlığını Kâzım Taner ve Cevdet Alanyalı yapmıştır²⁰⁶. 1944 yılında 4355 Sayılı Kanunun yürürlüğe girmesiyle Borsa Meclisleri oluşmuştur. Ege Bölgesi'nin ticari merkezi ve ihraç limanı olan İzmir'de, Ticaret Borsası yapmış olduğu çalışmalarıyla piyasayı önemli ölçüde etkilemiştir²⁰⁷.

e. Kültürpark ve İzmir Enternasyonal Fuarı

Cumhuriyet döneminde ekonomik durgunluğu gidermek ve savaşın olumsuz etkilerini ortadan kaldırabilmek amacıyla 1929 yılında İzmir Fuarı'nın kurulması kararlaştırılmıştır. 1929 ile 1933 yıllarında yalnızca yerli firmaların katıldığı milli nitelikteki fuar, 1934 yılında Irak, İngiltere, Sovyet Rusya'nın katılımıyla uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Fuar'ın zamanla gelişmesine karşı II. Dünya Savaşı'nda duraklama olmuş, savaşın en hızlı yılı olan 1942'de açılmamış, 1947 yılına kadar da yalnızca yerli firmaların katılımıyla açılabilmiştir. Savaş yıllarında yurtiçi ve yurtdışından ticaret heyetlerinin ve iş adamlarının ziyaret ettiği, yerli sanayi ürünlerimizin tanıtılmasında ve değerlendirilmesinde önemli bir aracı rol üstlenen Fuar, aynı zamanda savaşın sonlarına yaklaşıldığı yıllarda önemli bir propaganda alanı da olmuştur. Sadece ticari alanda değil, turizm ve kültürel etkinlikler alanında İzmir başta olmak üzere bütün Ege Bölgesi'nin ekonomisine katkıda bulunan bu kuruluşa savaş yıllarında katılan devletlere ilişkin bilgiler aşağıda verilmiştir.

²⁰⁶ M. Gürsoy, a.g.e., s. 208.

²⁰⁷ İzmir Ticaret Borsası Yıllığı ve İktisadi Raporu, İzmir 1968, s. 3-5.

1939 yılında Fuara katılan 11 devlet içinde Almanya, Belçika, Filistin, Fransa, İngiltere, İran, İtalya, Romanya, Sovyet Rusya, Polonya ve Yunanistan vardır. 575 yabancı, 361 yerli firmanın katıldığı 1939 yılında Fuarı 624.560 kişi ziyaret etmiştir. 1940'ta 7 devlet, 248 yabancı, 463 yerli firma katılırken ziyaretçi sayısı 730.928'e yükselmiştir. 1941'de 4 ülkeden Almanya, İngiltere, İran ve İtalya katılırken, katılan yabancı firma sayısı 170, yerli firma sayısı 419'a düşmüştür. Ziyaretçi sayısında ise artış gözlenmektedir. 1942'de açılmayan Fuara 1943 yılında 8 yabancı devlet, 639 yabancı firma, 373 yerli firma katılmış, bu tarihten sonra ise Fuar ulusal nitelikte açılmıştır²⁰⁸. İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Aylık Bülteninde İzmir Fuarı için "*Türkiye'nin en büyük iktisat ve ticaret abidesi olduğu*" ifade edilmektedir²⁰⁹. Yukarıda verilen bilgiler II. Dünya Savaşı yıllarında İzmir Fuarı'nın ticari alanda savaşa rağmen etkili olduğunun açık bir göstergesidir²¹⁰.

²⁰⁸ 1943 yılında İzmir Enternasyonal Fuarı'na 80 Alman Şirketi katılmıştır. İzmir'de Alman Yapı Sergisi açılmıştır. Van Paper konuyla ilgili olarak; "*Türk-Alman ticaretinin savaş koşullarına göre yönlendirilmiş propagandaya değil, doğal iktisadi ortama uygun*" olduğunu belirtmiştir. Gotthard Jaeschke, a.g.e., s. 90. İstatistiki bilgiler için ayrıca bkz. "İzmir Enternasyonal Fuarı 1932-1967 İstatistiği", 1967 İzmir İl Yıllığı, s. 372-373.

²⁰⁹ İTSOM, 8 (Ağustos 1943), s. 3; ayrıca bkz. *İzmir Enternasyonal Fuarı 1946 Kataloğu*, İzmir 1947, s. 21.

²¹⁰ Adnan Bilget, *İktisadi Hayatımızda İzmir Fuarı*, İzmir 1945.

SONUÇ

II.Dünya Savaşı yıllarında İzmir 200.00 nüfusuyla Türkiye'nin üç ana kentinden biri sayılmasına karşın, varoşlara yayılmamış bir tenhalık içindeydi. 1939 Eylülü'nde Avrupa'da başlayan bu savaşın etkileri nüfus yoğunluğu bakımından Türkiye'nin üçüncü büyük şehri olan İzmir'de oldukça yoğun yaşandı.

II. Dünya Savaşı ortaya çıktığında ülkeyi yönetenler I. Dünya Savaşı'nın deneyimli kadrolarıydı. Savaşı Türkiye için büyük bir macera olarak gören bu kadro, ülkeyi savaşın dışında tutarak büyük bir yıkımı önlediye de; savaşan kentler ve halk kitleleri üzerinde yarattığı ekonomik sıkıntılar Avrupa kentlerindeki gibi olmasa da korkunç boyutlara ulaştı. Genç Türkiye Cumhuriyeti Avrupa'da başlayan bu savaşa her yönüyle hazırlıksızdı. Ülkedeki üretimin büyük bir kısmı savunmaya ayrılıp, üretici kesimin tüketici konuma gelmesi ve ithalat ve ihracat zorlukları nedeniyle devlet gelirleri azalırken, devlet artan masrafları karşılayabilmek için bir dizi önlemler alma yoluna gitti. Savaş ekonomisinin başladığı bu zaman dilimi içerisinde uygulamaya giren Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu ve Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunları sosyal ve ekonomik anlamda en çok dar gelirli kesimler üzerinde yıpratıcı oldu.

Ekonomik zorluklar ve yokluklar karşısında Türkiye'nin diğer kentleri gibi İzmir halkı da tıpkı I. Dünya Savaşı yıllarında olduğu gibi, temel ihtiyaç maddeleri alanındaki yokluklardan fazlasıyla etkilendi. Büyük kentlerin iâşesi bu alanda önemli bir sorun oluştururken, ilerde valiliklerin denetimlerinde kurulan Fiat Murakebe Komisyonları, İaşe Teşkilatları ve İhtikarı Tetkik Komisyonları ile halkın sırtındaki yük bir ölçüde kaldırılmaya çalışıldı. Ancak bu teşkilatların çalışmalarında görülen örgütsüzlük ve çıkar sağlama hesapları teşkilatların çalışmalarını olumsuz yönde etkiledi. II. Dünya Savaşı'nın İzmir'i de ekmek, şeker, kahve, yakacak, giyecek ve ilaç sıkıntısının ve yokluklarının hat safhaya ulaştığı kentlerden biri oldu. İzmir, Türkiye'nin diğer kentleri gibi fırınlarda saatlerce süren kuyruklar ve didişmelerden sonra alınabilen kimi zaman mısır unu ile kimi

zaman çavdar, kimi zaman saman ve arpa karışımı, buğdayı az ekmeklere alışık bir kent görüntüsü çiziyordu.

İzmir aynı zamanda Akdeniz yolunun tehlikeye girmesi ve Ege adalarının birer savaş alanı haline gelmesi sonucu, adalardaki Nazi ordularının ışıldaklarına alışmış bir kentti. Balkanların ve adaların savaş alanı haline gelmesi buralardan pek çok yere ve İzmir'e de göçlerin yaşanmasına neden olurken, İzmirli pek çok kayıkçı ve balıkçılar savaş mağdurlarının canlarının kurtarılması konusunda önemli gayretler sergilediler. İzmir'e dışarıdan yaşanan göçler ise bir taraftan kentin nüfusunun artmasına yol açarken, diğer taraftan sosyo-kültürel etkileşimi de hızlandırdı. Bu göçler sonucu kentin Buca ve Karşıyaka gibi yoğun nüfusa sahip olan merkezlerine ek olarak Çamdibi, Örnekköy, Mersinli, Bayraklı, Cumaovası ve Bulgurca da kentle bütünleşme sürecine savaş yıllarında başladı. Savaş yıllarında mesken buhranı da kendisini hissettirince; dar gelirli kimseler tarafından Kadifekale'nin dik yamaçlarında, Tepecik'in güneyindeki alanda gelişigüzel gecekondular oluşmaya başladı. Bu yerler II. Dünya Savaşı yıllarında kentin yoğun nüfusa sahip olan merkezleriyle savaş sonrasında birleşmiştir.

II. Dünya Savaşı toplumlar üzerinde sadece sosyo-ekonomik baskılar şeklinde kendini hissettirmemiş, toplumun değer yargılarının ve ahlak anlayışının da değişmesine neden olmuştur. Savaş yıllarının İzmir'in de en yaygın suçlardan olan karaborsacılık ve vurgunculuk suçundan Milli Korunma Mahkemelerinde cezaya çarptırılanlar arasında bugünün sermayedarlarının da bulunduğunu unutmamak gerek. Savaşın doğal bir sonucu olarak İzmir'de en çok yaygınlaşan suçlar arasında gasp, hırsızlık ve fuhuş önde geliyordu. Dönemin İzmir basını incelendiğinde, gazete ve dergilerde yer alan karikatürler değerlendirildiğinde değer yargılarının değişimi en güzel yönleriyle görülmektedir.

İzmir'de savaşın yarattığı sorunlar arasında en önemlilerinden biri de sağlık alanında oldu. Bu döneme ait istatistikler incelendiğinde beslenme yetersizliğinden, pislikten, yoksulluktan kaynaklanan verem, tüberküloz, tifo, lekeli humma ve sıtma gibi hastalıklarda önemli bir artış gözlenmektedir. Yerel yönetimler ve valilikler bu

hastalıkların önünün alınmasında oldukça aktif bir çalışma sergilerken, savaşın sonlarına doğru yaşam koşullarının giderek iyileşmeye başlaması, bataklıkların kurutulması ve kentin altyapı hizmetlerinin büyük ölçüde tamamlanmaya çalışılması sonucu bu hastalıkların oranı da azalmaya başladı.

Her an bir savaşa girme tehlikesi karşısında kentlerde sivil halkı savaşa hazırlıklı hale getirmek amacıyla uygulanan sivil savunma önlemleri ise halk arasında yurttaşlık bilincinin artmasında etkili olurken, savaş hazırlıkları konusunda ülkemizin içinde bulunduğu ekonomik olanaksızlıkları da oldukça açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Çünkü İzmir’de sığınak olarak seçilen sinemaların ahşap olmaları, her eve bir siper ve sığınak hazırlama zorunluluğu getirilince bunların tuvalet olarak kullanılmalarının önüne geçilememesi bu durumun açık bir göstergesidir.

Savaş nedeniyle Akdeniz ve Ege Denizi ulaşımının tehlikeli olması önemli bir ticaret merkezi olan İzmir’in bu potansiyelinin gerilemesine neden oldu. İthalat ve ihracatta uygulanan sistem takas usulüne dayandığından ve İzmir’e İstanbul’a oranla daha az kontenjan tanındığından İzmir tüccarı malını ihraç edebilmek için İstanbul tüccarıyla anlaşma yoluna giderken, diğer taraftan da bazı tüccarlar İzmir’i terkedip İstanbul’a yerleşmek zorunda kaldı.

II. Dünya Savaşı yıllarında, olağanüstü savaş koşulları nedeniyle uygulanan Varlık Vergisi Kanunu İzmir’deki pek çok ticari kesimin İstanbul’da da olduğu gibi İzmir’i terketmesiyle sonuçlandı. Olağanüstü savaş koşulları vurguncu tüccarların sayısını arttırırken, savaştan önce İzmir’de 9 olan şirket sayısı sermaye birikimi nedeniyle önemli bir artış gösterdi. II. Dünya Savaşı yıllarında İzmir’de yalnızca tarımsal işletmeler varlıklarını sürdürebilirken, İzmir sanayiinin gelişimi ise II. Dünya Savaşı’ndan sonraki yıllarda mümkün olabildi.

Savaş dönemi hükümetlerinin savaş ekonomisi uygulamaları, stokçuluğun ve karaborsacıların giderek artması ile birlikte İzmir Milli Korunma Mahkemesi de savaşın en yoğun olarak yaşandığı yıllarda oldukça aktif bir çalışma temposu sergiledi.

Bir ticaret kenti olması ve önemli bir nüfusu barındırması nedeniyle savaşın ekonomik ve sosyal etkileri, Anadolu'nun pek çok kentinden farklı olarak en yoğun şekilde İstanbul, Ankara ve İzmir'de kendisini hissettirdi.

II. Dünya Savaşı İzmir'i bu gelişmelere karşın aynı zamanda önemli kültürel etkinliklerin yaşandığı bir kentimizdir. Bu yıllarda İzmir'de yaşamış olan yazarlarımızdan Şükran Kurdakul ve Atilla İlhan *"tüm olumsuzlukların görülmesine karşın özellikle İzmir ve Karşıyaka Halkevlerinde tiyatro ve edebiyata ilişkin çalışmaların önemli bir yer tuttuğunu, orta tabakanın bu dönemdeki gençlerinin tek partinin ve savaşın tekdüze yaşamına boyun eğmeyerek, önemli edebi ve kültürel etkinliklerde yer aldıklarını"* belirtmektedirler.

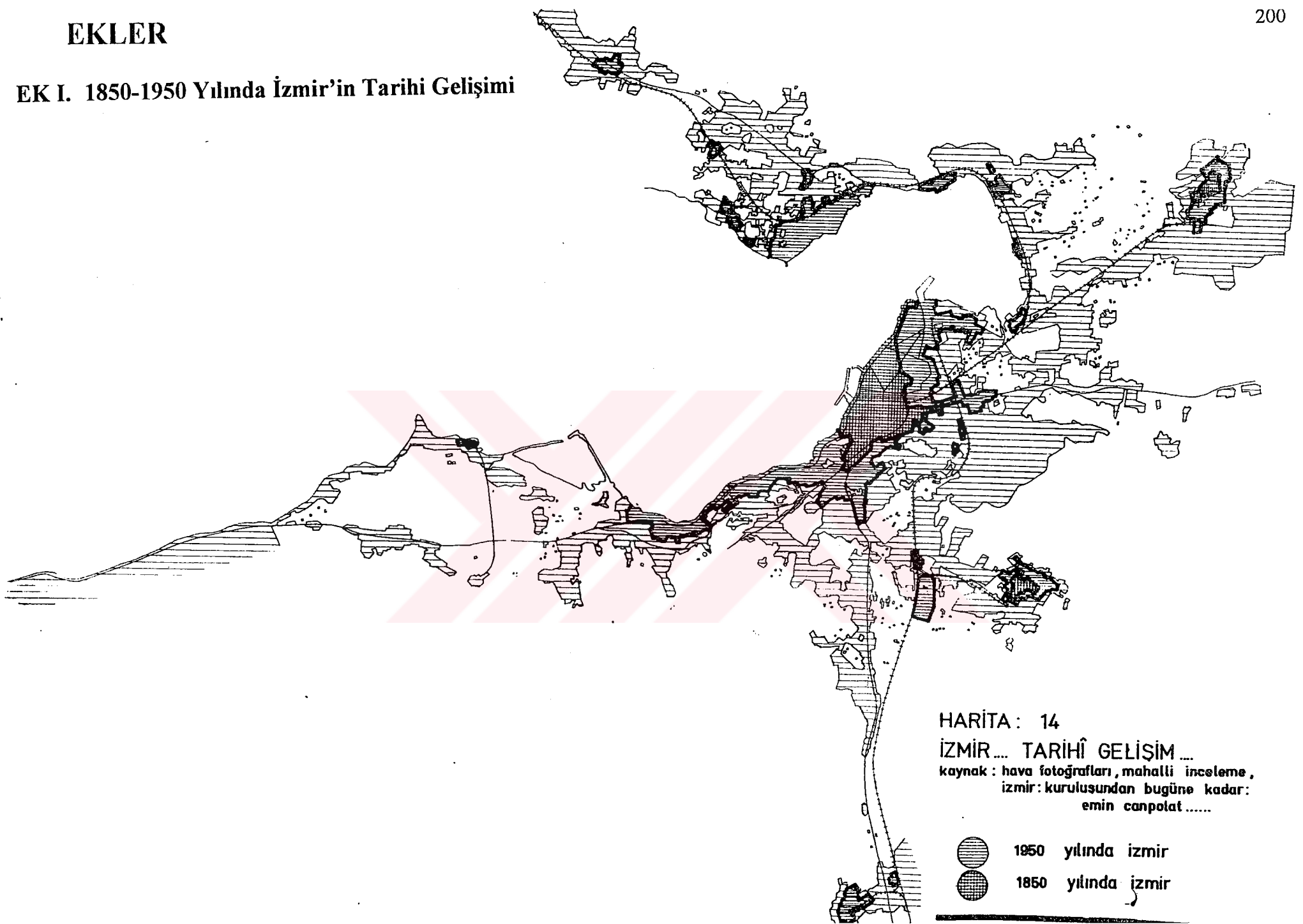
Dönemin iki erkek lisesi, bir kız lisesi, bir de ticaret lisesinden ibaret olan eğitim kurumları ise savaşa rağmen iyi bir eğitimin verildiği okullardır. İzmir halkının her alanda bilgi edinmesinde aracı olan İzmir basını ise İstanbul basınına oranla haberlerini devletin ana dış politika çizgisinin dışına çıkmadan okuyucularına ulaştırıyorlardı.

Dönemin önemli bir kültür ve ekonomik merkezi olan İzmir fuarı ise Alman-Amerikan propaganda savaşının en yoğun yaşandığı yerlerden biri olmuştur. Özellikle Alman yenilgisinin ardından Fuar'daki sinema salonunu ve diğer İzmir sinemalarını önemli ölçüde Amerikan filmleri istila etti. Doğaldır ki propagandalar ekonomik sıkıntılar karşısında çok dar bir alanla sınırlı kalmıştır. Servet birikiminin bu yıllarda daha çok Karşıyaka ve Güzelyalı'da toplanmış olduğu gözönünde bulundurulursa, bu etkinin çerçevesi daha iyi tesbit edilebilir.

Bütün bunların dışında şehir orkestrasının, fuar zamanlarında ise Ankara Devlet Konservatuarı'nın konserleri ve Avni Dilligil ile Raşit Rıza tiyatro topluluklarının temsilleri savaş yıllarının İzmir'ine ayrı bir renk ve güzellik katan unsurlarıydı. O dönemin kuşağı Fidelyo, Madam Baterfly gibi operalarla ve Kral Oidipus gibi klasiklerle o yıllarda tanışma olanağı bulmuştur. II. Dünya Savaşı yıllarında Avrupa kentlerinin büyük bir yıkıma uğradığı, insanoğlunun korkunç acılar içinde kıvrandığı gözönünde bulundurulursa savaş yıllarının İzmir'i her türlü ekonomik sıkıntılara karşın yine de önemli kültürel ve sportif atılımların yaşandığı kentlerimizden biri olmuştur.

EK I. 1850-1950 Yılında İzmir'in Tarihi Gelişimi

EK II. İzmir Milli Korunma Mahkemelerinin Faaliyeti

1942-1944

Mahkemeler	Yıllar	Ağır Ceza					Asliye Ceza					Savcılık				
		Geçen Yıldan Kalan	Yıl İçinde Gelen	Toplam	Yıl İçinde Çıkan	Gelecek Yıla Kalan	Geçen Yıldan Kalan	Yıl İçinde Gelen	Toplam	Yıl İçinde Çıkan	Gelecek Yıla Kalan	Geçen Yıldan Kalan	Yıl İçinde Gelen	Toplam	Yıl İçinde Çıkan	Gelecek Yıla Kalan
İzmir Milli Korunma Mahkemesi	1942	-	-	-	-	-	-	672	672	661	11	-	1.009	1.009	969	40
	1943	-	-	-	-	-	11	998	1.009	976	33	40	1366	1406	1291	115
	1944	-	-	-	-	-	33	1006	1039	980	59	115	965	1080	950	130
İzmir Toplu Milli Korunma Mahkemesi	1944	-	58	58	29	29	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Kaynak: Bşb. İst. Um. Md. İstat. Yıl., C.15 (1942-1945), İstanbul 1946, s. 159.

1942-1946

Mahkemeler	Yıllar	Ağır Ceza					Asliye Ceza					Savcılık				
		Geçen Yıldan Kalan	Yıl İçinde Gelen	Toplam	Yıl İçinde Çıkan	Gelecek Yıla Kalan	Geçen Yıldan Kalan	Yıl İçinde Gelen	Toplam	Yıl İçinde Çıkan	Gelecek Yıla Kalan	Geçen Yıldan Kalan	Yıl İçinde Gelen	Toplam	Yıl İçinde Çıkan	Gelecek Yıla Kalan
İzmir Milli Korunma Mahkemesi	1942	-	-	-	-	-	-	672	672	661	11	-	1.009	1.009	969	40
	1943	-	-	-	-	-	11	998	1.009	976	33	40	1366	1406	1291	115
	1944	-	-	-	-	-	33	1006	1039	980	59	115	965	1080	950	130
	1945	-	-	-	-	-	59	751	810	761	49	130	1006	1136	1007	129
	1946	-	-	-	-	-	50	446	496	437	59	129	697	826	740	86
İzmir Toplu Milli Korunma Mahkemesi	1944	-	58	58	29	29	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	1945	29	153	182	164	18	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	1946	18	191	209	169	40	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Kaynak: Bşb. İst. Um. Md. İstat. Yıl., C.16 (1947), Ankara 1948, s. 221.

EK III. 1932-1937 Yılları Arasında İzmir'deki Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları

Okul Sayısı (İlk, Orta ve Liseler)

Seneler	İlk Öğretim					Orta Öğretim					Liseler				
	Resmi	Türk Özel	Azınlık	Yabancı	Yekün	Resmi	Türk Özel	Azınlık	Yabancı	Yekün	Resmi	Türk Özel	Azınlık	Yabancı	Yekün
1932-33	280	1	5	12	298	4	-	-	1	5	2	-	-	2	4
1933-34	321	1	4	12	338	5	-	-	1	6	2	-	-	2	4
1934-35	377	1	4	10	392	5	-	-	1	6	2	-	-	1	3
1935-36	387	1	4	6	398	5	-	-	1	6	2	-	-	1	3
1936-37	354	1	3	6	364	5	-	-	1	6	2	1	-	1	4

Kaynak: 1937-1938 İstatistik Yıllığı, İzmir 1939, s. 56.

Okul Sayısı (Ertik ve Teknik Okulları)

Seneler	Öğretmen Okulu	Kız Enstitüsü	Erkek San'at Okulu	Ticaret Lisesi	Ziraat Ortaokulu	Sağır Dilsiz ve Körler Okulu	Ertik ve Teknik Okullar Yekünü	Bütün Okullar Yekünü
1932-33	2	1	1	1	1	1	7	314
1933-34	2	1	1	1	1	1	7	355
1934-35	2	1	1	1	1	1	7	408
1935-36	2	1	1	1	1	1	7	414
1936-37	1	1	1	1	1	1	6	380

Kaynak: a.g.i.y., s. 56.

Öğrenci Sayısı (İlk, Orta ve Liseler)

Seneler	İlk Öğretim					Orta Öğretim					Liseler				
	Resmi	Türk Özel	Azınlık	Yabancı	Yekün	Resmi	Türk Özel	Azınlık	Yabancı	Yekün	Resmi	Türk Özel	Azınlık	Yabancı	Yekün
1932-33	32.976	179	1.630	1.246	36.031	1.982	-	-	280	2.262	363	-	-	88	451
1933-34	39.876	181	1.335	980	42.392	2.704	-	-	256	2.960	423	-	-	78	501
1934-35	47.198	170	1.063	690	49.121	3.245	-	-	133	3.378	549	-	-	25	574
1935-36	50.515	172	964	463	52.114	4.001	-	-	163	4.164	897	-	-	23	920
1936-37	50.245	186	780	414	51.625	4.930	107	-	166	5.203	1.337	100	-	33	1.470

Kaynak: a.g.i.y., s. 57.

Öğrenci Sayısı (Ertik ve Teknik Okulları)

Seneler	Öğretmen Okulu	Kız Enstitüsü	Erkek San'at Okulu	Ticaret Lisesi	Ziraat Ortaokulu	Sağır Dilsiz ve Körler Okulu	Ertik ve Teknik Okullar Yekünü	Bütün Okullar Yekünü
1932-33	212	56	225	150	60	79	782	39.526
1933-34	402	66	239	109	34	67	917	46.795
1934-35	411	110	242	98	39	91	991	54.064
1935-36	485	217	247	193	47	101	1.290	58.488
1936-37	266	252	275	228	71	116	1.208	59.506

Kaynak: a.g.i.y., s. 57.

Öğretmen Sayısı (İlk, Orta ve Liseler)

Seneler	İlk Öğretim					Orta Öğretim					Liseler				
	Resmi	Türk Özel	Azınlık	Yabancı	Yekün	Resmi	Türk Özel	Azınlık	Yabancı	Yekün	Resmi	Türk Özel	Azınlık	Yabancı	Yekün
1932-33	761	7	60	77	905	55	-	-	17	72	56	-	-	48	104
1933-34	853	8	46	80	987	57	-	-	6	63	58	-	-	29	87
1934-35	916	7	38	79	1040	59	-	-	9	68	67	-	-	16	83
1935-36	990	7	31	45	1073	65	-	-	11	76	73	-	-	5	78
1936-37	970	7	29	37	1043	159	-	-	17	176	54	-	-	14	68

Kaynak: a.g.i.y., s. 57.

Öğretmen Sayısı (Ertik ve Teknik Okulları)

Seneler	Öğretmen Okulu	Kız Enstitüsü	Erkek San'at Okulu	Ticaret Lisesi	Ziraat Ortaokulu	Sağır Dilsiz ve Körler Okulu	Ertik ve Teknik Okullar Yekünü	Bütün Okullar Yekünü
1932-33	37	8	32	12	8	2	99	1.180
1933-34	34	13	17	8	7	2	81	1.218
1934-35	43	14	23	10	10	5	105	1.296
1935-36	47	26	23	9	11	6	122	1.349
1936-37	19	18	26	18	10	10	101	1.388

Kaynak: a.g.i.y., s. 57.

EK IV. İzmir İli Su İdareleri Durumu (1941-44)

İller	Yıllar	Ana Su Yolları	Şube Su Yolları	24 Saatte Su Sarfıyatı				Sokak Çeşmeleri	Aboneler			Gelir Toplamı	Masarifat Toplamı
				Günde Depolardan Çıkan	Evler	Resmi Daireler	Otel, Hamam ve Saire		Evler	Resmi Daireler	Otel, Hamam ve Saire		
İzmir	1941	136.068	60.767	9.291	2.878	1.642	2.088	60	9.732	253	151	205.068	156.617
	1942	136.306	62.339	10.985	3.018	1.745	2.334	60	10.034	258	151	218.963	222.909
	1943	136.306	62.339	10.938	3.018	1.745	2.336	60	10.034	258	151	218.963	222.909
	1944	136.800	65.717	12.486	3.339	2.221	3.292	46	10.492	181	181	410.644	379.361
[*]İzmir (Karşı-yaka)	1941	23.770	45.552	900	312	35	47	147	1.502	37	210	30.617	6.331
	1942	19.270	45.552	21.600	-	-	-	171	2.511	42	210	36.356	14.347
	1943	19.270	45.552	21.600	-	-	-	171	2.585	42	210	34.287	18.235
	1944	19.270	45.552	21.600	445	219	83	171	2.610	42	210	117.595	19.947

* İzmir Belediye su idaresi.

Kaynak: Başb. İstat. Um. Müd. İstat. Yıl., C. 15 (1942-1945), İstanbul 1946, s. 475.

EK V. (1935-1985) Yılları Arasında İzmir'de Nüfusun Okuryazarlık ve Cinsiyete Göre Oranı

Sayım Yılı	T	E	K	T	E	K	T	E	K	E	K	T	E	K	T	E	K	E	K	E	K
1935	509552	206067	249485	331429	136022	195407	178123	124045	54078	51.04	48.96	65.04	52.30	78.32	34.96	47.70	21.68	41.04	58.96	69.64	3036
1940 (1)	559781	284618	275163	323644	127177	196467	236137	157441	78696	50.84	49.16	57.82	44.68	71.40	42.18	55.32	28.60	39.30	60.70	66.67	33.33
1945 (2)	574292	292018	282274	287622	108941	178681	286670	183077	103593	50.85	49.15	50.08	37.31	63.30	49.92	62.39	36.70	37.88	62.12	63.86	36.14
1950 (3)	679706	343989	335720	338128	125193	212935	339484	217856	121628	50.61	49.39	49.75	36.39	63.43	49.95	63.33	36.23	37.03	62.97	64.17	35.83
1955	775221	401264	373957	328324	116330	211994	445.067	284080	160987	51.76	48.24	42.35	28.99	56.69	57.41	70.80	43.05	35.43	64.57	63.83	36.17
1960	909347	473603	435744	399744	157404	242340	509299	316018	193281	52.08	47.92	34.48	23.06	46.89	65.48	76.89	53.07	34.84	65.16	61.16	38.84
1965	1072109	558401	513708	369694	128791	240903	701978	429360	272618	52.08	47.92	34.48	23.06	46.89	65.48	76.89	53.07	34.84	65.16	61.16	38.84
1970	1237610	636982	600628	356408	119828	236580	881202	517154	364048	51.47	48.53	28.80	18.81	39.39	71.20	81.19	60.61	33.62	66.38	58.69	41.31
1975	1445425	753584	691841	336873	110140	226733	1105872	641578	464294	5214	48.80	23.31	14.61	32.77	76.51	85.14	67.11	32.39	67.31	58.02	41.98
1980	1730947	896592	834355	361018	110535	250483	1369116	785618	583498	51.80	48.20	20.86	12.33	30.02	79.10	87.62	69.93	30.62	69.38	57.38	42.62
1985	2057557	1065439	992121	299640	88595	211045	1755266	973479	779787	51.78	48.22	14.56	8.31	21.27	85.31	91.56	78.60	59.57	70.43	55.57	44.43

(1) 1940 yılı verileri 1935 ve 1945 yılı verilerinden tahmin edilmiştir.

(2) 7 ve daha yukarı yaştaki nüfus

(3) 5 ve daha yukarı yaştaki nüfus

Kaynak: Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, (İzmir 20.10.1985), Bşb. D.İ.E. Yay., Ankara 1988.

EK VI. Fransız Şehircilik Uzmanı Le Courbisier'in İzmir'de

Çalışabilmesine Dair Kararname

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2

Kararname

BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

12369

Fransız tebasından şehircilik mütehessısı Le Gorbuisier'in durumu göz önünde tutulmak şartile İzmirin yukarı mahallâtına ait imar planının tanzimi işlerinde çalıştırılmasına izin verilmesi, Genelkurmay Başkanlığının muvafakatına atfen Dahiliye Vekilliğinin 10/II/939 tarih ve 5997I sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine 2007 sayılı kanunun 2 inci maddesinin B fıkrasına tevfiқан İcra Vekilleri Heyetince 24/II/939 tarihinde kabul olmuştur .

REİSİCULHUR

İsmail Hakkı

Bş. V.

S. R. Çaydary

Ad. V.

M. M. V.

İ. M. V.

Da. V.

Ha. V.

S. S. S.

Ma. V.

S. S. S.

Mf. V.

S. S. S.

Na. V.

A. F. Cebeci

İk. V.

S. İ. M. V.

S. S. S.

G. İ. V.

S. S. S.

Zr. V.

S. S. S.

Mü. V.

A. Çetinkaya

Tl. V.

S. S. S.

EK VII. Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Savunma Nizamnamesinin

Kabulüne İlişkin Kararname

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2

Kararname

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

10 680

3502 sayılı kanunun 12 inci maddesine göre Genel Kur-
may Başkanlığınca teklif ve Devlet Şurasınca görülerek 15/2/939
tarih ve 1608 sayılı tezkere ile tadilen tevdi olunan ilişik Hava
taarruzlarına karşı pasif korunma nizamnamesinin mer'iyete konul-
ması; İcra Vekilleri Heyetince 30/3/939 tarihinde onanmıştır.

30/3/939

REİSİCÜMHUR

İsmail İnönü

Bş. V.

S. F. Akıncı

Ad. V.

S. Akıncı

M. M. V.

M. Akıncı

Da. V.

F. Akıncı

Ha. V.

S. Akıncı

Ma. V.

S. Akıncı

Mf. V.

Y. Akıncı

Na. V.

A. Akıncı

İk. V.

S. Akıncı

S. I. M. V.

S. Akıncı

G. I. V.

S. Akıncı

Zr. V.

S. Akıncı

EK VIII. İzmir Fuarı'na İlişkin Bir Kararname

T. C.
BAŞVEKÂLET

Yazı İşleri Dairesi
Müdürlüğü
Sayı :

Dosya işaretleri

186

6765

Gelen	Tarihi	
Evrakın	Numarası	
Müservid		
Tesvid tarihi	28.2.1940	
Mübeyyiz		
Tebyiz tarihi	28. 2	
Mukabele edenler		
Sadira	Umumi	6
No.	Hususi	890
Merbutatı		
Sevk tarihi	1-3-40	
Mukayyidin imzası		

İktisat, Nafia, Hariciye, Dahiliye, Ziraat, Maarif, Ticaret, Münakalât, Gümrük ve İnhi-sarlar Vekilliklerine ve Vakıflar U.Müdür-lüğüne

1940 yılında da muayyen zamanında açıl-ması mukarrer olan Beynelmilel İzmir Fuarına geçen yıllara nazaran daha ileri bir veçhe verilmesi bu fuardan beklediğimiz gayeyi ta-hakkuka en mühim bir vasıtaadır .

Fuarın istediğimiz evsaf ve tekâmülü ha-iz olabilmesi için gereken tedbir ve hazırlık-lara şimdiden tevessül buyurulmasını rica ede-rim .

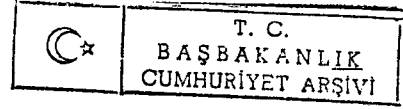
Başvekil

N. 7

**EK IX. İzmir'de Bir Orta Dalga Radyo İstasyonunun Kurulmasına
İlişkin Kararname**

T. C.
B A Ş V E K Ä L E T
MUAMELÄT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Teşvik Müdürlüğü
Karar sayısı
3

Kararname

1724

İstanbul, İzmir ve Malatya'da diğer orta dalga ve İstanbul'da bir kısa dalga radyo istasyonunun kurulması; 4670 sayılı kanunun birinci maddesine göre, İcra Vekilleri Heyetince 26/10/1944 tarihinde kabul olmuştur.

REİSİCUMHUR

İsmail

Bş. V.

[Signature]

Ad. V.

[Signature]

M. M. V.

[Signature]

Da. V.

[Signature]

Ha. V.

[Signature]

Ma. V.

[Signature]

Mf. V.

[Signature]

Na. V.

[Signature]

İk. V.

[Signature]

S. İ. M. V.

[Signature]

G. İ. V.

[Signature]

Zr. V.

[Signature]

Mü. V.

[Signature]

Ti. V.

[Signature]

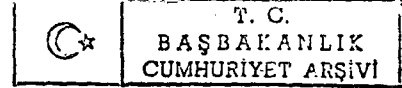
**EK X. İstanbul, Ankara ve İzmir İaşe Müdürlüklerinin Oluşumu
Hakkında Bakanlar Kurulu Kararnamesi**

T. C.
BÂŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı

2

18256

Kararname

358

İ3/4/1942 tarihli ve 2/17675 sayılı kararnameye ektir:

İstanbul bölge, Ankara ve İzmir İaşe Müdürlükleri kadrolarının tevsiine mütedair olup Koordinasyon Heyeti Reisliğinin 8/7/1942 tarihli ve 1/948 sayılı tezkeresiyle teklif edilen ilişik K/358 sayılı kararın meriyete konulması; İcra Vekilleri Heyetince 8 Temmuz 1942 tarihinde kabul olunmuştur.

REİSİCUMHUR

İsmet İnönü

Bs. V. Vekili
ve Dahiliye Vekili

Ad. V.

M. M. V.

Da. V.

Ha. V.

İsmet İnönü

M. M. V.

A. R. R. R.

S. S. S.

Ma. V.

Mf. V.

Na V.

İk. V.

S. İ. M. V.

A. A. A.

Y. Y. Y.

A. F. C. C. C.

D. H. A. A. A.

G. İ. V.

Zr. V.

Mü. V.

Tl. V.

S. S. S.

M. M. M.

Z. Z. Z.

M. M. M.

K/358

1.- Kadroları, 13.IV.1942 tarih ve 2/17675 numaralı kararnama ile meriyet mevkiine giren, 307 sayılı kararla muayyen İstanbul Bölge, Ankara ve İzmir İaşe Müdürlüklerine aşağıdaki memuriyetler ilâve olunmuştur.

II.- İşbu karar neşri tarihinden itibaren meridir.

İlâve Kadrolar

	Memuriyet Unvanı	Memur adedi	derecesi	Aylık Ücreti
A) İstanbul Bölge İaşe Müdürlüğü:	Memur	13	8	140
	:	12	9	120
	:	20	11	85
	:	20	12	75
	:	20	13	60
B) Ankara İaşe Müdürlüğü:	Memur	10	11	85
	:	5	12	75
	:	5	13	60
C) İzmir İaşe Müdürlüğü	Memur	10	11	85
	:	10	12	75
	:	20	13	60

HB/M

EK XI. İzmir İaşe Müdürlüğüne İlişkin Kararname

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2

Kararname

BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARSIVI

15894

Ankara, İstanbul ve İzmirde (İaşe Müdürlükleri) ve diğer Vilâyetlerde de (İaşe heyetleri) teşkiline mütedair olup Koordinasyon Heyeti Reisliğinin 27/6/1941 tarih ve I/I207 sayılı tezkeresile teklif olunan ilişik I56 numaralı kararın meriyete konulması; İcra Vekilleri Heyetince 31.8.1941 tarihinde kabul olunmuştur.

REİSİCÜMHUR

İsmet İnönü

Bş. V. Ad. V. M. M. V. Da. V. Ha. V.
İ. F. Çaydary İ. Arıkan Bayrak Özalp S. Sarıgül
Ma. V. Mf. V. Na. V. İlk. V. S. İ. M. V.
H. Ağır Günel A. F. Cebesoy K. K. H. Alakav.
G. İ. V. Zr. V. M. V. T. V.
B. Karay M. Y. Ökmen C. K. Zineddin M. Ökmen

K/156

1- 1207

Madde 1- 2/15168 sayılı İcra Vekilleri Heyeti kararla meriyete konulan 102 sayılı Koordinasyon Heyeti kararının 1.inci maddesinin E fıkrasına ve 8inci maddesine tevfikân Ticaret Vekâleti vilâyetler teşkilâtı için, valilerin emrinde, Ankara, İstanbul ve İzmirde (İaşe Müdürlükleri) ve diğer Vilâyetlerde (İaşe Heyetleri) teşkil olunmuştur.

Madde 2- İaşe Müdürleri merbut oldukları vilâyetlere mevdu İaşe işlerinin tedvirinde valinin doğrudan doğruya yardımcısıdır.

İaşe Müdürlüklerinin kadrosu bağlı 1 sayılı cetvelde gösterilmiştir.

Madde 3- (İaşe Heyetleri) valîlerin riyasetinde Mıntaka Tica-
ret müdürü, mahallî Toprak/Ofisi Şube Müdürü veya Ajanı, Ticaret Odası Başkâtibi ve Fiat Murakabe Bürosu şefinden tereküp eder.

Mıntaka Ticaret Müdürlüğü merkezi bulunmayan yerlerde Mıntaka İktisat Müdürü ve bu Müdürlüklerin bulunmadığı merkezlerde Ziraat Müdürleri Heyete dahil olurlar.

İaşe Heyeti azası bu vazifelerini aslî vazifelerinin esaslı bir cüz'ü olarak görürler.

Valinin inhası ve Ticaret Vekâletinin tasvibile Heyet azasından Fiat Murakabe Komisyonu Bürosu şefi veya Oda Başkâtibi İaşe Heyetinin Umumi Kâtipliğini görür.

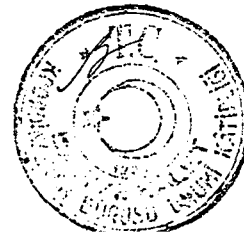
Madde 4- Kazalarda kaymakamların riyasetinde, Mal Müdürü, Ziraat Muallimi, Ziraat muallimi bulunmayan yerlerde valinin tayin edeceği diğer bir muallim ve mevcut olan yerlerde de Ticaret Odası Başkâtibi ve Fiat Murakabe kontrolöründen, Nahiyeelerde Müdürlerin riyasetinde Merkez Köy Muhtarı ve Merkez Muallimi, Muallim bulunmayan yerlerde Valinin tayin edeceği bir çiftçiden mürakkep olarak kaza ve Nahiye İaşe Heyetleri kurulur. Bu Heyetler bağlı bulundukları valinin şıkmı göreceği lüzum üzerine faaliyete geçerler.

Bunlara verilecek vazifelerin şumulu ve görülüş tarzı 5 inci maddede yazılı esaslara dayanır ve Valinin daimî murakabesi altında cereyan eder.

Madde 5- Vilâyet İaşe Heyetleri, Halk ve Millî Müdafaa ihtiyaçları bakımından Ticaret Vekâletince lüzum gösterilecek her türlü tedbirleri almağa ve verilecek işleri görmeğe, vilâyet ihtiyaçlarını gözönünde bulundurarak lüzumunda resen tevessül edecekleri tedbirlerle yiyecek, içecek, giyecek ve yakacak maddelerden mahallin ihtiyaçlarını bir zaman için karşılayabilecek miktarda Vilâyet içinde her türlü tehlikeye karşı mahfuz yerlerde elde bulundurtmaya, Devletçe iddihar edilecek maddelerin hüsnü muhafazasına, tahdide tabi mevaddın en uygun şekilde ihtiyaç sahiplerine tevziine, ilerde ve fevkalâde hallerde yapılacak tevziat için şimdiden gereken tedbirleri almağa, her türlü mahallî iaşe ihtiyaçlarını karşılamağa Millî Korunma kanununun muaddel 6 ncı maddesinin 8^{nci} fıkrası mucibince memur edilmişlerdir. İaşe heyetleri bu işleri görürken mahallî Belediyelerle iş birliği yaparlar.

Madde 6- İaşe Müdürlüklerinin bağı kadroları mucibince ücret ve tazminatları ile bunların çalışmaları için lüzumlu bina kirası, mefruşat, demirbaşlar, tenvir, teshin vesaire masrafları, gerek bu müdürlüklerin ve gerek iaşe Heyetlerinin harcırah, kırtasiye ve benzeri masraflarının 1941 malî yılı karşılığı olmak üzere Millî Korunma kanununun muaddel 43 cü maddesi mucibince Ticaret Vekâletine (120,000 (Yüz yirmi bin) lira verilmiştir.

HB/C

İSTANBUL İaşe Müdürlüğü kadrosu :

Adet	memuriyeti	derece	ücret
1	İaşe Müdürü	5	400
2	Muavin	6	210
2	Raportör	7	170
1	Memur	10	100
1	Daktilo		85

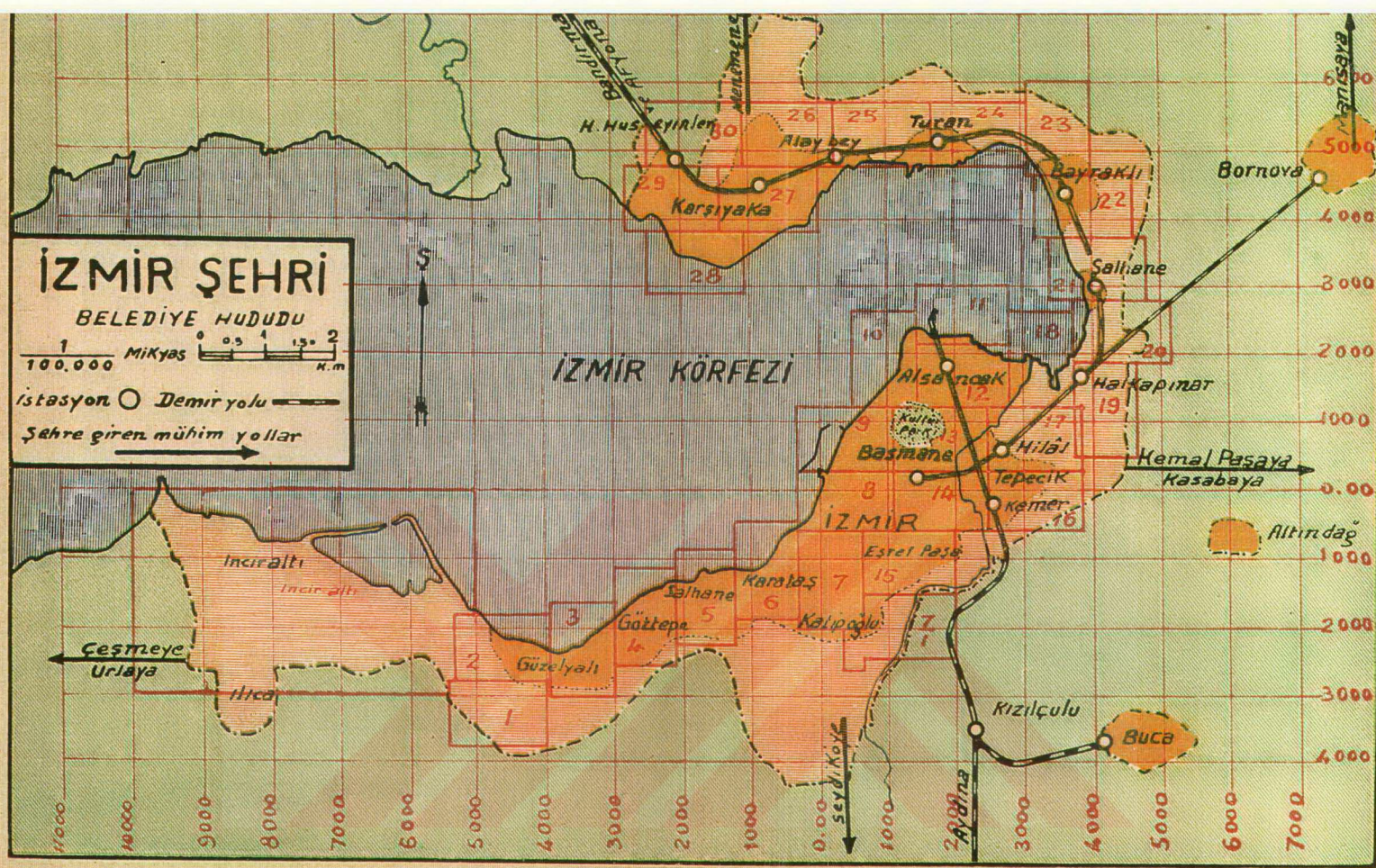
ANKARA İaşe Müdürlüğü kadrosu :

1	İaşe Müdürü	4	300
1	Muavin	6	210
1	Raportör	7	170
1	Memur	10	100
1	Daktilo		85

İZMİR İaşe Müdürlüğü kadrosu :

1	İaşe Müdürü	4	300
1	Muavin	6	210
1	Raportör	7	170
1	Memur	10	100
1	Daktilo		85

Not : Kırmızı numaralar mahallelere ait paftaların mevkilerini gösterir.

EK XII. 1941 İzmir Şehri Belediye Hüdudu

EGE MINTAKASI

İzmir vilâyet Hududu

Eski eserlerin Bulunduğu yerler

Demir yolu

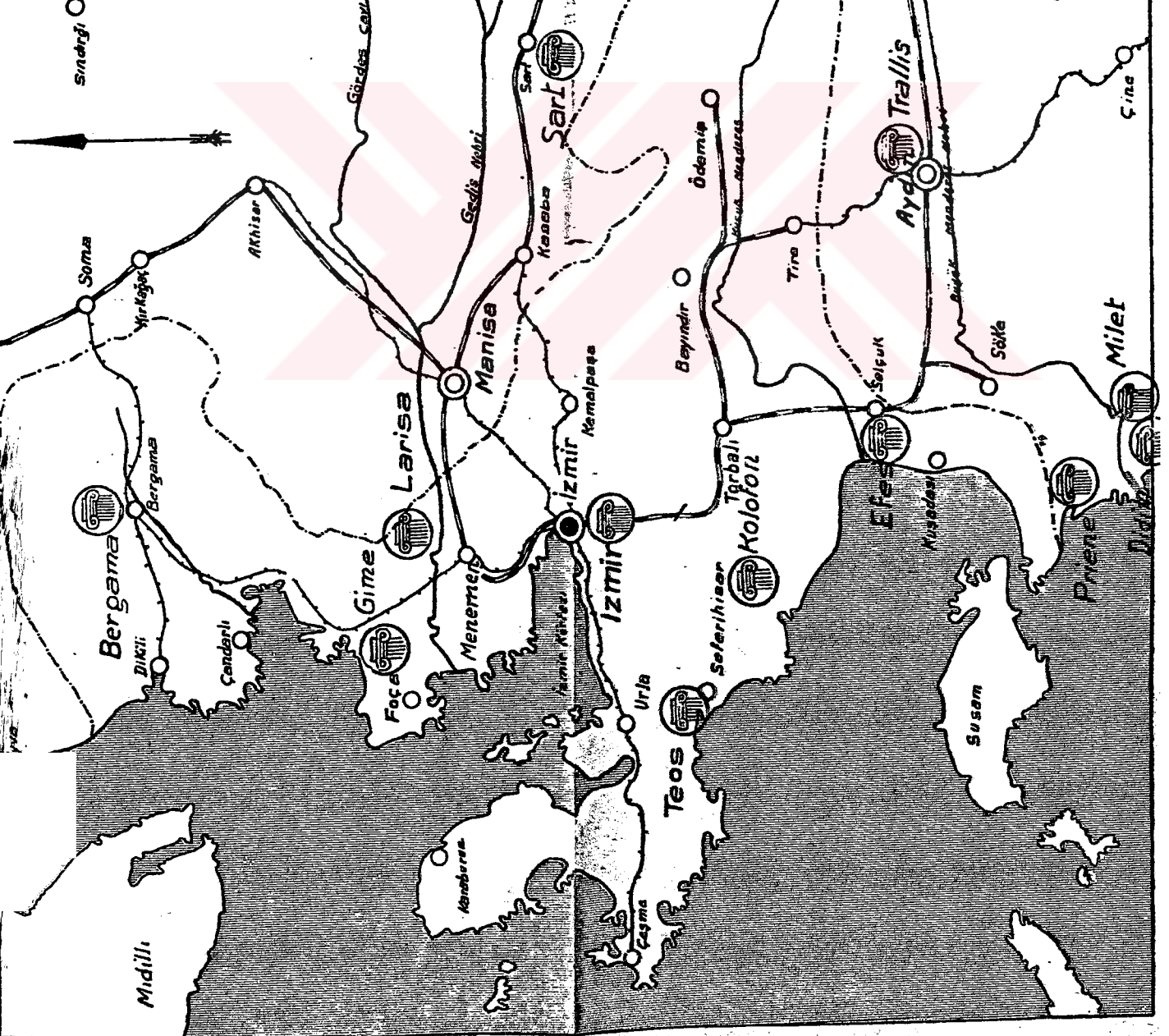
Şosalar

0 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70 75 80 85 90 95 100 Kilometre

1:1000000

Demiri

Gördes

KAYNAKÇA

A. ARŞİV KAYNAKLARI

1. İzmir Belediyesi'ne Ait Raporlar

İzmir Belediye Meclisi Zabıt Defteri (1932-1937) arası incelendi
 İzmir Belediye Riyaseti'nin 1938 Yılı Çalışma Raporu, (tarihsiz)
 İzmir Belediye Riyaseti'nin 1939 Yılı Çalışma Raporu, (tarihsiz)
 İzmir Belediye Riyaseti'nin 1940 Yılı Çalışma Raporu, (tarihsiz)
 İzmir Belediye Riyaseti'nin 1941 Yılı Çalışma Raporu, (tarihsiz)
 İzmir Belediye Riyaseti'nin 1942 Yılı Çalışma Raporu, (tarihsiz)
 İzmir Belediye Riyaseti'nin 1943 Yılı Çalışma Raporu, (tarihsiz)
 İzmir Belediye Riyaseti'nin 1944 Yılı Çalışma Raporu, (tarihsiz)
 İzmir Belediye Riyaseti'nin 1945 Yılı Çalışma Raporu, (tarihsiz)
 İzmir Belediye Riyaseti'nin 1946 Yılı Çalışma Raporu, (tarihsiz)
 İzmir Belediyesi Müesseseleri Varidat ve Masraf Bütçeleri, İzmir 1942
 İzmir Belediyesi Müesseseleri Varidat ve Masraf Bütçeleri, İzmir 1944
 İzmir Belediyesi Müesseseleri Varidat ve Masraf Bütçeleri, İzmir 1945

2. Köyüşleri 15. Bölge Müdürlüğü (Gaziemir) Arşivi

1938-1940 Yılları Arası; 3301-3400 Sayılı Defter, Sıra no: 3300, Dosya no: 5251
 1943-1945 Yılları Arası; 3489-3558 Sayılı Defter, (Sıra no'su ve dosya no'su belirtilmemiş)

3. T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (Karar Dairesi Müdürlüğü)

Dosya no: 243/464, Karar Sayısı: 2/12369
 Dosya no: 105/125, Karar Sayısı: 2/19921, 2/11444, Dosya no'su yok), Karar Sayısı: 2/12475, 2/19046, 2/15970, 3/145, 3/1834, 3/1309, 3/1724, 2/12364, 2/10680, Dosya No: 186, 6/680, 2/18256, 2/15894.

B. RESMÎ YAYINLAR

1. Yıllıklar ve İstatistikler

1339 Senesi İzmir Vilayeti İstatistiği

İstatistik Yıllığı, C. 5 (1931-1932), Ankara 1933

1937-1938 İstatistik Yıllığı, İzmir İstatistik Müdürlüğü, İzmir 1939

İstatistik Yıllığı, C. 11 (1939-1940), Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara 1941

İstatistik Yıllığı, C. 15 (1942-1945), Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, İstanbul 1946

İstatistik Yıllığı, C. 16 (1947), Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara 1948

Harici Ticaret İstatistiği (1941), Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara 1942

Fiat İstatistikleri (1936-1947), Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara 1948

1955 Genel Nüfus Sayımı İstatistikleri, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara 1966

Nüfus Hareketleri İstatistiği, (1935-1945), İzmir İli, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara 1948

Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri (1975), Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara 1979

Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, İzmir (20.10.1985), Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1988

Milli Eğitim Orta Öğretim İstatistiği, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara 1944

Milli Eğitim Orta Öğretim İstatistiği, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara 1946

Maarif İstatistiği (1939-1940), Başvekalet istatistik Umum Müdürlüğü, İstanbul 1942

Maarif İstatistiği (1941-1941), Başvekalet istatistik Umum Müdürlüğü, İstanbul 1944

Milli Eğitim Orta Öğretim İstatistiği (1943-1944), Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, İstanbul 1946

Milli Eğitim Orta Öğretim İstatistiği (1945-1946), Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara 1946

İzmir İl Yıllığı, İzmir 1967

İzmir İl Yıllığı, İzmir 1994

C. GAZETE, DERGİ VE ANSİKLOPEDİLER

1. Gazeteler

Ahenk (İzmir)

Anadolu (İzmir)

Cumhuriyet (İstanbul)

Ege Spor (İzmir)

Güneş (İzmir)

Halkın Sesi (İzmir)

Kültür (İzmir)

Milliyet (İstanbul)

Resmi Gazete (Ankara)

Ticaret (İzmir)
 Yeni Asır (İzmir)
 Yeni Piyasa (İzmir)

2. Dergiler

Aramak (İzmir)
 Atlas (İstanbul)
 Ayın Tarihi (Ankara)
 Endüstri (İzmir)
 Ege Mimarlık (İzmir)
 Fikirler (İzmir)
 İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası (İzmir)
 İzmir İzmir (İzmir)
 Mülkiyeliler Birliği Dergisi (Ankara)
 Kültür (İzmir)
 Pazar (İzmir)
 Tarih ve Toplum (İzmir) İstanbul
 Ticaret ve İktisat

3. Ansiklopediler

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi
 İslam Ansiklopedisi
 Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi
 Yurt Ansiklopedisi

D. KİTAP VE MAKALELER

AK, İnci, **Metropolleşme Sürecinde Türkiye ve İzmir Örneğinde Çözüm Araştırması**, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Sosyal Bilimler Dairesi, Ankara 1981

AKAR, Rıdvan, **Varlık Vergisi**, I. Baskı, İstanbul 1992

AKÇURA, Gökhan, **İzmir Şehir Tiyatrosu (1946-1950)**, E.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1980

AYIŞIĞI, Metin, “II. Dünya Savaşı Başlarında İstanbul’da İntikar Meselesi”, **II. Dünya Harbi ve Türkiye, Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**, Ankara 1998

AKSELİ, Alper, “VI. Askeri Tarih Semineri Açılış Konuşması”, **VI. Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, II. Dünya Harbi ve Türkiye (20-22 Ekim 1997-İstanbul)**, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1998

AKTAŞ, Kemal Kamil, “İzmir’in Eğlence Hayatı”, **Ege Tecim ve Endüstri Büyük Kılavuzu**, İzmir 1937

AKSOY, Yaşar, “Gavur İzmir’de Gol Sesleri”, **Futbol Kültürü**, İstanbul 1993

———, **Bir Kent Bir İnsan, İzmir’in Son Yüzyılı**, Süleyman Ferit Eczacıbaşı’nın Yaşamı ve Anıları, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul 1986

ALKİN, Erdoğan, “Cumhuriyetin İlk Döneminde Türkiye’nin Dış Ticareti”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 2

ALPAY, Meral, **Harf Devriminin Kütüphanelerde Yansıması**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976

- AND, Metin, “İzmir’de İlk Tiyatrolar”, **Hayat ve Tarih Mecmuası**, 6 (Temmuz 12967)
- ARI, Kemal, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Fiyatlar”, **VI. Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, II. Dünya Harbi ve Türkiye (20-22 Ekim 1997-İstanbul)**, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1998
- ARI, Oğuz, **İzmir’de Kitle Haberleşmesi**, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara 1972
- ARIKAN, Zeki, **Haydar Rüştü Öktem, Mütareke ve İşgal Anıları**, Ankara 1991
- _____, **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1981-8 Eylül 1922)**, Ankara 1989
- _____, “Tanzimat ve Meşrutiyet Döneminde İzmir Basını”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. 1
- _____, “Türk Yazı Devriminin İzmir Basınına Yansıması”, **Uluslararası Atatürk Konferansı, 8. Bildiri**, İstanbul 1982
- ATABEYOĞLU, Cem, **Türk Futbol Tarihi**, C. I, İstanbul 1992
- AVCIOĞLU, Doğan, **Türkiye’nin Düzeni**, C. 1, İstanbul 1987
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, C. II, 5. Basım, İstanbul 1985, s. 208.
- BALI, Rıfat N., “Çok Partili Demokrasi Döneminde Varlık Vergisi Üzerine Tartışmalar”, **Tarih ve Toplum**, 28/165 (Eylül 1997)
- BAYRAKTAR, Aysel, “Le Corbusier’in Bir Şehir Planı Önerisi”, **Üç İzmir**, Yapı Kredi Yayınları, İzmir 1992

BALKIR, Canan, “Osmanlı’dan Günümüze Ege Ekonomisi”, **Ekonomi Dosyası**, Tarihsiz

BARAN, Tülay Alim, **İzmir’in İmar ve İskânı (1923-1938)**, D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1994

BAŞARAN, Mehmet, **Tanzimattan Cumhuriyete Tire Kazası**, D.E.Ü. A.İ.İ.T.E., Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1997

BATUR, Afife, “Cumhuriyet Döneminde Türk Mimarlığı”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 5.

BENGİ, Hüsnü, **Milli Korunma Kanun ve Kararları**, İstanbul 1943

BERKES, Niyazi, **Unutulan Yıllar**, Yayına Hazırlayan: Ruşen Sezer, İletişim Yayınları, İstanbul 1997

BEYRU, Rauf, “İzmir Şehri Üzerine Bir İnceleme”, **Şehir Nüfusları, Gerçekler ve İstatistikler**, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara 1969

BEYAZIT, Taner, **İzmir Basınında Demokrasi Mücadelesi**, İzmir 1992

BİLGET, Adnan, **Son Yüzyılda İzmir Şehri, (1849-1949)**, İzmir 1949

BORATAV, Korkut, “Türkiye’de Devletçilik”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 1

_____, **Türkiye’de Devletçilik**, II. Baskı, Ankara 1982

CANBOLAT, Emin, **Kuruluşundan Bugüne Kadar İzmir**, İstanbul 1953

CEM, İsmail, **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, 12. Baskı, İstanbul 1995

CHP İzmir-Eşrefpaşa Nahiyesi 1943-1944 Yılı Çalışma Raporu, İzmir 1944

Cumhuriyetin 15. Yılında İzmir, İzmir 1938

ÇALGÜNER, Cemil, Nüfus Hareketleri, Ankara 1959

ÇAM, Musa, “II. Dünya Savaşı’nda Türkiye’ye Göçler”, VI. Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, II. Dünya Harbi ve Türkiye (20-22 Ekim 1997-İstanbul), Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1948

ÇARIKLI, Targan Hacim, , II. Cihan Harbi Sonunda Milletlerarası Ticaret, İstanbul 1947

ÇELİK, Bilgin, Cumhuriyet Dönemi’nde Aydın’ın Sosyo-Ekonomik, Kültürel Yapısı (1923-1950), D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1996

DEMİREL, Fazlı, (İzmir Seferberlik Müdürü), Hava Taarruzları ve Sivil Müdafaa, İzmir 1958

DERİNGİL, Selim, Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası, İstanbul 1994

DÜSTUR, 3. Tertip, C. 21, II. Baskı

Ege Tecim ve Endüstri Büyük Kılavuzu, İzmir 1937

EVSAI, Vedii, Gazeteciler Cemiyeti ve 40 Yıl, İstanbul 1987

FİLMER, Cemil, Hatıralar, İstanbul 1984

GERAY, Cevat, KELEŞ, Ruşen, HAMAMCI, Can, “Şehircilik”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 9

GLASNEAK, Johannes, Türkiye’de Faşist Alman Propagandası, Çeviren Arif Gelen, Onur Yayınları, I. Baskı, Tarihsiz

GÜÇLÜ, Muhammed, “Varlık Vergisi ve İzmir Uygulaması”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, 8 (İzmir 1993)

_____, **Varlık Vergisinin Çıkarılması, Uygulanması, Kaldırılması ve Sonuçları (11.11.1942-15.03.1944)**, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1990

GÜLİZAR, Jülide, “Türkiye Radyoları”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 10

GÜNEŞ, Günver, **İzmir Türk Ocağı Faaliyetleri (1923-1931)**, D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1990

_____, **Sosyal-Ekonomik-Kültürel Açidan Ödemiş Kenti (1908-1950)**, D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1997

GÜRSOY, Melih, **Bizim İzmirimiz**, I. Baskı, İzmir 1993

GÜVENİR, O. Murat, **II. Dünya Savaşı'nda Türk Basını**, İstanbul 1991

GÜZEL, M. Şehmuz, “II. Dünya Savaşı'nda İşçiler ve Sermaye”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, C. XVI, Sayı: 150 (Aralık 1992)

HANSON, A.H., “Belediye İdaresi (İstanbul-İzmir-Kayseri)”, **Mahalli İdareler Hakkında Etüdler**, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara 1995

Hava Taarruzlarına Karşı Korunma Kanunu, Kanun no: 3502, Kabul Tarihi: 27.6.1938

Hava Taarruzlarına Karşı Işıkların Söndürülmesi ve Karartılması Nizâmnâmesi, Ankara 1940

İhracatçı ve İthalatçı Birliklerimiz, Türk İktisat Cemiyeti Konferanslar Servisi: 6, İstanbul 1940

İLHAN, Atilla, "O Karanlıkta Türkiye", **Hürriyet Gösteri Sanat ve Edebiyat Dergisi**, 106 (Eylül 1989)

İLKİN, Selim-TEKELİ, İlhan, **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, İstanbul 1974

_____, **Savaş Sonrası Ortamında Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara 1974

İNANÇ, Gül, **Türkiye Cumhuriyeti Toplumsal Değişim Sürecinde Taşımış Olduğu Misyon ve Yayın Politikasıyla Ankara Radyosu (1938-1945)**, D.E.Ü. D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1994

İzmir Çocuk Esirgeme Kurumu 1946 Çalışmaları, İzmir 1947

İzmir Enternasyonal Fuarı 1946 Kataloğu, İzmir 1947

İzmir İhracatçı ve İthalatçı Birlikleri Raporları, İzmir 1945

İzmir İhracatçı ve İthalatçı Birlikleri Umumi Katipliği, 1944-1945 Yılı Umumi Heyet Toplantı Raporları, İzmir 1945

İzmir İl Yıllığı, İzmir 1967

İzmir İl Yıllığı, İzmir 1994

İzmir İli Şehir ve Kasabalarının Kültür Bakımından Beş Yıllık Kalkınma Programı, İzmir 1937

İzmir Panoraması, İzmir 1934

İzmir Şehri İmar Komisyonu Raporu, İzmir 1951

İzmir Şehri İmar Planı Raporu, İzmir 1939

İzmir Şehir Rehberi, İzmir 1941

İzmir Ticaret Borsası Yıllığı ve İktisadi Raporu, İzmir 1968

JAESCHKE, Gothard, Türkiye Kronolojisi (1938-1945), Çev. Gülayşe Koçak, TTK Basımevi, Ankara 1990

KABACALI, Alpay, Türk Basınında Demokrasi, Ankara 1994

KAHRAMAN, Atıf, Osmanlı Devleti'nde Spor, Ankara 1995

KARAHAN, Abdülkadir, "İzmir'de Devlet Konservatuvarı'nın Opera ve Tiyatro Temsilleri", Pazar, 6-7 (15 Eylül-1 Ekim 1945)

KARPAT, Kemal , Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul 1996

KAYNARDAĞ, Arslan, "Yayıncılığımızın Dünü, Bugünü, Yarını", II. Türk Yayın Kongresi, C. 1 (24-27 Ocak 1975), Ankara 1987

KIRAY, Mübeccel, Örgütlemeyen Kent İzmir'de İş Hayatının Yapısı ve Yerleşme Düzeni, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara 1972

KOÇAK, Cemil, "II. Dünya Savaşı ve Türk Basını", Tarih ve Toplum, Kasım 1986

_____, Milli Şef Dönemi (1938-1945), Ankara 1986

KOLOĞLU, Orhan, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın, İletişim Yayınları, İstanbul 1992

KORA, Cihat, "Geçmişten Günümüze Ege Bölgesi Sanayii", **İzmir, Kent Kültürü ve Sanat Dergisi**, 8 (Mayıs/Haziran 1997)

KORUYAN, Bilge R., "Anadolu Basını Hakkında İstatistiki Gözlemler", **Kebikeç**, C. I, Sayı: 2, Ankara 1995

KÖMÜRCÜOĞLU, Turgut, **Hava Taaruzları ve Bunlardan Korunma**, İzmir 1940

KURT, Hanife, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'in Sosyo-Ekonomik Durumu", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, I/3 (1993), İzmir 1993

_____, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Sosyo-Kültürel Atılımlar, VI. Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye (20-22 Ekim 1997-İstanbul), Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1998

KURTBK, Seyfi, **Harp ve Ekonomi**, İstanbul 1942

KURUÇ, Bilsay, **İktisat Politikasının Resmi Belgeleri**, Ankara 1963

LEVİ, Avner, **Türkiye Cumhuriyetinde Yahudiler**, İletişim Yay., I. Baskı, İstanbul 1996

_____, "İkinci Dünya Savaşı'nda ve Öncesinde Türk Yahudileri", **Tarih ve Toplum**, 26/154 (Ekim 1996), İletişim Yayınları

LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 2. Bsk., TTK yay., Ankara 1984

LÜTFİ, M. Ziya, **İzmir Mıntakası Ticaret ve İktisadiyatı**, İzmir 1929

MAKAL, Oğuz, "İzmir Sinemaları", **Üç İzmir**, İstanbul 1992, Yapı Kredi Yayınları

_____, **Tarihin Penceresinden İzmir Sinemaları (1900-1930)**, İzmir 1992

NEUMARK, Fritz, **Harp Ekonomisi**, Başvekalet İstatistik Genel Direktörlüğü, Çeviren: Sabri F. Ülgener, Ankara, tarihsiz

NUTKU, Özdemir, “Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 9

OLGAÇ, Ulvi, **Güzel İzmir Ne İdi Ne Oldu**, İzmir 1939

ORTAYLI, İlber, “II. Dünya Savaşı’nda Şehirlerde Hayat”, **VI. Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, II. Dünya Harbi ve Türkiye (20-22 Ekim 1997-İstanbul)**, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1998

ÖKTE, Faik, **Varlık Vergisi Faciası**, İstanbul 1951

ÖRSEL, Füsün, **Fikirler Dergisi Bibliyografyası**, E.Ü. Sosyal Bilimler Fakültesi, Türkoloji Bölümü Mezuniyet Tezi, No. 124, İzmir 1981

ÖZ, Baki, **Bıçağın Sirtında Siyaset, (İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası)**, I. Baskı, İstanbul 1996

PAMUK, Şevket, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İaşe Sorunu ve Köylülük”, **Tarih ve Toplum**, C. 6/35 (Kasım 1986), İletişim Yayınları

PARLAK, Türkmen, **Yeni Asır’ın İzmir Yılları**, C. I, İstanbul 1989

PEKER, Mümtaz, “Cumhuriyet Döneminde İzmir Nüfusu”, **Üç İzmir**, İstanbul 1992, Yapı Kredi Yayınları

PINAR, İlhan, **Gezginlerin Gözüyle İzmir, XX. Yüzyıl**, Akademi Kitabevi, İzmir 1997

SAY, Memduh, **İjyen Bakımından İzmir Şehri**, İzmir 1941

SERÇE, Erkan, **İzmir’de Kitapçılık, (1839-1928)**, Akademi Kitapevi, İzmir, 1996

_____, **Tanzimat’tan Cumhuriyete İzmir’de Belediye (1868-1945)**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 1998

SERTEL, Zekeriya, **Hatırladıklarım**, İstanbul 1977

SEVİNÇLİ, Efdal, “İzmir’de Tiyatro”, **Üç İzmir**, İstanbul 1992, Yapı Kredi Yayınları

_____, **İzmir’de Tiyatro**, İzmir 1994

SEYDA, M., **İhracatçı ve İthalatçı Birliklerimiz**, II. Baskı., İstanbul 1941

SEYMEN, Ülker Baykan, “1930-1946 Tek Parti Belediyeciliği, İzmir: Behçet Uz Örneği”, **Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl**, Ankara Büyükşehir Belediyesi Metropol A.Ş., Ankara, 1990

SOYUPAK, Kemal, “Kara Kuvvetleri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 1

STANFORD, J. Shaw, **Türkiye ve Soykırım**, California Üni., Los Angeles, İnönü Vakfı Yayınları, (Tarihsiz)

SUVLA, Refii Şükrü, **Harpte Devlet Ekonomisi**, Ankara 1940

SÜRGEVİL, Sabri, **1914-1918 Yılları Arasında İttihat ve Terakki Fırkası’nın İzmir Politikası**, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1984

ŞEN, Müslime, “İkinci Dünya Savaşında İzmir’de Uygulanan Sivil Savunma Önlemleri ve İtalyan-İngiliz Esirlerinin Değişimi”, **VI. Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, II. Dünya Harbi ve Türkiye (20-22 Ekim 1997-İstanbul)**, Genel kurmay Basımevi, Ankara 1998

TAÇALAN, Nurdoğan, **Ege’de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, İstanbul 1970

TANYELİ, Uğur, “Çağdaş İzmir’in Mimarlık Serüveni”, **Üç İzmir**, İstanbul 1992, Yapı Kredi Yayınları

Tariş Tarihi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İzmir 1993.

TAŞDEMİR, Serap, “Harf Devriminden 1950’ye İzmir’de Yayıncılık ve Fikir Hayatı”,

Kebikeç, Sayı: 4, Ankara 1996

_____, **İzmir’de Kitapçılık: Harf Devriminden 1950 Yılına**, D.E.Ü., Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1994

TEKELİ, İlhan, “1930-1944 Döneminde Cumhuriyetin Belediyecilik Deneyimi”, **Türkiye’de Belediyeciliğin Evrimi**, Ankara 1978

_____, “Cumhuriyetin Altmış Yıllık Belediyecilik Deneyinin Değerlendirilmesi Üzerine”, **Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl, Uluslararası Sempozyum**, Ankara 23-24 Kasım 1990

_____, “Osmanlı’dan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. I

_____, “Türkiye’de Devletçi İktisat Politikalarına Geçişin Ekonomik Nedenleri, Devletçilik Deneyiminin Ege Bölgesi Çeşitlenmesi”, **1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100. Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu**, İzmir Kasım 1985

TEKELİ, İlhan-İLKİN, Selim, “Savaşmayan Ülkenin Savaş Ekonomisi: Üretimden Tüketime Pamuklu Dokuma”, **X. Türk Tarih Kongresi, (Ankara-22-26 Eylül 1986)**, C. VI, TTK Basımevi, Ankara 1994

TEKİN, Saadet, **Tanzimattan Cumhuriyete Nazilli**, D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1997

TEMEL, Süreyya, **Harp ve Sosyal Davalarımız**, İstanbul 1947

TEZEL, Yahya S., **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1994

- TINAL, Melih, **Osmanlı'dan Günümüze İzmir Atatürk Lisesi**, D.E.Ü., Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1995
- TİMUR, Taner, **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara 1993, İmge Kitabevi
- TİRE, Metin, **II. Dünya Savaşı'nda Milli Korunma Kanunu**, D.E.Ü., Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1990
- TOKER, Metin, "1939-1945, Dünya Savaşı'nda Türkiye", **Milliyet**, 4 Ocak 1984
- TOPRAK, Zafer, "Cihan Harbi Yıllarında İttihat ve Terakki'nin İaşe Politikası", **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**, 6 (1978)
- TURAN, Kemal, "Toprak Mahsulleri Vergisi", **Aydın Tarihi**, 125 (1-30 Nisan 1944)
- TUTSAK, Sadiye, **İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)**, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1996
- TÜMERTEKİN, Erol-KORKUT, Cevat, "İzmir Şehrinde Nüfusun Dağılışı", **İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi**, C. 7, (1956-1957)
- Türkiye Bibliyografyası**, İstanbul 1941
- _____, İstanbul 1942
- UNAT, Nermil Abadan, **Kum Saatini İzlerken**, İletişim Yayınları, İstanbul 1996
- URAN, Hilmi, **Hatıralarım**, Ankara 1959
- US, Asım, **Hatıra Notları, (1930-1950)**, İstanbul 1966
- VARLIK, Bülent, "İzmir Ticaret Odasının 100 Yılı", **1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir, İzmir Ticaret Odası Sempozyumu**, Kasım 1985

WEİSBAND, Edward, **II. Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası**, Çeviren: M.A. Kayabal, İstanbul 1974

YILDIRIR, Özlem, **İzmir'de Kooperatifçilik (1923-1950)**, D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1994

